

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

**AFRİKA'DAKİ TARIM ARAZİLERİNİN
AFRİKA DIŞI DEVLETLER TARAFINDAN EDİNİLMESİ
VE ETKİLERİNİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ**

Serdar GÜNDOĞAN

GAYRİMENKUL GELİŞTİRME VE YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**ANKARA
2022**

Her hakkı saklıdır

ÖZET

Doktora Tezi

AFRİKA'DAKİ TARIM ARAZİLERİNİN AFRİKA DIŞI DEVLETLER TARAFINDAN EDİNİLMESİ VE ETKİLERİNİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Serdar GÜNDOĞAN

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Harun TANRIVERMİŞ

Araştırmada 2007-2008 yıllarında başlayan küresel finans ve gıda krizinin de tetiklemesi ile Afrika'daki büyük ölçekli tarıma elverişli arazilerin, gelişmiş ve gelişmekte olan devletler ile uluslararası şirketler tarafından edinilmesi incelenmiş ve etkileri genel olarak değerlendirilmiştir. Veri tabanları, araştırma raporları, önceki araştırmalar ve ikincil verilerin değerlendirilmesi yoluyla devletleri ve şirketleri arazi edinimine iten en önemli faktörlerin; gıda güvencesi, enerji güvenliği, tarımdan beklenen yüksek getiri ile neoliberal politikaların olduğu tespit edilmiştir. Afrika'da arazi edinen ülkeler arasında ilk üç sırada; Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birleşik Krallık ve İsviçre yer alırken, nüfus baskısıyla Çin ve Hindistan'ın, arazi ve su sıkıntısı nedeniyle de Körfez Ülkelerinin önemli diğer aktörler oldukları belirlenmiştir. Yüzölçümü olarak en fazla arazi edinimi yapılan Afrika Ülkelerinin; Demokratik Kongo Cumhuriyeti (DKC), Mozambik ve Sudan olduğu dikkati çekmektedir. Küresel bir olgu olarak değerlendirilen arazi edinimi süreci; bir taraftan açlık ve yoksullukla mücadele eden Afrika için bir fırsat olarak değerlendirilmiş, diğer taraftan ise Afrika'nın sömürge tarihinin de etkisiyle yeni emperyalizm olarak nitelendirilmiştir. Bu sürecin olumlu yönleri arasında; edinilen araziler üzerindeki yatırımların yüksek ekonomik çarpan etkisine sahip olduğu, istihdam olanaklarını ve vergi gelirlerini artıracığı, teknik ve teknoloji transferinin söz konusu olacağı, iletişim ve altyapının geliştirileceği, yerel üreticinin ulusal ve uluslararası pazarlara erişebileceği hususları yer almaktadır. Buna karşın olumsuz değerlendirmeler ise; sürecin yeni tip sömürü olduğu, yerel halkın mülksüzleştirileceği veya araziler üzerindeki haklarının ihlal edileceği, ulusal gıda güvencesinin olumsuz etkileneceği ve çevrenin zarar göreceği iddiaları çerçevesinde yapılmaktadır. Kaynak araştırması ve ilgili kurumların kayıtlarının değerlendirilmesinden elde edilen bulgular; Afrika'da görev yapan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) koordinatörleri, ticaret müşavirleri ve Türkiye'de ilgili alanda lisansüstü eğitim yapan Afrikalılarla yapılan eğilim anketi sonuçları ile de teyit edilmiştir. Olumlu ve olumsuz eleştirilerin uygulama esnasında ne derece ortaya çıktığı değerlendirilmiş ve çalışma sonuçlarına göre her iki tarafın da kazanabileceği bir sürecin nasıl olması gerektiğine ilişkin öneriler ortaya konulmuştur.

Temmuz 2022, sayfa 335

Anahtar Kelimeler: Afrika, büyük ölçekli arazi edinimi, tarımsal yatırımlar, gıda güvencesi ve enerji güvenliği.

ABSTRACT

Ph. D. Thesis

ACQUISITION OF AGRICULTURAL LANDS IN AFRICA BY NON-AFRICAN STATES AND GENERAL EVALUATION OF ITS IMPACTS

Serdar GÜNDÖĞAN

Ankara University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Real Estate Development and Management

Supervisor: Prof. Dr. Harun TANRIVERMİŞ

Large scale arable land acquisitions in Africa by international companies, developed and developing countries, which was triggered by the global financial and food crisis of 2007-2008, was examined and their effects were discussed in this research. In the light of the data from data bases, research reports and a very recently produced literature; concerns on the food and energy security, high income expectations from agricultural products and neo-liberal policies can be listed as the most important factors that trigger the states and companies to acquire these lands. While the United States of America (USA), the United Kingdom and Switzerland takes position as among the top three land acquirers in Africa, it has been determined that China and India were also observed as the other important actors due to population pressure, while the Gulf States due to land and water shortages. It is noteworthy that the African countries with the highest land acquisition in terms of area were the Democratic Republic of Congo (DRC), Mozambique and Sudan. The land acquisition process, which is considered as a global phenomenon, was considered as among the factors which make Africa struggling with hunger and poverty, and on the other hand, it has been characterized as new imperialism due to Africa's colonial history. Among the positive aspects of this process were that investments on acquired land have a high economic multiplier effect, increase employment opportunities, and tax revenues, transfer of techniques and technology, improvement of communication and infrastructure, and access of local producers to national and international markets. In contrast, negative assessments were based on claims that the process is a new form of exploitation, that local people will be dispossessed or their rights to land will be violated, that national food security will be negatively affected, and that the environment will be damaged. In addition, the findings obtained from the literature review and evaluation of data and reports of relevant institutions, were also confirmed by the results of the trend survey conducted with the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) coordinators and trade consultants working in Africa, and Africans doing postgraduate education in the relevant field in Turkey. The extent to which positive and negative criticism emerge during the implementation has been examined, and according to the results of the study, suggestions were made on how a process should be in which both parties could benefit.

July 2022, page 335

Keywords: Africa, large-scale land acquisitions, agricultural investments, food security, and energy security.

TEŞEKKÜR

Günümüzde birçok yeni meslek ve iş alanları ortaya çıkmakta, mesleki gelişme ve profesyonelleşme için birçok olanak bulunmaktadır. Son yarım asır boyunca en hızlı gelişen ve kurumsallaşan alanların başında gayrimenkul geliştirme ve yönetimi uzmanlık alanları gelmektedir. Birçok kişi için oldukça yeni bir çalışma alanı olan gayrimenkul geliştirme ve yönetimi alanında disiplinlerarası bir yaklaşım ile; arazi, gayrimenkul, altyapı, proje ve yapım yönetimi, finans, uluslararası değerlendirme, finansal raporlama, ölçüm, tesis-gayrimenkul-varlık yönetimi, araştırma, aracılık ve danışmanlık standartları ve etik kurallar gibi konuların ele alınması mümkün olmaktadır. Hemen her gerçek ve tüzel kişinin çalışmaları gayrimenkul ile ilişkili bulunmakta ve gayrimenkul halen birçok toplumda en güvenli yatırım alanı olarak ele alınmaktadır. Dünyanın şekillenmesine, daha güzel ve yapılı bir çevre üretimine katkı yapmak, insanların yaşam kaliteleri ve yaşam yerlerinin konforunun yükselmesi amacına yönelik çalışmak, sınırlı olan kaynakların yönetimi ve adil paylaşımı maksatlarıyla, iyi yetişmiş gayrimenkul geliştirme ve gayrimenkul yönetimi uzmanlarına her ülkede çok şiddetli ihtiyacın olduğu görülmektedir.

Gayrimenkul geliştirme ve yönetimi alanında bir ilk olarak Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, bu alanda ihtiyaç duyulan uzman kadroların yetiştirilmesi, ulusal ve uluslararası gelişmelerin takip edilerek vizyoner bir yaklaşımla ihtiyaç ve sorunların giderilmesine yönelik yaklaşımların ortaya konulmasında öncü bir rol oynamaktadır. Bu anlayışla yüksek lisans ve doktora çalışmalarımı bünyesinde yürüttüğüm, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Ana Bilim Dalının kurulması ve yaptığı çalışmalarla, gayrimenkul yönetimi konusunun öneminin kamuda ve akademiye anlaşılmasının sağlanması ile gerek yüksek lisans, gerekse doktora çalışmalarım esnasında verdiği destekten ötürü danışman hocam Prof. Dr. Harun TANIVERMİŞ'e (Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı Başkanı ve Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dekanı) teşekkür ediyorum. Ayrıca desteklerini her zaman yanımda hissettiğim hocalarım; Prof. Dr. Abdulmenaf TURAN'a, Doç. Dr. Yeşim ALİEFENDİOĞLU'na ve hassaten moral desteğini de esirgemeyen hocam Doç. Dr. Erol DEMİR'e teşekkür ediyorum.

Sahip oldukları kısıtlı imkanlar ve yaşadıkları zor şartlar altında, beş çocuğunu en iyi şekilde yetiştirmek için gösterdikleri gayretler için, hiçbir zaman haklarını ödeyemeyeceğim anne ve babama ve desteklerinden ötürü bütün aileme çok teşekkür ediyorum.

Akademik çalışmaların meşakkatini, çalışmayı yapan kadar hatta ondan daha fazla çeken kişi hiç şüphesiz eşlerdir ve destekleri olmazsa bu çalışmaların tamamlanması neredeyse imkansıza yakındır. Bu nedenle; beni her daim destekleyen, teşvik eden ve bana benden daha çok güvenen, dünya harikası iki çocuğumun annesi, biricik eşime sonsuz teşekkür ediyorum. Ayrıca kendilerinden çaldığım zamanın affını dileyerek, “baba sen hala sınıfını geçemedin mi”, diyerek beni teşvik eden kızım Zeynep Sena’ya ve oğlum Akif Emre’ye de teşekkür ediyorum.

Serdar GÜNDOĞAN
Ankara, Temmuz 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI

TEZ ONAYI	i
ETİK	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
ÇİZELGELER DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi	5
1.2 Kavramsal Tartışmalar ve Literatür Taraması	9
1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	15
1.4 Materyal ve Yöntem	17
2. KURAMSAL TEMELLER	22
2.1 Neoliberalizm ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar	23
2.2 Kolonyalizm, Sömürgecilik ve Emperyalizm	29
2.2.1 Kolonyalizm ve sömürgecilik	30
2.2.2 Emperyalizm	33
2.2.3 Emperyalizm kuramları	36
2.2.4 Emperyalizmin türleri	43
2.2.5 Yeni Emperyalizm	44
2.3 Thomas Robert Malthus'un Nüfus Teorisi	49
2.4 Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliği	59
3. BÜYÜK ÖLÇEKLİ ARAZİ EDİNİMİNİN TARİHÇESİ	68
3.1 Roma İmparatorluğunda "Latifundia" Uygulaması	68
3.2 Osmanlı'da Tımar Sistemi	70
3.3 Britanya'da Kuşatma/Çevirme	73
3.4 Amerika'da Kolonyalizm ve Sonrası	75
3.5 Örnek Uygulamaların Ortak Özellikleri	78
3.6 Afrika'daki Büyük Ölçekli Arazi Ediniminin Tarihçesi	79
3.6.1 Kolonyal dönem	82
3.6.2 Dekolonizasyon dönemi	95
4. GÜNÜMÜZDE AFRİKA'DA BÜYÜK ÖLÇEKLİ ARAZİ EDİNİMİ	104

4.1 Afrika’da Arazi Edinimine Yönelik Afrikalı Devletlerin Tutumları.....	121
4.2 Arazi Edinim Anlaşmalarının Özellikleri.....	124
4.3 Arazi Edinimini Tetikleyen Faktörler.....	127
4.3.1 Gıda güvencesi ve gıda güvenliği	129
4.3.2 Enerji güvenliği ve biyoyakıt	143
4.3.3 Neoliberal politikalar	151
4.3.4 Tarımsal yatırımlardan ve tarım arazilerinden yüksek getiri beklentisi	157
4.3.5 Çevresel faktörler.....	162
4.4 Arazi Ediniminin Aktörleri.....	170
4.4.1 Yerel aktörler	175
4.4.2 Avrupa ve Kuzey Amerika	178
4.4.3 Orta Doğu ve Körfez ülkeleri.....	183
4.4.4 Asya	191
4.4.5 Latin Amerika	200
4.4.6 Türkiye.....	201
4.4.7 Ulusüstü ve uluslararası kuruluşlar	213
4.5 Arazi Edinimlerinin Etkilerinin Değerlendirilmesi	216
4.5.1 Arazi ediniminin olumlu etkileri	218
4.5.2 Arazi ediniminin olumsuz etkileri	233
4.6 Afrika’da Büyük Ölçekli Arazi Edinimine Yönelik Afrikalı ve Türk Uzmanların Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi	248
4.6.1 Eğilimin değerlendirilmesinde kullanılan yöntem ve yaklaşımlar	249
4.6.2 Katılımcıların Demografik Özellikleri	251
4.6.3 Katılımcıların görüşlerinin değerlendirilmesi ve temel sorun alanları.....	252
4.6.4 Türkiye’ye yönelik sorulara verilen cevapların değerlendirilmesi	264
4.7 Büyük Ölçekli Arazi Edinimi Kapsamında Türkiye’nin GZTF Analizi	266
4.8 Yabancı Ülkelerde Arazi Edinimine Yönelik Türkiye’de Yapılanma Gerekliliği ve Model Önerisi	270
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	275
KAYNAKLAR	291
EKLER.....	325
EK 1 TÜRK UZMANLARA YÖNELİK EĞİLİM ARAŞTIRMASI SORU FORMU	326
EK 2 AFRİKALILAR’A YÖNELİK EĞİLİM ARAŞTIRMASI SORU FORMU	331
ÖZGEÇMİŞ.....	335

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler (United Nations-UN)
DB	Dünya Bankası (World Bank-WB)
DGP	Dünya Gıda Programı (World Food Programme-WFP)
DKC	Demokratik Kongo Cumhuriyeti
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO)
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO)
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım (Foreign Direct Investment-FDI)
EAGÜ	En Az Gelişmiş Ülke
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of the United Nations)
GATS	Hizmet Ticareti Genel Antlaşması (General Agreement on Trade in Services)
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
Ha	Hektar
IFAD	Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (International Fund for Agricultural Development)
IFPRI	Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü (International Food Policy Research Institute)
IIED	Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü (The International Institute for Environment and Development)
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
LSLA	Büyük Ölçekli Arazi Edinimi (Large Scale Land Acquisition)
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra

OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development)
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petrol Exporting Countries)
OREC	Pirinç İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Rice Exporting Countries)
PPP	Kamu Özel Ortaklığı (Public Private Partnership)
SOFI	Dünyada Gıda Güvencesi ve Beslenme Durumu (The State of Food Security and Nutrition in the World)
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UEA	Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency-İEA)
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development)
UNECA	Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu (United Nations Economic Commission for Africa)
WRI	Dünya Kaynaklar Enstitüsü (World Resources Institute)

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1 Berlin Konferansı sonrası Afrika paylaşım haritası.....	91
Şekil 4.1 Dünyada tarımsal nitelikli doğrudan yabancı yatırım.....	105
Şekil 4.2 Arazi edinim anlaşmalarının bölgelere göre dağılımı.....	110
Şekil 4.3 Toplam edinilen arazi miktarının bölgelere göre dağılımı	110
Şekil 4.4 Dünyada arazi edinimlerinde yüzölçüm bazlı ilk onbeş ülke	111
Şekil 4.5 Dünyada arazi edinimlerinde anlaşma sayısı bazlı ilk onbeş ülke.....	111
Şekil 4.6 Arazi edinimlerinin amacı.....	112
Şekil 4.7 Toplam gıda üretiminin ürün gruplarına göre oransal dağılımı.....	114
Şekil 4.8 Afrika'daki arazi edinimlerinde öne çıkan ilk 20 ülke	116
Şekil 4.9 Afrika'da en çok arazi edinen ülkeler	118
Şekil 4.10 Anlaşmaların durumu.....	119
Şekil 4.11 Aktif anlaşmaların durumu	120
Şekil 4.12 Edinim anlaşmalarının türlerine göre dağılımı	127
Şekil 4.13 2013'e göre, 2025 yılı tüketim ve nüfustaki tahmini büyüme	131
Şekil 4.14 2013'e göre 2025 yılında gerçekleşecek tarımsal nitelikteki arazi ile verimdeki tahmini artış	132
Şekil 4.15 2025 yılında tarımsal arazilerin bölgelere göre tahmini dağılımı	133
Şekil 4.16 Dünyada kentli nüfusun toplam nüfusa oranı	136
Şekil 4.17 Dünya nüfusu kent-kır dağılımı, 1995, 2010, 2025	137
Şekil 4.18 Dünyada tahıl ve seçili ürünlerin üretim miktarları.....	138
Şekil 4.19 Seçili ürünlerin yıllara göre üretim artışlarının oransal ifadesi	138
Şekil 4.20 2004-2010 dönemi bölgelere göre arazi edinimleri	142
Şekil 4.21 Afrika'daki arazi edinimlerinin yatırım türüne göre dağılımı	143
Şekil 4.22 2004-2011 dönemi biyoyakıt ve gıda üretimi maksatlı edinimler (bin ha) .	148
Şekil 4.23 1975-2000 dönemi Afrika'ya yönelik DYY	153
Şekil 4.24 Afrika'ya yönelik DYY ve gıda ve tarım sektörüne yapılan DYY	154
Şekil 4.25 Dünyada 2040 yılında su sıkıntısı yaşayacak bölgeler ve Afrika'da arazi edinimleri.....	163
Şekil 4.26 Arazi edinimi sürecinde görev alan muhtemel aktörler	173
Şekil 4.27 2013-2017 Afrika'ya en çok yatırım yapan ekonomiler.....	174
Şekil 4.28 Afrika'da arazi edinen Batılı ülkeler.....	181
Şekil 4.29 Körfez ülkelerini arazi edinimine iten enflasyon baskısı.....	185

Şekil 4.30 Suudi Arabistan'ın arazi edindiği Afrika ülkeleri ve toplam edinim içerisindeki payları	188
Şekil 4.31 Afrika'da arazi edinen Asyalı ülkeler	192
Şekil 4.32 Çin'in arazi edinimlerinin bölgelere göre dağılımı.....	196
Şekil 4.33 Çin'in Afrika'daki arazi edinimlerinin ülkelere göre dağılımı	196
Şekil 4.34 Hindistan'ın arazi edinimlerinin bölgelere göre dağılımı	198
Şekil 4.35 Hindistan'ın Afrika'da arazi edindiği ülkeler	199
Şekil 4.36 Temel tarımsal ürünlerde Türkiye'nin ithalat ve ihracatı	206
Şekil 4.37 Mahsulün yerel tüketimine dair arazi edinim anlaşmalarının durumu	224
Şekil 4.38 Mozambik'te mısır üretimi	227
Şekil 4.39 Etiyopya'da yıllara sari kahve üretimi yapılan arazi ve üretim miktarı.....	228
Şekil 4.40 Gana'da palmiye yağı için bitki üretimi	228
Şekil 4.41 Büyük ölçekli arazi edinimi sırasında yerel halkla yaşanan ihtilaflar	239
Şekil 4.42 Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı.....	252
Şekil 4.43 Yabancıların gayrimenkul ediniminde kısıtlama uygulamalarının varlığı ..	254
Şekil 4.44 Afrika'da yabancıların arazi edinim amaçları.....	257
Şekil 4.45 Devlet yönetiminin ve yerel halkın arazi edinimi konusundaki tutumları...	259
Şekil 4.46 Yabancıların Afrika'da arazi edinimlerinin ulusal güvenlik ve gıda güvencesi açısından değerlendirilmesi	260
Şekil 4.47 Afrika'da yabancıların tarım arazisi ediniminin olumlu etkileri	261
Şekil 4.48 Afrika'da yabancıların tarım arazisi ediniminin olumsuz etkileri	262
Şekil 4.49 Arazi edinimlerinin olumsuz etkilerine verilen “kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum” cevaplarının oransal dağılımı	263
Şekil 4.50 Türkiye'nin büyük ölçekli arazi edinmesi önerilen bölgeler	264
Şekil 4.51 Türkiye'nin büyük ölçekli arazi edinmesi önerilen ülkeler	265
Şekil 4.52 Türkiye Uluslararası Gıda ve Tarım Yatırımları Kurulu	272
Şekil 4.53 Türkiye Uluslararası Gıda ve Tarım Yatırımları Ajansı	273

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2.1 Maltus’a göre dünya nüfusu ve tarımsal üretim artış hızı.....	52
Çizelge 2.2 Tarımsal üretim ve nüfustaki artış hızları	57
Çizelge 2.3 Dünyada yetersiz beslenme.....	65
Çizelge 3.1 Afrika’daki ülkelerin bağımsızlık tarihleri	97
Çizelge 4.1 Arazi edinim anlaşmalarının bölgelere göre dağılımı.....	109
Çizelge 4.2 Bölgelere göre toplam tarımsal arazi edinimlerinin dağılımı	113
Çizelge 4.3 Afrika’da arazi edinilen ilk yirmi ülke.....	115
Çizelge 4.4 Afrika’da arazi edinen ilk yirmi ülke.....	116
Çizelge 4.5 Yabancı yatırımları büyük ölçekli arazi edinimine yönelten faktörler	129
Çizelge 4.6 Gerçekleşen ve tahmini enerji talebi (milyon ton petrol eşdeğeri).....	145
Çizelge 4.7 Biyokütle kaynakları ve biyoyakıtlar	146
Çizelge 4.8 Afrika’da palmiye yağı maksatlı arazi edinen ilk beş şirket.....	150
Çizelge 4.9 1991-2001 arası Afrika’da özelleştirme.....	155
Çizelge 4.10 1991-2001 sektörlere göre Afrika’da özelleştirme	156
Çizelge 4.11 2040 yılında su sıkıntısı çekecek 33 ülke	164
Çizelge 4.12 Afrika’da arazi edinen ilk on Afrika ülkesi	176
Çizelge 4.13 Dünyada ve Afrika’da arazi edinen Ortadoğu ve Körfez ülkeleri	187
Çizelge 4.14 2000-2016 Dönemi tarımsal üretim ve Türkiye’nin ticaret rakamları (milyon ABD Doları)	202
Çizelge 4.15 Türkiye’de tarım arazileri (bin ha).....	203
Çizelge 4.16 Gıda güvence endeksi 2019	204
Çizelge 4.17 Temel tarımsal ürünlerde Türkiye’nin ithalat ve ihracatı (milyon ABD Doları)	207
Çizelge 4.18 Türkiye’nin tarımsal maksatlı büyük ölçekli arazi edinimleri.....	210
Çizelge 4.19 Mahsulün yerel kullanım oranlarına göre anlaşmaların durumu	225
Çizelge 4.20 Seçili Afrika ülkelerinde işsizlik oranları (%)	230
Çizelge 4.21 Seçili Afrika ülkelerinde arazi edinim sürecinin gelir kaybı etkisi.....	240
Çizelge 4.22 Katılımcıların ülkelere göre dağılımı.....	251

1. GİRİŞ

İnsan hayatının sürdürülebilirliğinin yegâne unsurlarından olan “gıda”, bu özelliği nedeniyle aynı zamanda insanın en temel kaygısı ve korkusu olagelmıştır. Ancak gıda üretiminin insan gayretiyle birlikte ve hatta daha çok doğal şartlara sıkı sıkıya bağlı olması, tam anlamıyla bir gıda güvencesinin temin edilmesine engel olmuştur. Kendisini gıda açısından güvende hissetmeyen veya ileride ortaya çıkacak kuraklık ve kıtlıktan korunmak isteyen insanoğlu, gıdayı veya gıdanın üretiminin yapıldığı verimli arazileri elde etmek için; nice kanlı isyan, savaş ve işgallerle dolu bir tarihin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kıymaz ve Şahinöz 2010). İnsanoğlunun tarım arazilerini eline geçirme ve bu araziler üzerinde hakimiyet kurma arzusu, farklı yöntem ve içerikte olsa da, hayatta kalmak gibi en temel içgüdüsünün bir çıktısı olarak dün olduğu gibi, bugün de vardır ve yarın da var olmaya devam edecektir.

Zaman içerisinde, arazi edinimi ve arazi mülkiyeti kavramları anlam ve uygulama bakımından köklü değişiklikler göstermiş, bu kavramlar ele alındıkları bölgelere veya bakış açısına (ekonomi, siyasi, kültürel, egemenlik gibi) göre farklı mahiyette değerlendirilmiştir. Hayatın her alanına sirayet eden yapısı bir yana, araştırmada ele alınacak perspektiften bakıldığında, tarım arazilerinin egemen güçler tarafından ele geçirilmesine örnek gösterilen en önemli olgu, Roma İmparatorluğu dönemine ait “latifundia”¹ uygulamalarıdır. MÖ 3’üncü yüzyılın sonlarında, İtalya Yarımadası’nı, Sicilya’yı, Sardunya ve Korsika ile Hispanya’nın² güneyini fetheden bir imparatorluk haline gelen Roma İmparatorluğu döneminde, ele geçirilen araziler “ager publicus”³ olarak tanımlanmış ve bu araziler, büyük parçalar halinde; senatör, şövalye ve diğer seçkinler gibi çoğu zaten arazi sahibi olan zengin kişilere kiraya verilmiş veya satılmıştır. Bu yolla bir yandan savaşın finansmanını sağlayan Roma, diğer taraftan da zenginliğini arttırmak adına yeni fetihler yapmak için devlete sürekli baskı yapan, son derece etkili bir arazi oligarşisi oluşturmuştur. Zaman içerisinde fetihler, yeni latifundia

¹ Latifundia: Eski Roma’da; çok büyük arazi, kölelerle veya köylülerle ilkel şekilde tarım yapılan büyük çiftlik.

² Günümüzde; Portekiz, İspanya, Andorra ve Cebelitarık’ın bulunduğu İber Yarımadası’na Romalılar tarafından verilen isimdir.

³ Ager publicus: Eski Roma’da savaşlarda elde edilen devlet tarafından satış, kiralama veya bedel karşılığı seçkin yurttaşlara dağıtılan araziler.

elde etmek, yani büyük ölçekli tarım arazilerini ele geçirmek için yapılır hale gelmiştir (Evers vd. 2013, Roudart ve Mazoyer 2016).

Tarihsel sürekliliğini hiç kaybetmemekle birlikte, başka bir ifade ile her dönemde devletlerin ve şirketlerin tarım arazilerini elde etme çabaları süreklilik göstermekle birlikte, 21'inci yüzyılın ilk yarısında büyük ölçekli arazi edinimi yeniden küresel ilginin odağı haline gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında 2007-2008 dünya finans ve gıda krizinin önemli etkisinin olduğu ileri sürülmekte ve büyük ölçekli arazi ediniminin, insanoğlunun karşı karşıya bulunduğu küresel ölçekteki birçok krize çare olacak nitelikte bir olgu olduğu kimi araştırmacılar tarafından değerlendirilmektedir (Montemayor 2009, Mbwavi 2011, Chatterjee 2012).

Tarımsal nitelikteki arazilerin ediniminin ve gıda güvencesinin devletler açısından ne derecede stratejik bir öneme sahip olduğunu gösteren, Teksas Senatörü Wright Patman'ın 1966 yılında, Milli Gıda ve Tarım Kongresinde yaptığı konuşmada ifade ettiği hususlar dikkat çekicidir: “Milletler arasındaki savaşlarda bugüne kadar kullanıla gelen silahlardan en etkilisi besin maddeleridir. Birleşik Amerika bu silaha sahip olma ve bunu daha uzun süre kullanma bakımından uluslararasıdaki üstün durumunu daha uzun süre muhafaza edecektir. İleri ve geri kalmış ülkelerin hiçbirisi bizim sahip olduğumuz miktarda yiyecek stoklarına ve üstün üretim olanağına sahip değildir. Örneğin, Rusya uzaya çalışmalarında üstün başarı sağlamış olmasına rağmen yiyecek üretimi bakımından bizim çok gerimizde kalmış bulunuyor. Bundan dolayı Amerikan tarımı, açlığın eline düşmüş ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşamakta olan milyonlarca insana karşı kullanıla gelen bu silahı etkili bir hale getirmek zorundadır. Bu silahın kullanılması sırasında, diğer ateşli silahların aksine olarak karşı tarafın nankörlüğü ile karşı karşıya kalabiliriz. Fakat barışı seven, cömert ve özgürlüğe düşkün Amerikan halkının asıl hedefi, uzun bir zaman akımı içerisinde su yüzüne çıkacak ve nasıl olsa anlaşılacaktır. Bu mümkün olduğu zaman, öldürücü ateşli silahlara olan ihtiyacın çok azalmış olacağını tahmin ediyorum”.

ABD Eski Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'ın “Tarım, Tarım Bakanlığının ellerine bırakılmayacak kadar önemlidir” ifadesi, Hillary Clinton'ın, Clinton Küresel

Girişiminin 2009 yılında düzenlediği 5'inci Yıllık Toplantısında “Küresel Gıda Güvenliğine ve Açlığa Yeni Bir Yaklaşım” başlıklı konuşmasında dile getirdiği: “Gıda güvenliği sadece gıdayla ilgili değil, doğrudan güvenlikle de ilgilidir. Kronik açlık; bireyleri, hükümetleri, toplumları ve sınırları tehdit etmektedir. Açlık çeken, hatta açlıktan ölmek üzere olan ve bu sebepten ailelerine de bakamayan kişiler, gerginlik, çatışma ve şiddete yol açabilecek bir umutsuzluk ve üzüntü ile karşı karşıya kalırlar. 2007 yılından bu yana 60'tan fazla ülkede gıda yetersizliği yüzünden olaylar meydana gelmiştir” ifadeleri birlikte değerlendirildiğinde, gıda güvencesinin, tarımsal emtialara sahip olmanın ne derece önemli olduğu ve hatta ulusal güvenliğin ayrılmaz bir parçası olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır (Akkuş 2016).

Tarım, çevre, gıda güvencesi, açlık gibi konular üzerinde yaptığı çalışmalarla ün kazanmış ve birçok ödüle layık görülmüş araştırmacı Lester Brown (2012) tarafından yapılan tanımlama durumun ciddiyetinin anlaşılması açısından çok önemlidir: *“Dünya bir bolluk çağından, kıtlık dönemine doğru hızla geçiyor ve bu yeni dönemde, gıda yeni petrol, arazi ise yeni altındır (Food is the new oil, land is the new gold)”* (Brown 2012).

Tarımsal üretim, açlıkla ve yoksullukla mücadele, gıda güvenliği meseleleri bugün olduğu kadar eskiden de ekonomistlerin ve siyasilerin gündemini meşgul etmiştir. İngiliz iktisatçı Thomas Robert Malthus (1766-1834), Türkçe'ye “Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme” olarak çevrilen, “Essay on The Principles of Population” adlı ünlü çalışmasında, dünyanın bir gün açlıkla yüzleşeceğini iddia etmiştir. Nüfus artışı ile tarımsal ürünler üretimi arasındaki dengenin ele alındığı eserde, Malthus; “Dünya nüfusunun her kuşak boyunca, yani yirmi beş yılda bir geometrik dizi şeklinde artarken, yani iki katına çıkarken, besinsel mallar üretiminin aritmetik dizi şeklinde artacağını öne sürmüştür”. Malthus'un 18'inci yüzyılın sonunda ortaya attığı bu görüş, dönemin ekonomistleri ve siyasetçileri tarafından dikkate alınmış ve önemli yankılar uyandırmıştır. Ne var ki; Malthus'un öngörüsü; bir yandan tarımsal ürünler üretimindeki verimliliğin, özellikle yeni teknikler ve makineleşmeyle birlikte artması, diğer yandan Dünya nüfusunun artışında önemli düşüşlerin ortaya çıkması neticesinde uzunca bir süre gündem dışı kalmıştır. Ancak doğrudan Malthus'un iddia ettiği gibi olmasa da, bugün insanoğlu açlık ve yoksullukla yüzleşmektedir.

Malthus tarafından dile getirilen felaket senaryolarının da etkisiyle, birçok bilim adamı nüfus artışının ekonomik gelişmeyi ve refah seviyesini olumsuz etkileyip etkilemediği temel sorusunu defalarca incelemişler ve netice olarak şu özet yargıya varmışlardır: Tarıma elverişli arazilere sahip olan ülkeler için nüfus artışının ekonomik gelişme üzerinde olumsuz etkisi yoktur (Buchholz 2005).

Bir taraftan dünya gıda krizinin etkileri, diğer taraftan özellikle tarımsal üretime doğrudan etkisi olan, çevresel, ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmeler, tarımın stratejik önemini tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Bu konuya en çok dikkat çeken organizasyonların başında gelen Birleşmiş Milletler (BM) Gıda ve Tarım Örgütü tarafından (Food and Agriculture Organization of the United Nations-FAO), yayımlanan, 22 Şubat 2017 tarihli “Gıda ve Tarımın Geleceği: Eğilimler ve Meydan Okumalar” başlıklı raporda özetle aşağıdaki durumlara vurgu yapılmıştır:

- *2050 yılına kadar dünya nüfusu yaklaşık 10 milyar insana ulaşacak ve ekonomik büyümenin makul seviyede gerçekleştiği bir senaryoda bu nüfus artışı tarımsal üretime talebi yüzde 50 civarında arttıracaktır.*
- *Dünyanın gıda sistemleri yeterli gıdayı üretme kapasitesine sahiptir, ancak tüm insanlığın menfaatini sağlama almak için büyük dönüşümler gerekmektedir.*
- *Tarımda kullanılan araziler ve su kaynağını genişletmenin sınırlı olduğu düşünüldüğünde, artan gıda talebini karşılamak için üretim artışı, ağırlıklı olarak üretimdeki iyileştirmeler ve kaynakların etkin kullanımından gelmek zorundadır.*
- *Tarım sistemlerinde, kırsal ekonomilerde ve doğal kaynakların yönetiminde ana dönüşümler gereklidir. Eğer bu meydan okumalara cevap vermek istiyorsak, tüm gezegen ve tüm insanlar için güvenli ve sağlıklı bir geleceği teminat altına almak için gıda ve tarımın bütün potansiyellerinin farkına varmalıyız.*
- *Bütün bu eğilimler ve meydan okumaların değerlendirilmesi neticesinde, tarım ve tarımsal gıda sistemlerine daha fazla yatırım yapmak gereklidir.*

Dünyada 20’nci yüzyılda yaşanan iki büyük savaş sonrasında artan refahın en önemli nedenlerinden biri tarımda üretim artışı ve fiyatların düşmesidir. Ancak 21’inci yüzyılda bu durum değişerek üretim artışının hız kestiği, fiyatların hem arttığı, hem de

değişkenlik gösterdiği ve stokların giderek azaldığı bir dönem yaşanmaktadır (Kıymaz ve Saçlı 2008). Tarımsal üretimdeki bu gelişmelerle birlikte özellikle gelişmiş ülkelerde ekilebilir arazinin sınırına ulaşılmasından dolayı, üretimin değişik iklim ve coğrafi bölgelerde de yapılabilmesi için yoğun çalışmalar yapılmaktadır (Tuna 2011).

Dünyada ülke ve bölgelere göre toplam arazi ve tarım arazisi varlığı ile kullanım düzeyleri ve entansite dereceleri⁴ önemli ölçüde değişim göstermektedir. Kavas'a (2014) göre; dünyada ekilebilir olduğu halde 21'inci yüzyıla kadar gerçek anlamda bir kere dahi ekilmemiş arazilerin miktarı, Dünya Bankasının (DB) 2010 yılındaki verilerine göre 446 milyon hektar civarındadır. Bunun 201 milyon hektarı Sahraaltı Afrika Bölgesindeki çöl dahil, kıtanın üçte ikisinden fazla bir alanı kaplamaktadır. 123 milyon hektar arazi ise Güney Amerika'da yer almaktadır. Her iki kıta, dünyada ekilebilir olup henüz kullanılmayan arazilerin %75'inden fazlasına sahip bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda bu oran, %80 olarak da verilmektedir. Ancak, verimli olduğu halde kullanılmayan arazi varlığının %60'ı Afrika'da ve %20'si ise Güney Amerika'nın farklı bölgelerinde dağılmıştır. 1990'lı yılların ortalarında Afrika'da toplam ekilebilir bir milyar hektar arazinin, 800 milyon hektarı her an tarıma uygun hale getirilebilecek niteliklere sahiptir. Toplam ekilebilir arazilerin sadece %25'i oranındaki 200 milyon hektarında, çoğu yerel usullerle basit tarımsal üretim yapılmaktadır (Havnevik 2011).

1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Artan nüfus, gıda güvencesi, enerji güvenliği, küresel ısınma ve diğer çevre felaketleri ile yüzleşen devletler, tarımsal nitelikli arazi sahipliğinin ne kadar stratejik bir durum olduğunu görmüş ve gelecekte bu konunun daha da önemli hale geleceğini fark etmiş durumdadırlar. Keza bugün bütün dünyayı etkisi altına almış, milyarlarca insanı evinde mahsur bırakmış olan Covid19 pandemisi, insanlığa birçok şeyin yanı sıra gıda arz güvencesinin ne denli hayati öneme haiz olduğunu göstermiştir. Bütün devletlerin içine kapandığı bugünlerde ulusal sağlık yatırımlarının yanı sıra ulusal tarım yatırımlarının ehemmiyeti bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Önümüzdeki günlerde Covid19 pandemisinin büyük ölçekli tarımsal nitelikli arazi edinimi konusunun bir de bu açıdan

⁴ Entansite dereceleri: Tarımsal üretimde kullanılan sermaye ve işgücünün, arazi miktarına oranı.

ele alınmasını ve dolayısıyla, 2007-2008 gıda krizinin yaptığı etkiye benzer nitelikte tetikleyici bir unsur olarak dikkate alınacağını öngörmek gerekmektedir.

Gıda güvencesi de dahil bütün bu küresel ölçekli meselelerin sonucunda, büyük ölçekli arazi edinimi; ulusal ihtiyaçların giderilmesi endişesi öncelikli olmak üzere, uluslararası alanda güç sahibi olmak isteyen devletler ile karını katlamak isteyen ulusal ve uluslararası yatırımcılar için keşfedilecek yeni bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Ortaya çıkan bu yeni alan aynı zamanda BM tarafından; yoksulluğu gidermek, Dünyayı muhafaza etmek ve adaletsizlikle mücadele etmek hedefiyle 2030 yılında tamamlanması planlanan bir yol haritası olarak kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına da hizmet edecek fırsatlara sahiptir. Nitekim Ercan (2019) tarafından, söz konusu amaçların %75'inin arazi yönetimiyle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olduğu ileri sürülmüştür. Büyük ölçekli arazi edinim sürecinin doğru bir şekilde yönetilmesi, 17 adet olarak belirlenen⁵ sürdürülebilir kalkınma amaçları arasında yer alan; i. Yoksulluğa son, ii. Açlığa son, iii. Sağlıklı bireyler, iv. Erişilebilir ve temiz enerji, v. İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme, vi. Sanayi, yenilikçilik ve altyapı, vii. Eşitsizliklerin azaltılması, viii. Hedefler için ortaklıklar, amaçlarına doğrudan hizmet edecek mahiyet taşımaktadır (Anonim 2019b).

Taşıdığı hayati ehemmiyet göz önünde bulundurulmak suretiyle, araştırmanın konusu Afrika'daki büyük ölçekli tarım arazilerinin edinimi olarak belirlenmiştir. Araştırmada temel amaç; mevcut uygulamaların ışığında kazan-kazan prensibinden hareketle, öncelikle Afrika olmak üzere sürecin herkes için maksimum faydayı verecek şekilde yürütülebilmesini temin etmek için yapılması gerekenlerle, alınması gereken tedbirlere ilişkin öneri geliştirmektir.

⁵ i. Yoksulluğa son, ii. Açlığa son, iii. Sağlıklı bireyler, iv. Nitelikli eğitim, v. Toplumsal cinsiyet eşitliği, vi. Temiz su ve sıhhi koşullar, vii. Erişilebilir ve temiz enerji, viii. İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme, ix. Sanayi, yenilikçilik ve altyapı, x. Eşitsizliklerin azaltılması, xi. Sürdürülebilir şehir ve yaşam alanları, xii. Sorumlu tüketim ve üretim, xiii. İklim eylemi, xiv. Sudaki yaşam, xv. Karasal yaşam, xvi. Barış, adalet ve güçlü kurumlar, xvii. Hedefler için ortaklıklar (Anonim 2019b)

Uluslararası tarımın jeopolitiğini köklü bir şekilde değiştireceği de kimi araştırmacılarca ileri sürülen bu olgunun, gıda güvencesi, yoksulluğun azaltılması, kırsal kalkınma, teknoloji ve kaynaklara, özellikle de tarımsal arazilere erişim ile ilgili olarak, ekonomik, politik, kurumsal, yasal ve etik açılardan potansiyel avantajlarının ortaya konulmasıdır. Bütün bunlar yapılırken, mevcut uygulamalardan kaynaklanan sorunlar ve ileride ortaya çıkması muhtemel riskler de objektif bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Tarımsal niteliğe haiz arazilerin; küresel ısınma, iklim değişikliği, çevre kirliliği, aşırı sulama ve ilaç kullanımı, kentleşme ve sanayileşme gibi farklı amaçlarla kullanılma gibi maruz kaldığı baskı nedeniyle gittikçe daralmasına işaret etmek ve sadece sahip olunan devlet için değil uluslararası toplum için de çok önemli bir yeri olan tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanımına işaret etmek araştırmada hedeflenen konulardan biridir. Yakın bir gelecekte, Covid19 pandemisinin de tetiklemesiyle, tarım arazilerinin küresel kamusal mal veya küresel ortak varlıklar tartışmaları çerçevesinde ele alınacağı da öngörülmektedir.

Tarım sektörü Afrika'nın can damarı olarak tanımlanmaktadır. Bu sektör Afrika'daki toplam işgücünün %70'ini istihdam ederken, gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) da %30'unu üretmektedir. Ancak bu rakamlar Afrika'da gelişmiş bir tarım sektörünün var olduğu anlamına gelmemektedir. Sadece üretim anlamında en düşük verimi elde etmekle kalmamakta, aynı zamanda büyük miktarda tarım arazisi kullanılmamaktadır. Dünya üzerindeki ekilebilir tarım arazilerinin %25'ine sahip olmasına rağmen, toplam tarımsal üretimi dünya üretiminin %10'una tekabül etmektedir. Kariuki'nin (2011), Jayaram'dan aktardığına göre, bu durumu açıklayan anahtar kavramlardan biri düşük verimdir. Örneğin, mısırın verimi Malavi'de hektar başına 1,3 ton iken, bu oran ABD Iowa'da 10 tonu bulmaktadır. Düşük verim, toplam ekilebilir arazilerin sadece %4'ünün sulanmasına, ayrıca tarımda teknoloji kullanımı, gübre ve ilaç kullanımı konularında yetersiz olunmasına bağlanılabilir. Sulama imkânları açısından da potansiyelinin çok altında bir alanın sulandığı Kıta'da, sulama potansiyeline sahip 30,3 milyon hektar arazinin olduğu tahmin edilmektedir. 2005 yılı Çad verilerine bakıldığında 5,6 milyon hektar arazi sulama imkanına sahipken, sadece 7 bin hektarlık bir alanda sulama yapıldığı görülmektedir (Anonymous 2006, Borras vd. 2013).

Büyük potansiyeline rağmen tarım sektörünün geri kalmışlığı yüzünden Afrika, kendi besin ihtiyacını karşılayamamaktadır. Afrika'da kalori tüketimi dünya ortalamasının çok altında kalmakta ve dolayısıyla yetersiz beslenme temel problemlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yetersiz beslenmenin insani ve ekonomik birçok sonucunun olduğu gözlenmektedir. Bu durumdan en çok etkilenen çocuklardır. Çocuklar fiziksel ve mental olarak yeterince gelişmemektedir. Yetişkinlerin verimliliği ise yetersiz beslenme nedeniyle düşmektedir. Bu nedenle Kıta ağır bir şekilde gıda ithalatına ve gıda yardımlarına bağımlıdır (Kariuki 2011).

Afrika tarımının bu durumu, özellikle son dönemde Afrikalı ülkelerin yabancı yatırımları ülkelere çekme gayreti ile birlikte değerlendirildiğinde bir paradoks gibi görünmektedir. Bağımsızlık sonrası benimsenen neoliberal politikaların da tesiriyle Afrika'ya yönelik artan yabancı yatırımcı ilgisinin bir sonucu olarak, 2014 yılındaki toplam yabancı yatırım tutarı 206 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır (Anonymous 2015d). Bir taraftan gıda güvencesiz olan bu ülkeler, kendi halklarının temel gıda ihtiyaçlarını dahi karşılayamazken, diğer taraftan ellerindeki tarım arazilerini daha çok yatırımcı ülkenin iç pazarına veya diğer uluslararası pazarlara yönelik üretim yapmak isteyen yatırımcılara pazarlamak gayreti içerisinde oldukları görülmektedir. Etiyopya, Ürdün için, Sudan ise Suudi Arabistan için gıda üretimi yapılan bir ülke haline gelirken, her iki ülke de Dünya Gıda Programından (DGP) veya diğer uluslararası bağış kuruluşlarından milyonlarca ABD Doları bağış kabul etmektedirler (Kugelman ve Levenstein 2009).

Büyük ölçekli arazi edinimlerinin ana hedefi olan, ancak sahip olduğu zenginliklere rağmen açlık ve yoksullukla mücadele eden Afrika Kıtası için, edinim sürecinin ekonomik kalkınmayı tetikleyecek bir şekilde yönetilmesine yönelik, gerek uluslararası gerekse ulusal çapta yapılması gerekenler hakkında öneri geliştirmek bu araştırmada hedeflenen bir diğer konudur. Ayrıca tarım sektöründe uluslararası rekabetin önemli bir aktörü olan Türkiye için bu sürecin doğru yönetilmesine yönelik öneriler geliştirmek, araştırmanın ulaşmak istediği önemli çıktılarının başında gelmektedir.

1.2 Kavramsal Tartışmalar ve Literatür Taraması

2007-2008 dünya finans ve gıda krizinin⁶ ve artan enerji ihtiyacının tarım arazileri üzerindeki bu yeni ilgiyi tetiklediği konusunda hem fikir olan akademisyenler, politikacılar veya aktivistler tarafından söz konusu durumu tanımlamak için; “land grabbing” (araziye ele geçirme) veya daha diplomatik bir şekilde “commercial pressures on land” (arazi üzerindeki ticari baskılar), “foreign investment in land” (araziye yabancı yatırımlar), “large-scale land acquisition-LSLA” (büyük ölçekli arazi edinimi), “enclosure” (çevirme, kuşatma) veya “global land rush” (küresel araziye hücum) gibi kavramlar kullanılmıştır. Fransızcası “accaparement” (kapma) olan “land grabbing” bu konudaki nadir Türkçe kaynaklarda “arazinin kapışılması”, “arazi koparma” ya da “arazi araklama” olarak çevrilmektedir (Edelman vd. 2013, Kavas 2014, Hules ve Singh 2017). Literatürde bu durumu tanımlamak için yaygın olarak kullanılan bir diğer kavramın ise “the new wave land grabbing” (arazi ele geçirilmesinde yeni dalga) olduğu görülmektedir.

“Grab” kelimesi zorla almak, ele geçirmek, kapmak, sahiplenmek anlamlarına gelmekte ve bu olgunun “land grabbing” olarak adlandırılmasının, büyük ölçekli arazi satın alma veya kiralamalarının özellikle yerel halkın rızası hilafına yapıldığına veya meşru olmayan yolla veya manipülasyon suretiyle yapıldığına işaret etmek amacını taşıdığı iddia edilmektedir (Theting ve Brekke 2010, Zoomers 2010, Kachika 2011, Cotula 2013).

Yapılan açıklamalar ışığında Smith ve Attila (2016) “araziye ele geçirme-land grabbing” yerine “büyük ölçekli arazi edinimi (large scale land acquisition)” kavramının kullanılmasının bu olgunun arka planında yatan negatif etkiyi gizleme gayreti taşıdığını ileri sürmektedirler. Nitekim 24-26 Mayıs 2011 tarihinde Arnavutluk’un başkenti Tiran’da, bir STK olan Uluslararası Arazi Koalisyonunun Genel Kurul toplantısı neticesinde yapılan deklarasyonda, aşağıdaki beş durumun varlığının söz konusu olması halinde, yapılan anlaşmanın, arazi edinimi (land acquisition) anlaşması değil, arazinin

⁶ İlerleyen bölümlerde krize dair detaylı bilgi verilecektir.

ele geçirilmesi anlaşması (land grabbing) olduğu belirtilmiştir. Anılan beş madde aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. İnsan haklarının ihlali, özellikle kadınlara eşit muamele edilmemesi
2. Anlaşmadan etkilenecek olan arazi kullanıcılarının bilgi ve rızasına başvurulmaması
3. Çok yönlü ve kapsamlı bir değerlendirmeye dayanmaması, ekonomik ve çevresel etkilerin göz ardı edilmesi
4. Yapılacak faaliyetleri, istihdam miktarını, karşılıklı çıkarları açık bir şekilde hüküm altına alan şeffaf sözleşmelerin mevcut olmaması
5. Etkili ve demokratik bir planlama, bağımsız gözetim ve anlamlı katılım temeline dayanmaması (Anonymous 2013, Carroccio vd. 2016).

Kavramın tanımlanmasına yönelik çalışmalara bakıldığında, Schutter (2011) tarafından; yatırımcılar tarafından büyük arazilerin edinilmesi veya uzun vadeli kiralınması olarak tanımlanmış, Zoomers (2010) tarafından ise; ulus ötesi şirketlerin yürüttüğü veya yabancı hükümetlerin başlattığı büyük ölçekli, sınır ötesi arazi anlaşmaları veya işlemleri olarak değerlendirilmiştir. Bir diğer açıklamada ise kavramın arazi üzerinde, satın alınmak veya kiralanmak yoluyla elde edilen hakkın gıda, biyoyakıt ve hayvan yemi için gerekli üretimle ilgili olduğu belirtilmektedir (Batterbury ve Ndi 2018). Bu tür işlemlerin genellikle çeşitli amaçlar için diğer ülkelerde 30 ila 99 yıl arasında kiralamay, büyük arazilerin imtiyazını veya tamamen satın alınmasını kapsayabileceği açıkça belirtilmiştir (Chamberlain 2012).

Smith ve Atilla (2016) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada; söz konusu kavramın sürecin tarafları olan, sivil toplum kuruluşları (STK), kamu otoriteleri, yatırımcı şirketler ve finansal kuruluşlar tarafından yapılan tanımlamaları ele alınmış, her aktörün kavrama farklı yaklaşımlarının altı çizilmek suretiyle, büyük ölçekli arazi edinimi şöyle tanımlanmıştır: Kamu ya da özel, yerli ya da yabancı yatırımcıların, yerel uygulamalara kıyasen büyük miktarda kabul edilen araziye, satın almak, kiralamak, imtiyazı ele geçirmek gibi yollardan, yasal veya yasadışı bir şekilde, spekülasyon, kaynakların kontrolü, metalaştırma ve ihracat amacıyla ve yerel arazi sahipliği, gıda egemenliği, ekoloji ve insan hakları pahasına, kontrolü altına almasıdır.

Son tahlilde bütün bu kavramsal tartışmalar, kullanılan kavramın içeriğindeki değerler bir tarafa, literatürde arazi edinimi veya araziye ele geçirme kavramları birbiri yerine kullanılabilmektedir (Hules 2017).

Araştırmada kavram olarak arazi edinimi (land acquisition) yerine araziye ele geçirme (land grabbing) kullanılmasının, Uluslararası Arazi Koalisyonunun Genel Kurul toplantısı neticesinde yapılan deklarasyona göre, bir edinimin araziye ele geçirme olarak tanımlanabilmesi için gerekli beş şartın varlığını önden kabul etmek olacağından, bu kavramı kullanmak objektif olarak meseleye yaklaşılmasının önünde bir engel teşkil edecektir. Bu nedenle çalışma kapsamında olguyu ifade etmek için “büyük ölçekli arazi edinimi (large-scale land acquisition-LSLA)” kavramı kullanılmıştır.

Büyük ölçekli arazi edinimi kavramıyla ilişkili bir diğer kavram olan “yeşil ele geçirme” (green grabbing) kavramı da 2008 yılından itibaren kullanılmaya başlanılmıştır. Bu kavram da büyük ölçekli arazi edinimi kavramına benzer şekilde kaynaklar üzerindeki sahiplik, kullanım ve kontrol gibi hakların transferini içermekle birlikte, bu işlemin çevre koruma maksatlı yapıldığına işaret etmektedir. Gerçekten de biyolojik çeşitliliğin korunması, ekoturizm, ormanların korunması gibi maksatlarla geliştirilen birçok çevresel projeler kapsamında, büyük ölçekli araziler bu alanda faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar ile Afrika Yaban Hayatı Vakfı gibi STK’lar tarafından sahiplenilmiştir (Batterbury ve Ndi 2018).

21’inci yüzyılda yeniden ortaya çıkan ve gıda güvencesinin temini başta olmak üzere, birçok farklı amaçlarla yapılan büyük ölçekli arazi edinimi, konuya negatif veya pozitif bakış açısına sahip, ulusal veya uluslararası düzeyde birçok kurumun, STK, aktivistlerin, akademisyen ve araştırmacıların ve medyanın ilgisini çekmiş, dijital platformlar da dahil olmak üzere, elektronik ve yazılı basında, bölgesel ve uluslararası konferanslarda tartışılmaya başlanılmıştır. Büyük ölçekli arazi edinimi, iklim değişikliği, yüksek petrol fiyatları, enerji güvenliği, gıda güvencesi, sürdürülebilir kalkınma gibi konularla birlikte küresel politikanın birinci gündem maddesi haline gelmiştir (Matondi vd 2011).

Gıda, enerji, finans ve iklim değışikliğı gibi küresel ölçekte büyük felaketlere sebep olacak nitelikteki bu krizlerin çözümünü, kimi araştırmacılar marjinal ve uygun olan arazi rezervlerinde bulmaktadırlar (Borras vd. 2017). Söz konusu arazilerin 445 milyon hektar ile 1,7 milyar hektar arasında olduğu tahmin edilmektedir. Byerlee (2012), küresel nitelikte yapılan çalışmaların, çoğunluğu Sahraaltı Afrika (SAA), Latin Amerika ve Rusya’da olmak üzere yaklaşık 450 milyon hektar tarıma elverişli ve üzerinde herhangi bir ekim-dikim işi yapılmayan arazinin bulunduğunu ifade ederken, Meinzen vd. (2009) ile Friis ve Reenberg (2010), dünya üzerinde marjinal araziler hariç hali hazırda yağmur suyuyla beslenen ve ekime hazır yaklaşık 1,5 milyar hektar arazinin mevcut olduğunu ve bu arazilerin yarısından fazlasının gelişmekte olan; Angola, DKC, Sudan, Arjantin, Brezilya, Kolombiya ve Bolivya’da bulunduğunu ifade etmektedirler.

Belirtilen arazilerde, gıda ile hayvancılık sektörü için yem bitkisi üretilebileceğı, bu arazilere sahip olan ülkelerin bu ürünleri ihraç etmek suretiyle önemli bir maddi kaynağı ulaşabilecekleri, alternatif enerji kaynağı olarak biyoyakıt için gerekli bitki üretiminin yapılabilceğı, ayrıca sanayileşmiş ülkelerin kereste ve diğer minarel ihtiyaçlarının karşılanabileceğı temel argüman olarak ileri sürülmüştür (Borras 2011, Pineiro ve Villareal 2012).

İleri sürülen bu tezlere paralel olarak son yıllarda, gelişmiş ve/veya tarım arazisi açısından fakir olan devletlerin ve bu devletlerin himayesinde veya bağımsız bir şekilde uluslararası şirketlerin ya da yerel seçkinlerin, arazi açısından zengin Afrika, Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Asya’daki ülkelere büyük ölçeklerde arazi edindikleri gözlemlenmektedir (Kugelman ve Levenstein 2009, Rulli vd. 2013, Zoomers 2013).

DB tarafından yapılan tahminlere göre; sadece 2008-2010 yılları arasında, en az 60 milyon hektar verimli tarım arazisi, büyük tarım projeleri için yatırımcılar veya yabancı devletler tarafından kiralanmış veya satın alınmıştır ve bunun yarıdan fazlası Afrika Kıtası’nda bulunmaktadır (Hallam 2009, Anonymous 2014). Alman Deutsche Bank tarafından 2012 yılında yayımlanan bir rapora göre ise; 2000-2012 yılları arasında bu maksatla edinilen arazi miktarının 83 milyon hektar olduğu ve bunun üçte ikisinin Afrika Kıtası’ndan olduğu belirtilmiştir (Chatterjee 2012). Oxfam International

tarafından 2011 yılında yayımlanan “Land and Power” isimli raporda ise dünyada 2001 yılından bu yana Kuzeybatı Avrupa ölçeğinde 227 milyon hektar arazinin bu şekilde edinildiği belirtilmektedir (Anonymous 2011f). Afrika Kıtası özelinde bakıldığında, yatırımcıların özellikle Sahraaltı Afrika’ya yoğunlaştığı ve DKC, Sudan, Etiyopya, Mali, Madagaskar, Mozambik ve Tanzania’nın bu bölgede öne çıkan ülkeler olduğu görülmektedir (Cotula vd. 2009, Makutsa 2010, Mbwavu 2011, Pineiro ve Villareal 2012, Zoomers 2013). Benzer konularda araştırmalar yapan Liz Alden Willy (2012) tarafından yapılan bir çalışmada ise, 2000-2012 yılları arasında edinilen toplam arazi miktarının 200 milyon hektar olduğu ifade edilmekte, anlaşmalara konu bu arazinin 2/3’ünün ise, yokluk içerisinde bulunan ve yabancı yatırıma muhtaç Sahraaltı Afrika ülkelerinde yer aldığı belirtilmektedir.

Birbirinden farklı birçok çalışmada ileri sürülen miktarlar, gerek araştırma dönem ve bölgelerinin farklılığı, gerekse veri toplama yöntemlerinin ve verilerin içeriğinin değişkenlik göstermesi nedenleriyle, birbirlerinden farklılık göstermektedir. Ancak edinilen arazi miktarları farklılık gösterse de, bu çalışmalar özellikle 2007’den sonra başta Afrika Kıtası olmak üzere, dünyanın birçok yerinde çok büyük miktarlarda tarım arazisi edinildiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu eğilimin geçici olma ihtimalinin düşük olduğu konusunda fikir birliğinde olan araştırmacılar, küresel ekonomideki yapısal değişikliklere işaret etmektedir (Schoneveld 2014). Nitekim Çin’in Wuhan Eyaletinde baş gösterip, tez zamanda bütün dünyayı etkisi altına alan, sınır ve gümrük kapılarının kapanmasına ve insanların eve kapanıp temel ihtiyaçları olan su ve gıdaya ulaşma konusunda endişeye kapılmalarına yol açan Covid19 pandemisi, gıda güvencesi perspektifinden devlet ve şirketlerin gıda üretimine yatırım yapmalarını tetikleyeceği için, arazi edinimi sürecinin kalıcılığı daha az tartışılır hale gelmiştir.

2007-2008 dünya finans ve gıda krizinin tekrar dikkatleri üzerine çektiği, gıda güvencesi, açlık ve yetersiz beslenme ve bu konuların tetiklediği arazi edinimi konuları üzerine özellikle 2009 yılında birçok uluslararası ve çok uluslu kuruluş harekete geçmiş ve toplantılar düzenleyerek, raporlar neşredilmiştir (Borras ve Franco 2012). Örneğin, bu alanda öne çıkan ve konuya dikkati çeken çalışmaların başında; Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü (International Food Policy Research Institute- IFPRI)

tarafından hazırlanan; “Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Yatırımcılarca Arazi Edinimi: Riskler ve Fırsatlar” başlıklı rapor, FAO tarafından düzenlenen “Gıda Güvencesi Dünya Zirvesi” toplantısı ile DB tarafından hazırlanan ve BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD) tarafından basılan Dünya Yatırım Raporu gelmektedir (Cotula vd. 2009, Spielfeldoch ve Murphy 2009, Deininger vd. 2011, Visser ve Spoor (2011).

Yukarıda değinilen çalışmaların da ışığında yapılan değerlendirmelere bakıldığında, arazi ediniminin etkileri etrafında, akademisyenler arasında ihtilafın ortaya çıktığı görülmektedir (Daniel ve Mittal 2009). Bu tartışmalardaki temel endişe, bu tür arazi yatırımlarının kırsal ve tarımsal kalkınmayı teşvik etmeye yönelik fırsatlar sunan bir olgu mu olduğu, yoksa araziye ele geçirme olarak yapılan tanımlamada da kendisini gösterdiği üzere, çevrenin sömürülmesi ve kaynaklara erişimin kısıtlanması, yatırımın yapıldığı ülkelerde gıda güvencesizliğine yol açılması ve geçim kaynakları elinden alınan yerel unsurların yer değiştirmeye zorlanması amacıyla mı tasarlandığı hususlarındadır (Cotula vd. 2009, Hules 2017). Ayrıca bu konuda gündemi meşgul eden tartışmalardan bir diğeri ise, arazi edinimi olgusuna yerelde veya uluslararası bir nitelikte düzenleme getirilip getirilemeyeceği, getirilebilirse bunun nasıl olacağı ile ilgilidir (Schutter 2011).

Hazırlanan raporlar ve yapılan araştırmalar neticesinde, arazi edinimlerinin Afrika Kıtası’nda yoğunlaştığının tespiti, Afrika Kıtası’na ilgi duyan birçok akademisyen, aktivist ve araştırmacının dikkatini bu yöne çekmiştir. Böylelikle, Afrika Kıtası’nda yoğunlaşan arazi edinimlerinin nedenlerini, eğilimlerini, aktörlerini, kapsamını ve etkisini araştırmak ve sonuçlarını ortaya koymak için çalışmalar yapılmaya ve yayınlar neşredilmeye başlanmıştır (White 2013, Zoomers 2013). Söz konusu fenomenin Afrika Kıtası’nda yoğunlaşması nedeniyle, yapılan araştırmaların ana öznesi ve bu sürecin ortaya çıkaracağı olumlu ya da olumsuz neticelerin nesnesi Afrika Kıtası olmuştur (Strauss 2013).

İlk olarak İspanya merkezli bir sivil toplum kuruluşu olan GRAIN⁷ (2008) tarafından yayımlanan “Seized! The 2008 land grabbers for food and financial security- Ele Geçirildi! 2008 gıda ve finans güvenliği için araziye ele geçirenler” adlı kısa rapor dikkatleri bu konunun üzerine çekmiştir. GRAIN tarafından yayımlanan bu rapor, Afrika Kıtası’ndaki arazi edinimlerinin küresel boyutunu gözler önüne sermiştir. Dünyanın birçok farklı ülkesindeki, çevre, tarım ve insan haklarına duyarlı aktivistlerin gönüllü katılımıyla oluşan bu STK, arazi edinimlerini yerel kaynakları vasıtasıyla belgelemiş ve kamuoyunun dikkatine sunmuştur (Cotula vd. 2009, Borras ve Franco 2012).

1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmada hedef bölge olarak Afrika’nın seçilmesinde birden çok faktör etkili olmuştur. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz, Afrika Kıtası’nın sahip olduğu arazi varlığı ve bunun neticesi olarak yapılan arazi edinimlerinin ve çalışmaların bu Kıta üzerinde yoğunlaşmasıdır. Afrika’nın kalkındırılmasına yönelik yapılan çalışmalarda kimi ekonomistler, bu arazileri Afrika için can damarı olarak tanımlamıştır. Ancak bugün geline nokta Afrika’da tarım ve tarıma elverişli alanlar dünyanın can damarıdır, demek daha yerinde olacaktır.

Uzun bir tarihi geçmişe sahip Türkiye-Afrika ilişkileri, Afrika Devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmasını müteakip yeniden şekillenmeye başlamış, özellikle 1998 yılında başlayan Afrika’ya Açılım Politikası ve akabinde 2002 yılından itibaren uygulanmaya konulan aktif dış politika süreciyle her alanda dinamizm kazanmıştır. Afrika-Türkiye ilişkilerindeki bu yeni süreç, siyasi, sosyal ve ekonomik alanda kendini göstermiştir. Afrika Kıtası’nda 2002 yılında 12 olan Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği sayısı bugün itibarıyla 44’e ulaşmış, 2002 yılında 4,3 milyar ABD Doları seviyesindeki ticaret hacmi ise 2021 yılı sonu itibarıyla 34,5 milyar Dolar’a yükselmiştir. Ayrıca aynı ve nakdi kalkınma yardımları kapsamında Türkiye’nin en çok yardım ettiği bölgelerin

⁷ Çalışmaları 1980’lerde başlayan, daha çok Afrika, Latin Amerika ve Asya’da faaliyet gösteren, GRAIN, küçük çiftçileri ve bunların biyoçeşitlilik temelli gıda sistemlerine yönelik sosyal çalışmalarını destekleyen, kar amacı gütmeyen uluslararası bir kuruluştur. Detaylı bilgi için: www.grain.org.

başında Afrika gelmektedir. Bütün bu gelişmeler tarım sektörüne de yansımış ve Türkiye Sudan'dan büyük ölçekli arazi edinimi kapsamında 780.000 hektar arazi kiralamıştır. (Anonim 2022)

Gıda güvencesi ve enerji güvenliğinin, ulusal güvenliğin önemli bir unsuru olarak tanımlandığı, iklim değişikliği, küresel ısınma gibi çevresel felaketlerin her gün tartışıldığı günümüz dünyasında, büyük ölçekli arazi edinimi meselesinin çalışılması özellikle karar vericiler açısından derinlikli ve doğru analizler yapılmasına imkan tanıyacaktır.

Arazi edinimini anlamak için başlangıç noktası olarak, kim neye sahip? Kim ne yapıyor? Kim ne alıyor? Ortaya çıkan katma değerle ne yapılıyor? sorularını sormak gerektiği Borras ve diğerler (2011) tarafından belirtilmiş, Matondi ve diğerleri (2011) ise, ne üretiliyor? Kimin için üretiliyor? Nasıl üretiliyor? sorularını ilave etmişlerdir.

Afrika'da arazi edinimi denildiğinde akla daha çok mülkiyetin edinimi gelmektedir. Ancak uygulamaya bakıldığında sanılanın aksine sözleşmelerin uzun süreli kiralamalara havi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte irtifak hakkı⁸ tesisi ve tahsis durumları da mevzu bahistir. Bunun nedeni olarak çoğu Afrika ülkesinde geçerli olan mülkiyet rejimi gösterilmektedir: Afrika'daki kimi ülkelerde özel mülkiyet söz konusu değil iken, kimi ülkelerde mülkiyetin el değiştirmesine imkan verecek teknik ve hukuki alt yapı sistemleri kurulmuş değildir. Bu nedenle araziler üzerinde daha çok kullanım hakkının edinimi söz konusu olabilmektedir. Bu kullanım hakkı, yüzyıl veya daha uzun sürelerle üçüncü kişilere kiralanabilmektedir. Bu şekilde akdedilen kira sözleşmelerinde, kiracının araziye devretmesi kısıtlanabilmektedir. Ancak kiracının bir tüzel kişilik olması durumunda, şirket hisselerinin devri yoluyla bu kısıtlılık dolaylı yoldan delinebilmektedir. Konu bu açılardan değerlendirildiğinde, her ne kadar akdedilen sözleşmelerde mülkiyetin devri mevzu bahis olmasa da, uzun süreli kiralamalar ve bu kiralamalardan doğan kullanım hakkının devri söz konusu olduğundan, satış ve kira arasındaki net ayrım yumuşamaktadır (Cotula, 2013). Bu açıklamalar ve uluslararası

⁸ Bir taşınmaz üzerinde hak sahibine, o taşınmazı kullanma ve/veya yararlanma hakkını veren sınırlı bir ayni haktır.

uygulamalar ışığında, araştırmada arazi edinimi kavramı; satın alma, kiralama, tahsis, imtiyaz hakkı gibi diğer yöntemleri de kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Afrika'daki tarım arazilerinin edinimi konusunun, kazan kazan perspektifinden ele alınarak değerlendirilmesini amaçlayan araştırmada, Mazrui'nin (1992) Nijeryalı yazar Chinua Achebe'nin 1958 yılında kaleme aldığı ve “ataların bedduası” konusunu işlediği “*Things Fall Apart*” romanından aktardığı ve aşağıda yer alan bedduanın bir sonucu olmaması için neler yapılması gerektiği ortaya konulmuştur:

“Yabancılar kurumlarınızı kontrollerine alabilmek için sizinle savaşacaklar; yollarınızı ve sokaklarınızı yaban otları kaplayacak; bir yandan çoluk çocuğunuz artarken, öte yandan arazileriniz daha az ürün vermeye başlayacak; evleriniz, barınaklarınız büyük sel baskınları nedeniyle sular altında kalacak; arazileriniz, tarlalarınız yoğun kuraklık nedeniyle çatlamaya başlayacak; çocuklarınız tarlalarınızı sürmeyi ve çapalamayı reddederek otlaklarda ve çalılıklarda şaşkın şaşkın dolaşmayı tercih edecek; birbirinizi kazıklama yollarını öğrenecek, arkadaşlarınıza ve dostlarınıza ikram ettiğiniz içeceklerle onları zehirlmeye kalkışacaksınız. Evet, her şeyiniz alt üst olacak”.

1.4 Materyal ve Yöntem

Afrika'daki büyük ölçekli arazilerin Afrika dışı devletler veya şirketler tarafından edinimine yönelik araştırmalar iki ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi bu konudaki literatürün araştırılması, ikincisi ise bu konudaki verilerin derlenmesidir.

Literatür çalışmasını, bilimsel kriterlere göre hazırlanmış kaynak kitaplar, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan bilimsel makaleler ile arazi edinimini çalışma konusu edinmiş, araştırma merkezleri, enstitü veya uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlar oluşturmaktadır. Büyük ölçekli arazi ediniminin 21'inci yüzyılın başlarında yeniden küresel bir olgu olarak ortaya çıkmasını müteakiben ortaya çıkan akademik ilginin neticesi olarak konu hakkında gerek literatür çalışmaları, gerekse saha çalışmaları kapsamında edinilen veriler ışığında, birçok kitap, makale,

araştırma raporu ve tez çalışması yayımlanmıştır. Özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika menşeli olan bu çalışmaların ekseriyetinin, arazi edinimlerinin nesnesi durumundaki Afrika Kıtası'na yoğunlaşmış olduğu görülmektedir.

Türkiye'de akademik anlamda bir ilginin varlığından söz etmek mümkün değildir. Konu hakkında yazılmış birkaç akademik makaleden başka herhangi bir eser söz konusu olmadığı gibi, sivil toplum ve medyanın da ilgisinden bahsetmek mümkün görülmemektedir.

Araştırma önerisi safhasında alan çalışması da öngörülmüş, ancak gerek küresel ölçekte yaşanan Covid19 pandemisi, gerekse Afrika'da Türkiye'nin de arazi edindiği Sudan'da veya bu konuda öne çıkan Etiyopya'da baş gösteren şiddet olayları alan çalışmasının gerçekleştirilmesini imkansız kılmıştır.

Araştırmanın ikinci ana unsuru ise, arazi edinimine dair verilerin derlenmesidir. Arazi edinimi verileri esasen iki kaynaktan temin edilmektedir. Bunlardan birincisi yapılan anlaşmalardan ve açıklamalardan medyaya yansıyan bilgilerin derlenmesi neticesinde oluşturulan veri tabanlarıdır. Bu açıdan, FAO tarafından oluşturulan “database FAO”, DB veritabanı ile bu konularda faaliyet gösteren STK'ların bir araya gelerek oluşturduğu GRAIN isimli platform ve Uluslararası Arazi Koalisyonunun oluşturduğu “The Land Matrix” portalı öne çıkan veri tabanlarıdır.

Zamanla bu veri tabanları, yatırımcı ülkeler, hedef ülkeler ve bu konuda araştırma yapanlar ile gözlemcilerce sorgulanır hale gelmiştir. Çünkü veriler incelendikçe ve özellikle sahadaki gerçeklikle yüzleştikçe, verilerin sadece fikir veya söylemden öte gitmeyen, mükerrerlik ihtiva eden, gerek arazi miktarı ve edinimin amacı, gerekse sözleşmenin tarafları açısından eksik ve/veya yanlış bilgileri içerdiği anlaşılmıştır. Bu durum büyük ölçekli arazi edinimi olgusunun, kimi yerlerde olduğundan çok yüksek gösterilmesi, kimi yerlerde ise olduğundan daha düşük gösterilmek suretiyle göz ardı edilmesine neden olmuştur. Maalesef bu veriler kullanılarak hazırlanan birçok yayın, hakemli dergilerde veya prestijli yayınevlerinde basılmak veya araştırma merkezlerince

rapor olarak sunulmak suretiyle olduğundan farklı bir resim gözler önüne serilmiştir (Rulli vd. 2013).

Veri tabanlarının ilk versiyonlarının bu şekilde hatalı olmasının ana sebebi, medyaya yansıyan bilgilerin herhangi bir doğruluk kontrolünden geçirilmeksizin esas alınmasıdır. Ancak daha sonra yapılan araştırmalar neticesinde, farklı saiklerle yapılan anlaşmaların ya tamamen medyadan gizlendiği ya da edinim amacı, edinilen arazi miktarı, edinim süresi ve bedeli ile yatırımcı devlet veya şirket bilgilerinin olduğundan farklı olarak yansıtıldığı anlaşılmıştır. Anlaşma sürecinin Afrikalı hükümetler tarafından gizli görüşmeler çerçevesinde yürütülmesi, doğru veriye ulaşmada önemli bir bariyer olarak ortaya çıkmaktadır. Verilerin doğru olarak yansıtılmamasındaki en önemli nedenlerden birisi de hiç kuşkusuz kamuoyu baskısından duyulan kaygıdır. Örnek vermek gerekirse, Alman asıllı bir şirket olan Flora EcoPower'ın Etiyopya'da edindiği arazi 13.000 hektar olarak raporlanmışken, Etiyopya Yatırım Teşvik Ajansı tarafından bu rakam 3.800 hektar olarak ilan edilmiştir. Benzer şekilde Tanzanya'da Hollanda-Belçika ortaklığındaki şirketin edindiği arazi 33.000 hektar olarak kayıtlara geçmişken, şirket tarafından toplam 80.000 hektar arazinin edinildiği iddia edilmiştir (Kachika 2011). Genelde bu konuda devlet kurumları kapalı birer kutu iken, bilgi paylaşma konusunda yatırımcı şirketler de çekingen davranmaktadır. Bu nedenle ihtiyaç duyulan verinin birden çok farklı kaynaktan edinilip, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Söz konusu farkındalığın oluşmasını müteakip özellikle land matriks verileri, gözden geçirilmiş ve veri tabanının yeni versiyonları oldukça geliştirilmiştir. Özellikle, yeni anlaşmaların sıklıkla yayınlandığı, var olanların ise sürekli olarak yenilendiği veya iptal edildiği göz önüne alınarak yeni versiyon dinamik bir yapıda inşa edilmiştir. Ayrıca verilerin nasıl doğrulandığı dikkate alınarak ve doğrulanma yöntemine bir puan verilmek suretiyle, verinin güvenilirlik durumu da sorgulanabilir hale getirilmiştir. Bu yeni versiyonda arazi edinimleri ile ilgili veriler, her hedef ülkenin elde edilen alan, hedeflenen ürün, yatırım yapan ülke ve her bir anlaşmanın müzakere durumu, başarılı veya başarısızlık durumu, sözleşmeli veya üretken olup olmadığı raporlanabilmektedir.

Araştırmacıların bu konudaki verileri temin ettiği ana kaynak olan land matriks portalının kaynakları, sözleşmeler, medya, yatırımcı kuruluşlar, araştırma raporları, devlet kaynakları ve kişiler olarak ortaya çıkmaktadır. Portalda yer alan veriler kaynaklarına göre sıralandığında, %28 ile medyanın birinci sırada yer aldığı, ikinciliği ile %24 ile yatırımcı kuruluşlar ve araştırma raporlarının paylaştığı görülmektedir (Anonymous 2020f).

Büyük ölçekli arazi edinimi konusunda yapılan çalışmalar neticesindeki geri bildirimlerin sonucu olarak, veri tabanlarındaki birçok eksiklik giderilmiş olmakla birlikte, çalışma konusunun küresel bir özellik arz etmesi, Afrika'da düzenli veri temini konusunda yaşanan sıkıntılar ve çoğu zaman doğru verinin kasten gizleniyor olması, araştırmacılar için bir tehdit olarak ortada durmaktadır.

Veri kaynağının ikinci unsuru ise bu konuda hazırlanan ve daha çok saha araştırmalarından elde edilen verilere dayanılarak hazırlanan raporlardır. Literatür çalışmasında bilimsel yayınlar ile birlikte, Oxfam International, International Land Coalition, Oakland Enstitü, GRAIN, IFPRI gibi güvenilir kaynaklarca üretilmiş gri yayınlar⁹ dikkate alınmıştır.

Araştırmada Afrika'daki tarımsal maksatla büyük ölçekli arazi edinimleri üzerinde durulmuş, madencilik, altyapı yatırımları, biyoenerji dışındaki enerji yatırımları, çevre ve doğal yaşamı koruma gibi amaçlarla yapılan büyük ölçekli arazi edinimleri dikkate alınmamıştır. Ancak yapılan arazi edinimlerinin, bu ve benzeri birçok fonksiyonu aynı anda gerçekleştirmek amacıyla yapıldığı tespit edildiğinden, çoğu zaman fonksiyonel ayırım yapılması imkansız olmakta ve dolayısıyla içerisinde gıda üretimi, tarımsal üretim ve biyoyakıt maksatlı edinim olan bütün edinimler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, edinim maksatları tarımsal bir nitelik ihtiva etmese bile, edinilen araziler genellikle tarım arazisi niteliği taşımaktadır.

⁹ Rapor, tez, bilimsel toplantı bildirileri gibi sınırlı sayıda ve çoğunlukla baskı dışı tekniklerle çoğaltılan, bilinen geleneksel ticari yayın kanalları yoluyla yayımlanmayan, sağlanmaları ve buna bağlı olarak kaynakça denetimleri zor olan ve biçimleri nedeniyle genellikle bilgi merkezlerinin genel derlemesinden ayrı tutularak özel kataloglama ve sınıflama yöntemleri gerektiren yayınlar.

Araştırmanın diğ er bir kabul u ise, FAO tarafından da benimsendiğı üzere, her bir anlaşmada en az 1.000 hektar tarım arazisinin yabancı devletler veya uluslararası şirketler tarafından edinimi, büyük ölçekli arazi edinimi olarak değerlendirilmiş ve veriler bu miktar esas alınarak derlenmiştir.

Yapılan literatür çalışması ve mevcut verilerin analizi neticesinde elde edilen bulgular ışığında, Afrika'da başka ülkelerin arazi edinimlerinin etkilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeler arazi edinen ile arazisi edinilen yani yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke açısından ele alınmış ve mümkün olduğunca edinimin siyasi, ekonomik ve sosyal olumlu ve olumsuz etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Değerlendirmenin içeriğinde ayrıca, Afrika'da  alışan Türk Vatandaşı uzmanlar ile Türkiye ve Afrika'da mukim, Türkiye yükseköğretim kurumlarının lisans ve lisansüstü programlarından mezun veya halen Türkiye'de gayrimenkul geliştirme, iktisat, hukuk, kamu yönetimi, tarım ve orman bilimleri gibi alanlarda lisansüstü eğitim yapan uzmanlara yöneltilen soruların sonuçlarına göre genel eğilimin değerlendirilmesi de hedeflenmiştir. Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan ve katılımcıların konu hakkındaki genel eğilimlerini ölçmeye yönelik olan soru formunun, bölgede görev yapan Türk  şbirliği ve Koordinasyon Ajansına bağlı program koordinatörlerine, Ticaret Bakanlığı başm şavir ve müşavirlerine, bu alanda yatırım yapan Türk müteşebbislere ve nihai olarak, Türkiye'de bu alanda lisansüstü eğitim alan veya eğitimini tamamlayıp ülkelerine geri dönen ve arazi, gayrimenkul, kadastro, tapu, tarım,  evre ve ormancılık gibi alanlarda kamu veya özel sektör kuruluşlarında  alışan Afrikalılara gönderilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre dünyada ve Türkiye'de tarım (politika, üretim, tarımsal araziler, beklenti ve riskler), Afrika'da tarım arazileri ve tarım arazisi edinimleri, Türkiye-Afrika ilişkileri (siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, insani ve kalkınma yardımları), Türkiye'nin Afrika'da arazi edinimi (nedenler, yöntemler, olası risk ve beklentiler) ile ilgili durum analizi ve genel politika önerilerinin yapılması mümkün olacaktır.

2. KURAMSAL TEMELLER

Afrika Kıtası'ndaki tarımsal nitelikli arazilerin, yabancı devletler veya özel müteşebbisler tarafından edinimini tartışmak, öncelikle kişi veya devletleri başka bir devletin egemenliği altındaki arazileri edinmeye iten sebeplere yönelik teorileri anlamayı gerektirmektedir. Bu açıdan konu ele alındığında, sermayenin sınırsız dolaşımına imkan veren ve günümüz ekonomik sisteminin de temellerini oluşturan “neoliberalizm” kavramı ile birlikte doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) irdelenmiş, akabinde sömürgecilik, emperyalizm ve kolonyalizm gibi kavramlar ele alınmıştır. Ayrıca özellikle Thomas Robert Malthus tarafından, 1798 yılında kaleme alınan ve Türkçe'ye “Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme” olarak çevrilen, “Essay on The Principles of Population” adlı eser ve buradan yola çıkarak nüfus teorileri üzerinde durulmuştur. Bunlara ilaveten, özellikle son yıllarda gündemi oldukça meşgul eden ve her geçen gün önemi daha da anlaşılan gıda güvencesi tartışmalarına değinilmiştir.

Mezkûr kavramların ortaya çıkışı ve gelişimine yönelik değerlendirmelerden önce içinde yaşadığımız sistemi ve bu sistemin kökenlerini kısaca tahlil etmek yerinde olacaktır. Günümüz dünyasını anlamaya yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde özellikle Immanuel Wallerstein tarafından yapılan ve 4 cilt olarak kaleme alınan Modern Dünya Sistemi isimli çalışma, hatırı sayılır bir ses getirmiştir. Wallerstein (2014, 2015) tarafından kapitalist bir dünya ekonomisi olarak tanımlanan modern dünya sisteminin kökenleri, 16'ncı yüzyıla kadar götürülmekte ve Avrupa merkezli olan bu sistemin 16'ncı yüzyılın ilk yarısından itibaren Batı'nın, dünyanın geri kalanından çok daha hızlı gelişmesini sağlayan unsur olduğu belirtilmektedir.

Modern dünya sisteminin en karakteristik özelliği, sonsuz sermaye birikimine dayanmasıdır. Sermaye ve sermayenin sonsuz birikimi, kapitalist sistemde ortaya çıkan gücün ana bileşenleridir. Sonsuz sermaye birikimi: Sistemdeki aktörlerin (bireyler ve firmalar) daha da çok sermaye biriktirmek için sermaye biriktirdikleri ve bunun sürekli ve sonsuz bir süreç olduğu anlamına gelmektedir. Sistemin böyle sonsuz bir birikime öncelik veriyor olması, bu gayeye mahsus yapısal mekanizmaların var olduğunu ve aksi yönde hareket edenlerin bir şekilde bu mekanizmalar tarafından cezalandırılarak,

toplumsal arenadan silineceklerini, öte yandan uyumlu davrananların ise ödüllendirileceğini ve dolayısıyla zenginleşeceğini ortaya koymaktadır. Sistemin bu şekildeki kurgusu, kapitalist sermayeyi elinde tutanları, bitmek bilmeyen bir iştahla hedefine ulaşmak için başka kişilerle ilişki kurmaya zorunlu kılmaktadır (Wallerstein 1980, 1989, 2014 ve 2016).

Wallerstein (1991) modern dünya sisteminin siyasi analizini yaparken, tek bir politik yapıdan meydana gelmediğini, içinde pek çok politik birimin var olduğunu, ancak yine de politik bir üst yapının ki bunu “*hükümran devletler ağı*” olarak tanımlar, mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu birimler modern dünya sisteminin uluslararası yapısını oluşturmaktadır. Hükümran devletler sabit olmamakla beraber, genelde Batı Medeniyetine ait devletlerdir. Buradan hareketle şu yargıya varılabilir: Kapitalist bir dünya ekonomi sisteminde üreticiler ile siyasal iktidarı elinde bulunduranlar arasında son derece özel bir ilişki vardır. Ancak siyasal iktidar sahipleri, dünya ölçeğinde bir imparatorluk kuracak derecede güçlendiğinde, üreticiler ile aralarında sonsuz sermaye birikiminin öncelikli olmaktan çıkması vesilesiyle bir çatışma çıkar. Kapitalistler hem büyük bir pazara, hem de birden çok devletin varlığına ihtiyaç duyarlar. Böylelikle, devletler birlikte iş yapmanın avantajlarından faydalanırlar; aynı zamanda çıkarlarına ters düşen devletleri bertaraf edebilirler. Bunun gerçekleşmesi, ancak genel işbölümü içinde pek çok devletin var olmasıyla mümkün olabilir (Wallerstein 2014).

2.1 Neoliberalizm ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Neoliberalizm, bugün içinde yaşadığımız temel ekonomik düzenin adıdır. Taraftarlarınca büyük bir destekle savunulan neoliberalizm, karşıt görüşte olanlarca bugünkü dünya düzenindeki adaletsizliklerin kaynağı olarak da gösterilmektedir. 1970’lerde yaşanan stagflasyonun etkisiyle, sürdürülebilirliği tartışmalı hale gelen refah devleti anlayışının yerine, liberalizmin yeni bir formu olan neoliberalizm politikaları uygulanmaya konulmuştur. En önemli savunucuları, her ikisi de Nobel Ekonomi Ödülü sahibi, Friedrich August von Hayek ve Milton Friedman’dır. Neoliberalizme dair Friedman’ın şu görüşü yeterince açıktır: “*Devletin faaliyet alanı sınırlandırılmalıdır. Devletin başlıca görevi, kanun ve düzeni sağlamak, özel teşebbüslerin kendi*

aralarındaki sözleşmelerin yürürlüğünü temin etmek ve rekabetçi piyasaları teşvik etmek suretiyle özgürlüğümüzü korumak olmalıdır. Devletin gücü sınırlanmalıdır. Özgürlüğün korunması, devletin gücünün sınırlanması ve desantralize edilmesiyle mümkündür.” Neoliberalizmi eleştirenlerin başında gelen David Harvey (2005) ise neoliberalizmi; *“serbest ve kurlsız piyasada, kendi ekonomik çıkarlarının peşinde koşan çok sayıda bireyin eylemlerini, her iki tarafın yararına olacak şekilde, etkin bir biçimde, etkilemek ve organize etmektir,”* şeklinde tanımlamıştır (Uslusoy 2016).

Neoliberalizmi anlamak için öncelikle liberalizm nedir, sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir. Liberalizm düşüncesine veya daha sonra liberalizm düşüncesinin ortaya çıkmasına ilham olacak izlere, İlk Çağ eski Yunan düşüncesinde ve Orta Çağ İslam ve Hristiyan düşüncesinde rastlanmaktadır (Aktan 1995). Ancak bugünkü anlamıyla liberalizmin, 17’nci yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu yüzyılın başlarında siyasal liberalizmin kurucu babası olarak da kabul edilen İngiliz düşünür John Lock, kendi etik ve siyasi teorisinin temelini oluşturan Tanrıya karşı görevlerimiz iddiasında, insanların rasyonel varlıklar olarak yaratıldığını ve tüm insanların temel haklarına saygılı olmaya mecbur bırakıldığını öne sürerek, liberalizmin bir doktrin olarak özellikle de siyasal liberalizm olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır (Aktan 1995, Freeman 2015).

Süreç içerisinde David Hume ve Adam Smith’in katkılarıyla liberalizm ekonomik bir kimlik kazanarak, ekonomik liberalizm ortaya çıkmıştır. 18’inci yüzyılda hakim olan merkantilizme karşı, mal ve hizmetlerin üretimi ve tüketimi için serbest pazarların üretkenliği arttıracağını ileri süren liberalizm, rasyonel bireyin ihtiyaçlarını, devletten daha iyi bildiklerini öne sürmüş ve bu görüşün bayraktarlığını hiç kuşkusuz olarak, 1776’da yayımlanan, bırakınız yapsınlar (Laissez-faire) ifadesinde kendini bulan ve yazarına, liberal ekonominin kurucusu ünvanını kazandıran “Milletlerin Zenginliği” kitabı olmuştur. Adam Smith, bu kitabı kaleme aldığında, İskoçya Glasgow Üniversitesi’nde ahlak felsefesi profesörü olarak görev yapmaktaydı (Freeman 2015).

İlk Çağdan bugüne geçirdiği kavramsal serüvenin sonunda liberalizm, “bireyciliğe dayalı, rasyonel bireylerin siyasal ve ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerini güvence

altına alan, piyasa ekonomisinin doğal işleyişine bırakılarak, devletin ekonomiye müdahalelerinin en az düzeye indirilmesini savunan bir doktrin” olarak ele alınmaktadır. Bu tanımlamadan yola çıkarak, bir dizi yazar tarafından liberalizmin temel ilkeleri; (i) bireycilik, (ii) rasyonalite ve ekonomik insan, (iii) özgürlük, (iv) doğal düzen, (v) piyasa ekonomisi ve (vi) sınırlı ve sorumlu devlet olarak belirtilmektedir (Yayla 2008).

20’nci yüzyılın başlarında patlak veren ekonomik krize kadar hakim siyasal ve ekonomik akım olarak yerini korumuş olan liberalizm, en büyük eleştiriyi sosyalistlerden almıştır. Liberalizmin bu eleştirisi, özellikle temel dayanakları olarak kabul edilen ilkelerine karşı yapılmıştır. Yapılan birinci eleştiri, liberalizmin öngördüğü insanın, gerçek olamayacak kadar bireyselci olmasıdır. Liberalizm, insanın sosyolojik ilişkilerini ve özellikle sosyalist pencereden bakılınca sınıfsal ilişkilerini yok sayar. Ayrıca ikinci eleştiri ise liberalizmin serbest piyasa teorisi üzerinedir. Liberalizmin öngördüğü serbest pazar, pazara egemen olan unsurları ve kapitalist bireyin pazar faaliyetlerini eşitsiz kaynak ve şartlarda üstlendiği gerçeğini göz ardı eder. Öte yandan, sözde serbest pazarlar, nüfusun büyük bir çoğunluğunu sefalet içinde bırakan büyük servet ve güç eşitsizliklerini ortaya çıkarmıştır. Bu açılardan liberalizm dünyayı; mal, hizmet ve ödül değiş tokuşu yapılan, özgür insanların bulunduğu bir yer olarak betimlerken, sosyalizm ise dünyayı, zengin ve güçlü sermayedarlardan oluşan küçük seçkin bir sınıfın, yoksullaşmış emekçi kitlesine zulmetmekte ve onları sömürmekte olduğu bir yer olarak tanımlamaktadır (Freeman 2015).

Liberalizm, özellikle 1929’da vuku bulan “Büyük Buhran” sonrası tartışılmaya başlanılmış ve krizin ana üssü olan ABD, o güne kadar ki ekonomi politikalarının tahtını sarsacak şekilde piyasaya müdahale etmiş, benzer politikalar Birleşik Krallık’ta da takip edilmiştir. Özellikle bu dönemde, John Maynard Keynes (1883) tarafından ileri sürülen ve daha sonra “Keynesyen İktisat Teorisi” olarak anılan ve refah devleti teorilerinin temelini oluşturan ekonomik önermeler büyük yankı bulmuştur (İnsel 2015). Keynes, liberal ekonominin aksine müdahaleci para ve maliye politikalarını savunarak, bu krizin bertaraf edileceğini ileri sürmektedir. Bu uygulamalar neticesinde ortaya çıkan refah devleti anlayışı, devletin liberal ekonomide sınırlandırılan rolünün aksine,

toplumsal yaşama, hatta daha önemlisi ekonomik yaşama müdahale eden bir devlet anlayışına geçişi öngörmektedir. Keynes, serbest piyasanın doğası gereği istikrarsız olduğunu öne sürer, Keynes'e göre, kapitalist birey, sistemin istikrarıyla değil kendi çıkarlarının güdülemesi yoluyla harekete geçer. Bu nedenledir ki serbest piyasa dönemsel durgunluklara yol açar ve bu durgunlukları çözmek ve ekonomiyi tekrar rayına oturtmak ancak devlet müdahaleleri ile mümkün olur. Kapitalizmin krizler yaratacağı iddiasında olan Marks'a katılan liberal Keynes, çözüm olarak tamamen farklılaşmaktadır. Keynes krizlerin, devletin müdahalesi yoluyla mal ve hizmetlere talebi artırmak suretiyle ekonomiyi düzenlemek ve böylece üretimi canlandırmak suretiyle çözüleceğine inanmış ve bunun neticesinde zenginliğin yeniden sağlanacağını ile sürmüştür. Devlete önemli bir rol vererek ekonomik liberalizmi dönüştüren Keynes, böylelikle sosyal demokrat politikalarla karşılıklı olarak uyumlu ve birbirini destekleyici bir sistem ortaya koymuştur (Freeman 2015).

1970'li yıllara gelindiğinde ise, refah devletinin taşıyıcı kolonlarında çatlaklar oluşmaya başlamıştır. Özellikle artan kamu harcamalarının bir sonucu olan enflasyonist dalga, akabinde artan işsizlik oranları, devletin tekrar küçülmesi tartışmalarını, dengesiz kamu harcamaları üzerinden alevlendirmiştir. Bu ortamda gelişen neoliberal karşıt görüşler, özellikle 1973 Petrol Krizinin yarattığı toplumsal ve ekonomik zorlukların neticesinde kendine uygun bir ortam bulmuş ve 1980'li yıllarla birlikte sosyal devlet tasfiye sürecine girmiş ve neoliberal politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Neoliberalizm, liberal düşünce adamlarınca bir aslına dönüş hareketi olarak değerlendirilmiştir (Erdoğan 2000). Enflasyon ve işsizliğin birlikte arttığı, buna karşın büyümenin yerinde saydığı bu dönemde Keynesyen İktisat toplumsal desteğini kaybetmiş, refah devleti etrafında oluşan toplumsal uzlaşısı dağılmıştır. Benzer biçimde, geri kalmış ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerde yaşanan iyimser hava kaybolmuş ve öngörülen bütün kalkınma modelleri verili koşullarda sürdürülemez hale gelmiştir (İnsel 2015, Konat ve Yıldız 2020).

Refah devletinin bu krizine karşılık olarak, ekonomik liberalizm bir canlanma yaşamaya başlamış, 1970'lerde entelektüel felsefi bir proje olan bu yeni ekonomik liberalizm yani neoliberalizm, 1980'lerde ekonomik ve siyasal bir projeye dönüşmüştür. Refah

devletinden rekabet devletine mottosuyla da ifade edilebilecek olan bu dönüşümün teorik öncülüğünü Milton Friedman, politik öncüğünü ise, ABD’de Ronald Reagan (1981-1989), Birleşik Krallık’ta ise Margaret Thatcher (1979-1990) yapmışlardır. Neoliberal ekonomi politikalarının en tipik özellikleri; devletin iktisadi rolünün ve uygulamalarının azaltılması, özelleştirmenin hızlandırılması, sendika ve örgütlü emeğin göz ardı edilmesi, Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve DB gibi kuruluşlar vasıtasıyla, sıkı para ve sistemik borçlanma konularının gündeme gelmesi olarak sıralanabilir (Uçkaç 2010, Akyol 2017). Keynesyen teorinin tam istihdam hedefi, enflasyonun kontrol edilmesi amacına terk edilmiş, kapitalizmin istikrarsızlığı ise küresel aktörlerin yer aldığı büyüyen pazarda (küreselleşme) rekabet gücünün arttırılmasına yerini bırakmıştır (Çımrın 2009, Freeman 2015).

Küreselleşme sürecinin ivmelenmesi hiç şüphesiz neoliberal politikaların uygulamaya konulmasıyla da doğru orantılıdır. Nitekim, liberalizmin kapitalist dünyanın, neoliberalizmin ise küresel dünyanın ideolojisi olduğu söylemi, bu iddiayı destekler niteliktedir. Bu süreçte özellikle iktisadi alanda, uluslararası ve ulusüstü kuruluş ve antlaşmaların başat hale gelmesi söz konusu olmuştur. Bu perspektiften, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), IMF, OECD gibi neoliberal kurumlar ile birlikte GATS (Hizmet Ticareti Genel Antlaşması-General Agreement on Trade in Services) ve GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması-General Agreement on Tariffs and Trade) gibi ulusötesi uygulamalar piyasaların serbestleşmesini sağlayarak, uluslararası sermaye ve ticaretin önündeki tüm engelleri ortadan kaldırmayı amaç edinmişlerdir (Çımrın 2009, Akyol 2017).

1970’lerin sonunda yaşanan bu gelişmeler; neoliberal politikaların uygulanması, küreselleşme ve sermaye ve ticaretin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik uluslararası kurum ve kuruluşların faaliyetleri, küresel sistemin entegrasyonu bağlamında en önemli araçlardan olan DYY’ların da önünü açmış, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sermaye ihtiyacı için önemli bir araç haline gelmiştir. Özellikle az gelişmiş ülke ekonomilerinde yaşanan ve araştırma konusu Afrika Kıtası için de en önemli sorunlardan biri olan tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan, yoksulluk ve işsizlik başta olmak üzere birçok önemli sorunun çözümünde ve sürdürülebilir büyüme, sosyal

ve ekonomik refah düzeyinin artırılması açısından DYY'ler büyük önem taşımaktadırlar (Aytekin 2019).

Seyidoğlu'na (2017) göre, bir ülkedeki yerleşiklerin, ülke sınırı dışında yaptıkları yatırımlar, uluslararası yatırım ya da yabancı yatırım olarak tanımlanmaktadır. Bu yatırım yabancı bir ülkede, tahvil ve hisse senedi gibi mali araçlara yapılırsa uluslararası portfolyo yatırımı adını alırken, bina, arazi, fabrika ve tesis gibi fiziki değerlere yapılırsa, DYY adını almaktadır. Çütçü ve Kan (2018) tarafından ise doğrudan sermaye yatırımlarının; yeni bir şirket kurulması, halihazırda bulunan yabancı firmaya ilave yatırım yapılması veya bulunduğu bölgedeki şirketlerin satın alınması amacıyla uluslararası meydana gelen ve sermaye akımını tanımlamak için kullanılan bir terim olarak ifade edilmektedir.

1970'li yılların sonunda, az gelişmiş ülkelerin büyük bir bölümüne yayılan neoliberal politikalar sayesinde bu ülkelerde; mal ve faktör piyasalarında fiyat müdahaleleri kaldırılmaya başlanılmış, uluslararası ticaret ve finans hareketleri serbestleştirilmiş, özelleştirme uygulamaları hız kazanmış ve DYY'lerin ve dış finansal akımların önündeki engeller kaldırılmıştır (Şenses 2004, Gedikli 2011).

Bu ortamda artan DYY'lerin faydalarından bazıları: (i) Sermaye açığını azaltmak, (ii) Üretimi artırmak, (iii) İstihdam imkanlarını artırmak, (iv) Üretim maliyetlerini düşürmek, (v) Döviz rezervlerini artırmak, (vi) Rekabet ortamı oluşturmak, (vii) Teknik ve teknoloji transferi (viii) Dış piyasalara giriş imkanlarını genişletmek, (ix) İnsan kaynaklarını geliştirmek, olarak sıralanabilir (Arslan ve Uçar 2017).

DYY'ler hususunda ele alınacak son konu ise, yatırımcı veya ev sahibi açısından DYY kararını etkileyen faktörlerin neler olduğudur. Yatırım yeri seçimini etkileyen birçok faktör söz konusu olup, bunları öncelikle yatırımcı ülke açısından ele almak gerekir. Buna göre DYY kararını yatırımcı açısından belirleyen bir dizi itici faktörler olarak; (i) Kar maksimizasyonu, (ii) Maliyet minimizasyonu, (iii) Kota ve tarifelerden kaçınma, (iv) Mevcut pazarların korunması ve yeni pazar arayışı, (v) Monopolcü güç yaratılması, (vi) Yatırımları çeşitlendirme, (vii) Rekabetçi gücün artırılması ya da korunması,

(viii) Ulaşım ve üretim esnekliği sağlanması, (ix) Unvan ve sırların korunması sıralanabilir (Gedikli 2011, Seyidoğlu 2017).

Ev sahibi ülkelerin, yatırımların kendi ülkelerini tercih etmesi için diğer ülkelerde bulunmayan ya da görece daha az bulunan birtakım olumlu özelliklere sahip olmaları gerekir. Ev sahibi ülkelere DYY çeken bu unsurlara çekici faktörler denir ve bu faktörlerden bazıları; (i) Siyasi istikrar, (ii) Ülkenin siyasi rolü, (iii) Ekonomik entegrasyonlara üyelik, (iv) Özelleştirme politikaları, (v) Bürokratik işlemler, (vi) Pazar büyüklüğü, (vii) Ekonomik büyüme, (viii) Fiyat istikrarı, (ix) Döviz kuru, (x) Dışa açıklık, (xi) Emek maliyetleri, (xii) Yatırım teşvikleri, (xiii) Alt yapı, (xiv) Dış ticaret açığı olarak sıralanabilir (Gedikli 2011, Seyidoğlu 2017).

Büyük ölçekli arazi edinim süreci açısından, özellikle olgunun ortaya çıkması ve bu denli küresel ölçekte kabul görmesi noktasında neoliberal politikaların, küreselleşme ve DYY'lerin payı oldukça yüksek olup, ilerleyen bölümlerde bu konuya ayrıca değinilmiştir.

2.2 Kolonyalizm, Sömürgecilik ve Emperyalizm

Her kavramın bir serüveni olduğu gibi, her serüvenin de bir aktörü/sahibi bulunmaktadır. Özellikle dinamik bir entelektüel ortam söz konusu değilse, kavramlar zamanla herkesin farklı şeyleri anlatmak üzere kullandığı bir araca dönüşebilmektedir. Bu açıdan kavramlar, bir açıklık, belirginlik ifade edebileceği gibi, bazen de bir belirsizliğin sebebi olabilirler. Kavramların kullanılış biçimlerinden hareketle, olayların ve olguların bir toplumda ne şekilde yaşandığını ve/veya algılandığını kavrayabilmek de mümkün olabilmektedir. Kolonyalizm, sömürgecilik ve emperyalizm kavramları da zamana ve mekana bağlı olarak farklı anlamlar yüklenmiş kavramlardır. Hem gündelik kullanıma hem de bu işin uzmanlarınca kaleme alınan metinlere bakıldığında mezkur kavramların sıklıkla birbirleriyle karıştırıldığı, çoğu zaman da aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir (Sunar 2007 ve 2008). Siyasal, ekonomik, sosyokültürel, etnik ve dinsel açılardan güçlü ve zayıf arasında, güçlü lehine kurulan, birbirleriyle sıkı sıkıya bağlantılı olup, ancak içerik ve/veya yöntem farklılıkları bulunan ilişki biçimlerini ifade

eden bu kavramların ne olup ne olmadığı ve aralarındaki farkları belirlemek yerinde olacaktır. Ancak, çalışma konusu olan Afrika'daki tarım arazilerinin yabancılarca edinimi, günümüz perspektifinden ele alınacağından, 1950'lerdeki sömürgelerin bağımsızlığını kazanması hareketleriyle birlikte sona erdiği değerlendirilen, ancak bir ilişki biçimi ve yönetme tarzı olan ve sürekli yeni formlar ve içerikler kazanmak suretiyle süreklilik arz eden emperyalizm olgusu üzerinde daha detaylı değerlendirmeler yapılmıştır.

2.2.1 Kolonyalizm ve sömürgecilik

Avrupa merkezli, sermayenin sonsuz birikimi esası üzerine inşa edilmiş ve kapitalist bir sistem olarak tanımlanan modern dünya sisteminin pekişmesi ve yayılması 16'ncı yüzyılın ilk yarısına tekabül etmektedir (Arslan 2011). Benzer şekilde, Batı tarih geleneğinde kolonyalizm, 15'inci ve 16'ncı yüzyılda vuku bulan ve Coğrafi Keşif Çağı¹⁰ olarak adlandırılan dönemdeki gelişmelerle başlayan bir olgu olarak kabul edilmektedir.

Ancak kolonyalizmi, tarihi kökleri milattan öncesine dayanan ve siyasal, ekonomik, sosyokültürel, etnik ve dinsel açılardan hem sömürgeci hem de sömürülen açısından derin izler bırakan bir olgu olarak tanımlayan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Marc Ferro (2002), Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi, isimli çalışmasında eğer kolonyalizmi; başkasına ait toprağın işgalini, akabinde işlenmesini ve sonrasında ise o bölgeye göçmenlerin yerleşmesini içerecek şekilde tanımlar isek; bu olgunun eski Yunan dönemine kadar geri gideceğini belirtmiştir.

Başkalarına ait arazilerin ve malların fethedilerek ele geçirilmesi ve denetlenmesi olarak tanımlanan kolonyalizm terimi, yeni bir yere yerleşen, aynı zamanda anavatanla bağlarını muhafaza eden topluluk anlamına gelen ve Türkçe'ye koloni olarak tercüme

¹⁰Coğrafi Keşifler Çağında (1400-1600); yeni kıtalar keşfedilmiş, dünya denizden ilk kez dolaşmış, ticaret dünya ölçeğinde ve deniz yoluyla yapılmaya başlanmış, ilk kez deniz aşırı imparatorluklar kurulmuştur. Ayrıca bu gelişmelerin neticesi olarak yeni keşfedilen kıta ve bölgelerin birikmiş ya da doğal servetleri, Avrupa'nın ekonomik, ticari, bilimsel, teknolojik vb. gelişimine kaynak olarak aktarılarak, etkileri bugüne değin devam eden bir süreç olarak değerlendirilmiştir (Arnold 1995).

edilen “colonia” kelimesinden gelmektedir (Loomba 2015). Bazı çalışmalarda kolonyalizmin iki farklı modelinden bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi; kapitalizmin gelişim aşamasındaki serbest rekabete dayalı eski tip kolonyalizm iken, ikincisi ise; sanayi devrimi ile kapitalizme dayalı yeni tip kolonyalizmdir (Ferro 2002). Yeni tip kolonyalizm olarak adlandırılan olgu, aslında klasik kolonyalizm ile daha sonra açıklanacak olan emperyalizm arasındaki geçiş döneminde ortaya çıkan¹¹ durumu ifade etmektedir (İplikçi 2017).

Klasik anlamda eski tip kolonyalizm, güçlü bir devletin doğrudan bir toprağı zorla eline geçirmesi ve burayı kendi kolonisi haline getirmesi durumunu ifade etmektedir. Bu tanımlamadan yola çıkarak, bir tahakkümün ve sömürünün var olduğu kesin bir şekilde söylenebilir. Doğrudan el koymak suretiyle kazanılan toprağı yerleştirilen ve anavatanla bağlarını devam ettiren kolonileşme süreci içerisinde gerçekleştirilen eylemlerin açık, gözle görülebilir bir nitelik taşıdığı görülmektedir (İplikçi 2017).

Sömürgeciliğin (yeni tip modern kolonyalizm), batı dillerinde karşılığı kolonyalizmdir. İngilizcede; colonialism, Fransızcada; colonialisme, Almancada ise; kolonialismus. Bu nedenle kavram sıklıkla, kolonyalizm ile karıştırılmaktadır. Koloni kurmak suretiyle, başkalarının arazi ve mallarının fethedilmesi ve denetlenmesi durumuna ilaveten sömürgeciliğin altı çizilmesi gereken en önemli özelliğı, hâkimiyet kurulan arazilerde birçok alanda değişim-dönüşüm yapma çabalarıdır. Ekonominin yeniden biçimlendirilmesi, insan ve mal hareketliliğinin düzenlenmesi, anavatan ile ilişkiler bu alanlara örnek olarak gösterilebilir. Kolonyalizmden sömürgeciliğe geçişin temel nedeni ise kapitalizmdir (Ferro 2002, Wallerstein 2014, Loomba 2015). Bu tespit ışığında, iktisaden değerli kaynakların, sömürgecilik faaliyetlerinin ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında en yüksek tesire sahip faktör olduğu görülmektedir (Chomsky 2001).

Sömürgecilik bir diğer tanımlamada ise başkalarına ait olan maddî-manevî bütün zenginliklerin bir ulus ya da devlet tarafından zorla ele geçirilerek götürülmesi olarak

¹¹Araştırma kapsamında yaptığımız literatür çalışmalarında Ferro (2002) tarafından yapılan yeni tip kolonyalizm tanımlamasının daha çok sömürgecilik olarak kullanıldığı tespit edildiğinden yeni tip kolonyalizm yerine sömürgecilik terimi kullanılmıştır.

ifade edilmiştir (Arıkan vd., 2014). Ancak sömürgecilik, bir bölgenin sadece önemli kaynaklarını alıp götürme faaliyeti olarak dar bir bakış açısıyla değerlendirilmemeli aynı zamanda sömürgeciliğe, o bölgenin zamanla büyük bir değişime uğratılmasına da önemli katkıları olan bir süreç olarak bakılması gerekmektedir (Daban 2017). Mazrui (1993) Afrika üzerine yaptığı çalışmaların da tesiriyle, sömürgecilik tanımını, yerel halkın dil, din ve sosyokültürel alanlarda asimile edilip öz değerlerinden uzaklaştırılması, birlikte yaşaması gereken toplumların bölünmesi, farklı bölgelerde ayrı ayrı yaşaması gereken toplumların da birlikte yaşamaya zorlanması, tümcesini de ilave etmek suretiyle genişletmiştir.

Wallerstein (2014) sömürgecilik tanımı yapmamış ancak sömürgeyi, egemen olmayan ve normalde kendisinden uzak olan başka bir devletin yönetimi altında bulunan idari birimler olarak nitelendirmiştir. Modern sömürgelerin kökeninin ise, yukarıda temel parametreleri ortaya konulmaya çalışılan modern dünya sisteminin ekonomik genişlemesinde aranması gerektiğini ifade etmiştir. Bu genişlemede, daha çok Batı merkezindeki güçlü devletler (özellikle askeri açıdan) yeni bölgeleri modern dünya sisteminin süreçlerine dâhil etmeye çalışmış ve özellikle siyasi yapıların oldukça zayıf olduğu bölgelerin, sisteme tatmin edici bir şekilde dâhil edilmesini sağlamak için, bu bölgeler fethedilerek sömürge rejimleri kurulmuştur.

Açıklanan biçimde kurulan sömürge rejimleri, mülkiyet hakkının garanti altına alınması, sınırlarda mal ve insan hareketliliği, son derece kısıtlı da olsa siyasal katılım, işletmeler gibi hususlarda egemen devletlerin ifa ettiği fonksiyonların aynısını yerine getirmektedirler. Kuşkusuz bu faaliyetlerden maksat, sadece üretim süreçlerinin kontrolünü ele geçirmek değil, aynı zamanda, modern dünya sisteminde görece güçlü diğer devletlerin sömürge pazarının kaynaklarına ulaşmasını engellemek veya ulaşımını asgari düzeyde tutmaktır. İşin esas noktası ise, bu kararların büyük çoğunluğunun, sömürgeleştiren güç tarafından atanan kişilerce alınmasıdır. Sömürgeci unsurlar, kendi otoritelerini ve karar alma mekanizmalarına yaptıkları atamaları, yerel halkın kültürel olarak aşağı olmasını ve yetersizlikleri gibi ırkçı argümanları kullanmak suretiyle meşrulaştırmakta ve bir nevi bu meşrulaştırmayı yerel halkın uygarlaştırılması fonksiyonuna da altlık olarak kullanmaktadırlar (Wallerstein 2011 ve 2014).

2.2.2 Emperyalizm

Kapitalizmin gelişimi ve sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan sömürgecilik yerine, özellikle 19'uncu yüzyılda değişen uluslararası siyaset ve ekonomik koşulları açıklamak amacıyla, eleştirel bir bakışın da eseri olarak emperyalizm kavramının ortaya atıldığı görülmektedir (Sunar 2008). MÖ 9'uncu yüzyılda Fenikelilerin faaliyetleriyle başlayan, 16'ncı yüzyıldan 18'inci yüzyıla uzanan merkantilizm¹² döneminde, özellikle coğrafi keşiflerde ve denizaşırı arazilerin fethinde somutlaşan kolonyalizm ve sömürgecilik yerine, 19'uncu yüzyılın modern iktisadi ve siyasi koşullarının pekiştirilmesi üzerinden modern bir hâkimiyet biçimi olarak emperyalizm ortaya çıkmıştır (Luraghi 2011, Sunar 2008). 19'uncu yüzyılda sömürgeciliğin emperyalizme dönüşmesinde, sömürgecilik yarışına yeni giren İtalya, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Japonya gibi devletlerin etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle sanayileşmesini yeni tamamlayan ve Afrika'nın paylaşımında beklentisinin karşılanmaması üzerine daha fazla emperyalist hırslara kapılan Almanya ile bir kalkınma denemesine giren Japonya bu konuda öne çıkmaktadırlar (Ferro 2002).

Özellikle yeni enerji kaynakları ile ulaşımı; kolay, dayanıklı ve kullanışlı kılan yeni döküm yollarının geliştirilmesi sayesinde artan endüstriyel üretim, yeni pazarlara ve yeni hammadde kaynaklarına gereksinim duyulmasına neden olmuştur. Diğer taraftan artan sermaye birikiminin yeni yatırım alanlarına ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Bu durum sömürgecilikten emperyalizme geçişi tetikleyen etmenler olarak dikkati çekmektedir (Ülman 2002).

Emperyalizmi tanımlamaya yönelik çalışmalarda dönemselleştirmenin ağır bastığı ve emperyalizm döneminden bahsedilebilmesi için, emperyalizmin uzun bir zaman farkıyla kendisinden önce gelen ve yüzyıllar boyunca siyasî pratiğin bir parçası olan sömürgecilikten ayrılması gerekliliği yaygın bir kanaat halini almıştır (Sunar 2007). Bu bağlamda, Ferro (2002) emperyalizmi tanımlamak için, yeni tip bir yayılcılığa geçişi simgeleyen Napolyon Bonapart'ın Mısır'a 1798 yılında yaptığı seferin iyi bir başlangıç

¹²Merkantilizm, ticaret kapitalizminin teorisi ve ideolojisi olarak ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlar karşısında belirli bir tutumun, belirli bir politikalar sisteminin adıdır (Selik 1988).

noktası olduğunu belirtmiştir. Nadel ve Curtis (1966) ise, kavramın ilk olarak 19'uncu yüzyılın ortalarında İngiltere'de, 3'üncü Napolyon'un saldırgan politikalarını karakterize etmek için ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Bu konudaki bir diğer iddia ise, emperyalizm teriminin, ilk kez 1890'lardaki fetihlerle ilgili tartışmalar sırasında, siyaset ve gazetecilik dilinin bir parçası haline geldiğidir (Hobsbawm 1999, Bağce 2003).

Tarihçiler tarafından yapılan kimi çalışmalarda, emperyalizm döneminin, Batılı Devletler arasında Afrika Kıtası için kapışmaların yaşandığı 1870'li yıllarda başladığı kabul edilmektedir. Bu çatışma durumunu bir düzene kavuşturmak için, 1884 yılında Berlin'de düzenlenen konferansın¹³ neticesinde, diğer devletlere haber verilmeksizin arazi elde edilmemesini ve itiraz için zaman tanınmasını öngören bir centilmenlik anlaşması kaleme alınmıştır (Eagleton vd. 1993, Ferro 2002). Emperyalizm tartışmalarına anlam katmak ve mekanik genellemelerden kaçınabilmek maksadıyla, alt dönemlendirme yapılması gerekliliği ve bu bağlamda, klasik denebilecek ilk aşamanın 1880'den Birinci Dünya Savaşı'na ve belki de 1930'lara kadar uzandığı ileri sürülmüştür (Amin 1977, Sunar 2007).

Dönemin başlangıcına yönelik bu tartışmalar ışığında, genel karakteristiğini ortaya koymak maksadıyla yapılan tanımlamalarda, emperyalizmin kapitalist, liberal Avrupa modelinin bir dünya siyaseti olarak yansıması olduğuna yönelik ortak vurgu dikkati çekmektedir. Çünkü emperyalizm bütün hayatı kuşatan bir duygu ve düşünce bütünü de oluşturmaktadır (Sunar 2007). Emperyalizm teorilerini değerlendirmeden önce, günümüzde kavrama yüklenen anlam ve tanımlamaları dikkate almak gerekmektedir. Bu tanımlamalarda emperyalizmin kimi zaman ekonomik boyutu ön plana çıkarılmış, kiminde ise politik veya kültürel yönüne vurgu yapılmıştır.

Emperyalizm terimi Latince, diktatörlük gücü, merkezî hükümet, keyfî yönetim metotları anlamına gelen "imperium" kelimesinden gelmektedir. Emperyalizm, Ana Britannica Ansiklopedisinde; bir devletin kendi sınırları ötesindeki halklar üzerinde, rızaları olmaksızın, kontrol kurma politikası şeklinde tanımlamaktadır. Brown (1970) tarafından, dünya ekonomisindeki eşitsiz ilişkiler sistemini tanımlayan en uygun kelime

¹³ Berlin Konferansıyla ilgili detaylı bilgi çalışmanın ilerleyen bölümlerinde verilecektir.

olarak öngörülen emperyalizm, ekonomik yönden az gelişmiş ülkelerin gelişmiş olanlara tâbi olmasını sağlayan ekonomik, siyasal ve askerî ilişkileri nitelemektedir. Bununla birlikte emperyalizm: Uluslararası iş bölümünde, ticarete ve sermaye hareketinde belirli ilişkileri vurgulayan ekonomik bir fenomen; bir ekonominin diğer ekonomi üzerinde uyguladığı kontrol araçları ağı; dünya ekonomisinin gelişiminin bir basamağı; kapitalizmin uluslararasılaşması, olarak farklı dönemlerde farklı teorisyenler tarafından tanımlanmıştır (Bağce 2003).

Siyasal, askeri ve diplomatik unsurların da dikkate alması suretiyle yapılan tanımlamalar da bulunmaktadır. Buna göre emperyalizm: Bir ulusun doğal sınırlarının ötesindeki nüfusu kendi siyasal yönetimi altına almak amacıyla, bu sınırların ötesinde bir imparatorluk kurma süreci; egemenliğin veya kontrolün dolaylı veya dolaysız şekilde genişletilmesi, statükoyu yıkmaya yönelik politikalar olarak tanımlanmıştır (Nadel ve Curtis 1960, Bağce 2003). Cohen (1973) ise emperyalizmi, siyasal veya ekonomik, dolaylı veya dolaysız bir ulusun, diğer ulusu etkin şekilde hâkimiyet altına almasına yönelik her türlü ilişki olarak tanımlamaktadır.

Said (1993) emperyalizmin ortaya çıkmasında ve yayılmasında Avrupa merkezci kültürün çok önemli ve inkâr edilemez bir rol oynadığını belirterek emperyalizmin, önceki tüm sömürge biçimlerinden köklü bir biçimde ve esasları bakımından ayrılan bir denizaşırı tahakkümü olduğunu, ayrıca “güç eşitsizliğinin uzatılan ömrü” ve “yoğun iktidar örgütlenmesi” hususlarının da öne çıkan diğer farklılıkları olduğunu belirtmiştir. Denizaşırı pazar, hammadde, işgücü ve büyük kâr sağlayacak arazilerin ihtiyacı içinde ekonomiler; uçsuz bucaksız uzak ülkelerin ve boyunduruk altına alınmış kalabalık halkların çekip çevrilmesi görevini üstlenen savunma ve dış siyasetin ileri gelenleri; hükümrانlık alanlarına giren arazilerde yerleşme, denetleme, inceleme ve kuşkusuz, onları yönetme işlerini organize eden yöneticiler, dönemin karakteristik özellikleri olarak görülmektedir (Said 1993).

2.2.3 Emperyalizm kuramları

Yukarıda ele alınan tanımlardan ve emperyalizmin ortaya çıktığı döneme ilişkin genel açıklamalardan sonra, konunun genişliği ve derinliği de dikkate alınarak, çalışmanın ana merkezinden uzaklaşılmasında temel ilkesinin ışığında, bu bölümde kısaca öne çıkan bazı emperyalizm teorilerinden bahsedilmiştir.

Teorilerden ilki, Joseph Schumpeter'e aittir. Schumpeter'e göre kapitalizm, emperyalizmin ortaya çıkışında belirleyici faktör değildir; bu nedenle emperyalizmin kaynağı başka yerlerde, özellikle de ulusların sosyal yapısında aranmalıdır (Cohen 1973). Bu nedenle Schumpeter daha çok emperyalizmin pre-kapitalist dönemlerle ilişkisini sosyolojik ve tarihsel yönden ele almış, 19'uncu yüzyılda vuku bulan yayılmacı sömürgeciliğin özgün yapısıyla ilgilenmemiştir. Ulusal gelişmenin belirli aşamasında önemli yararları olan ancak modern kapitalist toplumların ortaya çıkışıyla fonksiyonunu yitirmiş durumda bulunan askeri sınıf, kendisine yeni alanlar aramış, yeni etkinlik ve amaçlar oluşturma gayretine girişmiştir. Askeri başarıların milliyetçiliğinden vazgeçemeyen bu sınıf, kültürel miras olarak alınan tutumları kullanarak emperyalist dürtülerine popüler destek sağlamıştır (Cohen 1973).

Schumpeter'e göre, bu durum yani emperyalizm, geçmiş çağların toplumlarda bıraktığı bir kalıntıdan farklı bir şey değildir. Yaşanmış koşullardan, geçmiş ilişkilerden kaynaklanan emperyalizm, bu nedenle irrasyonel ve içgüdüsel olduğundan dolayı amaçsız ve sınırsızdır. Schumpeter bu tanımlama sonucunda kapitalizmin emperyalizmi ürettiği görüşüne karşı çıkar. Schumpeter'in asıl iddiası, kapitalizmin emperyalizme karşı olduğudur; çünkü ona göre kapitalizm rasyoneldir ve rasyonelliği geliştirir. Kapitalist toplum nihai noktada kendi çıkarlarına karşı ve maliyetli olduğunu idrak edecek ve dolayısıyla emperyalizmi reddedecektir (Schumpeter 1950, 1968).

Emperyalizm kuramlarından bir diğeri ise John Hobson'a aittir. Emperyalist yayılma ile kapitalist gelişme arasındaki ilişkileri açıklamak amacıyla ekonomik emperyalizm kavramını kullanan Hobson, daha çok emperyalizmin liberal teorisi ile ilgilenmiştir. Kapitalizm'e güvenen Hobson, ancak sistemin sapmalarının dikkatten kaçırılmaması

gerekliliğini ileri sürmüş, emperyalizmi de bu sapmalara yönelik bir tepki olarak tanımlamıştır. Hobson'a göre, kapitalist sistemdeki bu sapmalar giderilebilir ise emperyalizmde düzeltilebilir.

Hobson'un yetersiz tüketim kuramı olarak tanımladığı sistemdeki sapma neticesinde, aşırı tasarruf ve üretim eğiliminde olan kapitalistlerin elinde kullanılamayan bir sermaye birikimi oluşur. Bu nedenle duraksamaya giren kapitalist toplumlar, sermaye ihraç etmek maksadıyla sömürgeci işgallere yönelir ve nihayetinde bu durum yeni pazarların elde edilmesi ve tekelleşmesi mücadelesine, kapitalist toplum da emperyalist güç haline dönüşür. Bu durum kapitalizmin kaçınılmaz bir sonucu değildir, çözümü olan bir dengesizliktir. Hobson işçiye ödenen ücretlerin yetersizliğinden kaynaklanan yetersiz tüketim sorununu, kapitalistlerin kârında emeğe aktarılan payın yükseltilmesiyle çözüleceğini ve böylelikle, aşırı sermaye ve meta birikiminin oluşmayacağını, bunun doğal sonucu olarak da kapitalizmin, emperyalizme dönüşmeyeceğini ifade etmiştir. Yani gelir dağılımında adaletin tesisi ile bütün tasarrufun içeride tüketilebileceğini savunmaktadır (Hobson 1921, 1965).

Yaşadığı dönem itibariyle sermayenin uluslararasılaşmasını temel olarak meta-sermayenin hareketi açısından gözlemleyen Marks, özel olarak bir emperyalizm kuramı geliştirmemiş, daha da ötesinde eserlerinde, o dönemde yukarıda da belirtildiği gibi 3'üncü Napolyon'un politikalarına işaret eden emperyalizm kavramına hemen hemen hiç yer vermemiştir. Daha çok İngiltere'nin Hindistan ve İrlanda gibi toplumlarda yol açtığı etkiler üzerinden, emperyalizmle ilgili sayılabilecek kimi yorumlarına eserlerinde dağınık halde rastlamak mümkündür (Öztürk 2006). Marks'ın bu değerlendirilmeleri üzerinden yola çıkarak birçok Marksist teorisyen emperyalizmle ilgili iddialarını ortaya koymuştur. Marks'ın emperyalizm kuramları üzerindeki asıl etkisi, bu değerlendirmelerinden ziyade, kapitalist birikim üzerine analizlerinden gelmiştir.

Marks'ın "Kapital" isimli eserinde açıkladığı, sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesi kavramlarına¹⁴ dayanarak emperyalizm teorisini geliştiren Rudolph Hilferding'in amacı;

¹⁴ Marks'ın bu konudaki görüşleri şöyledir: Kapitalist sistemin ilk aşamalarında yüksek rekabet mevcuttur ancak, sermaye artışıyla birlikte düşme eğilimi gösterecek kar oranları nedeniyle, "sermaye

kapitalizmin ekonomik işleyişinde ortaya çıkan önemli değişim ve dönüşümleri teorik olarak kavramak ve özellikle kapitalizmin tekelleşmesi, tekellerin ortaya çıkma süreçlerini belirlemektir (Bağce 2003, Savran 2008). Hilferding özellikle sermayenin yoğunlaşması, merkezileşmesi ile bankacılık sisteminin emperyal yayılma ile ilişkisi üzerinde durmuştur. Özellikle, kredi kaynaklarını kontrol etme gücünden dolayı bankaların endüstriyel gelişmenin yönünü belirleyebildiklerini, bunun daha da ötesinde tröst ve tekellerin ortaya çıkmasını ve gelişmesini destekledikleri gibi, onlar üzerinde tahakküm de tesis edebildiklerini ifade etmiştir. Sanayi sermayesinin, banka sermayesinin hâkimiyeti altında kaynaşması sonucu ortaya çıkan yeni sermayeyi bir başka ifadeyle, bankalar tarafından kontrol edilen ve sanayiciler tarafından kullanılan sermayeyi Hilferding “finans kapital” olarak adlandırmıştır. Kredinin yoğunlaşma ve merkezileşme süreçlerinde taşıdığı ayrıcalıklı konum dolayısıyla, tekelleşme sürecine paralel olarak bankalar başat bir role bürünmüştür. Bulundukları ülkede kar oranları zamanla düşme eğilimi gösterdiği için “finans kapital” dışarıya yönelmiştir. Bu durum doğal olarak emperyalizmin doğmasıyla sonuçlanmıştır (Hilferding 1961, Cohen 1973, Bağce 2003, Savran 2008).

Dilimize “sermaye birikimi” olarak tercüme edilen çalışmasında emperyalizme dair teorilerini kaleme alan bir diğer kuramcı Rosa Luxemburg’un, bu çalışmasındaki temel hedefini Savran (2008) şöyle ifade etmiştir: Yükselen emperyalizme Marksist teorik temellerden hareketle anlık bir açıklama getirerek, emperyalizmin kapitalizmin kaçınılmaz bir ürünü olduğunu göstermektir. Luxemburg savlarını ortaya koyarken sermaye birikimiyle ilgili iki temel yaklaşımı kabul etmektedir. Bunlardan birincisi pazar ayrımı, ikincisi ise kapitalist olmayan üretim biçimlerine olan ihtiyaçtır.

Pazar, üretimin kendi çıktılarını satın aldığı ve üretim girdilerini sağladığı kapitalist olan iç pazar ile kapitalizmin ürünlerini alan, kapitalist üretim araçları ve emek tedarik

yoğunlaşması” olarak adlandırılan daha büyük ölçekli örgütlenmelere gidileceğini belirtmiştir. Çünkü her bir kapitalist üretimi teknolojik olarak daha verimli hale getirmek için sermaye birikimi gerçekleştirmeye yönelecek, aynı zamanda sermaye stoklarında bir birleşme olacak, daha küçükler büyük sermaye tarafından yutulacaktır. Bu durumda daha az sayıdaki rekabetçiye doğru eğilimi ortaya çıkacaktır ki Marks bunu “sermayenin merkezileşmesi” olarak adlandırmıştır. Bu çok büyük ölçekte az rekabetçi demektir. Bu noktada rekabetçi kapitalizm tekeli kapitalizme dönüşecektir (Cohen 1973).

eden ve en önemlisi de kapitalist olmayan dış pazardır. Luxemburg'un bu ikili pazar yaklaşımının neticesinde, kapitalistlerin birbirlerine karşılıklı pazar sağlamak suretiyle bağımlılıklarının arttığını, aynı zamanda dış pazarda, yani kapitalist olmayan ülkelerle ticari ilişki kurabilmek için acımasız bir rekabete giriştikleri belirtilmektedir. Bu çarpık durumun ise azalan kar oranlarının bir yansıması olduğu ileri sürülmektedir (Luxemburg 1986, Bağce 2003).

Kapitalist olmayan toplumlarda ortaya çıkıp gelişen kapitalizmin tabi sonucu olarak sermayenin, doğal ekonominin olduğu toplumlarla mücadeleye gireceğini savunan Luxemburg, bu mücadelenin amacını dört madde halinde, mezkur eserinde sıralamıştır: (i) Arazi, balta girmemiş ormanlardaki av hayvanları, madenler, kıymetli taş ve maden cevherleri, kauçuk, endemik bitkiler gibi önemli üretim kaynaklarına derhal sahip çıkmak, (ii). İşgücünü "özgürleştirip" kendi hizmetine sokmak, (iii) Meta ekonomisini getirmek, (iv) Ticaret ile tarımı ayırmak.

Mücadelenin amaçları bu şekilde sıralandıktan sonra, sermayenin bu amaçlara yönelik kendi gelişmesini engelleyen ve kapitalist olmayan tüm toplumsal birimleri sistematik bir şekilde yıkıp, yok etmeye yönelik planlarını hayata geçirir. Çoğu zaman kendiliğinde meta ekonomisine geçmesi beklenmeyen birimleri "yola getirmek" için sermaye, güç kullanımına başvurur ki, bu durum militarizm ve kapitalizm arasındaki kuvvetli bağı ortaya çıkarmaktadır (Luxemburg 1986).

Teorinin yukarıda da ifade edilen ikinci temel yaklaşımı olan, kapitalist olmayan üretim biçimlerine olan ihtiyaç Luxemburg tarafından şöyle açıklanmaktadır: Kapitalist üretim ekonomilerinde ortaya çıkan artı değerın realizasyonunda, kapitalist üretim biçiminin dışındaki tüketicilerin varlığı zorunludur. Sermaye ve bunun birikimi için gerekli koşul artı değeri satın alacak kapitalist olmayan müşterilerin bulunmasıdır. Kapitalist ülkelerdeki toplam ürünün bir bölümünün dış ticaret yoluyla bu ülkelere satılması, kapitalist alandaki pazar sorununun çözüme kavuşturulmasını sağlamaktadır. Emperyalist yayılma, bu çözüm yolunun gerekli kıldığı bir olgudur. Emperyalizmin bütün dünyaya el atması, az gelişmiş ülkelerde kapitalizm öncesi ilişkilerin bir tarihsel süreç içinde çözülmesine ve bu ülkelerin de giderek kapitalistleşmesine yol açacaktır.

Böylece bütün dünya kapitalistleştikçe gerçekleşme sorunları çözümsüz hale gelecek ve sermaye tarihsel sınırlarına ulaşacaktır. Luxemburg emperyalist rekabetin kapitalist olmayan uygarlıkların çöküşünü hazırladığını, ancak aynı zamanda emperyalizmin, kapitalizmin ömrünü uzatmanın tarihsel yöntemi olmakla birlikte, kapitalizmin çabuk bir şekilde sona erdirilmesinin de en emin yolu olduğu sonucuna varmaktadır (Luxemburg 1986).

Tam da bu noktada Hobson'un yukarıda bahsedilen ve yetersiz talep sorunu üzerine kurulu olup, özetle işçilere yapılacak ödemenin arttırılması suretiyle yetersiz talebin çözüleceğini öngören teorisine karşın Luxemburg, işçilerin ücretlerinde artışın beklenemeyeceğini, benzer şekilde kapitalistlerin üretim ve yatırımlarını azaltmalarının düşünülemeyeceğini belirterek, çözümün ve aynı zamanda emperyalizmin ortaya çıkışının ve akabinde kapitalizmin çöküşünün, dış dünyada kapitalist ekonomilerde pazar arayışı olduğunu ifade etmiştir (Luxemburg 1986, Bağcı 2003, Savran 2008).

Kautsky 1915'te yayımlanan, "Bir Revizyon İçin İki Yazı ve Ulusal Devlet, Emperyalist Devlet ve Devletler Konfederasyonu" başlıklı çalışmalarında, Hilferding'in öngördüğü tek bir kartel düşüncesinden esinlenerek bir alternatifin var olduğunu belirtmiş ve bu alternatifin ise ekonomik yaşamın serbest ticaret ve rekabete dayandığı, emperyalist devletlerin ise saldırgan ve müdahaleci politikalardan vazgeçerek barışçı bir doğrultuyu benimsediği bir durum olduğunu iddia ederek teorisini ortaya koymuştur. Kautsky tarafından ultra emperyalizm olarak adlandırılan bu durumda; emperyalizmin mali sermayeden farklı olarak sanayi sermayesinin çıkarlarına aykırı olduğu varsayımından hareketle, emperyalist ülkelerin proletaryasının gerici emperyalist güçlere karşı sanayi sermayesi ile ittifaka girmesini ve sosyal demokrasinin barışçı burjuva güçlerini desteklemesini savunmuştur. Böylelikle, savaşa karşı barış, gericiliğe karşı demokrasi, sömürgecilığe karşı serbest ticaret temelinde ekonomik gelişme ve işçi sınıfının durumunda sürekli bir iyileşme sağlanacaktır.

Emperyalizm kuramları arasında yer alan bir diğer teori, Lenin tarafından 1916 yılında, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında, emperyalizm üzerine yapılan tartışmalar çerçevesinde kaleme alınan ve dilimize "Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek

Aşaması” olarak çevrilen çalışmada ortaya konulmuştur. Lenin bu çalışmasında kendisinden önce ortaya konulan çalışmalardan, özellikle Hilferding, Buharin ve Hobson’un çalışmalarını daha çok dikkate alarak, belirli kesitleri devralmış ve bütünlükçü bir yaklaşımla teorisini açıklamıştır.

Lenin çalışmasında emperyalizmin beş temel özelliğini belirterek, bu özellikleri kapsayan bir tanım yapma gayreti göstermiştir. Lenin’e göre bu beş özellik: (i) Üretim ve sermayenin yoğunlaşmasındaki yüksek artışın doğal sonucu olarak ekonomide ortaya çıkan tekelleşme, (ii) Banka ve sanayi sermayesinin kaynaşımı sonucu oluşan finans kapitalin yarattığı mali oligarşi, (iii) Sermaye ihracının artan önemi, (iv) Dünyayı bölüşmek maksadıyla kapitalist tekellerin kurulması, (v) Büyük kapitalist güçlerce dünyanın (sömürgeler, mandalar, nüfuz bölgeleri gibi değişik biçimler altında) bölüşülmesinin tamamlanması, olarak sıralanmıştır (Lenin 2013).

Bu özellikleri kapsayan tanımını ise adı geçen eserinde şöyle yapmıştır: *“Emperyalizm, tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasına başlanmış olduğu ve dünyadaki bütün arazilerin en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.”* Lenin tarafından yapılan bu tanımlamadan ve çalışmasında belirtilen hususlardan yola çıkarak, kapitalizm genişledikçe hammaddeye olan ihtiyacın artacağı ve rekabetin sertleşeceği, böylece dünya çapında artan kaynak arayışı nedeniyle sömürge elde etme ve tutma mücadelesinin kaçınılmaz ve acımasız bir hal alacağı ifade edilebilir (Lenin 2013).

Lenin’e göre kapitalist üretim tarzı, üretimi hiç durmadan genişletecek bir birikim eğilimidir. Ona göre dış pazarların varlığı zorunludur, çünkü var olan bütün eski üretim tarzlarının tersine kapitalist üretim, esas olarak sınırsız bir yayılma eğilimi göstermektedir. Bu yayılma eğiliminin neticesi olarak kapitalist mücadelenin Birinci Dünya Savaşına yol açtığı, savaşın kapitalist gelişmenin zorunlu ve doğal sonucu olduğu belirtilmektedir. Lenin bu tespitiyle, Kautsky’nin geliştirmiş olduğu ve yukarıda kısaca açıklanan ve özetle, kapitalist güçlerin dünyayı yeniden paylaşım için savaşmak

yerine, birlikte sömürmek için uzlaşacakları ve bu yönde ortak politikalar takip edecekleri iddiasına havi ultra-emperyalizm kuramını çürütme amacı taşır (Bağce 2003). Lenin kapitalizmin ultra-emperyalizme dönüşmesinin mümkün olmadığını, kapitalist güçlerin orantısız büyüyecekleri ve dolayısıyla güç dengelerinin sürekli olarak değişiklik göstereceğini, bunun neticesi olarak ittifak veya anlaşma halinin uzun süreli olamayacağını ifade etmiştir (Bağce 2003, Turan 2006, Lenin 2013).

Johan Galtung'a ait olan Emperyalizmin Yapısal Teorisi çalışma kapsamında son olarak ele alınacak olan teoridir. Galtung bu çalışmasında emperyalizmin yapısal sınırlarını çizmektedir. Yapısal emperyalizm, bu bağlamda, üç maddede sıralanan koşullar üzerine kurulu olan merkez ve çevre arasındaki ilişkileri ifade etmektedir: (i) merkez ulustaki merkezle, çevre ulustaki merkez arasında çıkar uyumu vardır, (ii) merkez uluslardakine kıyasla çevre ulusların içinde daha fazla çıkar uyumsuzluğu vardır, (iii) merkez ulustaki çevreyle, çevre ulustaki çevre arasında çıkar uyumsuzluğu vardır”.

Belirtilen ilişki ağı tanımlandıktan sonra Galtung tarafından ileri sürülen temel fikir, merkez ulustaki merkezin, çevre ulusta iyi seçilmiş bir destekçisinin olması gerekliliğidir. Bu destekçi, çevre ulustaki merkezdir. Çıkar birlikteliğinin sağladığı bu ilişkinin neticesinde her iki merkez birlikte yükselip, birlikte alçalmakta, batmaktadırlar (Galtung 2004). Uluslarda merkez ve çevre arasında, merkez ülkedekinde daha hafif olmak kaydıyla uyumsuzluklar vardır. Bu çevre ülkede daha fazla eşitsizliğin ve/veya dengesizliğin var olduğu anlamına gelmektedir.

Mevcut durumdan hareketle emperyalizm Galtung tarafından şöyle izah edilmektedir: Çevre ulusta, kısmen merkezle çevre arasındaki ilişkinin içeriğine bağlı olarak merkez, çevreden daha fazla büyümektedir. Sadece ekonomik etkileşim açısından düşünülme bile merkez çevreden daha zengindir. Fakat bu zenginleşmenin bir parçası olarak çevredeki merkez, merkez ulusa gönderilen değer (örneğin, hammaddeler) için sadece köprü (örneğin, mali şirketler, ticaret şirketleri) görevi görmektedir. Bu değer merkezdeki merkeze girmekte ve bunun da az bir kısmı merkezdeki çevreye ulaşmaktadır. Önemli olan nokta çevreye kıyasla merkezde daha az çıkar uyumsuzluğunun olmasıdır. Böylece genel düzenleme büyük ölçüde merkezdeki çevrenin

lehinedir. Merkezde iki taraf birbirine karşı olabilir. Fakat toplam oyunda çevre kendisini çevredeki çevrenin değil, daha çok merkezdeki merkezin ortağı olarak görmektedir ve oyunun esas hilesi buradadır. Merkez ulus daha fazla, çevre ulus ise daha az kaynaşmış olduğundan ve bu nedenle daha düşük bir ihtimalle uzun dönemli stratejiler geliştirebileceğinden iki çevre arasında ittifak oluşumu engellenmektedir. Bu da emperyalizmin sürekliliğinin garantisi olarak görülebilir. Galtung yukarıda bahsedilen çalışmasında şu yargıya da varmaktadır: İyi kurgulanmış, profesyonel emperyalizm askeri yöntemlere ihtiyaç duymaz, doğrudan şiddet yerine yapısal şiddet üzerine kuruludur (Galtung 2004).

2.2.4 Emperyalizmin türleri

Emperyalizmle ilgili çalışmalar kapsamında yapılan tanımlamalarda, teorisyenin vurgusuna göre emperyalizmin ekonomik, askeri, siyasi veya kültürel özellikleri ön plana çıkmaktadır ve buradan hareketle emperyalizmin türlerinin tespitine yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Araştırma konusu olan Afrika'daki tarım arazilerinin yabancılar tarafından edinilmesi hususunun anlaşılmasına yol gösterici olması açısından aşağıda emperyalizmin türlerinden kısaca bahsedilmiştir.

Bu açıdan ilk olarak ele alınacak olan emperyalizm türü iktisadi emperyalizmdir. Bu kavram özetle; emperyalist güçler tarafından dünyanın ekonomik yönden paylaşılması, zayıf devletlerin pazara dönüştürülmesi ve/veya sömürülen bölgenin kaynaklarının ele geçirilmesi olarak tanımlanabilir. Galtung'a göre bu tür emperyalizmde, merkez ülke üretim araçlarını, çevre ülke ise hammadde ve pazar sağlamaktadır. İktisadi emperyalizmin, yüksek değerli kaynakların bulunduğu yerlerde, ticari sürüm alanlarının oluşturulması amacıyla ortaya çıktığı söylenebilir. İktisadi emperyalizm, özellikle büyük emperyalist güçlerin çıkarları doğrultusunda gelişme göstermiş ve daha çok Afrika ve Asya bölgelerinde somutlaşmıştır (Bağce 2003, Galtung 2004, Daban 2017).

Siyasal emperyalizm ise, daha çok karar verme süreçleri üzerinde kendisini göstermekte ve günümüz uygulamalarına bakıldığında geniş bir bölgede var olduğu gözlemlenebilmektedir. Güç odağı haline gelen ülkelerin aldığı kararlar, bu

özelliklerinden dolayı doğal bir meşruiyet kazanırlar, bir tarafta karar veren hakim güç, diğer tarafta ise itaat eden zayıf bir güç söz konusudur. Galtung (2004) bu durumu yine merkez, çevre ülke ilişkisi üzerinden açıklamaktadır; kararları merkez ülke alırken, çevre ülke itaat ve taklitçilik görevini üstlenmektedir.

Bir diğer emperyalizm türü ise kültürel emperyalizmdir. Kültürel emperyalizmin amacı, emperyalist devletlerin öz değerlerini, sömürülen devletlere benimsettirmek suretiyle onları değişime uğratmaktır (Said 1993). Bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerde, kültürel değerlerin değişimine yönelik çalışmaların daha etkin netice verdiği ve uygulanmasının daha kolay olduğu için, kültürel emperyalizm dekolonizasyon süreci¹⁵ ile birlikte Afrika ve Asya Kıtalarında çokça görülmektedir. Kültürel emperyalizm, birçok toplumun kendi değer yargılarından uzaklaşmasına, yabancı kültürlerin etkisine maruz kalmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, kendi ürünlerinin tanıtılmasında hem de kültürel değerlerinin yerleştirilmesinde büyük bir etkiye sahip olan Çin'in, Afrika Kıtası'nın genelinde şirketler ve diğer organizasyonlarıyla yaptığı faaliyetler kültürel emperyalizme örnek olarak gösterilebilir (Daban 2017).

2.2.5 Yeni Emperyalizm

Özellikle kapitalizmle ilgili kritik öneme haiz dönemlerde, kapitalizm ile emperyalizm arasındaki ilişkiler üzerine çalışan teorisyenlerin, yeni emperyalizm savlarıyla karşılaşmaktadır. Örneğin, yukarıda da değinilen kuramcı Hobson'un sık sık "yeni emperyalizm" kavramını kullandığı, aynı şekilde Marksist emperyalizm analizlerinde ve özellikle de Lenin'e göre emperyalizm, kapitalizmin özgün bir tarihsel aşamasıdır ve bu aşamanın öne çıkan özelliği mali sermaye egemenliğidir. 1940'lı yıllarda, özellikle Amerikan medyasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında "yeni emperyalizmin" amaç ve yöntemlerine dair tartışmaların yer aldığı görülmektedir (Öztürk 2006, Turan 2006). Savaşı takip eden dönemlerde ise klasik sömürgeciliğin (kolonyalizm) tasfiye edilmesinin ardından, "yeni sömürgecilik" kavramının yaygın olarak kullanıldığı

¹⁵ Dekolonizasyon süreci; sömürgeci güçlerin egemenliği altında bulunan koloni bölgelerinde, yerel halk ile sömürgeci güçler arasında çıkan savaşlar neticesinde ortaya çıkan bağımsızlık durumunu anlatmak için kullanılır. Kavram daha çok 1950-1960 yılları arasındaki Afrika bağımsızlık savaşlarının yapıldığı dönemi ifade etmektedir.

müşahede edilmektedir. Günümüzde ise, özellikle ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleriyle alevlenen emperyalizm tartışmaları kapsamında, başını David Harvey'in çektiği bir grup yazar tarafından yeniden bir "yeni emperyalizm" fikrinin gündeme geldiği görülmektedir.

21'inci yüzyılın başlarında gerek siyasi gerekse iktisadi yapıyı kavramaya yönelik yapılan çalışmaların neticesinde, kavramsallaştırılmaya çalışılan yeni emperyalizm analizlerinin henüz tartışmaların devam ettiği gerçeğinden hareketle genel karakteristiklerini kesin olarak belirlemek olanaklı görülmemektedir (Öztürk 2006). Bu tespitten hareketle çalışmanın bu bölümünde, Afrika'daki tarım arazilerinin edinimine yönelik faaliyetlerin ivme kazandığı ve yapılan çalışmada da yoğunlukla üzerinde durulacak olan 2007 ve sonrasında emperyalizmle ilgili konuların hangi kavramsal çerçevede tartışıldığının anlaşılması açısından üzerinde durulacak son konu; ekonomi-politik ve siyasal coğrafya konularında çalışmalar yapan David Harvey'in; kapitalizm, sermaye birikimi, zaman ve mekân arasındaki ilişkiler üzerinde durduğu "yeni emperyalizm" kuramı çerçevesinde öne çıkan hususlar üzerinde olmuştur.

Harvey 2003 yılında kaleme aldığı çalışmasında amacını; "küresel kapitalizmin bugünkü durumunu, bu sistem içerisindeki yeni emperyalizmin rolünü, uzun bir sürecin perspektifinden ve tarihi-coğrafi materyalizm merceğinden bakarak incelemek, yüzeydeki istikrarsızlık ve kargaşanın altında meydana gelen dönüşümleri ortaya çıkararak, bugünkü durumumuzu en iyi şekilde nasıl yorumlayabileceğimize ve buna nasıl karşılık verilmesi gerektiğine ilişkin bir tartışmanın başlatılması," olarak ortaya koymuştur.

Harvey, özellikle Britanya'nın 1899-1902 yılları arasında yaptığı ve amacı altın ve elmas kaynaklarını ele geçirmek olarak tarih kitaplarında yer alan Boer Savaşı¹⁶ ile ABD'nin petrol kaynaklarını nüfuzu altına almak maksadıyla 2003 ve sonrasında Irak ve Ortadoğu'ya yaptığı müdahalelerdeki benzer güdülerin altını çizmek suretiyle, yeni emperyalizmin, eskisinin tekrarından başka bir şey olmadığını, tek farkının farklı bir zaman ve mekanda vuku bulduğunu belirtmektedir (Harvey 2003).

¹⁶Boer'ler, 1650'lerden sonra Ümit Burnundan geçerek Güney Afrikaya yerleşen Hollandalı çiftçiler.

Yeni emperyalizm, özellikle İkinci Dünya Savaşından başat bir güç olarak ortaya çıkan ve daha sonra soğuk savaş dönemi uygulamalarıyla hegemon bir devlet haline gelen ABD tarafından güdülen siyaset üzerine ortaya çıkmış ya da kendisini göstermiştir. Harvey bu süreci, kapitalist emperyalizm, gücün kapitalist ve ülkesel mantığı ve el koyarak birikim kavramları üzerinden ifade etmeye çalışmıştır. Harvey'e göre kapitalist emperyalizm, devlet ve imparatorluk siyaseti ile sermayenin zaman ve mekandaki birikiminin moleküler süreçleri arasındaki çelişkili karışımdır. Yani bir ülkeyi yönetme ve bu ülke kaynaklarını siyasi, ekonomik ve askeri amaçlara seferber edebilme yeteneğine haiz aktörler tarafından, siyasi bir proje olarak emperyalizm ile sermayeyi yönetmenin ve kullanmanın önemli olduğu belirli bir mekan ve zamanda, siyasi-ekonomik sürecin yayılması olarak emperyalizm arasındaki karışımdır (Harvey 2003, Turan 2006).

Gücün kapitalist ve ülkesel mantıkları ise yeni emperyalizmi anlamak açısından çok önemli görülmektedir. Harvey bu iki kavram arasındaki farklılıkların anlaşılmasının, yeni emperyalizmin anlaşılmasında önemli olduğunu belirtmiş ve farklılıkları aşağıda sıralandığı şekliyle ortaya koymuştur:

“a) Sermayeyi elinde tutan kapitalist, nereden kâr sağlarsa oraya yatırım yapmak ve daha fazla sermaye biriktirmek isteyecektir. Siyasetçiler ve devlet adamları ise, kendi devletlerinin başka devletler karşısındaki gücünü sürdürecektir ya da artıracak sonuçlar elde etmeye çalışırlar.

b) Kapitalist, bireysel avantaj elde etme peşinde koşar. Kendisinden ve yakın çevresinden başka kimseye karşı sorumlu değildir. Devlet adamı, kolektif avantaj elde etmeye çalışır ve hareket serbestisi devletin siyasi ve askeri koşullarıyla sınırlıdır.

c) Kapitalist sonsuz mekân ve zamanda hareket eder. Siyasetçi ülkeselleştirilmiş bir mekanda ve en azından demokrasilerde seçim döneminin belirlediği bir sürede geçici olarak faaliyet gösterir.

ç) Kapitalist şirketler gelir ve giderler, yer değiştirirler, birleşirler, faaliyetlerine son verirler. Devletler uzun ömürlü entitelerdir, göç edemezler ve istisnai coğrafi fetih durumları haricinde sabit ülkesel sınırlara hapsolmuşlardır”.

Gücün, iki farklı ancak birbiriyle bağlantılı, ölkesel ve kapitalist mantığı arasındaki diyalektik ilişki yukarıda ifade edilen kapitalist emperyalizm analizini mümkün kılan önemli unsurdur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle özellikle gücün ölkesel mantığında önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Özellikle ABD'nin bu dönemde ortaya koyduğu ölkesel mantık, yeni emperyalizmin neden ABD merkezli olduğunu açıklamaktadır (Harvey 2003). Ancak bu noktada kurguyu tamamlamak için kapitalist mantık içerisinde kurulan dengelerin nasıl işlediğinin de bilinmesi elzemdir.

Emperyalizmin kapitalist mantığı, sermaye fazlalığı sorununun, Harvey tarafından geliştirilen mekan sabitesi ve zaman sabitesi arka planı çerçevelerinde, yani sermayenin kendi coğrafyasını oluşturacak şekilde zaman ve mekan içerisinde nasıl hareket ettiğini değerlendirerek anlaşılmalıdır. Harvey (2003) basit olarak zaman-mekan sabitesini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

“Belirli bir alansal sistem içerisindeki aşırı birikim, emek fazlası (artan işsizlik) ve sermaye fazlası (zarar etmeden eritilemeyen mal fazlaları, atıl kapasite ve/veya üretken ve karlı yatırım alanları bulamayan para fazlaları) anlamına gelir. Bu tür fazlalar;

- a) Sermaye değerlerinin gelecekte yeniden dolaşıma girmesini erteleyen uzun dönemli sermaye projeleri ya da eğitim ve araştırma gibi sosyal harcamalar aracılığıyla dönemsel yer değiştirmeye,*
- b) Başka yerlerde yeni pazarlar, yeni üretim kapasiteleri, yeni kaynaklar, yeni iş gücü olanakları yaratmak suretiyle mekansal yer değiştirmeye,*
- c) (a) ve (b) 'nin karışımıyla, emilir”.*

Belirtilen noktada Afrika'daki tarım arazilerinin edinimi konusunda özellikle ilerleyen bölümlerde üzerinde durulacak olan Çin'in yatırımlarına ışık tutacak ve anlaşılmasına imkan sağlayacak bir hususun altını çizmektedir Harvey. Sermaye ihracının, işgücü

ihracıyla birleştigi durumda, sermaye ve işgücü fazlaları yeni sermaye birikimi sağlamak üzere başka yerlere gönderilecektir.

Harvey'in yeni emperyalizm kuramını açıklamak üzere kullandığı önemli kavramlardan bir diğeri, ise "el koyarak birikimdir". Marks'ın ilkel birikim teorisinden yola çıkarak Harvey (2003), şiddet ve meşru olana karar verme gücünü elinde bulunduran devletin, arazinin ve işgücünün metalaştırılması, köylülerin zorla yerlerinden çıkarılması, topraksız işçi sınıfının ortaya çıkması, birtakım kolektif mülkiyet haklarının özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi, yerli üretim ve tüketimin baskı altına alınması, köle ticareti, tefecilik, ulusal borç ve kredi sisteminin yaygınlaşması gibi süreçlerden bir veya birkaçını destekleyecek bir rol oynadığını ileri sürmektedir.

Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramı, araştırmanın ana konusu olan büyük ölçekli arazilerin edinimi sürecinde ortaya çıkan ve bu konunun özellikle sosyolojik boyutunu yakından ilgilendiren, yerel halkın kadim arazilerinden uzaklaştırılması sürecinde önemle üzerinde durulması gereken bir kavramdır.

Kapitalizmin bugüne kadar ki tarihsel geçmişine bakıldığında yukarıda bahsedilen ilkel birikim uygulamalarının güçlü bir şekilde var olduğu tespit edilecektir. Ancak özellikle 20'nci yüzyılın başlarından itibaren, Lenin, Luxemburg gibi diğeri bazı düşünürlerin de dikkat çektiği üzere bazı ilkel birikim araçlarında daha etkili bir rol oynamaları maksadıyla birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan özellikle yukarıda emperyalizme dair teoriler kısmında da değinilen kredi sistemi ve mali sermaye sömürünün başlıca araçları haline gelmiştir. İlkel birikimin klasik araçlarının yanında el koyarak birikimin de yeni araçları devreye girmiştir. Bu yeni mekanizmalar arasında, fikri mülkiyet hakları, patent ve lisans hakları, kamu hizmeti gören varlıkların şirketleştirilmesi ve özelleştirilmesi, doğanın toptan metalaştırılması, kültürel formların, tarihlerin ve fikri yaratıcılığın metalaştırılması sayılmaktadır. İlaveten, sert mücadeleler sonucunda kazanılmış olan, emeklilik hakkı, refah hakkı, sağlık güvencesi hakkı gibi hakların özel alana geçmesi, neoliberal gerçeklik adına izlenen en kötü el koyma politikalarından biri olarak ifade edilmiştir (Harvey 2003).

2.3 Thomas Robert Malthus'un Nüfus Teorisi

Eski çağlardan itibaren bilim insanları, yazarlar, devlet ve din adamları başlı başına bir olgu olarak nüfus ve bu olgunun diğer alanlarla olan ilişkileri üzerine çalışmalar yapmışlar ve bu çalışmaların neticesi olarak; nüfusun, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlar başta olmak üzere bütün alanlarla karşılıklı etkileşimlerinin açıklanması üzerine kurulmuş fikirler dizisi olarak tanımlanabilecek nüfus teorilerini geliştirmişlerdir.

Açıklanan teoriler içerisinde nüfus ve ekonomi arasındaki etkileşimleri ortaya koymaya yönelik olarak yapılan çalışmalar genellikle Eski Yunan'a dayandırılmaktadır. Ancak MÖ 500'üncü yıllarda Eski Çin'de bazı filozofların, özellikle de Konfüçyüs'ün nüfus ve ekilebilir tarım arazileri arasında bir ilişki olduğuna yönelik çalışmalarının olduğu kaynaklardan tespit edilmektedir. Eski Çin'de dile getirilen bu düşüncelere göre; nüfusun durağan olduğu yani artmadığı dönemlerde bile, tarımsal üretimde yaşanan düşüşlerin ölümleri arttırdığı gözlemlerinden hareketle şu yargıya varılmıştır: Nüfus ile ekilebilir tarım arazileri arasındaki dengenin bozulması halinde yoksulluk ve açlığın ortaya çıkması kaçınılmazdır (Turanlı 1977).

Birçok bilim dalının çalışma alanı olmasına rağmen nüfus, ekonomik büyüme, kalkınma ve ilerlemenin ana unsuru, üretim ve tüketimin temel ögesi olması hasebiyle günümüze kadar çok sayıda yazar ve ekonomist tarafından ele alınmış ve bu alanda çok sayıda teori geliştirilmiştir (Güneş 2009).

Hiç kuşkusuz bu çalışmaların başında, İngiliz iktisatçı Thomas Robert MALTHUS (1766-1834) tarafından kaleme alınan ve Türkçe'ye "Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme" olarak çevrilen, "Essay on The Principles of Population" adlı çalışma yer almaktadır. Malthus'un 18'inci yüzyılın sonunda ortaya attığı görüş, dönemin ekonomistleri ve siyasetçileri tarafından dikkate alınmış ve önemli yankılar uyandırmıştır. Modern anlamda nüfus üzerine yapılan ilk çalışma olarak kabul edilen eserin, bu alana olan etkisi ve kalıcılığı o kadar güçlü olmuştur ki nüfus teorisi çalışan yazar ve akademisyenler tarafından, çalışmalarında "Malthus öncesi ve Malthus sonrası nüfus teorileri" olarak bir dönemselleştirme yapılması sonucunu doğurmuştur.

Malthus’u bu alanda düşünmeye ve çalışma yapmaya iten en önemli nedenlerden birisi, 18’inci yüzyılın sonlarının iki popüler aydınlanmacı düşünürü olan, Fransız Marquis de Condorcet (1743-1794) ve İngiliz William Godwin’in (1756-1836) nüfus konusundaki görüşleri olmuştur (Selik 1988, Skousen 2005). 18’inci yüzyıl aydınlanmasına öncülük eden ve içlerinde Condorcet ve Godwin’in de yer aldığı bir grup düşünür ve yazar, ekonomik ilerleme ve eşitlikçilik lehine kuvvetli bir inanç beslemişlerdi. Bunların pek çoğu nüfustaki artışın yararlı, politik ve iktisadi dayanıklılık ve yeniliğin kaynağı olduğunda aynı görüşteydiler. Malthus’un özellikle görüşlerine cevap verdiği Godwin, nüfusta meydana gelen artışın toplumun gücünü ve toplumsal faydayı arttıracığını ve böylece tek tek insanların faydalarının da artacağını iddia etmiştir (Meek 1952, Skousen 2005). Bilginin artması ve teknolojik gelişmelerle, dünyanın cennete dönüştürülebileceğine inanan Godwin’e göre: “İnsanlar aklın üstünlüğünü kabul etmekle faziletli olabilirler. Akıl da bilgiye dayanır ve bilgi alanında sahip olunacak ilerlemenin de sınırı yoktur. Böylece nüfus baskısı aklın ve bilimin rehberliğinde yeryüzü cenneti için herhangi bir baskı ve tehdit oluşturmaz.” Godwin görüşünü şöyle detaylandırmaktadır: Nüfus daima hayatın idamesi için gerekli olan maddelerin altında olacaktır, eğer bunun aksine bir durum zuhur ederse, yani ortaya doğanın ürettiğinden daha fazla bir ihtiyaç çıkarsa, bu durum doğanın gerekli olan ürünleri vermeyi bırakmasından değil, yanlış politikalar uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür yanlış uygulamalara da tarımsal tekelleri örnek göstermektedir. Godwin’in bu alana yönelik görüşlerini dile getirirken geleceğe dair beklentileri şöyle sıralanabilir: (i) Tarımsal verimdeki artış, yüzyıllar boyunca belirli bir oranda artacak olan nüfusu besleyebilecektir, (ii) Toprağın artan nüfusu kabul etmeyeceği bir noktaya gelirse, insanoğlu çoğalmayı durduracaktır, (iii). Ayrıca artan bilgi ve teknolojik ilerlemeler sayesinde gelecekte, suni besinler tüketilebilecek ve tarımda artan teknoloji kullanımı sayesinde tarımsal verimlilikte büyük artışlar mevzu bahis olacaktır (Türkbül 1997, Güneş 2009).

Söz konusu görüşü bütünüyle reddeden ve dünyanın bir gün mutlaka açlıkla yüzleşeceğini iddia eden Malthus, ortaya koyduğu teorisiyle adeta Godwin’e cevap vermektedir. İktisat yazınına bakıldığında Malthus’un teorisinin özü olarak, tam da yukarıda Godwin’in iddia ettiğinin tersine, “doğa gıda maddesi üretiminde cimri ancak

insanların çoğalması konusunda cömerttir” ifadesinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. 19’uncu yüzyılın ilk yarısında, ekonomi teorisi ve pratiğini bundan daha fazla etkileyen herhangi bir teori olmadığı gibi, ayrıca hiçbir görüş böylesine ateşli eleştirilere ve savunmalara konu edilmemiştir (Meek 1952). Hatta Marks ve Engels’in en çok bu teoriyi sert ve özellikle Marks’ın sert ve alaycı bir şekilde eleştirdikleri ileri sürülmektedir (Selik 1988, Foster 1998). Malthus’un özellikle yoksulluk ve sınıfsal farklılıklarla mücadele eden ekonomistlerce aşırı eleştirilmesinin nedeni, mevzu eserine hakim olan iki temel düşünceden kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi, zenginler ve fakirlerden oluşan sınıf yapısının değiştirilmesinin mümkün olmadığı, ikincisi ise, fakirlik, acı ve sefaletin halkın büyük çoğunluğunun kaderi olduğudur (Erim 2011). Engels, bilimsel derinlikten uzak, yontulmamış ve barbarca olarak nitelediği bu teorinin hak ettiğinden fazla ilgi görmesinin nedenini; teorinin ele aldığı yoksulluk ve sefaletin görmezden gelinemeyecek derecede gerçek ve yaygın olmasına ve mutlaka açıklanması gereken gerçek bir olgu olmasına bağlamaktadır. Engels bu konuya ilişkin olarak; nüfus baskısı, gerçekte, geçim araçlarından çok istihdam araçları üzerinde kendisini gösterdiği halde, Malthus için insan sayısının, geçim araçlarının geçindirebileceğinden daha çok olduğu tespitindeki haklılığını ifade etmiştir (Meek 1952, Skousen 2005). Gerçekten de eserin kaleme alındığı dönem İngiltere’sine bakıldığında, hızlı nüfus artışının olduğu, kadın ve çocukların, düşük maliyetli olması hasebiyle ağır işlerde çalıştırıldığı, şehirlerin işsiz, aç ve sefalet içerisinde yaşayan insanlarla dolup taşıdığı bir portre ortaya çıkmaktadır (Güneş 2009).

Malthus’un temel iddiası, söz konusu eserin ilk basımından aynen aktarılan aşağıdaki paragrafta özlü bir şekilde anlatılmaktadır:

“Şu iki önermenin doğru olduğuna inanıyorum. Bunlardan birincisi, yiyeceğin insanın mevcudiyeti için zorunlu bir şey olduğudur. İkincisi, kadın ve erkeğin birbirini arzulamalarının kaçınılmaz ve hemen hemen mevcut durumu içinde kalacak olduğudur... Bu önermelerin doğru olduğunu varsayarak nüfusun artış gücünün toprağın insanlar için rızık hasıl etme gücünden sınırsız ölçüde fazla olduğunu söylüyorum. Denetim altına alınmadığı takdirde, nüfus geometrik bir oranda artar. Geçimlik gıda maddelerinin artışı ise aritmetik bir oranda gerçekleşir. Kaba bir

hesaplama birinci gücün ikinci güçten muazzam ölçüde fazla olduğunu ortaya koyacaktır”.

Nüfus artışı ile tarımsal ürünler üretimi arasındaki dengenin ele alındığı eserinde Malthus’un çıkış noktası, toprağın sınırlı bir faktör olmasına karşılık, insanların çoğalma arzu ve yeteneklerinin belirli bir sınırının olmamasıdır (Tuncer 1976). Bu anlayıştan yola çıkarak Malthus: “Dünya nüfusunun her kuşak boyunca, yani yirmi beş yılda bir, herhangi bir engelle karşılaşmadığı sürece geometrik dizi şeklinde artarken, yani iki katına çıkarken, besinsel mallar üretiminin aritmetik dizi şeklinde artacağını öne sürmüştür.” Nüfus ve besinsel mallar üretimindeki bu artış hızı farklılıkları nedeniyle, aşağıdaki çizelgeden de anlaşılacağı üzere, iki asır sonra besin malları üretimi sadece 16 kat artarken, dünya nüfusu tam 256 kat artmış olacaktır (Malthus 1798). Malthus teorisini ortaya koyarken özellikle Amerika’daki nüfus artışı oranlarını değerlendirmiştir.

Çizelge 2.1 Maltus’a göre dünya nüfusu ve tarımsal üretim artış hızı

Yıllar	Nüfus (Geometrik Dizi)	Tarımsal Üretim (Aritmetik Dizi)
25. yıl sonu	2 katı	2 katı
50. yıl sonu	4 katı	3 katı
75. yıl sonu	8 katı	4 katı
100. yıl sonu	16 katı	5 katı
200. yıl sonu	256 katı	9 katı

Görüleceği üzere, nüfus ve besin malları üretimindeki artış hızı farklılıklarının ileride gıda ve nüfus arasında ciddi dengesizliklere yol açacağı ileri sürülmüştür (Çizelge 2.1). Malthus 1803 yılında söz konusu eserin ikinci baskısına eklemeler yapmış ve dengeyi tekrar sağlamak için nüfus artış hızının bastırılması maksadıyla bir takım önerilerde bulunmuştur. Özellikle geç evliliğin ve çocuk sayısının azaltılmasının dengeyi tekrar sağlamada etkili olabileceğini ileri süren Malthus, bir yandan bunların ahlak dışı olduğunu, diğer yandan da özellikle az gelişmiş toplumlarda nüfus artışının dengesizliği arttırmaya devam edeceğini belirtmiştir. Bu açıdan dengenin, doğal kontrol

mekanizmaları olarak tanımladığı; gıda kıtlığı, savaş, doğal afetler, çocuk ölümleri ve hastalıkların devreye girmesi sonucunda yeniden oluşacağını iddia etmiştir (Glass 1953, Güneş 2009). Malthus’a göre dünya; sefalet, kıtlık, suç ve savaşların da aralarında bulunduğu “başa çıkılmaz zorluklarla” dolu bir hayata tutsaktır (Skousen 2005).

Malthus fakirlik ve sefaletin ana nedeni olarak nüfus artışından doğan baskıyı görmektedir. Buradan yola çıkarak, gelir dağılımındaki eşitsizliğe, toplumsal yapılara, sosyal sınıflara herhangi bir gönderme yapmamaktadır. Bu nedenle de özellikle Marksist ve sosyalist yazarlar tarafından şiddetli bir biçimde eleştirilmiştir (Tuncer 1976).

Malthus ücretlerin ancak hayatı idame ettirme seviyesinde tutulması suretiyle de nüfus kontrolünün sağlanabileceğini iddia etmiştir. Eğer ücretler yükselirse, çalışanların daha fazla çocuk yapacağını ve bunun da gıda kıtlığına sebep olması nedeniyle hayat standartlarının düşmesi anlamına geldiğini ileri sürmüştür (Buchholz 2005).

Malthus’un nüfus teorisi üç varsayımdan hareketle açıklanabilmektedir. Birincisi, her toplumun kültürel olarak belirlenmiş bir doğum oranı vardır, ancak bu oran hayat şartlarındaki düzelme neticesinde yükselmektedir. İkinci varsayım ise, tersine bir durum olarak hayat standartlarındaki yükselmenin neticesinde ölüm oranları düşmektedir. Son varsayım olarak, hayat şartları ile nüfus artışı arasında ters orantı vardır. Yani, maddi hayat şartları, nüfus arttıkça düşmektedir (Gövdere ve Türkoğlu, 2016).

Malthus’un 1798 tarihinde kaleme aldığı eserinde belki de görüşlerini en iyi şekilde ele alan aşağıdaki paragrafı Beaud’dan (2015) alıntılanarak aynen aktarmak faydalı olacaktır:

“Yoksulluk ortamında doğmuş biri ailesinden yaşaması için gerekli olanı elde edemiyorsa ve eğer toplum da onun çalışmasına ihtiyaç duymuyorsa, azıcık yiyecek bile talep etmeye hakkı yoktur. Doğanın büyük sofrasında onun için boş tabak yoktur. Ona sofrayı terk etmesini emreder ve emri kendisinin uygulamasını ister. Elbette şölende

davetlilerden biri merhamete gelip bir şeyler vermezse. Eğer merhamet sahipleri sıkışıp sofrada ona bir yer açarsa, bu seferde hemen başka davetsiz misafirler peydahlanır ve aynı lütfu talep ederler. Salon yiyecek isteyen çok sayıda insanın gürültüsüne boğulur. Şölenin düzeni ve uyumu bozulur; bolluk, yerini kıtlığa bırakır, umduğunu bulamayanların nezaketsiz uğultuları sonucu salonun her yerini rahatsızlık ve huzursuzluk kaplar ve davetlilerin mutluluğu sefalet görüntüleri arasında yok olur. Geç de olsa misafirler büyük şölenin efendisinin davetsizlere karşı koyduğu sıkı emirlere uymamakla hatalı davrandıklarını anlarlar”.

Bu kötü şöhretli paragraf, makalenin 1803 yılında yayımlanan 2’nci ve daha sonraki baskılarından çıkarılmıştır. Ancak bu pasajda yer alan temel düşünce varlığını korumuştur. Marks 1844 yılında, Malthusyan doktrininin özünü “hayırseverlik” olarak kinayeli biçimde açıklamış, bu doktrine göre hayırseverliğin toplumsal kötülükleri teşvik ettiğini, önceleri bir hayır kurumunun eksikliğine atfedilen yoksulluğun, şimdi ise aşırı hayırseverlikten kaynaklandığını belirterek eleştirmiştir (Foster 1998).

Yukarıda da değinildiği üzere Malthus’un teorisi iktisadi perspektiften desteklendiği gibi çok sert eleştirilere de maruz kalmıştır. Malthus’un nüfus teorisine yöneltilen eleştiriler aşağıda yer aldığı şekilde gruplandırılabilir.

Malthus’a yöneltilen eleştirilerin başında, teknolojiye meydana gelebilecek değişikliklerin göz ardı edilmesi gelmektedir. Gerçekten de bu eleştirilerin haklılığı, tarımsal üretimde Malthus’un öngörmediği derecede meydana gelen artışın arkasında yatan teknolojik ilerleme ve makineleşmeye bakıldığında anlaşılmaktadır. Teknolojiye meydana gelen ilerleme ve makineleşme, etkin ve yaygın gübre ve ilaç kullanımı, işlenemeyen arazilerin üretime açılması gibi sebeplerle artan ürün verimliliği karşısında, Malthus’un geometrik seri halinde artan nüfusu, aritmetik seri halinde artan tarımsal üretimle beslenemeyeceği öngörüsünde yanıldığını söylemek yanıltıcı olmayacaktır (Barber 2007, Güneş 2009).

Bir diğer önemli eleştiri ise, nüfus artış hızının hesabına yöneliktir. Malthus nüfusun geometrik dizi şeklinde artacağını ve bunun nüfus artışının doğasında var olduğunu

iddia etmiştir. Oysa çalışmalar göstermiştir ki; günümüze değin meydana gelen nüfus artışı, Malthusgil bir doğal artış olmayıp, ilerleyen tıp sayesinde bebek ölümlerinde ciddi düşüş ile yükselen hayat standartları, sağlık alanındaki ilerlemeler, beslenme koşullarının iyileşmesi, kaza oranında düşüş gibi sebeplerle beklenen yaşam sürelerinin uzaması gibi nedenlere dayanmaktadır (Skousen 2005). Benzer perspektiften konuyu ele alan Barber (2007), nüfus artışının doğum oranlarıyla ilişkilendirerek ele alınmasını, ölüm oranlarındaki azalma, iktisadi gelişme ve refah seviyesindeki artışla ilişkilendirmemiş olmasını eleştirmiş ve Malthus'un yaşadığı dönemde nüfusta meydana gelen aşırı artışta, ölüm oranlarındaki düşüşün önemli etkisinin olduğuna dair kanıtlar olduğunu iddia etmiştir.

Nüfus artış hızına yöneltlen bir diğer eleştiri ise, 20'nci yüzyılda hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızının yavaşlamış olmasıdır. Malthus ve takipçilerinin ortaya koyduğu felaket senaryolarının ana unsuru olan daha yüksek gelir düzeyinin, daha çok çocuk sahibi olma sonucunu doğuracağı hipotezi çökmüş durumdadır. Artan refah seviyesi sonucunda, artan eğitim düzeyi, doğum kontrol araçlarının etkinleşmesi, gelecek kaygısının azalması gibi nedenlerle çiftler daha az çocuk sahibi olma eğilimindedirler (Skousen2005).

Ayrıca daha önce değinildiği üzere, Malthus Amerika'da meydana gelen nüfus artışını dikkate almak suretiyle iddialarını ortaya koymuştur. Oysa o döneme yönelik Amerika'daki nüfus artışının, doğumdan ziyade göç kaynaklı olduğu bilinmektedir. Malthus eserinin 1803 yılında yapılan ikinci baskısında bu eleştiriden kurtulmak ve deney ve gözleme dayalı bir şekilde iddiasını ortaya koyabilmek için, İsveç, Finlandiya, Rusya, Fransa, Norveç ve İsviçre'nin de aralarında bulunduğu ülkelere ziyaretler yapmıştır (Buchholz 2005).

Malthus kaçınılmaz olarak bir gıda krizi ile karşılaşılacağını iddia ettikten sonra yukarıda da değinildiği gibi bir takım politika önerileri geliştirmiştir. Bazı iktisatçıların eleştirileri ise bu politikalara yöneliktir.

Nikit'in (1973), "Ekonomi Politigin İlkeleri" isimli eserinin "Malthus'un İnsancıl Nazariyesi" bölümünde, yoksulluğun ve işsizliğin tabiat kanunlarıyla açıklanmaya çalışılmasını ve böylelikle yoksulluğu, işçi sınıfının aşırı çoğalmasının doğal sonucu olarak görüp, kapitalizmin bütün kusurlarını örtmesini eleştirmiştir. İşsizlik, yoksulluk ve sefaletten, sistemin tasfiyesi veya yeniden yapılandırılması ile değil, işçi sınıfının çoğalmasının evlenmekten kaçınma ve/veya doğum kontrolü sayesinde yavaşlatılmasıyla kurtulacağı önerisi burjuva tarafından sevinçle karşılanmıştır. Ayrıca insanlığın refahı için savaş, salgın hastalık, kıtlık gibi afetlerin gerekli görülüyor olmasına, bölüm başlığında yer alan "insancıl" ifadesi ile gönderme yapılmaktadır.

Politika önerilerine yönelik bir diğer eleştiri ise aşırı nüfus artışı karşısında devreye girerek yeniden dengenin oluşmasını sağlayacak doğal tedbirlerin (savaş, kıtlık vs.) oluşmamış, aksine artan nüfus ile birlikte daha önce işlenmeyen arazilerin devreye alınarak, emek yoğun makine dışı üretim tarzının benimsenmesi neticesinde, beklenildiği gibi bir üretim çöküşü ve nüfus azalması ile karşılaşılmamış olmasıdır. Yazarın ahlak dışı bulduğu bazı uygulamaların kaçınılmaz sonu engelleyemeyeceği, özellikle az gelişmiş toplumlarda nüfus artış hızının düşürülemeyeceği iddiası, yukarıda bahsedilen uygulamaya yönelik devletlerin aldığı kurumsal tedbirler (teşvik mekanizması gibi) neticesinde çürütülmüştür (Gövdere ve Türkoğlu 2016). Nitekim bahse konu uygulamaya benzer bir tedbir, 16'ncı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan aşırı nüfus artışına mukabil, daha önce kullanılmayan arazilerde, yoğun emek kullanımına dayanan üretim tarzını teşviki maksadıyla yapılan ve bir dizi vergi muafiyetine havi "şenlendirme" düzenlemesidir

Marks'ın Malthus'u en ağır şekilde eleştirenlerin başında geldiği daha önce belirtilmişti. Marks'ın temel itirazı, işsizliğin ve yoksulluğun, nüfus artışı ile kaynaklar üzerindeki baskı arasındaki basit ilişkiye indirgeyerek doğallaştırılmasına yönelik olmuştur. Nüfus artışının da ana unsuru olarak işçi sınıfının gösteriliyor olmasını, yani yoksulluğun çok hızlı çoğalan işçi sınıfına mal edilmesini ve böylelikle kapitalizmin aklanmasını kabul edilebilir bulmamaktadır (Gövdere ve Türkoğlu 2016).

Malthus'un öngörüsü bir yandan tarımsal ürünler üretimindeki verimliliğin özellikle yeni teknikler ve makineleşmeyle birlikte artması, diğer yandan dünya nüfusunun artışında önemli düşüşlerin ortaya çıkması neticesinde önemini yitirmiştir (Ersoy 2012). Bugün gelişmiş ülkelerde Malthus'un; nüfus artışı, bu artışın kaynaklar üzerindeki baskısı ve ücret değişimleri arasındaki ilişkilerle ilgili olarak ortaya koyduğu felaket senaryosunu doğrulayıcı hiçbir kanıt mevcut değildir. Geçen yüzyıl, gelişmiş ülkelerdeki tecrübe ve bilgi birikimi, nüfus artışı ve gıda üretiminin Malthus'un öngörüsünden çok daha değişken ve farklı faktörlerle bağlantılı olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, dünyanın birçok fakir, azgelişmiş veya geri kalmış bölgesinde, Malthusyen görüşler ile gerçekler arasında neredeyse birebir örtüşme gözlemlenmek mümkündür. Tarım sektöründe geleneksel üretim tarzının hala geçerli olduğu bu bölgelerde, doğum oranları düşürülemediği gibi, sağlıkta kimi iyileştirmelerle ölüm oranlarında düşüş sağlanmış bulunmaktadır (Barber 2007). Tam da bu noktada araştırma konusunun hayati önemi ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 2.2 Tarımsal üretim ve nüfustaki artış hızları

Ülkeler	1965-1973		1973-1980		1980-1990	
	Tarım (%)	Nüfus (%)	Tarım (%)	Nüfus (%)	Tarım (%)	Nüfus (%)
Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler	3,1	2,5	2,5	2,1	3,3	2,1
Sahra Altı Afrika	2,4	2,6	1,1	2,7	2	3,2
Doğu Asya	3,2	2,6	2,5	1,7	5,2	1,6
Güney Asya	3,1	2,4	2,2	2,3	2,9	2,3
L. Amerika ve Kar.	2,8	2,6	3,3	2,4	1,9	2,1
Yüksek Gelirli Ülkeler	...	1	-2,5	0,8	1,5	0,7
OECD	...	0,9	-2,5	0,7	1,3	0,6
Dünya	2,4	2,1	0,2	1,8	2,6	1,8

Çizelgeden anlaşılacağı üzere, nüfus artış hızı Malthus'un öngörüsünün çok daha altında kalmaktadır. Bu durum iktisatçılar tarafından demografik geçişin dört aşamasıyla açıklanmaktadır (Çizelge 2.2). Birinci aşama, yüksek doğum oranlarına karşın yüksek ölüm oranlarının nüfusu dengede tuttuğu sanayileşme öncesi duruma isabet etmektedir. İkinci aşama ise, daha iyi sağlık koşullarının ölüm oranlarını

düşürdüğü ve dolayısıyla yüksek doğum oranları karşısında nüfusun hızla arttığı, sanayileşmenin başlangıç evresine tekabül etmektedir. Sanayileşmenin ilerlediği üçüncü aşamada ise artık şehirleşme ilerlemiş ve eğitim seviyesi yükselmiştir. Bu durum doğum oranlarında düşüşe sebep olmuş ve nüfus artışını yavaşlatmıştır. Dördüncü ve son aşama ise, olgunlaşmış bir toplum aşamasıdır. Artık ailede her iki çift de çalışmakta ve çocuk sayısını bir ila üç arasında tutmayı planlamaktadırlar. Etkin doğum kontrol yöntemleri sayesinde nüfus artışı kontrol altında tutulabilmektedir. Malthus nüfusa dair gözlemlerini ilk iki aşamaya bakarak yaptığı, dolayısıyla üçüncü ve son aşamayı göremediği ve tahmin de edemediği için bu öngörüsünde yanılmıştır (Buchholz 2005).

Malthus öngörüsünde yanılmış ve geçen yaklaşık iki asır, bu yanılığı kanıtlayan deliller sunmuştur. Ancak teori bütün bu yanılı ve hatalı öngörülere rağmen tartışılmaya devam edegelmiştir. 20'nci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, daha sonra Roma Kulübü¹⁷ olarak da anılacak olan bir grup yazar tarafından, gelişme, kalkınma, nüfus ve çevre konularında raporlar kaleme alınmaya başlanılmış ve ortaya atılan iddiaların benzerliğinden yola çıkılarak bu gurup Yeni-Malthuscular (Neo Maltusians) olarak anılmıştır.

Yeni Malthuscuların ortaya çıkışı, kaynakların tükenmesinin ve çevre kirliliğinin, ekonomik büyüme ve nüfus artışını durduracağı varsayımlarının tartışıldığı bir dönemde, gelişmiş bir bilgisayar modeli aracılığıyla hazırlanan raporun yarattığı etki sayesinde olmuştur. Jay Forrester, Dennis Meadows ve arkadaşları tarafından yaratılan “World3” modeli, devam eden nüfus artışı ve ekonomik büyümenin, açlığa, kaynakların tükenmesine ve hava ve su kirliliğinin hayati seviyenin üzerine çıkmasına neden olacağını göstermiştir. Roma Kulübü’nün, “Büyümenin Sınırları (Limits to

¹⁷ Roma Kulübü, 1969 yılında, küresel sorunları tartışmak maksadıyla Roma’da bir araya gelen 30 bilim insanı, ekonomist ve sanayici tarafından kurulmuştur. İlk resmi toplantısını 1970 yılında Bern’de gerçekleştirilen Kulüp, bir Türk ekonomist ve fütürolog olan Hasan Özbekhan’ı, insanlığın sıkıntısını incelemek için bir model önermeye davet etmiş ancak modelin geliştirilmesinin çok uzun süreceği ve çok maliyetli olacağı endişesiyle teklif reddedilmiştir. Daha sonra, Massachusetts Institute of Technology (MIT) profesörü Jay Forrester’ın bilgisayar modellerinin potansiyeline inanan Kulüp, “World3 Modeli” ni geliştirmek ve Roma Kulübüne ilk raporu üretmek için bir grup MIT araştırmacısı görevlendirmeye karar vermiş ve ilk rapor böylelikle hazırlanmıştır. Sürdürülebilirlik hareketinde bir klasik olarak değerlendirilen “The Limits to Growth,” insanın ekolojik ayak izinde sürekli büyümenin canlılığını sorgulayan ilk çalışma olmuştur. Aynı zamanda bir hükümet veya BM’den bağımsız bir organ tarafından hazırlanan ilk küresel model olarak bir ilke imza atılmıştır.

Growth)” başlıklı raporunda dile getirdikleri öngörüler büyük ilgi görmüş ve dikkat çekmiştir. Bilgisayar modellerine dayanan ve geleceğe dair öngörülerde bulunmayı hedefleyen bu rapora göre; önümüzdeki yıllarda, büyük bir ihtimalle önümüzdeki elli yıl içinde, nüfus ve devam eden büyümenin sebep olacağı çevresel felaketler ve kaynakların tükenmesi neticesinde, tam da bundan yaklaşık 200 yıl önce Malthus’un iddia ettiği gibi, milyarlarca insanın ölümüyle sonuçlanacak bir küresel facianın yaşanacağı ve ancak geçimlik düzeyde bir standartla arta kalan insanların yaşayacağı bir durumda dengenin sağlanacağı öngörülmüştür (Briggs 1974).

Söz konusu modele göre nüfus gelişimi, sanayi üretimi, yiyecek maddesi üretimi, çevre kirliliği ve ham madde tüketimi konularında elde edilen verilerin değerlendirilmesi neticesinde, ham madde ve doğal kaynak stokları (altın, gümüş, kalay, çinko, petrol, doğal gaz, bakır ve kurşun gibi) yaklaşık yirmi yıl içinde tükenecektir. Üretimin herhangi bir tedbir alınmaksızın aynı seviyede devam etmesi durumunda, tarıma elverişli alanlarda meydana gelecek daralma, sanayi ve beslenme için gerekli olan bitkisel üretimi sağlamak, yeni açılacak tarım arazileriyle dahi mümkün olamayacaktır. Netice olarak insanoğlu açlıkla yüzleşecek, bunun sonucu olarak da nüfus azalacak, sanayi üretimi de düşecektir. Ancak çevreye verilen tahribatı geriye döndürmek mümkün olamayacağından, kurulacak denge ancak asgari düzeyde bir konfor sunabilecektir.

Eser gerek varsayımları, gerekse öngörülerini açısından birçok eleştiriye maruz kalmış ve bazılarında eleştirmenler haklı da çıkmıştır. Ama yine de eleştirmenler Roma Kulübü’nün uyarılarının etkisinden kurtulamamışlar ve her büyümenin bir sonu olduğu ve büyüme ne kadar hızlı olursa sonun da o kadar çabuk gerçekleşeceği, ilk kez geniş bir kamuoyunun bilincine yerleşmiştir. Yine bu model sayesinde, sanayi toplumlarında çevre bilincinin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunulmuştur.

2.4 Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliği

Kökleri kolonyal döneme kadar gitmekle birlikte, özellikle 2007 dünya finans ve gıda krizinin tetiklemesiyle küresel bir fenomen olarak ortaya çıkan, Afrika’daki büyük

ölçekli tarım arazilerinin yabancı devletler veya uluslararası şirketler tarafından edinilme sürecinde hiç şüphesiz üzerinde en çok durulan kavramlar arasında, gıda güvencesi (food security) ve gıda güvenliği (food safety) yer almaktadır. Birçok farklı disiplinin çalışma alanına giren kavramlar özellikle, ekonomi, sağlık, sosyokültürel alan ve çevre ile doğrudan ilgili olması hasebiyle, ulusal veya uluslararası bazda örgütlenmiş birçok kurumun üzerinde çalıştığı bir konu olagelmıştır (Çeltek 2004).

Gıda güvencesi ve güvenliğinin, günümüze dair pek çok sorunun ortak baskısı nedeniyle tehdit altında olduğunu belirten Koç ve Uzmay (2015), bu tehdidin bertaraf edilmesi için küresel ölçekte işbirliklerine ihtiyaç bulunduğunu belirtmektedirler. Bunun sağlanamaması durumunda; yeterli, sağlıklı ve güvenli gıdalara ulaşılamamasının yakın gelecekte ortaya çıkabileceğini belirterek, neticesinde çeşitli hastalıklar ve açlık olgusunun hızla yayılmasının kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir.

FAO başta olmak üzere birçok uluslararası kuruluş, bahse konu tehdidin de farkında olarak uluslararası gündemin zirvesine ve ulusal gündemlere gıda güvencesi ve gıda güvenliği konusunu taşımaya çalışmaktadırlar. Bu çalışmaların neticesi olarak söz konusu tehdidi öngören birçok ülke, gıda güvencesi ve güvenliği alanında stratejiler belirlemekte ve bu stratejilere göre, yasal, idari ve kurumsal düzenlemeler yapmaktadırlar ve bu düzenlemeler ışığında ulusal ve uluslararası alanda faaliyet göstermektedir (Denli ve Anlı 1997). Devletleri, diğer devletlere ait büyük ölçekli tarımsal arazileri edinmeye iten sebeplerin belki de en önemlilerinden biri de gıda güvencesi ve güvenliği alanında belirlenmiş stratejilerdir. Bu açıklamalar ışığında araştırma konusunun bir bölümü olan, devletleri veya uluslararası şirketleri büyük ölçekli arazi edinimine yönlendiren sebepler arasında önemli bir yeri olan gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramlarının ne olduğunun tartışılması, araştırma açısından önemli gözükmemektedir.

Başta tarım olmak üzere, antropoloji, sosyoloji, coğrafya, çevre, toplum sağlığı, ekonomi gibi birçok disiplinin çalışma alanına giren gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramları, özellikle insan hayatının sürekliliği ve sürdürülebilirliği ile ilgili olması hasebiyle son derece hayati öneme haizdir. Bununla birlikte, küresel ısınma ve iklim

değişikliğinin ortaya çıkaracağı neticeler, gıda arzı ve talebi arasındaki dengenin sağlanması, girdi fiyatlarındaki istikrarsızlık, üretici ve tüketici fiyatlarındaki dalgalanmalar, insan ve çevre sağlığı konularındaki kaygılar, üretim teknolojilerinin gelişmesi, tarımsal ilaç ve gübre kullanımının artması, artan nüfus baskısı, su kaynaklarının tükenmesi gibi birçok faktörle birlikte gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramları yapılan çalışmalarda ön plana çıkmaktadır (Koç ve Uzmay 2015).

Gerek gündelik kullanımda gerekse akademik çalışmalarda gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramları birbiriyle karıştırılan ve çoğu zaman da aynı anlamlarda kullanılan kavramlardır. Oysa, gıda güvenliği, tüketime sunulan gıdalarda olabilecek her türlü fiziksel, kimyasal ve biyolojik zararların giderilmesi için alınan tedbirler bütünü olarak tanımlanır ve bu açıdan hijyen ve sanitasyon¹⁸ kavramlarıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. Gıda güvenliğini sağlamaya yönelik olarak “Gıda Güvenliği Yönetim Sistemleri” olarak adlandırılan bir dizi araç dünyada uygulamaya girmiştir. İyi Tarım Uygulamaları (Good Agricultural Practice-GAP), İyi Üretim Uygulamaları (Good Manufacturing Practice GMP), İyi Hijyenik Uygulamalar (Good Hygienic Practice-GHP), İyi Laboratuvar Uygulamaları (Good Laboratory Practice-GLP) ile Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları (Hazard Analysis and Critical Control Points-HACCP) gibi uygulamalar gıda güvenliğini sağlamaya yönelik araçlar olarak uluslararası boyutta kabul görmüş ve yaygınlaşmaya başlamıştır (Anonim 2007c).

Gıda güvenliği, FAO tarafından; “akut veya kronik olarak tüketici sağlığına zarar verebilecek tehlikeler bütünü olarak” tanımlanmıştır (Anonymous 2003b). Gerek 1996 ve 2002 yıllarında düzenlenen Dünya Gıda Zirvelerinde, gerekse IFPRI ve FAO gibi uluslararası kuruluşlarca hazırlanan raporlarda, insanların güvenli gıdalar tüketebilmesinin hayati önemi defaten vurgulanmış ve gıda güvenliğinin sağlanması ve bu konuda politikalar oluşturulmasında, hükümetlerle birlikte, uluslararası kuruluşların, üreticilerin ve tüketicilerin işbirliği içinde olmasının elzem olduğu belirtilmiştir (Anonymous 2003b).

¹⁸ **Sanitasyon:** Halk sağlığını korumak amacı ile yüzeylerden gıda kalıntıları, mikroorganizmalar, yabancı maddeler ve temizlik maddeleri kalıntıları gibi kirlerin uzaklaştırılması için alınan önlemlerin tümünü ifade eder.

Gıda güvenliğinin Türkiye’deki tanımına ise, 26.09.2008 tarihli ve 27009 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren, “Gıda Güvenliği ve Kalitesinin Denetimi ve Kontrolüne Dair Yönetmelikte” rastlanılmaktadır. Mezkur yönetmeliğe göre gıda güvenliği; “gıdalarda olabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve her türlü zararların bertaraf edilmesi için alınan tedbirler bütünü” olarak tanımlanmaktadır.

Gıda güvencesi ise, gıda güvenliğini de içeren, sağlıklı ve güvenilir gıdanın yeterlilik, ulaşılabilirlik, dağıtım ve sürdürülebilirliği konuları ile de ilgilenen çok daha geniş kapsamlı bir kavramdır (Demirbaş ve Keskin 2012).

Gıda güvencesi kavramı, “gıdaya ulaşımın en temel insan hakkı olarak belirlendiği, 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nden başlamak üzere, 1975 yılında BM, 1983 yılı FAO, 1986 yılı DB, 1989 yılı DGP, 1992 yılı FAO ve DSÖ tarafından düzenlenen Uluslararası Beslenme Konferansları (International Conference on Nutrition) ve FAO’nun 1996 yılında düzenlediği Dünya Gıda Zirvesi’nde (World Food Summit) sürekli olarak gündeme getirilmiş ve üzerinde önemle durulmuştur (Kıymaz ve Şahinöz 2010)

Kavramların genel özelliklerinden biri olmakla birlikte özellikle gıda güvencesi kavramının zaman içerisinde sürekli değiştiği ve geliştiği gözlemlenmektedir. Gıda güvencesine ilişkin ilk tartışmaları, dönemin ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt’in girişimi üzerine 1943 yılında, Hot Springs’de düzenlenen BM Gıda ve Tarım Konferansında bulmak mümkündür. Söz konusu konferansta, gıda güvencesiyle ilgili tanımlamalar yapılmış, ayrıca daha sonra uluslararası düzeyde sürekli dile getirilen “herkes için güvenli, yeterli ve uygun yiyecek tedariği” kavramı geliştirilmiştir (Muro ve Mazziotta 2011). 1948’de BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde, gıdaya ulaşım hakkı, en temel insan hakkı olarak vurgulanmıştır (Koç ve Uzmay 2015).

Gıda güvencesi 1970’li yıllarda tekrar gündeme gelmiş ve özellikle 1974’deki gıda krizinin de etkisiyle aynı yıl Roma’da düzenlenen Dünya Gıda Konferansında; bu konunun bütün insanlığı ilgilendirdiği hususunun altı çizilmiştir. Söz konusu konferansta: *“Her erkeğin, kadının ve çocuğun devredilemez bir şekilde, tamamen*

gelişmek, zihinsel ve fiziksel aktivitelerini sürdürmek için açlık ve yetersiz beslenmeden korunma hakkı vardır. (...) Buna göre, açlığın ortadan kaldırılması, uluslararası toplumun, özellikle de gelişmiş ülkeler ile yardım edebilecek konumda olan diğer ülkeler için ortak bir amaçtır.” denilmek suretiyle bir nevi açlıkla mücadele için seferberlik çağrısı yapılmış, gıda güvencesi kavramının özellikle gıda arzına yönelik olduğu vurgusu kendisini göstermiştir (Anonymous 1975).

Ancak zaman içerisinde gıda güvencesi kavramının, evrildiği, geliştiği, çoğaldığı ve çeşitlendiği görülmekte ve bugün neredeyse iki yüze yakın gıda güvencesi tanımı olduğu ifade edilmektedir (Smith vd. 1993). Kavramın özellikle 1990’lı yıllarda açlık ve yoksullukla mücadele çalışmaları çerçevesinde önemli bir değişime uğradığı ve bu çalışmaların neticesi olarak 1996 yılında toplanan Dünya Gıda Zirvesi’nde (World Food Summit), açlık ve yoksulluk olgularının azaltılması ve 2015 yılına kadar yetersiz beslenen insan kalmaması hususunun vurgulanmasının yanı sıra üzerinde en çok mutabık kalınan gıda güvencesi tanımının da yapıldığı müşahade edilmiştir (Muro ve Mazziotta 2011). Söz konusu tanım 2001 yılında FAO tarafından güncellenmek suretiyle hazırlanan raporlarda kullanılmaya başlanmıştır. Güncellenen haliyle gıda güvencesi; *“bütün insanların her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdalara fiziksel ve ekonomik bakımdan sürekli erişebilmeleridir.”* Yapılan bu tanımlamaya bakıldığında, gıda güvenliğini de kapsadığı görülmektedir (Koç ve Uzmay 2015).

Gıda güvencesi kavramı birey için, sağlıklı ve yeterli besine ulaşabilmeyi ifade ederken, toplum için yeterli gıda temininin sağlanmasını ve bunun için ulusal ve/veya uluslararası düzeyde çalışmaların yapılmasını (işbirlikleri, strateji ve eylem planlarının oluşturulması) ifade etmektedir.

Gıda güvencesinin, bulunabilirlik, ulaşılabilirlik, kullanılabilirlik ve kararlılık olmak üzere dört bileşeni vardır ve gıda güvencesinden bahsedilebilmesi için bu bileşenlerin aynı anda sağlanabiliyor olması gerekmektedir (Niyaz ve İnan 2016). Gıda güvencesinin birinci bileşeni olan bulunabilirlik, gıda arzının ihtiyaçları karşılayacak

kadar yakında ve miktarda bulunmasını ifade etmektedir. Bu bileşen yurtiçi üretimle birlikte ithalatı da kapsamaktadır. İkinci bileşen olan ulaşılabilirlik ise, yeterli ve sağlıklı bir beslenmenin gerçekleştirilebilmesi amacıyla gereken gıdalara ekonomik ve fiziki olarak ulaşabilmek için yeterli kaynağa ve kabiliyete sahip olmayı ifade etmektedir. Bu bileşende üretim miktarı ile hane halkı geliri önemli rol oynamaktadır. Her iki bileşenin sağlanması gıda güvencesi için yeterli olmamaktadır. Hatırlanacağı üzere gıda güvencesinin, gıda güvenliğini de kapsadığı belirtilmiştir. Bu açıdan üçüncü bileşen olan kullanılabilirlik, gıda güvenliği ile doğrudan ilişkilidir ve tüketilecek gıdanın sağlıklı ve kaliteli olması, tüketen kişinin gıdadan etkili bir biçimde yararlanabilmesini kapsamaktadır. Son bileşen olan kararlılık ise daha çok sürekliliğe yapılan vurguya işaret etmektedir. Hane halkının kriz, iklim değişiklikleri gibi olağanüstü durumlarda gıdaya erişiminin kesilmemesini ifade etmektedir (Anonim 2007c, Demirbaş ve Keskin 2012, Koç ve Uzmay 2015, Niyaz ve İnan 2016).

Belirtilen dört temel prensibe benzer bir şekilde, 1994 yılında Kanada'daki Ryerson Üniversitesi tarafından kurulan Gıda Güvencesi Araştırmaları Merkezi (Centre for Studies in Food Security-CSFS) tarafından, gıda güvencesinin beş temel ilkesinin bulunduğu belirtilmiş ve bu da merkez tarafından "5 A" olarak formüle edilmiştir. Buna göre beş ilke; sağlanabilirlik (availability), erişilebilirlik (accessibility), yeterlilik (adequacy), kabul edilebilirlik (acceptability), eylemlilik (agency) olarak sıralanmıştır. Söz konusu merkez tarafından bu ilkeler kısaca şu şekilde tanımlanmıştır: Sağlanabilirlik, herkese her zaman yeterli gıdanın sağlanabilirliği; erişilebilirlik, fiziksel ve ekonomik açıdan gıdaya erişebilmeyi; yeterlilik, besleyici, güvenli ve çevresel açıdan sürdürülebilir koşullarda üretilen gıdaya erişim; kabul edilebilirlik, kültürel alışkanlıklara uygun, insan onuruna ve insan haklarına zarar vermeyen gıdaların teminini; eylemlilik ise gıda güvencesine ulaşabilmek için gerekli politika ve süreçler olarak tanımlanmıştır (Anonymous 2018d).

Gıda güvencesi farklı metot ve yöntemler kullanılarak ölçülmeye çalışılmaktadır. Bunlardan en yaygın olarak kullanılanlar; FAO Yöntemi, hanehalkı gelir ve harcama anketleri, bireysel gıda alım anketleri, antropometrik yöntemler ve kalitatif yöntemler olmak üzere beş farklı grup altında sınıflandırılmaktadır. Ancak geliştirilen bu farklı

yöntemlere rağmen gıda güvencesinin tam olarak hesaplanamadığı belirtilmektedir (Keskin ve Demirbaş 2012, Niyaz ve İnan 2016).

Tam olarak bu noktada, gıda güvencesi ile gıda egemenliği kavramları arasındaki farklılığı da belirtmek gerekmektedir. Kendi kendine yeterlilik olarak tanımlanan gıda egemenliği, gıdaya ulaşmak amacını gerçekleştirmek için ulusal üretimi merkeze alırken, nispeten daha teknik bir kavram olan gıda güvencesi ise gıdaya ulaşmak hedefini merkeze koymakta ve gerektiğinde bu hedefi gerçekleştirmek için ithalatı da bir araç olarak kabul etmektedir. Yerli üretimi önceleyen, iç pazarları uluslararası rekabet ve olumsuz diğer etkilerden koruyan, yerli bir tarım politikası uygulamayı öngören gıda egemenliği aynı zamanda gıda güvencesini sağlayamayabilir (Kıymaz ve Şahinöz 2010).

Çizelge 2.3 Dünyada yetersiz beslenme (Anonymous 2018c'den değiştirilerek alınmıştır)

DÜNYADA YETERSİZ BESLENME (milyon kişi)						
	2005	2010	2012	2014	2016	2017
DÜNYA	945,0	820,5	805,7	783,7	804,2	820,8
AFRİKA	196,0	200,2	205,2	212,5	241,3	256,5
Kuzey Afrika	9,7	8,5	17,6	17,8	19,5	20,0
Sahra Altı Afrika	176,7	181,0	187,6	194,7	221,9	236,5
Doğu Afrika	113,5	119,1	113,3	117,1	129,6	132,2
Orta Afrika	36,2	36,5	36,4	36,1	40,8	42,7
Güney Afrika	3,6	4,2	4,2	4,6	5,2	5,4
Batı Afrika	33,0	31,9	33,7	36,9	46,3	56,1
ASYA	686,4	569,9	552,2	523,1	514,5	515,1
Orta Asya	6,5	4,6	4,0	4,0	4,2	4,4
Doğu Asya	219,1	178,4	160,4	142,6	139,5	139,6
Güney Doğu Asya	101,7	73,7	65,1	60,6	63,6	63,7
Güney Asya	339,8	293,1	299,6	289,4	278,1	277,2
Batı Asya	19,4	20,1	23,1	26,5	29,1	30,2
LATİN AMERİKA VE KARAYİPLER	51,1	40,7	38,9	38,5	38,9	39,3
Karayıpler	9,1	8,0	7,9	7,7	7,2	7,0
Latin Amerika	42,1	32,6	31,0	30,8	31,7	32,3
Orta Amerika	12,4	11,6	11,9	11,6	11,0	11,0
Güney Amerika	29,6	21,1	19,1	19,3	20,7	21,4
OKYANUSYA	1,8	1,9	2,0	2,3	2,6	2,8
KUZEY AMERİKA VE AVRUPA	<26,4	<27,0	<27,2	<27,3	<27,5	<27,6

Gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramlarına yönelik yukarıda yapılan tanımlama ve açıklamalar çerçevesinde kısaca bu açıdan dünyadaki durumun ne olduğuna bakmak yerinde olacaktır. Temel insan hakkı olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde yerini bulan gıdaya ulaşım hakkı, bu konuda ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kurumlara, hazırlanan eylem planlarına ve belirlenen stratejilere rağmen henüz gerçekleştirilmekten uzak bir hedef olarak durmaktadır. Yukarıdaki çizelge 2.3'ten de anlaşılacağı üzere, yetersiz beslenmeye maruz kalan kişi sayılarında son yıllarda tekrar bir yükseliş söz konusudur. FAO tarafından yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular ışığında yapılan tahminlere göre, 2017 yılında dünyada yaklaşık 821 milyon kişi gıda güvencesine sahip değildir. Yetersiz beslenen insanların çoğunluğu, daha çok az gelişmiş veya geri kalmış ülkelerin bulunduğu Afrika ve Asya Kıtalarında bulunmaktadır.

Denli vd. (1997)'ne göre, gıda güvencesini sağlamak için gerekli en önemli önkoşul barış ve istikrardır. Genel olarak dünyada, bir ülkede veyahut bölgede barış ve istikrar tesis edilmez ise, kaynaklar israf edilecek, yatırımların cazip hale getirilmesi ve yatırımcıların güveninin kazanılması mümkün olmayacak ve dolayısıyla herkes için güvenilir gıda hedefini gerçekleştirmek imkânsız olacaktır.

Barış ve istikrarın önemine yapılan bu vurgunun yanı sıra, gıda güvencesinin sağlanamamasının nedenlerini saptamaya yönelik yapılan çalışmalar neticesinde, üzerinde en çok durulan sebeplerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Küresel iklim değişikliği ve kuraklık, tarımsal üretimden kaynaklanan etkenler, kırsal alandan kente yapılan göç, enerji fiyatlarının artması ve biyoyakıt kullanımı, yetersiz eğitim ve nitelsiz işgücü, girdi ve ürün fiyatlarındaki istikrarsızlık, yoksulluk ve yüksek gıda fiyatları, yanlış uygulanan tarım politikaları, tarım arazilerinin azalması, tarımsal yatırımların azalması veya spekülasyon fonlarla tarım sektörüne yapılan saldırgan yatırımlar, nüfus baskısı ve ekonomik büyüme nedeniyle artan gıda talebi, ticareti bozucu teşvikler, artan piyasa rekabeti, küçük çiftçilerin pazara girişinin sınırlandırılması ve yatırımların eşitsiz dağılımı (Yalçın vd. 2016, Koç ve Uzmay 2015).

FAO’nun her yıl düzenli olarak yayımladığı, “Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu” (The State of Food Security and Nutrition in the World-SOFI) isimli raporlarda, adil bir şekilde paylaşıldığında dünyada herkesi besleyecek kadar gıda için yeterli üretimin olduğu, dolayısıyla açlık, yetersiz beslenme ve gıda güvencesizliğinin yalnızca üretim yönlü bir mesele olarak değerlendirilmemesi gerektiği, konuya ekonomik açıdan bakıldığında, gelir dağılımındaki adaletsizlikten kaynaklı satın alma gücü eksikliği ve sosyal politikaların yetersizliği ve mekânsal yakınlığın sağlanamamasının da önemli etkenler olduğu defaten ifade edilmiştir (Anonymous 2017c).

3. BÜYÜK ÖLÇEKLİ ARAZİ EDİNİMİNİN TARİHÇESİ

21'inci yüzyılda yeni bir olgu olarak tartışılan büyük ölçekli arazi ediniminin tarihsel köklerine bakıldığında, benzer uygulamaların geçmişte de var olduğu, dolayısıyla bu olgunun yeni bir olgu olduğundan bahsedilemeyeceği gibi, bu durumun Afrika için tam aksine süreklilik arz eden bir seyir izlediği görülecektir (Makunike 2009, Evers vd. 2013).

Büyük ölçekli arazi ediniminin Afrika Kıtası'ndaki gerek geçmişte, gerekse bugünkü serüvenine değinmeden önce, bugünkü anlamına yakın olmakla birlikte kapsam ve uygulama açısından kısmi farklılıklar gösteren ve büyük ölçekli arazi ediniminin dünya üzerindeki tarihsel seyrine ışık tutacağına inanılan ve araştırmalarda bu şekilde yerini alan kimi uygulamalardan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu açıdan; Roma İmparatorluğu dönemindeki "latifundia" uygulaması, Osmanlı'nın Tımar sistemi, İngiltere'nin 14'üncü yüzyılda başlayan ve 19'uncu yüzyıla kadar devam eden "enclosure" uygulaması, Amerika Kıtası'nın 1492 tarihinde keşfiyle başlayan İspanya'nın "encomiendas" uygulaması ile Portekiz'in "fazendeiros" uygulaması örnek olarak verilecektir.

3.1 Roma İmparatorluğunda "Latifundia" Uygulaması

Tarihsel bir vakıa olarak büyük ölçekli arazi edinimine örnek gösterilen en önemli olay, Roma İmparatorluğu dönemine ait "latifundia" uygulamasıdır. MÖ 5'inci yüzyılda küçük bir devlet olarak ancak varlığını devam ettirmek için komşularına karşı mücadele veren Roma, iki yüzyıl sonra yani MÖ 3'üncü yüzyılın sonuna gelindiğinde, savaşlarla güçlenmiş bir vaziyette, İtalya Yarımadasını, Sicilya'yı, Sardunya ve Korsika ile Hispanya'nın güneyini fetheden bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu süreçte Romalılar, yüz binlerce savaş esirini köleleştirmiş, fethedilen bölgelerdeki özellikle verimli ve büyük ölçekli tarım arazilerine, madenlere ve tuz işletmelerine el koymuş, ayrıca yerel halkın zenginliklerini de ganimet olarak almıştır (Roudart ve Mazoyer 2016).

Ele geçirilen ve “ager publicus” olarak adlandırılan bu araziler, büyük parçalar halinde, senatör, şövalye ve diğer seçkinler gibi çoğu zaten arazi sahibi olan zengin kişilere kiraya verilmiştir. Savaşın finansmanı açısından devlet, zaman içerisinde bu arazileri satmak zorunda kalmış ve bu yolla, zenginliğini arttırmak adına yeni fetihler yapmak için devlete sürekli baskı yapan, son derece etkili bir toprak oligarşisi ortaya çıkmıştır. Çoğu kez fethedilen arazilerin ele geçirilmesiyle elde edilen, toprak oligarşisine kiraya verilmek veya satılmak suretiyle değerlendirilen büyük ölçekli tarımsal mülkler yani latifundia böylelikle ortaya çıkmıştır (Roudart ve Mazoyer 2016).

Takip eden yüzyıllarda, askeri fetihler sayesinde, bölgede ager publicus ve latifundia sayısında artışlar görülmüştür. Zaman içerisinde, bölgedeki zenginler ve mülk sahipleri, yasal veya yasadışı yollarla gerek kullanılmayan arazileri işgal suretiyle sahiplenerek, gerekse savaş sırasında; ölen, iflas eden veya çiftçiliği bırakanların arazilerini satın almak veya gasp etmek suretiyle, gerekse de sahipsiz olan veya orta malı¹⁹ vasfı taşıyan arazileri kendi adlarına tahsis ettirmek suretiyle arazilerini genişletmişlerdir. Bu sayede bir latifundia sahibi farklı bölgelerde bulunsa da binlerce hektar araziyi kontrolü altında tutabilmektedir. Bu arazilerin işletilmesi için gerekli iş gücü ise çoğunlukla köleler, düşük ücretlerle çalışan serbest köylüler veya koloni yerleşimcileri tarafından sağlanmıştır. Çok ucuz arazi ve işgücü kullandıkları için Roma civarındaki bütün pazarlar rekabete dayanamayarak latifundia sahiplerinin eline geçmeye başlamıştır (Jones 1974, Garnsey 1988).

Belirtilen süreç Roma etrafındaki nüfusun giderek azalması sonucunu doğurmuştur. Çok sayıda köylü orduya katılarak, savaş meydanlarında yer almış ve çoğu da savaşta öldürülmüştür. Savaşa katılmayarak çiftçiliğe devam edenler ise, karşılaştıkları rekabete dayanamayarak bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve netice itibarıyla Roma’da yeni bir sınıf olan plepsler²⁰ ortaya çıkmıştır. Gittikçe nüfusun azalması, plepslerin de orduya kabul edilmemesi nedeniyle Roma ordusu profesyonelleşmek zorunda kalmış, bunun doğal sonucu olarak da Roma’nın illere olan gıda bağımlılığı kronik hale gelmiştir (White 1970).

¹⁹ Herkesin veya belirli bir bölge halkının kullanımına tahsis edilen veya kadimden beri bu maksatla kullanılan, mera, yaylak, kışlak malların genel adı.

²⁰ Eski Roma’da halkın aşağı sınıfına verilen ad.

Açıklanan durumun giderek sıkıntılı bir hal alması, bir taraftan savaşlar diğer taraftan özellikle plepslerin içinde çıkardığı isyan ortamında Roma, yasal düzenlemelerle latifundialara bazı sınırlandırmalar getirmek veya plepslere bazı haklar vermek suretiyle tedbirler almaya çalışsa da başarılı olamamıştır. İmparatorluk sınırlarının genişlemesi, düşmanların artan gücü ve içinde artan ayaklanmalar (köleler ve plepsler) nedeniyle, askeri ve ekonomik çıkmaza girildiğinden, köle ve savaş ganimetleri (yeni işgücü, arazi ve diğer ganimetler) temelli ekonomilerini ayakta tutacak yeni işgal imkanları da ortadan kaybolmuştur (Finley 1976). Bu süreç içerisinde birçok büyük ölçekli arazi sahibi olan latifundialar, kırsal alandaki arazilerine sığınmak zorunda kalmışlardır. Buralarda arazilerini korumak için mücadele etmişler ve arazinin işlenmesi için gerekli işgücünü, karşılığında arazinin bir kısmını vermek suretiyle, eski köleler, köylüler, şehir sakinleri ya da eski askerlerden temin etmişlerdir. Bu süreç, yüzyıllar sürecektir olan yeni bir siyasi, ekonomik ve sosyal düzenin ortaya çıkmasının başlangıç noktası yani feodalizmin çıkış noktası olmuştur (Roudart ve Mazoyer 2016).

3.2 Osmanlı'da Tımar Sistemi

Fetihler yoluyla çok geniş arazileri hâkimiyeti altına alan imparatorluklarda, sürdürülebilir bir arazi yönetimi, devlet yönetiminin en stratejik konularının başında gelmektedir. Özellikle ekonomisinin temeli tarıma dayalı bir imparatorluk olan Osmanlı'da, bu arazilerin yönetimi neredeyse Devlet yönetiminin ana unsurlarından biri olarak görülmektedir. Nitekim ünlü Alman tarihçi, Leopold von Ranke, diğer birçok tarihçinin de ittifak ettiği üzere, Osmanlı Devleti'nin başarısını sağlayan en önemli özellikler olarak; tımar sistemini, yeniçerilik müessesesini ve son olarak da padişahların şahsiyet ve durumlarını belirtmiştir (Üçok 1944).

Yaklaşık 600 yıl boyunca, üç kıtada hüküm süren bu büyük imparatorluğun başarısını sağlayan sistemlerin başında gelen tımar sistemi, fetihler yoluyla elde edilen (İmparatorluk 17'nci yüzyılda yaklaşık 5,2 milyon kilometrekare yüzölçümüyle en geniş sınırına ulaşmıştır) büyük ölçekli tarım arazilerinin etkili bir şekilde yönetimini

sağlamıştır. Osmanlı'nın tımar sistemini, İslam Devlet geleneğinde var olan ikta²¹ sistemini başarılı bir şekilde uyarlayan Selçuklular'dan ve bunu devam ettiren ve Osmanlı'nın da ortaya çıkmasına vesile olan Anadolu Selçukluları'ndan almış olduklarına dair önemli tarihi vesikalar ileri sürülmüş ve tarihçilerin ekserisi bu görüşü savunmuşlardır (Aktan 1988 ve Köprülü 2002). Ancak sistemin Osmanlı'daki uygulamasına bakıldığında, Oğuz, Selçuklu ve İslam birikimi ile Bizans'tan edinilen tecrübeler ışığında harmanlanarak çok daha ileri bir sistem olarak vücuda getirildiği görülmektedir (Şahinöz ve Teoman 2002).

Osmanlılar'da tımar sisteminin ilk uygulamasının örneklerine, Osman Gazi ve oğlu Orhan Gazi döneminde rastlanılmaktadır. Tarihi vesikalar Osman Gazi döneminde fethedilen arazilerin tamamının savaşa katılan komutan ve askerlerine verildiğine işaret etmekte ise de, söz konusu uygulamanın tımar sistemine benzemediği, Osmanlı'da icra edildiği anlamda tımarın ilk kez Orhan Gazi döneminde uygulandığı görülmektedir. Söz konusu uygulama fetihler yoluyla yeni bölgelerin egemenlik altına alınmasıyla birlikte oralarda da uygulanmaya başlanılmış, esası aynı kalmakla birlikte bölgelere göre kimi farklılıkları da ihtiva etmiştir (Üçok 1944, Acun 2002).

Yapılan açıklamalar ışığında tımarı, askeri ve bürokratik erkandan, kendi iaşelerine ve ifa ettikleri hizmetlere karşılık olarak, sınırları belirli bir bölgede kendi nam, belirli bölgelerden ise kendi nam ve hesaplarına tahsili yetkisi ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve 20.000 Akçe'ye kadar olan askeri dirliklere²² verilen isim olarak tanımlanmaktadır (Akdağ 1945, Aktan 1988). Dirlikler Osmanlı arazi yönetim düzeninde üç kısma ayrılmaktadır: Yıllık geliri 100 bin Akçe'den fazla olan yerlere "has" denir ve bu yerler vezir, sadrazam gibi ileri gelen devlet adamlarına tahsis edilmektedir. Yıllık geliri 20 bin ila 100 bin Akçe arasında olan yerlere "zeamet" denir ve bu yerler hazine ve tımar defterdarlarına, sancaklardaki alaybeylerine, kale dizdarlarına verilmektedir. Üçüncü ve son olan ve yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olan dirliklere ise "tımar" adı verilmektedir. Tımar en geniş kullanım alanı olan dirlikler olması hasebiyle sistemin "tımar sistemi" olarak tanımlanmasına sebep olmuştur.

²¹ İslam Ansiklopedisine göre İkta: Kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi.

²² Osmanlılar'da devlete ait arazilerin askerî ve idarî gayelerle tahsisine dayalı sistem.

Osmanlı'da tımar sistemini tam olarak anlayabilmek için kısaca arazi çeşitlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Osmanlı'da arazi; mülk arazi, miri arazi, vakıf arazi, metruk arazi ve mevat arazi olmak üzere beşe ayrılmaktadır. Mülk arazi, sahibi tarafından mülkiyet hakkının tanındığı bütün yetkileri kullanmaya muktedir olunan arazilere denilmekteydi. Mülk arazi sahibi arazi üzerinde, kullanma, yararlanma ve her türlü tasarruf hakkına sahiptir. Mir'i arazi ise, devlet mülkiyetindeki araziler olarak tanımlanabilir. Arazi Kanunnamesinde kuru mülkiyeti devlete ait olup, kullanma ve yararlanma hakkı ihale ve tefviz²³ yoluyla belli kimselere verilmiş arazi olarak tanımlanmıştır. Mir'i arazi, devlet tarafından süresiz olarak şahısların kullanma ve yararlanmasına bırakılmakta, karşılığında ise tapu bedeli alınmaktadır. Tımar sistemi esas olarak bu araziler üzerinde işlemiştir. Diğer arazi çeşitleri ise şöyle tanımlanmıştır; metruk arazi, ammenin istifadesine terk olunmuş yerlerle bir köy ve kasaba veya birden fazla köy ve kasaba ahalisine terk ve tahsis olunmuş yerler; mevat arazi, kimsenin tasarrufu altında bulunmayan ve kamunun yararına terk ve tahsis edilmemiş olan boş yerler; vakıf arazi ise, sosyal yardım amacıyla bir hayır işine tahsis edilmiş arazilerdir (Kardeş 2019).

Tımar sisteminin hem mali, hem de askeri açıdan ifa ettiği fonksiyon Osmanlı İmparatorluğunun başarısında çok önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Hazinesinin iki temel geliri söz konusudur. Bunlardan birincisi öşür vergisi iken diğeri ganimetlerdir. Arazi üzerinden alınan temel vergilerden olan Öşür, köylülerden alınan, sabit oranlı ve yıllık ürün üzerinden aynı olarak tahsil edilen bir vergi türüdür. Tımar sahipleri bu vergiyi etkin bir şekilde toplayarak merkeze göndermekle mükelleftir. Fetihler yoluyla sürekli olarak genişleyen İmparatorluğun merkezi yönetiminin, bu kadar geniş bir coğrafyada aynı olarak tahsil edilen bu vergiyi etkin bir şekilde toplamasının güçlüğü göz önünde bulundurulduğunda, tımar sisteminin taşıdığı hayati önem daha iyi anlaşılmaktadır (Şahinöz ve Teoman 2002).

Hazinenin temel gelirlerinden olan ve fetihlerden elde edilen ganimetlerin, ki en büyük ganimet elde edilen arazi varlığıdır, sürekliliği ve etkin yönetimi (tarımsal araziler)

²³ Osmanlı hukukunda tevfiz, bir gayrimenkulün tasarruf hakkını bilinen bir bedel karşılığında bir kimsenin üstünde bırakmak.

açısından da tımar sistemi önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Fethedilen arazilerden elde edilecek gelirlerin merkeze ulaştırılmasıyla birlikte tımar sahibinin bir diğer mükellefiyeti olan asker yetiştirme sorumluluğu, bir yandan fetihlerin sürekliliği için gerekli askeri varlığı temin ederken, diğer taraftan ele geçirilen arazilerden elde edilecek gelirleri hazine açısından garanti altına almaktadır. Tımar sistemiyle, ordu içerisinde önemli bir ağırlığa sahip olan ve savaş zamanlarında hayati fonksiyon icra eden sipahi birliklerinin desteklenmesi sağlanmaktadır. Tımar sahipleri, yıllık gelirleriyle orantılı olarak tam teçhizatlı asker besleyip, savaş zamanlarında ordunun vurucu gücünü oluşturan sipahi birliklerini desteklemek zorundadırlar.

3.3 Britanya’da Kuşatma/Çevirme

Avrupa 14’üncü yüzyılın ortalarında kara ölüm olarak anılan veba salgını ve beraberindeki tarım ve gıda krizlerinin etkisiyle toplam nüfusunun neredeyse yarısını kaybetmiş ve bunun doğal sonucu olarak tarım işletmelerinde işçi sıkıntısı baş göstermiştir. Bu nedenle dönemin İngiltere’inde feodal sistem sıkıntı içine düşmüş, feodal arazilerin yönetilmesi zorlaşmıştır. İşgücünün kısıtlı olması, ücretli işçiliğin yükselmesine sebep olmuş ve bunun neticesinde araziye bağlı olmakla birlikte, kendi hesabına tarım yapan, diğerlerine nazaran daha fazla hayvana sahip olabilen, mera ve ormanların kullanımı üzerinde kontrolleri bulunan zenginleştirilmiş serfler²⁴ ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu gelişmelerin bir neticesi olarak, 15’inci yüzyılın ilk yarısında, neredeyse tüm arazi sahipleri, mülklerini kendileri yönetmek yerine ortaya çıkan bu yeni sınıfa kiralamak suretiyle işletmeyi tercih etmişlerdir (Byres 2009).

Tarımsal üretimdeki bu yapısal değişim, yani arazi sahiplerinin kira karşılığı arazilerini kiraya vermesi, kiracının da kar elde etmek suretiyle kirasını ödemesi, tarım işçisinin de ücret karşılığı emeğini kiracıya satması, o dönemde klasik iktisadın kurucu babaları olan Adam Smith, David Ricardo ve Robert Malthus’a fikir kaynağı olmuştur. Bu dönüşüm, feodal sistemin yıkıntıları üzerinde, küçük ve orta ölçekli tarımsal işletmelerin doğmasına sebep olmuştur. Bu şekilde kendi arazisini işleten bağımsız mülk sahiplerinden oluşan ve “yeomen” denilen yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır.

²⁴ Ortaçağda köle ile hür köylü arasındaki toplumsal bir sınıf, ortaçağ köylüsü.

Yeomenler zenginleştikçe arazileri toplamaya ve otlatma haklarını kullanmaya, orman ve meralara erişmeye başlamışlardır. Bununla birlikte, 16'ncı yüzyılda, toprak ağaları yeomenlerle kurdukları ittifaklar neticesinde zorla, sahipsiz veya serbest köylüler tarafından tarım yapılan arazilere sahip olmaya başlamışlardır. Diğer taraftan Protestan reform hareketi çerçevesinde, yerel otoriteler en büyük arazi sahibi olan Katolik Kilisesi'nin de arazilerine el koymuşlar ve bu arazileri bölgelerindeki arazi sahipleri ve yeomenlere ücretli hatta bila bedel vermişlerdir. Bu suretle edinilen arazilerinin sınırlarını belirlemek maksadıyla arazinin etrafının çit veya taş duvarlarla çevrilmesi nedeniyle bu dönemde büyük ölçekli arazi edinimini tanımlamak için kuşatma veya çevirme anlamına gelen "enclosure" kavramı kullanılmaya başlanılmıştır. Birçok köylünün hem ortak arazideki haklarını hem de özel mülkiyetlerinde bulunan arazileri kaybetmesine sebep olan bu süreç içerisinde, köylüler tarafından kimi başkaldırıları sonunda yerel otoriteler tarafından bir takım düzenlemeler yapılmış olsa da, bu düzenlemelerin kısıtlı etkileri olmuştur (Roudart ve Mazoyer 2016).

Çevirme politikası 19'uncu yüzyıla kadar devam etmiş ve bu süreç içerisinde parlamento tarafından, nadasa bırakılan arazilerin yem bitkisi üretimine ayrılması suretiyle, hayvancılığın geliştirilmesi, arazi ve ürün verimliliğinin artırılmasını amaçlayan yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu yasalar, sahipsiz ve orta malların paylaşılmasını sağlayarak özel mülkiyet haline getirmiş, ayrıca arazi sahipleri ve yeomenleri çevirme yapmaya mecbur bırakan ortak otlatma haklarını ortadan kaldırmıştır (Mingay 1997). Söz konusu yasaların uygulanması her yerde mülksüzleşmeye yol açmamış olsa da, arazilerini çevirecek araçlara sahip olmayan küçük işletmelerin ekonomik konumlarını baltalamış ve kamu malları üzerindeki haklarını kaybetmelerine sebep olmuştur. Yine bu süreçte birçok çiftçi arazilerini satarak bölgeyi terk etmişlerdir. Çevirme politikası neticesinde, sanayide ve şehirlerdeki diğer hizmet sektöründe ortaya çıkan istihdam kapasitesinin çok daha üzerinde bir iş gücü ortaya çıkmıştır. Doğal olarak bu durum, Birleşik Krallık'ta fakir ve işsiz bir alt sınıfın doğmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan yoksul ve işsiz alt sınıfın varlığı, bir dizi yoksulluk yasalarının çıkarılmasını tetiklemiştir (Polanyi 1996).

Roudart ve Mazoyer (2016), İngiltere’de çevirme politikasıyla kendini gösteren büyük ölçekli arazi edinimi konusunun, Karl Marks tarafından ünlü eseri “Das Kapitalde” ele alındığını belirterek Marks’ın, büyük ölçekli arazi edinimini, kapitalist rejimin kurucu olayı olarak yorumladığı, üretim araçlarına sahip olan bir sınıfın oluşmasının, büyük ölçüde arazilerini terk etmek ve emeklerini en elverişsiz şartlarda dahi hayatta kalma pahasına satmak zorunda kalan bir işçi sınıfının ortaya çıkması pahasına teşvik edildiği ifade edilmiştir.

3.4 Amerika’da Kolonyalizm ve Sonrası

1492 yılında Amerika Kıtası’nın Kristof Kolomb tarafından keşfedilmesini müteakiben, İspanya’dan, soylular, bunlara hizmet eden hizmetçiler, ayrıca kraliyet görevlileri, askerler ve din adamları akın akın yeni kıtaya doğru yol almışlardır. Bu yerleşimciler, seyahat ve diğer ihtiyaçları için aldıkları borcu ödemek ve dahi zenginleşmek için, önce yerli halkın mallarını yağmalamış ve daha sonra altın ve gümüş madenlerini sömürmeye başlamışlardır (Arnold 1995).

Belirtilen dönemde sürece bir düzen getirmek için İspanyolca emanet etme anlamına gelen ve “encomiendas” denilen bir sistem geliştirilmiştir. Bu sisteme göre, keşfin ve akabinde işgalin başlangıcından itibaren, kraliyet makamları, ele geçirilen bölgeleri tasarruflarına almış ve edinilen bu arazileri “encomiendas” olarak, bölgeye gelen soylulara, keşif liderlerine, askerlere, kraliyet yetkililerine ve din adamlarına dağıtmıştır. Örneğin, Aztek İmparatorluğunu mağlup eden İspanyol komutan Hernan Cortes’e kraliyet tarafından yaklaşık 4 milyon hektar arazi verildiği bilinmektedir (Roudart ve Mazoyer 2016). Kendisine arazi tahsis edilen encomendadoraslar, arazilerden elde edilen geliri, arazi üzerinde yaşayan yerli halkı korurken, “uygarlaştırırken” ve Hristiyanlaştırırken kullanmaktan sorumlu tutulmuşlardır.

Uygulamada encomendadorasların, yerleşik halkı marjinal arazilere yönelttiği ve kendilerine verimli arazilerin büyük bir bölümünü ayırdığı görülmüştür. Bununla da kalınmamış, yerel halkı ücretsiz olarak kendi arazilerinde ve madenlerde çalışmaya zorlamış, ayrıca yerlilerin ürünlerinden ve madenlerden elde ettiklerinden kasaba

ihtiyaçları için kesintiler yapılmıştır. Bu uygulamaya karşı gelmenin cezası kötü muamele ve hatta katliam olmuştur. Büyük lekli arazi edinimi uygulamasının bir diğerk rneği olan encomiendas sisteminin sonuçları felaket olmuş, İnka İmparatorluğu arazilerinde, 1530’larda yaklaşık 10 milyon civarında olduğu tahmin edilen yerli nüfus, 1590’da 1,4 milyona kadar düşmüştür (Wachtel 1977).

Encomiendas sistemi, yarattığı felaket neticesinde, özellikle din adamları ve kraliyet temsilcilerince hem moral değerler, hem de iktisadi açıdan şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştirilere kayıtsız kalamayan kraliyet, bu sistemin yerine 16’ncı yüzyılın sonlarına doğru, toprağa kollektif olarak sahip olan yerli Amerikalılar için tamamen yeni bir sistem olan haciendas’ı ikame etmiştir. Haciendas sisteminde, eski Roma’da olduğu gibi, çok büyük miktarda arazi ki yüz binlerce hektar arazi, arazi altındaki ve üstündeki haklarıyla birlikte, “hacendado” denilen ve sadece başarılı askerlere ve yerelde itaatkar şeflere verilmiştir. Yeni uygulamada yerli halkın durumunda kısmı farklılıklar ortaya çıkmıştır. şöyle ki; Her ailenin kendi arazisini kurduğu, ormanları ve meraları kullandığı sınırlandırılmış alanları oluşmuştur. Ancak aynı veyahut ücretsiz işçilik olarak haciendasa haraç ödemesine maruz kalmışlardır (Kay 1974). Zaman içerisinde haraç, nakit ödenen vergiye dönüşmüştür. Bu durumun bir neticesi olarak yerel çiftçiler, işverenleri olan hacendado için daha düşük ücret karşılığında daha çok çalışmak zorunda bırakılmışlardır. Bu durum karşısında sayısız isyan olmasına rağmen, haciendaların beyaz ve melezlerin yararına, yerel halkın zararına olarak genişlemesi engellenememiştir (Luna 2013).

Büyük lekli arazi edinimine bir diğerk örnek, yine yeni keşfedilen Amerika Kıtası’ndaki Brezilya’da yer almıştır. Brezilya, Portekiz Kraliyet ailesi tarafından 15 bölgeye ayrılarak, komutanlara tahsis edilmiş ve komutanlar, bu bölgeleri araştırmak, sömürmek ve yönetmekten sorumlu tutulmuşlardır.

Portekiz Kralı’nın onayı ile, “sismarias” adı verilen büyük ölçekli verimli araziler, uzun süreli olarak kişilere kiraya verilmeye başlanılmıştır. Bu şekilde arazi edinenlere ise “fazendeiros” denilmektedir. Bu arazilerde köleleştirilen yerel halk çalıştırılmış ve

Avrupa pazarına hitaben, şeker kamışı, pamuk, kahve, kakao çekirdeği, tütün gibi ürünlerin üretimi yapılmıştır.

Fakat zaman içerisinde köle tedariki hem zorlaşmış, hem de eskisinden çok daha pahalı hale gelmiştir. Bunun başlıca nedenleri; artık köleleştirilecek yerli halkın kalmaması, hayatta kalan bir kısım halkın ise ülkenin iç bölgelerine kaçması veya başkalarına sığınması olarak tespit edilmiştir. Bunun üzerine, çalıştırılmak üzere, köleliğin 19'uncu yüzyılın sonlarına doğru kalkmasına kadar Afrika'dan köleler ithal edilmeye başlanılmıştır. Köleliğin kaldırılmasından sonra ise büyük arazi sahipleri; gündelik veya mevsimlik olarak ucuz ücretle işçiler istihdam etmeye, arazilerini kiraya vermek veya ortakçılık tesis etmek suretiyle işletmeye ya da emekleri karşılığında kendilerine arazi tahsis edilmek şartıyla eski kölelerini çalıştırmaya başlamışlardır (Bauer 1979, Monbeig 1984).

19'uncu yüzyılın ikinci yarısı ile 21'inci yüzyılın birinci çeyreğinde, ekonomik iklimin ihracat için elverişli olduğu zamanda haciendaslar, yerel halkın zararına olarak genişletilmişlerdir. Bu genişleme, ya yeni bölgelerin askeri yollarla işgali ya da gereğinden fazla olduğu düşünülen sahipsiz ve orta mallara el koymak suretiyle olmuştur (Roudart ve Mazoyer 2016). Sonuç olarak, Amerika Kıtası'ndaki büyük ölçekli arazilerin edinimi İspanya ve Portekiz'e çok önemli bir servet transferine yol açmış ve bununla birlikte Latin Amerika'da bugüne kadar süren "minifundia-latifundia" arazi sisteminin temelini oluşturmuşlardır (Kay 1974 ve 1998).

Amerika'daki İspanyol ve Portekiz sömürgeleri dışında, batılı devletler tarafından kolonileştirilen diğer ılıman bölgelerde, verimli arazilerin edinimi her şeyin üstünde ve yerel halkın yok edilmesi pahasına her şeyden önemli görülmüştür. Kuzey Amerika, Avustralya ve Güney Afrika'daki İngiliz kolonilerinde; Kuzey Amerika ve Kuzey Afrika'daki Fransız kolonilerinde ve Güney Afrika'nın Hollanda kolonilerinde durum bundan farklı olmamıştır (Roudart ve Mazoyer 2016).

3.5 Örnek Uygulamaların Ortak Özellikleri

Önceki bölümlerde bahsedilen büyük ölçekli arazi edinimine dair örnekler, zaman ve mekanda birbirlerinden çok uzak olsalar ve sosyal ve siyasal bağlamları ile uygulamaları farklıklar gösterse de, yine de bir dizi ortak temel özelliğe sahip oldukları görülmektedir. Sadece Osmanlı Tımar Sisteminin bu temel özelliklerden neredeyse tamamen ayrıştığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ucuz arazi ve düşük maliyetli işgücünün yarattığı benzersiz rekabet avantajı sayesinde, yakın veya uzak pazarlardan gelen taleplerin, arazi edinen kişiler tarafından sağlanması, kaçınılmaz olarak bu kişilerin güçlenmesine sebep olmuştur.

Uygulama kapsamında arazi edinen ve farklı isimlerle tanımlanan kişiler, yerli veya yabancı olmasına bakılmaksızın sınırlı sayıda kalmıştır ve arazileri genellikle çok düşük maliyetlerle edinmişlerdir. Söz konusu örnekler incelendiğinde, arazi ediniminin bu araziler üzerinde hakları bulunan veya bu arazileri kullanan yerel halkın genel olarak zararına olduğu, sonuçta kısmen veya tamamen mülksüzleşme ve geçim kaynaklarından mahrum kalmak gibi bir neticeyle yüzleştikleri görülmektedir.

Keza bir diğer ortak özellik, arazi edinenlerin sadece verimli arazileri kullanmalarının söz konusu olmadığı, ayrıca bu araziler için gerekli olan işgücünü de ya bila bedel ya da çok düşük ücretlerle edindikleridir ve bazı durumlarda kullanılan bu işgücü bölgede var olan işgücünün tamamına isabet etmektedir.

Örneklerin hepsinde, yerel halk içerisinde yer alan kimi grupların, arazi edinimine, karşı tavır aldıkları görülmektedir. Ancak bu direniş hareketlerinin neticesinde, kısmi olarak yavaşlatma veya kimi sınırlı düzenlemelerin yapılmasını sağlamak gibi küçük dereceli olumlu etkileri haricinde, sürecin tersine çevrilemediği, arazi edinimlerinin devam ettiği görülmüştür (Kerkvliet 2009).

Büyük ölçekli arazi ediniminin sürdürülebilirliğinin sağlanmasındaki en önemli gücün, her örnek uygulama incelendiğinde de anlaşılacağı gibi, askeri güç olduğu

görülmektedir. Gerek yeni yerlerin fethedilmesi ile birlikte artan ekilebilir arazi varlığının sağlanması, gerekse uygulamaya karşı çıkan yerel halkın; baskı, işkence veya ölümle sonuçlanan ikna kabiliyeti nedeniyle askeri güç bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Askeri gücün, büyük ölçekli arazi edinimi sürecindeki yadsınamayacak önemi yanında, ayrıca devletlerin ve hükümetlerin, sürecin meşrulaştırılması için algı oluşturulmasında, arazi edinen kişilerin haklarının yasal ve idari olarak güvenceye alınmasında ve bunların kabulünün temini için kamu gücünü kullanma yoluyla önemli bir rol üstlendiği de tarihsel örneklerin ortak özelliklerindendir (Roudart ve Mazoyer 2016).

3.6 Afrika'daki Büyük Ölçekli Arazi Ediniminin Tarihçesi

Çok yakın bir tarihe kadar Batılı bilim insanlarınca, insanın kökenlerine dair meseleler de dahil, tarih sahnesinde Afrika'nın rolü konusunda bir soyutlama kendisini göstermekteydi. Batı menşeli tarih metinlerine bakıldığında, Afrika Kıtası'nın, Batılı gezginler veya misyonerler tarafından 19'uncu yüzyılda keşfedildiğine dair genel kabul görmüş bir kanaatin var olduğu, öncesinin ise göz ardı edildiği, yok sayıldığı görülmektedir. Bu kanaati George Hegel'il şu sözleri net bir şekilde ortaya koymaktadır: *“Afrika dünyanın tarihsel bir parçası değildir; sergileyebilecek hiçbir hareketi veya gelişmesi yoktur.”* (Gilbert ve Reynolds 2016).

Afrikanistlerin sadece Batı kaynaklarını değil aynı zamanda Afrika ülkelerinin kendi arşivlerini ve bununla birlikte etkileşim içerisinde oldukları diğer ülkelerin arşivlerini kullanmaya başlamalarıyla bu kanaat ortadan kalkmaya başlamıştır. Afrika'nın, antik dönemden bu yana Akdeniz havzası, Müslümanların Habeşistan'a hicretiyle birlikte İslam'la tanışma ve erken dönem İslam Coğrafyası, Hint Okyanusu ticaret yolu ile Güney Asya ve Uzak Doğu ve nihayetinde coğrafi keşiflerle birlikte Batılı ülkeler ile ilişki içerisinde oldukları, tarih yazımındaki bu yeni yaklaşım ve yöntemlerin kullanılmasıyla ortaya çıkarılmıştır (Gilbert ve Reynolds 2016). Diğer bir deyişle, Dünya tarihçileri, Akdeniz kıyısında yaşamış medeniyetleri, İslam tarihçileri de İslam medeniyetinin ortaya çıkışı ve yayılışını araştırırken, yazdıklarının büyük bir bölümü aynı zamanda Afrika tarihini de ortaya koymaya başlamıştır (Gharehaghaji 1997).

MÖ 1'inci binyılda Fenikeliler ve Yunanlılar tarafından keşfedilmeye başlanan Afrika, tarih sahnesine Nil Vadisinde temayüz eden Mısır Medeniyeti ile girmiştir. Devlet düzeyinde insan topluluklarının varlığı için kusursuz bir yer olan Nil Deltasındaki kalıntılar, MÖ 10.000 yılında yabani arpa hasadı yapıldığını, MÖ 5.000 gibi erken bir dönemde ise kalıcı tarımsal yerleşimler kurulduğunu göstermektedir. Bu erken dönem Nil Devletlerinden ikisi olan Nagada ve Hierakonpolis'te yapılan arkeolojik çalışmalar, tarım arazilerini genişletmek için ağaç ve bitkilerin temizlendiğini, sulama maksadıyla kanal ve hendek inşa edildiğini, savunma maksadıyla kentlerin çevresinin duvarlarla çevrildiğini göstermektedir. MÖ yaklaşık 3.100 yılında Yukarı ve Aşağı Nil'in birleşmesi Antik Mısır'ın kurulmasına vesile olmuştur. Antik dönemde Afrika tarihinde önemli bir yeri olan diğer bir devlet ise bugünkü Tunus arazilerine tekabül eden yerde MÖ 1000'inci yılda Fenikeliler tarafından kurulan Kartaca'dır (Gilbert ve Reynolds 2016, Çomak vd. 2017).

15'inci yüzyıla kadar, diğer kıtalarla ilişkileri nispeten zayıf olan ancak bu kıtalara nazaran refah içerisinde yaşayan Afrika Kıtası'nda, başını Portekizlilerin çektiği coğrafi keşif hareketleriyle birlikte sömürgeci güçlerin kıtaya gelmesi neticesinde sömürü dönemi başlamıştır. Sömürü girişiminin kolaylaştırılmasında, özellikle Portekiz'den gelen Katolik misyonerlerin Afrikalı yöneticileri kazanmak suretiyle oluşturmayı planladıkları din ortak paydasının önemli katkıları olmuştur. Hatta yerleşimcilerin ve şirketlerin arazi edinimi konusunda misyonerlerin etkisinden de söz edilmektedir. Örneğin, İngiliz asıllı Papaz Hem, Ndebele (Bugün Güney Afrika ve Zimbabwe arasında kalan bir bölge) Kralı Lobengula'ya, yapılan bir anlaşmayı kasten yanlış çevirmek suretiyle, yerli yöneticilerin arazilerinin rızaları hilafına, yerleşimcilere açılmasına vesile olmuştur (Ataöv 2018). Misyonerlerin arazi edinimi üzerindeki etkisini iyi anlamak için Kenya'nın eski başkanı Jomo Kenyatta²⁵ tarafından dile getirilen meşhur ifadeye bakmak yeterli olacaktır: "Misyonerler Afrika'ya geldiğinde

²⁵ Jomo Kenyatta (1891-1978), Kenyalı devlet adamı. Kenya'nın bağımsızlık mücadelesinin önderi ve 1963-1978 döneminde devlet başkanlığı görevini yapmış ve 1978 yılında vefat etmiştir.

bizim arazilerimiz onların İncilleri vardı. Dua edelim dediler. Gözlerimizi kapattık. Açtığımızda bizim incilimiz, onların arazileri vardı.²⁶“

19’uncu yüzyıla gelindiğinde Afrika’da sömürgecilik faaliyetlerinin zirveye ulaştığı görülmektedir (Daban 2017). Tam da bu yüzyılın başlangıcıyla birlikte Afrika’da tarımsal üretim maksadıyla büyük ölçekli arazi ediniminin kökenlerine rastlamak mümkündür. Bu dönemde Batılı şirketlerin, Afrika’da bağımsızlık mücadelelerinin başladığı döneme kadar (1950) milyonlarca hektar tarımsal arazi edindikleri görülmektedir (Wily 2012). Örneğin, Mozambik’te koloni yerleşimleri ve şirketler birçok çiftlik kurmuşlar, bu çiftlikler Mozambik’in bağımsızlığını kazanmasıyla millileştirilmiş ve 1980’lerin sonlarından itibaren neoliberal reformların da etkisiyle özelleştirilmiştir. Bu özelleştirilen çiftliklerin çoğu, bugün için arazi edinimine konu olan anlaşmaların nesnesi olmuşlardır (Cotula 2013). Benzer tablolar Afrika’nın farklı bölgelerinde de ortaya çıkmaktadır. Liberya’da yeni demokratik hükümet, 1920’lere kadar uzanan bazı anlaşmaları yeniden müzakere etmiş ve daha sonra büyük ölçekli araziler için yeni imtiyazlar çıkarmış, ayrıca Gana, Tanzanya ve Zambiya gibi ülkelerde de, 1970’lerde ve 1980’lerde mekanize tarım için devlet çiftlikleri kurulmuş ve uluslararası sermayenin de katılmasıyla yakın zamanda özelleştirilmiştir. Ayrıca, sömürge, yabancı ve devlet güdümlü arazi edinimleri yanında, ulusal seçkinlerin de arazi edindikleri görülmektedir.

Afrika Kıtası’nda günümüzde vuku bulan arazi edinimini doğru bir şekilde tahlil etmek, konunun özellikle 19’uncu yüzyılın başlarında meydana gelen gelişmelerle birlikte bugüne uzanan bir zaman aralığında ele alınmasını zorunlu kılmaktadır (Huggins 2011, McMichael 2012, Cotula 2013).

Yukarıda yer alan kısa açıklamalar çerçevesinde Afrika’da arazi ediniminin tarihçesini, arazi edinen aktörleri baz alarak iki dönem altında incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi ki; aynı zamanda Afrika’nın sömürü tarihidir, sömürgeci devletler veya bunlara

²⁶ “When the Missionaries arrived, the Africans had the land and the Missionaries had the Bible. They taught us how to pray with our eyes closed. When we opened them, they had the land and we had the Bible.”

bağlı şirketler tarafından, sömürü maksadıyla arazi ediniminin yapıldığı kolonyal dönemdir. Kolonyal dönem 15'inci yüzyıldan başlayıp, bağımsızlık mücadelelerin başladığı ve egemen devletlerin ortaya çıkmasıyla arazi ediniminin yeni bir boyut kazandığı 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. İkinci dönem ise Afrikalı Devletlerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte, arazi edinimi sürecine iktidara egemen olan güçlerin ve yerel seçkinlerin dahil olduğu dekolonizasyon dönemidir. Dekolonizasyon dönemi, 1950'li yıllardan başlayıp, bağımsızlık mücadeleleri sonucu iktidara egemen olan güçlerin, hükümetlerin, politikacı ve bürokratların, yerel seçkinlerin, bölgesel aktörlerin arazi edinimi sürecinin ana aktörlerinin olduğu, yabancı devletlerin ve yatırımcıların, Afrika'daki ekonomik ve siyasi reformların da etkisiyle tarım arazilerine yönelik ilgilerinde büyük bir sıçramanın yaşandığı 2000'li yıllara değin devam eden dönemdir.

2000'li yıllarda ise arazi edinimi yeni bir boyut kazanmış ve bu araştırmanın konusunu oluşturan Afrika'daki büyük ölçekli tarım arazilerinin özellikle yabancı devletler ve uluslararası şirketler tarafından edinildiği bir döneme girilmiştir. Bu yeni dönem, 1980'li yıllarda kıtaya egemen olan ekonomide liberalleşme ve yabancı yatırımın teşvik edilmesi süreciyle başlamış, ancak daha çok 21'inci yüzyılın başlarında vuku bulan gıda krizinin tetiklemesiyle ivme kazanmıştır.

Büyük ölçekli arazi ediniminin tarihçesi yukarıda bahsedilen iki dönem esas alınarak verilmiş, içinde bulunduğumuz dönem ise araştırmanın ana konusu olarak daha detaylı bir şekilde takip eden bölümde incelenmiştir.

3.6.1 Kolonyal dönem

Afrika'daki arazilerin ediniminin tarihçesini, Afrika'nın kolonileşme süreciyle başlatmak gerekmektedir. Çünkü bu dönemde, milyonlarca hektar arazi yerleşimciler ve sömürge şirketleri tarafından ele geçirilmiştir. Doğal olarak bu dönemdeki arazi edinimi 21'inci yüzyılda, egemen uluslardan oluşan Afrika Kıtası'nda ve daha çok gıda güvencesi saikiyle tarım arazilerinin ediniminden; sebepler, yöntem ve aktörler açısından büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak bugünü iyi anlamak ve özellikle

21'inci yüzyılda yaşanan arazi ediniminin Afrika'da ikinci yeni kolonyalizm hareketi olarak (Rulli vd. 2013) tartışılmasının altında yatan endişeyi ortaya koymak açısından kolonyal dönemi iyi etüt etmek gerekmektedir. Bugün akdedilen anlaşmaların çoğunda, kolonyal dönemde yapılan anlaşmaların izlerine rastlamak mümkündür (Cotula 2013). Ayrıca bugün Afrika'daki birçok devlette var olan ve hükümet ile vatandaş arasındaki en büyük ihtilaf konularının başında gelen arazi meselesi, kolonyal devletler tarafından ortaya konulan uygulamalardan kaynaklanmaktadır (Kouakou 2017).

15'inci yüzyıl dünyanın hem büyük, hem de küçük hale geldiği, esaslı değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle Portekizliler'in öncülük ettiği coğrafi keşifler sayesinde, farklı dünyalar olarak bilinen ama birbirleriyle bağlantısı olmayan kıtalar, artan bir şekilde ekonomik, sosyal ve kültürel alışveriş yoluyla birbirine bağlanmış ve dünya daha büyük bir hale gelmiştir. Bununla birlikte artık insanoğlu, bilgi ve ulaşım teknolojisindeki gelişmelerle, daha önce sadece araçlar ve uzun mesafeli ticaret ağlarıyla etkileşimde olan gruplarla, artan bir kolaylıkla görüşme fırsatına kavuşuyor ve böylelikle dünya daha küçük bir hale geliyordu. Bu açıklamadan yola çıkarak, bugün birçoğumuz için artık alelade bir kavram haline gelen küreselleşmeye, özellikle 15'inci yüzyılda vuku bulan bu gelişmelerin bir neticesi olarak da bakmak gerekmektedir. Çoğu tarihçi 15'inci yüzyılı bu tek dünyaya dönüşümün, ekonomik veya politik olmasa bile düşünsel olarak tamamlandığı bir zaman olarak belirtmektedir. Şunun da altı çizilmelidir ki bu süreç, Amerika'nın keşfinden ziyade, Afrika Kıtası'na yapılan seyahatlerle başlamıştır. Bunun delilleri, keşiflerin sebep olduğu bu dönüşümün ilk olarak Afrika'da gerçekleşmesinde kendini göstermektedir (Ermağan 2014, Gilbert ve Reynolds 2016). 15'inci yüzyılda gerçekleştirilen coğrafi keşif yolculukları Avrupalı beyazlarla, Afrikalıların ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu ilişkinin başlangıcı aynı zamanda, dünyanın tek tipleşmesinin başka bir ifadeyle küreselleşme sürecinin de başlangıcına vesile olmuştur.

Belirtilen yeni değişim sürecini, Afrika'nın farklı bölgeleri farklı biçimlerde tecrübe etmişlerdir. Örneğin, Batı ve Batı-Orta Afrika'nın Batılı beyazlarla teması ve sonrasında

ortaya çıkan ve zamanla yükselen köle ticareti²⁷ bölgenin kadim ekonomik yapısının ve ilişkilerinin yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. Orta ve özellikle Güney Afrika'ya yönelik yerleşimci hareketi, bölgedeki demografik yapının ve insan görünümünü köklü bir şekilde değiştirmiştir. 15'inci yüzyıldan daha önce İslam, Hristiyanlık ve Hint Okyanusu ticaret yoluyla Afrika'nın diğer bölgelerine nazaran daha geniş bir iletişim ağına sahip olan Doğu ve Kuzey Afrika ise Osmanlı, diğer İslam Ülkeleri ve Avrupalı güçler arasında iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Gilbert ve Renolds (2016), bu dönemde yeni tahıl üretiminin ve tarım teknolojilerindeki gelişmenin ve bunların yarattığı ekonomilerin, tüm Afrika'nın ekonomik, politik ve kültürel yaşamı üzerinde radikal etkiler yarattığını belirtmiştir.

Portekizli denizciler 14'üncü yüzyıldan itibaren ara sıra farklı saiklerle de (balık, çöl üzerinden Kuzey Afrika'ya taşındığını düşündükleri altın kaynaklarına ulaşmak gibi) olmakla birlikte esasen Hindistan'a bir deniz yolu bulmak için Atlantik Okyanusu'nda sürekli keşif gezileri yapmışlardır. Bu gezilerden birini yapan Lancarote de Lagos Batı Afrika'da Senegal sahillerine ulaşmayı başarmış ve bu seyahatle birlikte Afrika'nın Avrupa ile olan serüveni başlamıştır. 15'inci yüzyıl boyunca Portekizliler Batı Afrika sahillerindeki pek çok toplulukla ticari ilişkilerini geliştirmişlerdir. 1482 yılında bugünkü Gana'da bulunan ve maden anlamına gelen "El Mina" adıyla bilinen kaleyi inşa etmişlerdir. El Mina daha sonra Afrika köle ticaretinin üssü haline gelmiş ve bu zulüm ticaretinin sembolü olmuştur. Afrikalıların köleleştirilmesi ve Afrika'nın sömürülmesi bu tarihten sonra başlamış ve 20'nci yüzyıla kadar devam etmiştir (Gharehaghaji 1997, Gilbert ve Reynolds 2016).

Batı Afrika'yla yapılan bu ilk temastan sonra bir grup Portekizli üzerinde kimsenin yaşamadığı, ancak ekvator üzerinde yer alması nedeniyle şeker üretimi için ideal iklim yapısına sahip olan, ayrıca yeni bir müttefik ve potansiyel köle kaynağı olan Kongo Krallığı'na yakın olan Sao Tome adasına yerleşmişlerdir. Sao Tome adasına yerleşmek birkaç nedenden ötürü bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan

²⁷ Afrika'da köleliğin kurumsallaşması, Portekizlilerin Kıta'ya ilk gelişlerinden öncesine dayanmaktadır. Ancak Afrikalı toplumun sahip olduğu köle muhtemelen kısıtlı bir sayıya tekabül etmektedir. Ayrıca Avrupalılar için de köle edinmek ve köle ticareti klasik zamandan beri var olan bir olgudur (Gilbert ve Reynolds 2016)

birincisi, şekerin tüketildiği bir yerden uzakta karlı bir şekilde üretilbileceğinin gösterilmiş olmasıdır. İkinci önemli husus ise, Avrupalıların iç ve/veya dış pazar için bir üretimi kendi yurtlarından nispeten uzakta ilk defa gerçekleştiriyor olmalarıdır (Gilbert ve Reynolds 2016). Portekizlilerin Sao Tome adasında başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş oldukları şeker üretimi, iç ve/veya dış pazarda değerlendirmek üzere bir ürünün başka devletlere ait arazilerde üretilbileceği fikrini pekiştirmiş ve böylelikle bu araştırmanın konusu olan; devletlerin gıda güvencesi saikiyle yabancı devletlerde tarım arazisi edinimi olgusunun ortaya çıkmasına sebep olunmuştur.

15'inci yüzyılda Portekiz'le, daha sonra İspanya, Hollanda, Fransa, İngiltere, Belçika, İtalya ve Almanya ile, geç dönemde ise ABD'nin de katılımıyla birlikte, başta Afrika olmak üzere bütün Dünyayı, siyasi, ekonomik ve sosyokültürel anlamda derinden etkileyen ve etkileri hala devam eden Afrika'nın sömürülmesi süreci başlamıştır. Sömürge sürecinin ana aktörleri olan bu ülkeler, kurdukları şirketler vasıtasıyla faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir: İngiliz Kraliyet Afrika'sı Şirketi, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, Hollanda Batı Hindistan Şirketi, Anonim Ticaret Şirketi, Danimarka Ginesi Şirketi, İsveç Afrika'sı Şirketi ve Fransız Senegal Şirketi bunlardan öne çıkanlardır. Bugün hala, yöntem, içerik ve araçlar açısından farklılaşmakla ve yeni emperyalizm olarak adlandırılmakla birlikte devam eden sömürge düzeninin de baş aktörleri yine şirketlerdir (Commey 2017).

18'inci yüzyılda Portekizlilerin elinde bulunan Ekvator Ginesi'nin İspanya'ya bırakılması, bu ülkenin Afrika'da kolonileşmesinin önünü açan ana sebep olmuştur. Daha çok Güney Amerika'da etkili olan İspanya, özellikle İkinci Dünya Savaşının ve akabinde Afrika'da baş gösteren karışıklıkların da etkisiyle, bu kıtadaki etki alanını genişletememiştir. Buna rağmen kıtadaki faaliyetlerine tamamen son verdiği ana kadar; Fas, Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti ve Ekvator Ginesi'nde varlığını hissettirmiştir (Daban 2017).

16'ncı yüzyılda İspanya'dan ayrılarak bağımsız bir devlet olarak Dünya sahnesine çıkan Hollanda ise, deniz aşırı bölgelerde daha güçlü olmak için açtığı ticaret merkezleri üzerinden sömürü ve kolonileşme faaliyetlerini yürütmüştür. Bu maksatla Afrika'da

yoğun olarak Cape Town'da yerleşmeye çalışmış, ayrıca Batı Afrika'da ele geçirdiği maden ocakları üzerinden etkinliğini sürdürmüştür.

Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerinde en etkili devletlerden biri de Fransa'dır. 19'uncu yüzyıl başlarında sömürgelerini idare etmek üzere bir Sömürge Bakanlığı kuran Fransa'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyeti, 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu kontrolündeki Cezayir'i işgali ile başlatılabilir. Afrika'nın kuzeybatısı ve Sahra'nın büyük bölümünde hakimiyet kuran Fransa; Cezayir, Gabon, Moritanya, Senegal, Gine, Fildişi Sahili, Kongo, Mali, Madagaskar, Burkina Faso, Benin, Çad ve Nijer'i hakimiyeti altına almıştır. Bugün Afrika'da bulunan 56 bağımsız devletin 25 tanesinin Fransızca'yı resmi dil olarak kabul etmesi, Fransa'nın Afrika'daki etkisinin önemli göstergelerinden biridir (Ermağan 2014, Daban 2017).

İngiltere'nin kıtaya ilk gelişi, Gambiya'ya bağlı James Adası'nın ele geçirilmesi ile olmuştur. Daha sonra Hollanda'nın kontrolünde olan Cape Colony'yi 1815 yılında almış ve buradan kuzeye doğru ilerlemeye başlamıştır. Daha sonra Mısır'ı işgal ederek 1882 yılında Fransa'nın buradaki işgaline son vermiştir. Sudan'ı da kontrolüne geçiren İngiltere, Mısır-Sudan ortak yönetimini kurmuştur. Daha sonra Güney Afrika'ya yönelen İngilizler'in bu bölgede kalıcılığı, 60.000 kişilik Hollanda ordusu ile 300.000 kişilik İngiliz ordusunun 1899-1902 yılları arasında karşı karşıya geldiği ve İngiliz ordusunun galibiyeti ile sonuçlanan Boer Savaşı ile olmuştur.

Türklerin Afrika ile münasebetleri 9'uncu yüzyılda Tolunoğulları ile başlamış, daha sonra İhşitler, Eyyubiler ve Memlüklerle devam etmiştir. 16'ncı yüzyıl boyunca Akdeniz dünyasında güçlü bir askeri yapıya sahip olan Osmanlı, gerek Kuzey Afrika'da gerek Kızıldeniz ve Doğu Afrika sahillerinde kontrolü elde tutmayı başarmıştır (Şahin 2018). Osmanlıların Afrika'ya yönelişini, bir fetih hareketi olarak tanımlamamak, daha çok bu bölgede bulunan Müslümanların, sömürgeci güçler karşısındaki yardım taleplerini karşılamaya yönelik bir cevap olarak nitelendirmek gerekir. Nitekim Osmanlılar kıtanın kuzeyini İspanyollardan, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu sahillerini Portekizlilerden korumuşlardır (Kavas 2005). Kıta'ya yönelik sömürge hareketlerinin uzun yıllar sadece sahil kesimlerinde kalması ve içeriye girilememesinde, coğrafi

engellerle birlikte, Osmanlının Kıtada aldığı pozisyonun etkisi de söz konusu olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Afrika'nın iç bölgelerinde yaşayan Müslüman guruplarla, Osmanlı Devleti arasında yakın ilişki kurulabilmiştir (Şahin 2018).

19'uncu yüzyıla kadar, Afrika ile diğer devletlerin siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan çok boyutlu bu ilişkileri esnasında, arazi işgalinin önemli bir yer tutmadığı görülmektedir. Ancak 19'uncu yüzyıla gelindiğinde birçok etken bu ilişki biçiminde radikal değişimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz Sanayi Devrimidir. Sanayi Devrimi, önce İngiltere'de ve ardından bütün Avrupa ve ABD'de verimliliği arttırmış, ulaşım ve iletişimde değişikliklere neden olmuş, askeri kapasiteleri genişletmiş ve toplumları dönüştürmüştür. Bu değişiklikler, zengin ülkeler ile fakir ülkeler arasındaki makasın açılmasını sağladığı gibi aynı zamanda, güçlü olanların diğerlerini daha kolay zapt etmelerine imkan sağlamıştır (Hobsbawm 1999).

Önemli gelişmelerden bir diğeri ise Avrupa'da 1873-1896 yıllarında vuku bulan ve kaynaklara “uzun bunalım” olarak geçen ekonomik krizdir. Uzun bunalım ve bu duruma uyum sağlamak veya tepki vermek maksadıyla kabul edilen korumacı önlemler, Avrupalı ülkelerin, üretim fazlalarına yeni pazarlar elde etmenin bir yolu olarak kolonileşmeye daha fazla müracaat etmelerine sebep olmuştur. Tam da bu noktada, Afrika'nın mineral zenginlikleri ve tarımsal ürün üretme konusundaki uygunluğu da Avrupalıların bu bölgelere yönelmesinde çekici güç unsuru olmuştur. Aslında, Avrupa ve Kuzey Amerika'da, ortaya çıkan tüketim toplumlarının ihtiyaçlarını karşılamak için, endüstrinin daha çok üretmesi ve bunun da sağlanabilmesi için endüstriye daha fazla hammaddenin tedarik edilmesi gerekiyordu. Ayrıca bazı Avrupa ülkelerindeki, politik rekabet ve yükselen milliyetçilik, sömürgeci maceralara olan arzuyu ve emperyalist emelleri körüklemiştir (Amanor 1999).

19'uncu yüzyıla kadar Afrika'nın Batılı Devletler tarafından sömürülmesine yönelik yaşanan gelişmeler, birçok kaynakta da açık bir şekilde ifade edildiği üzere 1884 yılında Berlin'de toplanan ve Afrika'nın paylaşımı (Scramble for Africa) olarak ünlenen Berlin Konferansı ile zirve noktasına ulaşmıştır (Kouakou 2017). Bu durum, Avrupa'da

yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin ve özellikle de sanayileşme neticesinde artan hammadde talebinin karşılanması amacıyla, Batılı Devletler arasında ortaya çıkan rekabetin neticesi olarak değerlendirilmelidir. Hammadde rekabeti, el değmemiş bölgelerden en önemlisi olan Afrika'ya yönelik sömürge faaliyeti maksatlı ilginin artmasına neden olmuştur. Bu artan ilgi “Afrika için kapışma” olarak tanımlanan sömürge rekabetini ortaya çıkarmış ve bu rekabetin neticesi olarak, Afrika'nın kaderini belirleyen ve etkileri günümüze kadar da devam etmekte olan Berlin Konferansı 1884 yılında toplanmıştır. Berlin Konferansı birçok kaynakta, sömürgeciliğin resmi başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Çomak vd. 2017).

Ortaya çıkan rekabetin aktif tarafı hiç şüphesiz Almanya olarak belirtilmektedir. Nitekim Berlin Konferansı da, üstünlüğü ele almayı ve bölge siyasetinde daha aktif olmayı hedefleyen Alman Başbakanı Otto Von Bismarck'ın öncülüğünde 15 Kasım 1884-26 Şubat 1885 tarihleri arasında toplanmıştır. 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında siyasi birlikteliğini sağlayan, sanayileşen ve dışa açılmayı hedefleyen Almanya; önceden, Belçika, Fransa ve İngiltere arasında bölüşülmüş Afrika'da, Bismarck döneminde denizaşırı sömürgeci bir anlayışla şekillenen dış politikanın da neticesi olarak yeni sömürgeler elde etmek arzusu taşımıştır. Alman yerleşimcilerin Afrika'ya ulaşması ile Almanya etki alanlarını belirlemiş ve Güneybatı Afrika, Kamerun, Togo ve Doğu Afrika bölgeleri elde edilmek istenilen yerler olarak tespit edilmiştir (Ferro 2002).

Almanya öncülüğünde toplanan Berlin Konferansı'na Avusturya-Macaristan, Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda, Portekiz, Rusya, İspanya, İsveç-Norveç Krallığı, Osmanlı Devleti²⁸ ve ABD olmak üzere on dört devlet katılmıştır. Afrika halklarının tepkisini çekmemek ve konferansın gerçek amacını gizlemek için, Kongo havzasında geniş bir “serbest ticaret bölgesi” kurulması ve Kongo ve Nijer nehirleri

²⁸ Osmanlı Devleti'nin Afrika Kıtası'nda toprağı olmasına rağmen Berlin'de yapılacak konferansa ilk etapta davet edilmediği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti konferansa katılmayı gerekli görmüş ve konferansta kendisinin de bir üye ile temsil edilmesinin gerekli olduğunu uluslararası alanda duyurmuştur. Bu çabaların neticesinde, yapılan resmi davet ile konferansa katılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti, konferanstaki çabasına rağmen ciddi bir varlık gösterememiş, hatta istemediği bazı sonuçların ortaya çıkmasından dolayı konferans metnini, Afrika'da çok sayıda müslümanın bulunması, onların himayesi ve umurun menfaatlerinin korunmasını sağlamak, esir ticaretinin yasaklanmasını desteklemek, Afrika sahillerindeki arazi istimlâkleri sırasında çıkarlarını korumak düşüncesiyle ve “kayd-ı ihtirâzî şartı” ile 25 Haziran 1885 tarihinde gecikmeli olarak imzalamıştır (Şahin 2018).

üzerinde serbest dolaşımın garanti altına alınması amacıyla konferansın yapılacağı propagandası yapılmıştır (Adebayo 2011). Ancak konferansın, Afrika'nın sömürülmesine hız kazandırmaktan başka bir amaç taşımadığı herkesçe malumdur. Bu meseleyi sorunsuz halletmek isteyen sömürgeci devletler konferansı “centilmenlik” çerçevesinde ele almışlardır (Ferro 2002). Nitekim Luraghi (2011) konferansın “*büyük ve küçük devletlerin birbirlerinin ayaklarına çok basmadan paylarına düşeni alabilecekleri biçimde, eski ve yeni bütün iştahları yatıştırma gibi takdir edilecek bir maksatla*” toplandığını ifade etmektedir. Ancak yine de alınan bütün kararların gerçek niyeti apaçık bir şekilde ortaya koymasına rağmen, imzalanan metin; “*karşılıklı ve iyi niyetli bir ruh haliyle, Afrika'nın belirli bölgelerinde ticaretin ve medeniyetin gelişmesine en elverişli ortamı oluşturmak dileği ile...*” ifadeleriyle başlamaktadır (Cotula 2013).

Berlin Konferansı sonucunda 26 Şubat 1885 tarihinde yedi bölüm ve 38 maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma centilmenlik anlaşması niteliğindedir. Böylece Afrika'daki sömürgeciliğe uluslararası bir meşruiyet kazandırılmış ve “yağmanın” kuralları belirlenmiştir (Şahin 2018).

Konferansta üzerinde en çok durulan konuların başında, hiç şüphesiz Afrika'nın iç bölgelerine ulaşım açısından son derece stratejik bir konuma sahip olmasının da etkisiyle Kongo yer almıştır. Fransa, Kongo üzerinde bazı imtiyazlar elde etmiş, ancak Fransa'nın kontrolsüz bir şekilde genişleme olasılığı karşısında özellikle Almanya ve İngiltere, Belçika ve Portekiz gibi kısmen küçük devletlerin kendi güçlerinden beklenmeyecek büyüklükte pay almasını daha uygun bulmuşlardır (Ferro 2002).

Konferansta, büyük devletlerin Afrika'ya yaklaşımları: “Afrika kimseye ait değildir” ifadesinde kendisini bulmuştur. Böylelikle Afrika'da bulunan mevcut halkların ve yönetimlerin tamamı yok hükmünde kabul edilmiştir (Kavas 2005, Şahin 2018). Bu kabul Konferansta alınan en önemli kararlardan birinin de altyapısını oluşturmuştur ki, bu karar: Çeşitli ülkeler tarafından üzerinde hak iddia edilen arazilerin “fiili işgali” hakkında alınan karardır. Bu kararın anlamı; herhangi bir devletin fiilen işgal etmediği bölgenin kendisine ait olduğunu iddia edilemeyecek olmasıdır. Böylelikle Berlin

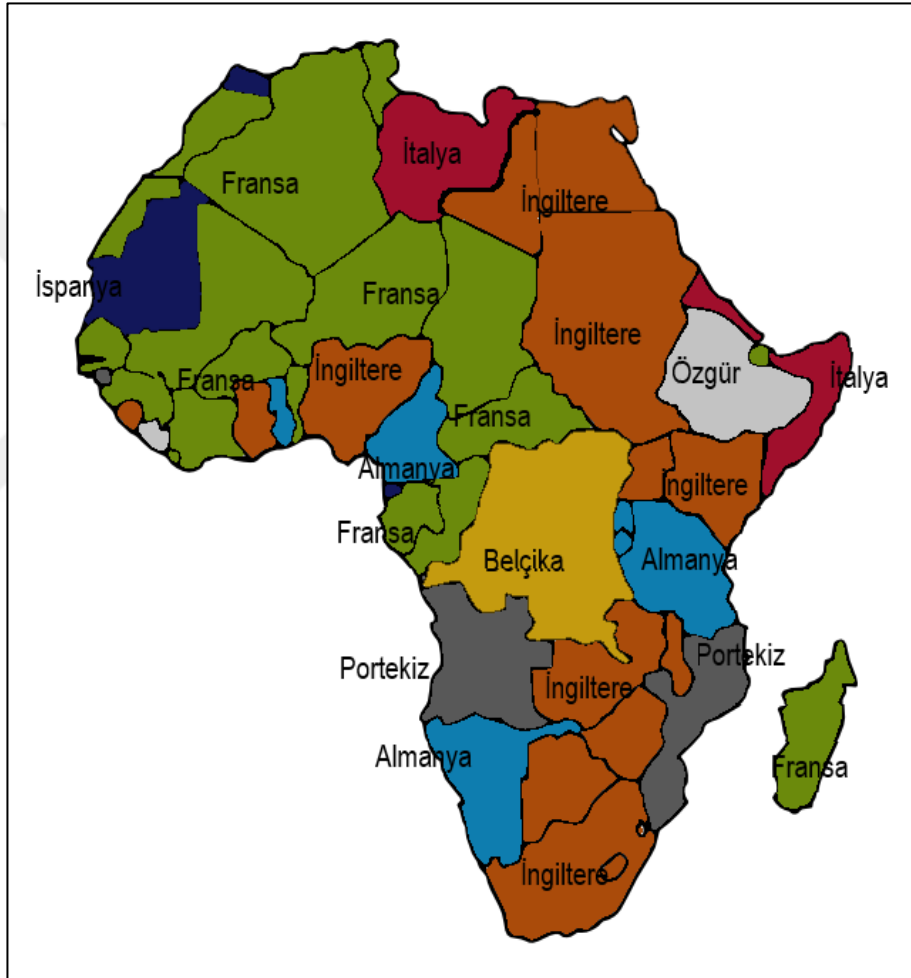
Konferansı, Afrika'nın sömürgeleştirilme sürecine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu şekilde oyunun kuralları konulmuş, “bayrak yarışı” olarak nitelendirilen arazi ilhakları hızlı bir şekilde başlamıştır (Ferro 2002).

Berlin Konferans'ında, Afrika'da fiili işgal prensibine göre paylaşılan bölgeler arasındaki sınırlarla ilgili ana kurallar da tespit edilmeye çalışılmıştır. Afrika'da mevcut kaynakların bütün tarafların serbest erişimine açılması ve bunun garanti edilmesi ise ileri sürülen ve kabul gören başka bir konu olmuştur. Bu durumun Afrika'da yaşanan karmaşaya düzen getireceği ileri sürülmüştür. Ancak bu kararın uygulanması mümkün olmamıştır. Konferansta, Avrupalı devletler arasında imzalanan anlaşmalara göre ekvatorial Afrika'nın neredeyse tamamının siyasi statüsü belirginleştirilmiştir. Buna göre batı kıyılarındaki geniş bölgelerin Fransa, Portekiz ve Almanya tarafından ülkenin büyük göllerinin doğusunu kontrol altına almak amacıyla işgali uygun bulunmuştur. Orta Afrika'nın en zengin ve en çok arzu edilen arazilerinde “Özgür Kongo Devleti” kurulmuş, mülkiyeti ise Belçika Kralı II. Leopold'e bırakılmıştır (Ferro 2002, Şahin 2018).

Afrika'nın bir pasta gibi paylaşılmasına ilişkin kurallar üzerinde mutabık kalan sömürgeci devletler, paylaşım yapıldıktan sonra uygulanacak kurallar üzerinde de anlaşmışlardır. Bu durumu Ferro (2002); artık Avrupalı sömürgeci devletler, birbirlerine haber vermeksizin “vahşiler gibi” arazi elde etmeye kalkışmayacaklardır, ifadesiyle dramatize ederek ortaya koymuştur. Sonuç olarak Berlin Konferansı'nda planlanan ve sömürgeci Avrupalıların hayallerini süsleyen paylaşım düşüncesi Afrika'da gerçeğe dönüşmüş, böylece Afrika'nın doğal ve geleneksel yapısını Avrupa'nın da siyasi ve ekonomik yapısını değiştirecek sömürü düzeni işlemeye başlamıştır (Şahin 2018).

Konferansın Kıta'nın sömürgeleştirme sürecine kattığı ivmeyi göstermesi açısından şu rakamlar çok önemlidir: 1875 yılına kadar Kıta'nın sömürgeciliğe maruz kalan kısmı 1/10 iken, 1895 yılına gelindiğinde bu oran 9/10'a yükselmiştir. Yani Kıta'nın sadece %10'luk bir kısmı henüz sömürüye maruz kalmamış durumdadır (Armaoğlu 2016).

Berlin Konferansı'nın neticesinde hız kazanan kolonileşmenin, büyük ölçekli tarım arazilerinin ilk edinim biçimi olarak adlandırılması da mümkündür (Cotula 2013). Bu nedenle özellikle modern dönemde sözleşmelere konu olan Afrika'daki büyük ölçekli arazi ediniminin, yeni nesil sömürgecilik olarak adlandırılması da buradan kaynaklanmaktadır. Nitekim FAO'nun dönem başkanının 2008 yılında basına verdiği bir demeçte, bahse konu arazi anlaşmalarının “yeni sömürge paktı” yaratma riski taşıdığını ifade etmesi de bu tespiti doğrular niteliktedir (Cotula 2013).

Şekil 3.1 Berlin Konferansı sonrası Afrika paylaşım haritası (Tanrıkulu 2017)

Konferansı takip eden birkaç yıl içerisinde, Afrika'nın büyük bölümü Avrupalı devletlerin egemenliğine girmiştir ve bu sömürgecilerin hakimiyeti, Afrika tarihinde görülmemiş bir hız ve kapsamda arazilerin ele geçirilmesini tetiklemiştir. İşgal ettikleri arazilerde siyasi egemenliği savunan Avrupalı devletler, diğer taraftan geniş arazileri ele

geçirmeyi de kendilerinde hak olarak görmüşlerdir. Daha da ötesi yönetimi etkileyen çoğu hukukî konuda yerli uygulamaları yok sayarak kendi fikirlerini hayata geçirmişlerdir. Afrika'nın modernleşmesinde, arazi üzerinde özel mülkiyet tesisinin önemli bir adım olduğunu düşünerek, sürekli kullanılmayan ya da üzerinde yaşayanların bulunmadığı arazileri yerleşimcilere açmışlardır. Bu durum birçok çiftçinin kendi arazilerinde, Avrupalı yerleşimcilerin işçileri olarak çalışmak veya kimilerini az talep gören arazilere ya da iş bulmak için şehirlere göç etmek zorunda bırakarak, geleneksel ekonomiye zarar vermişlerdir (Çomak vd. 2017).

Bu dönemde kolonyal güçler tarafından, bölgenin siyasi, ekonomik ve coğrafi farklılıkları dikkate alınarak arazi mülkiyetine dair yapılan uygulamalara bakıldığında altı temel stratejinin güdüldüğü görülmektedir (Çomak vd. 2017). Bunlar; (i) Afrikalı şefler, krallar ve emirlerin arazilerini fethederek egemenliklerini sona erdirmek ve bu suretle yeni bir egemenlik oluşturmak, (ii) üzerinde siyasi nüfuz elde ettikleri arazileri sahiplenerek, Afrikalıların arazi haklarını kademeli olarak azaltmak, (iii) Afrikalıların arazileri ortaklaşa kontrol etmeleri, sahibi değil elinde bulunduran kişiler olmaları, arazilerin ticarî olmamasına dayanılarak, sahipsiz nitelikte olduklarından yola çıkarak yerlilerin buralarda işgalci olduklarını iddia etmek, (iv) tarım arazisine dönüştürülmemiş arazilerin boş olduğunu vurgulamak, (v) araziler üzerindeki kontrolü merkezde toplayarak, arazi mülkiyetine ve haklarına dair yerel mekanizmaları önemsizleştirmek, (vi) barışı ve üretimi devam ettirmek için yerli yerleşimlerine saygı göstermek.

Arazileri elde edebilmek için “sahipsiz araziler” kavramı temel dayanak olarak kullanılmıştır. Bu kavram, verimli bir fonksiyon icra etmeyen arazilerin boş ve sahipsiz olarak kabul edilmesi anlamında kullanılmıştır (Wily 2012). Yapılan yasal düzenlemeler, koloni döneminde ve dahi sonrasında, boş arazilerin devlet tarafından veya onu temsil eden bir kurum tarafından (İngiliz kolonileri için Kraliçe gibi) sahiplenilmesine olanak tanımıştır. Afrika Kıtası'nın nüfus yoğunluğunun bugüne kıyasla çok daha düşük olduğu ve birçok önemli kaynağın kullanılmadığı veya mevcut kullanım biçiminin verimli bir kullanım biçimi olarak kabul edilmesi olanağının olmadığı bu dönemde yapılan yasal düzenlemeler, Afrika'daki tarım arazilerinin büyük

bir kısmının koloni devletlerinin eline geçmesine olanak sağlamıştır. Berlin Konferansındaki bu ince kelime oyunlarının neticesi olarak, kendi arazilerini işleyen Afrikalılar bir anda başkalarının arazilerinde işçi durumuna düşmüşlerdir. Gana ve benzeri birkaç yerde, arazi edinimi daha dolaylı yollardan gerçekleşmiştir. Gana’da yerel yöneticilerin (şeflerin) ve spekülasyon amacıyla arazi edinmek isteyen ulusal bürokrasinin direnci neticesinde, İngilizlerin Kraliçe adına boş arazileri sahiplenmesine yönelik yasal düzenlemeler başarısızlıkla sonuçlandırılmıştır. Bu durumu çözmek maksadıyla yeni araçlar geliştiren koloni devletleri, müttefik olarak gördükleri yerel makamların yetkilerini arttırmak suretiyle kırsal arazileri ve buradaki insanları kontrol altında tutmuşlardır (Cotula 2013)

Koloni devletler arazi üzerindeki kontrol yetkilerini, Afrika’nın kaynaklarını yerleşimciler ve şirketlere açmak için kullanmışlar ve bunun neticesinde ise yerel halkın mülksüzleşmesi ve yerlerinden edilmesi söz konusu olmuştur (Kouakou 2017). Böylece, Güney ve Doğu Afrika’nın pek çok bölgesinde koloni arazilerinin büyük bölümleri önemli Avrupalı yerleşimciler tarafından edinilmiştir. 1913 tarihli Yerli Araziler Kanunu ile Güney Afrika’da, nüfusun çoğunluğunu oluşturan yerel halka arazilerin sadece %13’ü bırakılmıştır. Ayrıca Avrupalı yerleşimciler Zimbabve’de arazilerin %49’una, Kenya’da %7’sine ve Botswana’da %6’sına sahip olmuşlardır (King 1977).

Batılı şirketler bu şekilde, Avrupa ve Kuzey Amerika’daki sanayileşen ekonomilerin ihtiyaç duyduğu, pamuk, palmiye yağı ve kauçuk gibi malları üretmek için ihtiyaç duydukları çok geniş arazilere sahip olmuşlardır. Örneğin, İngilizler Sudan’da, Mavi ve Beyaz Nil nehirleri arasında yaklaşık 880.000 bin hektarlık bir alanı kapsayacak şekilde, pamuk yetiştirmek için dünyanın en büyüklerinden biri olmaya devam eden Gezira sulama programını geliştirmişlerdir (Plusquellec 1990). Yine bu dönemde bir İngiliz Şirketi tarafından, DKC’de, sabun üretimi için gerekli olan palmiye yağı elde etmek maksadıyla 100.000 hektarlık bir alanda fidanlık kurulmuştur (Amanor 2012). Bir diğer örnek ise, araba lastikleri üreten bir Amerikan şirketinin kauçuk üretimi için Liberya’da ele geçirdiği milyonlarca dönümlük arazidir (Cotula 2013).

Arazi edinimi amacıyla yapılan bir diğ er uygulama ise, yukarıda bahsedilen temel stratejiler içerisinde de yer almaktadır. Bu uygulama, yerel arazi sahiplerini m lks zle tirmeksizin arazi üzerindeki haklarını zayıflatmak yoluyla yapılmış olup, bunun etkisi günümüz koşullarında bile halen hissedilmektedir. Amerika'nın aksine Afrika'nın birçok bölgesinde, kısmen zorlu arazi şartları nedeniyle, Avrupalı yerle imcilerin  l eği sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu nedenle yerle imciler, Batı Afrika'nın birçok yerinde olduğu gibi, merkezi siyasi yapıların bulunduğu, pazarların ve ticaret yollarının iyi organize edildiği yerlerde, tarımsal ürünleri yerel üreticilerden tedarik etmeyi tercih etmişlerdir (Amanor 2012). Burada, m lks zle tirme yoluyla arazi edinimi bu nedenle daha sınırlı düzeyde olmuştur. Ana  lke için gerekli olan, kakao, kahve, pamuk gibi ürünler büyük ölçüde yerel çiftçiler tarafından yeti tirilmi , bu tür durumlarda Avrupalı  irketler ise yerel üreticilerden üretilen ürünleri sözleşmeli veya sözleşme yapmadan satın alarak daha çok için ticaret ve işlem sürecine odaklanmışlardır. Bu yolla araziyi kamula tırarak değer elde etmek yerine, vergi toplamak ve tarımsal ürünlerin fiyatlarını manipüle etmek suretiyle değer elde edilmeye çalışıldığı gözlenmiştir.

Avrupalıların egemen olduğu değer zincirinin sekteye uğramaması için gerekli olan emeğin temini açısından sömürgeci güçler, baskı ve bazı düzenlemeler yanında ekonomik teşvikleri de politika aracı olarak kullanmışlardır. Yerel halkın eskiden de olduğu gibi toprağa erişimini sürdürmekle birlikte, koloni rejimi tarafından geleneksel arazi haklarına dair büyük değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, yerel halkın  n ödemeli üretim sistemine katılması açısından toprağa erişim, vergi ödeme şartına bağlanmıştır. O zamana kadar yerel  ef ve köylü arasındaki siyasi sadakat ve askeri hizmetlere katkıya dayanan himaye ilişkisi, kiracı ile arazi sahibi arasındaki ekonomik ilişkiye d n  t r lm  t r (Amanor 2012). Ayrıca sömürge g  leri, kırsal alanların kontrolünü temin etmek için yerel şeflerin yetkilerini de arttırmıştır (Mamdani 1996). Ismarlama bir şekilde yapılan bu manipülasyon, geleneksel arazi haklarını daha da kırılgan hale getirmiştir. Bununla birlikte, sömürgeciler, yerle imcilerin ve şirketlerin arazi elde etmelerini kolaylaştırmak için geleneksel sistemleri de yeniden uyarlamı  ve/veya tanımlamışlardır. Örneğin, sömürgeciler geleneksel kaideleri, arazi üzerinde kullanım hakkı veren, mülkiyet hakkı vermeyen nitelikte bir uygulama olarak yorumlamışlardır

(Anonymous 2012b). Fransa ve Portekiz gibi sömürge düzenlemelerinin geç yapıldığı yerlerde, konut ya da tarımsal üretim yapılan arazilerde geleneksel haklar tanınmıştır. Ancak burada da, otlatma, toplama ve avlanma maksadıyla kullanılan büyük ölçekli alanlar ile gelecek nesillere ayrılması düşünülen yerler hariç tutularak, geleneksel hakların tanındığı alanlar büyük ölçüde sınırlandırılmıştır (Wily 2011).

3.6.2 Dekolonizasyon dönemi

Afrika'daki büyük ölçekli tarım arazilerinin edinimi meselesinin tarihsel perspektiften ele alınması esnasındaki ikinci dönem hiç kuşkusuz, egemen devletlerin ortaya çıkışı ile başlatılmalıdır. Çünkü bağımsızlık hareketleri ile birlikte kolonyalizmin sona ermesi ve yeni egemen devletlerin ortaya çıkması, en çok mülkiyet rejimi konusunda radikal değişikliklere neden olmuştur. Bu dönemde yeni bir güç unsuru olarak bağımsız devletler ve bu devletlerin etrafında kümeleşen yerel Afrikalı seçkinler ortaya çıkmıştır.

Hiç şüphesiz 20'nci yüzyıla damgasını vuran en önemli olaylardan biri de İkinci Dünya Savaşıdır. İkinci Dünya Savaşı, dünya düzeninin yeniden inşa edilmesine vesile olmuş ve BM Dünya Sisteminin kuruluşunun da başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Wallerstein 2014). İkinci Dünya Savaşının neticesinde, bütün dünyada ama özellikle de savaşın tarafı olan sömürgeci devletlerde ciddi bir yıkım meydana gelmiş, bu etkinin bir neticesi ve özellikle savaşın finansmanının sağlanması veya sonrasındaki maliyetin azaltılması için sömürgecilikte yeni bir dönemin başlaması mevzu bahis olmuştur. Bu savaşın ve özellikle savaş henüz devam ederken, 14 Ağustos 1941 yılında, ABD Başkanı Roosevelt ile Birleşik Krallık Başbakanı Churchill'in ortaklaşa yayınladığı Atlantik Beyannamesi'nin²⁹, Afrika'da ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinin başlamasındaki ve neticesinde bağımsız devletlerin ortaya çıkmasındaki etkisi ayrıca önem taşımaktadır. Söz konusu beyanname sömürgeci ülkelerin, Afrika'nın dekolonizasyon sürecini resmen tanıdıklarının bir kanıtı olarak da kabul edilmektedir (Daban 2017).

²⁹ Anılan beyanname, bugünkü BM'nin temelini oluşturmuştur.

Atlantik Beyannamesinde yer alan; savaştan sonra yeni arazi kazanılmaması, bölgesel düzenlemelerin yerel halkın istekleri doğrultusunda yapılması, tüm insanların kendi kaderini tayin etme hakkı, küresel ekonomik işbirliği ve sosyal refahın ilerlemesi gibi ifade ve değerlendirmelere bakıldığında, uygulama biçimiyle klasik sömürgeciliği ortadan kaldıran bir anlayışın hakim olduğu ve yeni emperyalizmin temellerinin atılma niyetinin mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim 1957 yılında bağımsızlığını kazanan Gana'nın lideri Kwame Nkrumah'ın aşağıdaki ifadesi bu tespiti doğrulayıcı niteliktedir:

“Kolonyalizmin yerini alan neo-kolonyalizm tehdidiyle baş edebilmek ve sömürgecilerin sosyal, siyasal ve ekonomik manipülasyonlarından tamamen kurtularak bağımsızlığımızı teminat altına alabilmek için safları sıklaştırmak gerekiyor. Kıtada bir hükümete ihtiyacımız var. Birleşik Afrika Devleti'ni kurmalıyız”.

Anılan beyannamede kendini bulan ve daha sonra BM'nin de kurulmasıyla bütün dünyada kitlesel ilgi odağı olan; demokrasi, insan hakları ve ulus devlet bilinci gibi kavramların etkisiyle sömürgeci devletler zor duruma düşmüş ve bu durumun doğal bir neticesi olarak Afrika ve diğer kıtalarda dekolonizasyon süreci başlamıştır (Ataöv 2018).

İkinci Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan ve dünyanın yeniden şekillenmesinde, sınırların yeniden çizilmesinde önemli bir rolü bulunan ulus devlet bilincinin Afrika'daki tezahürüne bakıldığında üç ayrı düzeyde milliyetçilik akımının ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi; kabile bilincini merkeze alarak sömürgeciliğe karşı gösterilen tepkidir. İkincisi ise bugün Afrika Birliği'nin de oluşmasında etkili olmuş pan-afrikanizm adı altında bütün Afrika Kıtası'nı kapsayan milliyetçilik akımıdır. Üçüncüsü ise, daha çok kolonyal süreç içerisinde belirlenmiş yapay sınırlar içerisinde kalan ulusal devlet birimi olarak düşünülen milliyetçilik akımıdır (Çomak 2017).

İkinci Dünya Savaşının sona erdiği yıllarda, Afrika Kıtası'nda şeklen de olsa sadece dört bağımsız devlet mevcuttur. Bunlar; Etiyopya, Mısır, Liberya ve Güney Afrika Birliği'dir (Ataöv 2018). Yukarıda bahsedilen anlayışlarla verilen mücadeleler

sonucunda günümüzde BM'ye üye 55 bağımsız Afrika Ülkesi bulunmaktadır (Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1 Afrika'daki ülkelerin bağımsızlık tarihleri

Sıra	Ülkeler	Bağımsız Tarihleri	Sıra	Ülkeler	Bağımsız Tarihleri
1	Angola	11.04.1975	29	Madagaskar	26.06.1960
2	Benin	01.08.1960	30	Malavi	06.07.1964
3	Botswana	30.09.1966	31	Mali	20.06.1960
4	Burkina Faso	05.08.1960	32	Mauritius	12.03.1968
5	Burundi	01.07.1962	33	Mısır	28.02.1922
6	Cezayir	03.07.1962	34	Moritanya	28.11.1960
7	Cibuti	27.06.1977	35	Mozambik	25.06.1975
8	Çad	11.08.1960	36	Namibya	21.03.1990
9	DKCi	30.06.1960	37	Nijer	03.08.1960
10	Ekvator Ginesi	12.10.1968	38	Nijerya	01.10.1960
11	Eritre	24.05.1993	39	Orta Afrika Cumhuriyeti	13.08.1960
12	Etiyopya ³⁰		40	Ruanda	01.07.1962
13	Fas ³¹	07.04.1956	41	Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti ³²	27.02.1976
14	Kotdivar	07.08.1960	42	Sao Tome ve Principe	12.07.1975
15	Gabon	17.08.1960	43	Senegal	20.06.1960
16	Gambiya	18.02.1965	44	Seyşeller	29.06.1976
17	Gana	06.03.1957	45	Sierra Leone	27.04.1961
18	Gine	02.10.1958	46	Somali	01.07.1960
19	Gine Bissau	24.09.1974	47	Sudan	01.01.1956
20	Güney Afrika Cumhuriyeti ³³	31.05.1961	48	Swaziland	06.09.1968
21	Güney Sudan	09.07.2011	49	Tanzanya	09.12.1961
22	Kamerun	01.01.1960	50	Togo	27.04.1960
23	Kenya	12.09.1963	51	Tunus	20.03.1956
24	Komorlar	06.07.1975	52	Uganda	09.10.1962
25	Kongo Cumhuriyeti	15.08.1960	53	Yeşil Burun Adaları	05.07.1975
26	Lesotho	04.10.1966	54	Zambiya	24.10.1964
27	Liberya	26.07.1847	55	Zimbabwe	18.04.1980
28	Libya	24.12.1951			

³⁰ 1936-1941 yılları arasındaki İtalya işgali hariç, Afrika Kıtası'nda işgale maruz kalmamış tek devlet olan Etiyopya'nın kuruluşu milattan öncesine dayanmaktadır.

³¹ Afrika Birliğine üye olmayan tek devlettir.

³² Afrika Birliği üyesi olup, BM'ye üye değildir.

³³ Cumhuriyetin ilan edildiği tarih esas alınmıştır.

Portekiz ve Belçika bağımsızlık hareketlerini kanla bastırmaya çalışırken, İngiltere ve Fransa bağımsızlık sürecini kontrollü bir şekilde yöneterek, bağımsızlık sonrası ilişkilerini muhafaza edebilmeyi hedeflemiş ve bunu gerçekleştirmiştir (Ermağan 2014). Her iki ülkenin de bağımsızlık sonrası vesayet yönetimini devam ettirmek maksadıyla geliştirdikleri mekanizmanın bugün de amacına hizmet ettiği düşünülmektedir. Bu maksatla Fransa, 1960'lı yıllarda kurumsallaşma sürecini başlattığı ve topluluğun anayasası olarak kabul edilen “Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğu Şartında” organları ve misyonu belirlenen ve “Frankafoni” olarak isimlendirilen Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğunu hayata geçirmiştir (İpek 2011). İngiltere ise 20'nci yüzyılın başlarında başlayan İngiliz dekolonizasyonunu kolaylaştırmak ve sonraki süreçte sömürgelerle ortak dil, tarih ve kültür vurgusu üzerinde etkisini sürdürmek için herhangi bir yazılı anayasaya sahip olmamakla birlikte, teamüller üzerinden çalışan İngiliz Milletler Topluluğunu (Commonwealth of Nations) oluşturmuştur (Erkal 2016).

Klasik anlamda sömürgeciliğin bittiği ve Afrika'da 55 bağımsız devletin ortaya çıktığı bu sürecin, birçok düşünür ve akademisyen tarafından zaten sürdürülemez hale gelen işgal ve klasik sömürge anlayışının, yeni bir şekle kavuşmasına yönelik olduğu dile getirilmektedir. Nitekim Kavas (2005) bu konudaki fikrini şöyle ifade etmektedir: *“Afrika'nın bağımsızlık sürecinin gelişimi bizi şu yargıya götürmektedir: Afrika'da elde edilen bağımsızlıklar, daha çok Avrupalı Devletler'in yararına matuf olacak şekilde kurgulanmıştır. Bu yüzden, bağımsız Afrikalı Devletler'in gözle görülür bir kalkınma ve gelişme gösterdiklerini söylemek mümkün gözükmemektedir. Bunun da ötesinde hali hazırda mevcut olan çekişme ve kavgaların uzun yıllar devam etmesi de kuvvetle muhtemeldir”*.

Yukarıdaki düşünceye benzer şekilde Mazrui (1992); *“Afrika'daki Devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra sersemletici ve ardı arkası kesilmeyen bir askeri darbe, ekonomik değişiklikler ve akıl almaz kültürel ve sosyal dönüşümlere maruz kaldılar”* diyerek sürecin sıkıntılarını öz bir şekilde ifade etmiştir.

Dekolonizasyon sürecinden sonra ortaya çıkan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, sanıldığı gibi aksine doğal kaynak açısından çok önemli zenginlikleri bünyesinde

barındıran Afrika’da, binlerce Afrikalı milyonerin ortaya çıkmasına, ancak bir taraftan da milyonlarca insanın bir damla su, bir lokma ekmek bulamamasına yol açmıştır. Varlıklı azınlığın toplam varlık değeri 600 milyar Amerikan Dolarını bulurken, her geçen gün bu azınlığa yeni milyonerler eklenmektedir. Bağımsızlık mücadelesinin özgürlük savaşçıları olan bu Afrikalı seçkinler, anakaranın önemli zenginliklerine el koymak suretiyle toplumsal piramidin tepesinde kendilerine yer edinmişlerdir (Ataöv 2018).

Dekolonizasyon sürecinin neticesi olarak ortaya çıkan yeni durumda, özellikle yeni devletlerin ve bu süreçte ortaya çıkan seçkinlerin, yerel halk tarafından geleneksel haklara istinaden kullanılan büyük ölçekli arazileri ele geçirmesi durumu, Afrika’da birçok ülkede ortaya çıkmıştır. Sömürgeciliğin sona ermesi yerel halkın arazilerinin ellerinden alınarak, mülksüzleştirilmesini sona erdirmemiş, sadece süreçteki aktörlerde değişim olmuştur. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların bu süreçte süreklilik kazandığı düşünüldüğünde, yerel halkın ellerinden arazilerinin alınması, bu sorunların yanına sosyal problemleri de ilave etmiştir.

Halihazırda koruma ve turizm alanındaki gelişmeler neticesinde yerel grupların elinden büyük ölçekte arazileri alınmış bulunan Tanzania’nın kuzeyindeki Maassai bölgesi, yukarıda bahsedilen duruma örnek olarak gösterilebilir. Bağımsızlık öncesinde, kendilerini Maassai şefleri olarak tanıtan bir grup ile İngiliz kolonisi arasında yapılan “Anglo-Maassai” anlaşmaları ile arazilerinin büyük kısmından mahrum bırakılan Maassai halkı, arka planında bu anlaşmaların da izlerine rastlanacak bir şekilde, bu sefer de devlet görevlileri, turizm işletmeleri, çevre koruma gruplarıyla ve avcılık blokuyla bir çatışma halinde bulunmaktadır (Askew vd. 2013). 1984 yılında Tanzania hükümeti, bira üreten bir kamu şirketine, 4.000 hektar büyüklüğündeki bir araziye tahsis etmiştir. Bu tahsisteki maksat makinalı arpa üretimine geçmek suretiyle fabrikanın ihtiyaç duyduğu arpayı temin etmektir. Ancak tahsis edilen arazinin büyük bir bölümünün Maassailer tarafından kullanımı söz konusudur. Şirketin söz konusu araziye resmi olarak ele geçirmesi, ancak 2003 yılında gerçekleşmiş ve 2006 yılına gelindiğinde ise, kamu şirketi, söz konusu araziye bir safari operatörüne devretmiştir. Hükümet bölgede, 1992 yılında bu sefer, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile bağlantıları olan bir şirkete büyük

bir Maassai arazisini kapsayan bir av bölgesi tahsis etmiştir. Bu tahsislerin neticesinde Maassai halkı ile hükümet arasındaki gerginlikler yükselmiş, gösteriler ve yürüyüşler vuku bulmuştur. Günümüzde bu bölgedeki arazi ihtilafları halen devam etmektedir (Cotula 2013). Hükümet tarafından yapılan tahsis ve devir işlemlerinin neticesinde, Maassailer bölgeden tahliye edilmişlerdir (Askew vd. 2013).

Tanzanya'nın kuzeyindeki Maassai bölgesindeki bu ihtilaf, Kıtanın birçok bölgesinde olduğu gibi, bir önceki bölümde ifade edilen uzun yıllara havi çekişme ve mücadeleye sahne olan sömürge dönemindeki tarımsal nitelikli arazi ediniminin, yeni safhasını temsil etmesi açısından önemlidir (Cotula 2013). Gerçekten de, 1980'lerde, kamu şirketine yapılan tahsis neticesinde kurulması planlanan devlet çiftliği tekil bir işlem olarak değerlendirilmekten uzaktır. Hükümet benzer şekilde, ülkenin farklı bölgelerinde bu tip çiftliklerin çoğunu kurarak, yerel halkın üzerinde hak iddia ettiği tarımsal arazileri ele geçirmiştir. Örneğin, Kuzey Tanzanya'daki bir başka bölge olan Hanang'da, hükümet buğday yetiştirmek için bir kamu şirketine 4.000 hektarlık bir çiftlik arazisi tahsis etmiştir. Kurulan devlet çiftliğinin en iyi zamanlarda Tanzanya'nın buğday ihtiyacının üçte birini sağladığı da kayıtlara geçmiştir. Ancak bu çiftlik, o bölgenin yerlileri olan ve 1980'den beri verdikleri mücadeleleri karşılıksız kalıp arazilerinin çoğunu kaybeden Barabaig'leri mülksüzleştirerek arazilerinden mahrum bırakmıştır (Djire vd. 2008).

Tanzanya'daki bu tablo neredeyse Afrika'nın tamamında görülmüş ve Afrika'nın birçok bölgesinde devlet çiftlikleri kurulmaya başlamıştır. Örneğin, Gana'da, 1970'lerde palmye yağı geliştirmek için bir kamu şirketi kurulmuş ve Gana'nın doğu bölgesindeki binlerce hektarlık arazi, yerel çiftçilerden kamulaştırma yoluyla alınarak şirketlere tahsis edilmiştir (Amanor 1999). Benzer bir uygulama da Mozambik'te yaşanmış, Portekizlilerin ülkeyi terk etmesinin ardından, Limpopo Vadisinin verimli ve sulanabilir tarım arazilerinin, yerel halkın mülkiyetine verilmek yerine, yeni kurulan bir kamu şirketi tarafından devlet çiftliği olarak işletilmesine ve buradaki yerel halkın da işçi olarak çalıştırılmasına devam edilmiştir (Hermele 1988).

Bağımsızlığını kazanan her ülke kalkınma için birbirinden farklı yollar izlemişlerdir. Örneğin, Gana önce Afrika Sosyalizmini ve daha sonra ise kapitalizmi tecrübe ederken, Mali sosyalizmden sonra askeri diktatörlüğe geçmiş, Tanzanya, Afrika Sosyalizmi tecrübesi içinde, özgüveni yüksek bir tarım için ideal olan ve önce gönüllü, sonraları ise zorunlu bir uygulama haline gelen dağınık köyleri bir araya getirmek için zorunlu iskan politikasını uygulamıştır. Son örnek olarak Mozambik ise, 1970’lerin ortalarında bağımsız hale geldikten sonra, bir Marksist-Leninist rejim tarafından yönetilmiş, akabinde uzun bir iç savaş sonucunda bu rejim yıkılmıştır.

Afrika’daki bağımsız ülkeler hangi ideolojiyi benimseyerek bir yönetim anlayışı belirlerse belirlesinler, her uygulamada tekrar eden bir özellik olarak ekonomi ve araziler üzerindeki yoğun devlet kontrolü ortaya çıkmıştır. Sosyalist ülkeler bu durumu sosyalizmin üretim araçları üzerinde özel mülkiyeti öngörmemesi durumuna bağlayarak meşrulaştırmışlardır. Bu nedenle, Mozambik gibi sosyalizmi benimseyen ülkeler, bütün arazileri millileştirmişlerdir. Koloni yerleşimcilerine ait çiftlikler, devlet çiftlikleri haline getirilmiş, diğer araziler ise zorunlu iskan ve kooperatifleşme için kullanılmıştır. Diğer taraftan kapitalizmi benimseyen ülkeler ise; devletin ekonomi ve arazi üzerindeki merkezi rolünü, ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için büyük ölçekli devlet kaynaklı yatırımların gerekliliğini öne süren, kalkınmada büyük itiş teorisi (big push theory of development)³⁴ ile meşrulaştırmışlardır (Cotula 2013).

Bağımsızlık döneminde arazi üzerinde kırsal kesime tanınan haklar, kadim hakları görmezden gelmek suretiyle ve kolonyal dönemdeki uygulamalarla tutarlı olarak mülkiyet hakkından ziyade, intifa hakkının tanınmasıyla sınırlı kalmıştır. Öte yandan bu

³⁴ Neo Klasik Kuramın etkisi altında olan Dengeli Kalkınma Modelinin temsilcisi olan Rodan’ın “Büyük İtiş” adını verdiği modeline göre, ekonomide birçok kesimde eşanlı yatırımların yapılması gerekli olmaktadır. Bu yatırımlar, kalkınmanın ilk hareketini ortaya çıkarmakta, kalkınmanın devam edebilmesi için asgari bir yatırım tutarı gerekli görülmekte, ancak, bu yatırımları kalkınma sürecinin başarılması için yeterli olamamaktadır. Bu modelde, kaynakların asgari bir miktarının birbirini tamamlayıcı yatırımlara yönlendirilmesi, kendini sürdüren bir büyüme sürecine geçişte eşğin aşılmasını sağlamaktadır (İşgüden, 1995). Rodan’a göre, başlangıçta gelişmiş ve tarıma dayalı bir ekonomik yapı mevcutsa, tarımsal nüfus fazlasının farklı amaçlı üretim gerçekleştiren fabrikalara yerleştirmek gerekmektedir. Bu yolla her kesimdeki üretim, diğerleri için bir talep yaratabilir ve sonuçta piyasa genişler. Kazgan (1984) tarafından da vurgulandığı üzere Rodan; “bütün kurulacak sanayinin tek bir firma veya tröst gibi ele alınarak ve planlanarak oluşturulması” modelini önermektedir. Bakınız: P.Şenol ve A.Kemeç, Enformasyon Çağı - Zaman – Mekan İlişkisi Bağlamında Bölgesel Kalkınma Kuram ve Süreçleri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1): 108-124.

hak üzerindeki yasal koruma, Tanzanya’da ve Mali’de olduğu gibi, arazinin verimli kullanılması şartına sıkı sıkıya bağlanmıştır. İktidar seçkinlerinin kırsal geçim kaynaklarını anlamayan ideolojileri, yeni bir ulusun inşası ve ekonomik kalkınmayı teşvik etme kaygıları ve politik gücün kaynağı olan bir varlığa el koyma arzusu, yeni bağımsızlığa kavuşan hükümetlerin araziye yönelik tavırlarını şekillendiren unsurların başında gelmiştir (Amanor 1999).

1980’lerin sonuna gelindiğinde, bütün dünyada olduğu gibi Afrika Kıtası’nda da politik ve ekonomik liberalleşme kendisini göstermeye başlamıştır. 1980’lerde yapısal uyum programlarının hazırlanması, 1990’ların başlarında çok partili seçimlere geçişler ekonomik ve politik aktörler olan devlet, piyasa ve vatandaşlar arasındaki ilişkilerde radikal değişmelere neden olduğu gibi, ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesinde özel sektöre daha fazla bağımlılık getirmiştir. Dolayısıyla birçok hükümet, devlet merkezli tarımsal kalkınma modellerinden uzaklaşmış, arazi mevzuatını gözden geçirmiş, vergi teşvikleri ve yeni bir takım yasal korumalar getirmek suretiyle yabancı yatırımcıları çekmeye çalışmıştır. Yapılan bu liberal düzenlemeler, tarım sektörüne yönelik yabancı yatırımın artmasıyla neticelenmiştir. Belirtilen yeni yatırım dalgası, ürün ve içerik olarak büyük çeşitliliğine rağmen sömürgecilik dönemindeki duruma göre önemli farklılıklar göstermiştir. Yeni yatırımcılar, büyük çiftlikler kurmakla daha az ilgilenmişler, ancak daha çok yerel çiftçiler tarafından tedarik edilen değer zincirinin kontrolüyle meşgul olmuşlardır. Bunun nedenlerinden biri olarak, yeni bağımsız devletlerin sömürge dönemi çiftliklerinin millileştirilmesinin ve devlet çiftlikleri modeliyle ilişkili olarak taşıdığı risklerdir. Ayrıca, sendikalaşma ve çalışma alanına yönelik yapılan yasal düzenlemeler de büyük çiftliklerden uzaklaşmayı teşvik etmiştir (Tiffen ve Mortimore 1990). Afrika’da tarımsal arazilerin edinimine yönelik bugünkü tablonun iyi anlaşılabilmesi, özellikle 1980’lerde uygulamaya konulan liberal politikaların iyi etüt edilmiş olmasına bağlıdır.

Genel olarak bağımsızlık sonrası takip edilecek siyasetin belirlenmesi, Afrika’nın ekonomik ve toplumsal yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Afrika’nın birçok bölgesinde, küreselleşmenin de tesiriyle üreticiler, artan bir ivmeyle uluslararası değer zincirlerine entegre olmuşlardır. Ancak geçmişteki bazı konular bu entegrasyon

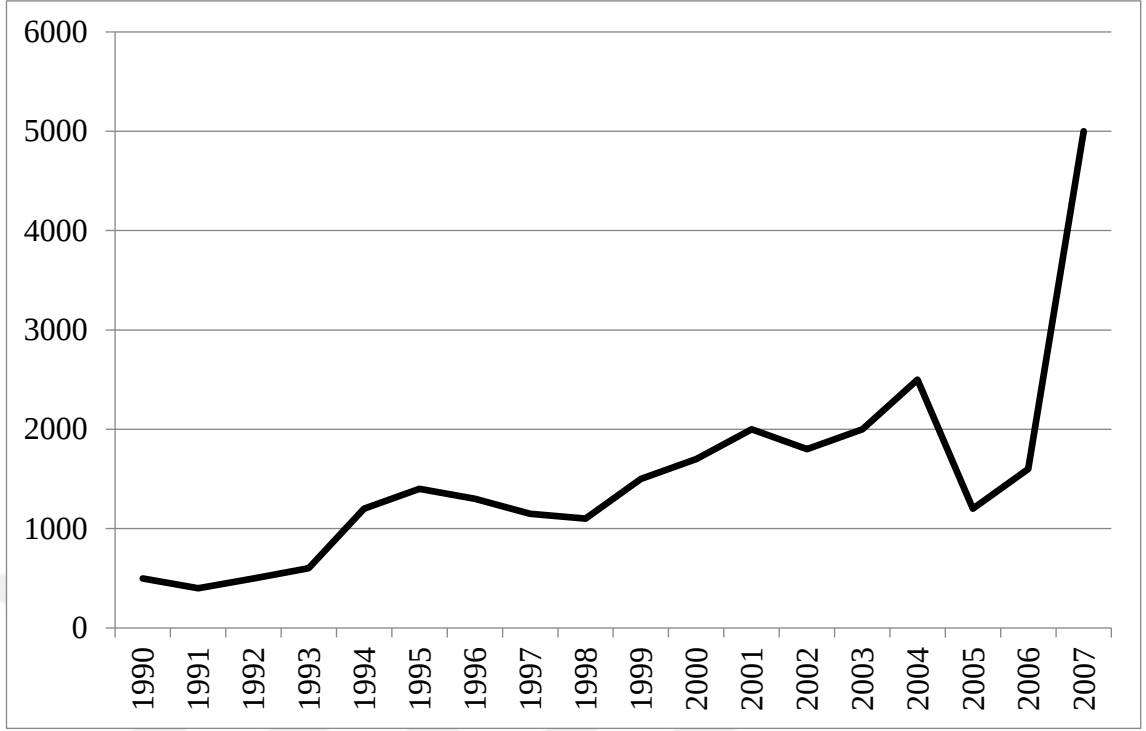
sürecinde de süreklilik göstermiştir. Örneğin, bu süreçte Afrika'ya biçilen ekonomik rol, geçmişte de olduğu gibi, uluslararası işbölümü kapsamında, fiyatların sadece gelişmiş kapitalist ülkelerin kontrolünde ve yararına olacak şekilde belirlendiği, mal ve hammadde ihracatçısı olmaktır (Muhumad 2015). Yine eskiden olduğu gibi dış dünya ile ekonomik ilişkiler yabancı şirketler aracılığıyla sağlanmıştır. Ayrıca tarımsal nitelikli arazilere yönelik pek çok düzenleme, devletin merkezi rolü ile yerel hakların nitelikli korunması dahil olmak üzere sömürge hukukunu konsolide etmiştir. Bu dönemde devlet çiftlikleri de dahil birçok kamu yatırımı özelleştirilmiş ancak devletin büyük ölçekli projeleri teşvik maksatlı çalışmaları devam etmiştir. Yine devam eden bir diğer uygulama ise, kamusal ihtiyaçlar için arazi edinimi ve kamulaştırmanın geniş kapsamlı ve yaygın olarak kullanıldığı ve bu idari işlemin de söz konusu arazi edinimi anlaşmalarının yapılması ve uygulanmasını kolaylaştıran önemli bir etken olduğu vurgulanmaktadır (Cotula 2013).

4. GÜNÜMÜZDE AFRİKA'DA BÜYÜK ÖLÇEKLİ ARAZİ EDİNİMİ

Bağımsızlık mücadelelerinin neticesinde Afrika'da ortaya çıkan devletler, sahip oldukları doğal ve beşeri kaynakları Kıta'nın refahı için kullanacak liderlik, nitelikli işgücü ve sermayeden mahrum oldukları için, özellikle ekonomi alanında beklenileni karşılayacak bir performans gösterememişlerdir. Egemen devletler tarafından halkın yararına sunulamayan bu kaynaklar, 21'inci yüzyıldan itibaren tekrar uluslararası rekabetin önemli aktörleri olan küresel güç odaklarının ve uluslararası şirketlerin hedeflerinden biri haline gelmeye başlamıştır (Akkuş 2016).

1980 ve 1990'larda, küresel anlamda neoliberalizmin de etkisiyle yapılan ekonomik reformlara rağmen uzunca bir süre, uluslararası şirketler ve yabancı devletlerden çok yerel aktörler ve milli unsurlar ekonominin ve özellikle de arazi arenasının ana oyuncularını olmuşturlardır.

Tarımsal alana yönelik DYY'lerin, yapılan düzenlemelere rağmen kısıtlı kalmasının, Afrika Kıtası'na özgü kimi durumların varlığının da etkisi olmakla birlikte, aslında dünya genelindeki duruma kıyasen esaslı bir sapmaya sahip olmadığı görülmektedir (Şekil 4.1). Çünkü 1990'dan 2006'ya değin, tarımsal nitelikli DYY'nin dünyada çok yüksek düzeyde bir artış göstermediği görülmektedir. Ancak bu durağanlıkla birlikte, bu dönemde tarım arazilerine yönelik DYY'nin Afrika Kıtası'nda kısıtlı kalmasının arkasında; tarımsal nitelikli arazilerin birikim ve mülksüzleştirme stratejilerinin hedefini oluşturması, egemen devletlerin ekonomik ve politik düşüncelerinin yabancı yatırımcılar için risk oluşturması, Afrika'da birçok ülkede, asgari düzeyde bile olsa işleyen bir arazi piyasasının olmaması gibi hususlar yatmaktadır (Byerlee 2012, Cotula 2013). Afrika'ya yönelik yabancı yatırımlar için risk olarak kabul edilen bu hususlar, özellikle 2007 sonrası arazi ediniminin ivmelenmesi sürecinde, yatırımcıların Afrika'yı tercih etmesinin bir nedeni olarak da ilerleyen bölümlerde ortaya çıkacaktır. Kimi yatırımcıların risk olarak addettiği durum, bir başka yatırımcı için fırsat olarak değerlendirilebilmektedir.

Şekil 4.1 Dünyada tarımsal nitelikli doğrudan yabancı yatırım (Milyon \$) (Byerlee 2012)

Bu dönemde sınırlı sayıda da olsa yapılan DYY'ler, birçok devlet tarafından olumlu karşılanmıştır. Yapılan bu yatırımlar sayesinde, ihtiyaç duyulan sermaye, teknoloji transferi ile yeni endüstrilerin oluşması gibi alanlarda çok kısmi de olsa olumlu gelişmeler yaşanmıştır (Byerlee 2012).

2006 yılına kadar durağan bir seyir izleyen tarımsal nitelikli DYY'ler, 2007 yılında çok hızlı bir artış göstermiştir (Şekil 4.1). Küresel ölçekte meydana gelen bu artışın hiç şüphesiz öncelikli hedefi, sahip olduğu verimli ekilebilir arazi varlığı ile Afrika Kıtası'dır (Anseeuw 2013; Cotula vd. 2014). Nitekim BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development- UNCTAD) verilerine göre; 2008 yılında Afrika'ya yönelik DYY miktarı, 88 milyar ABD Dolarından, rekor bir artışla 511 milyar ABD Dolarına yükselmiştir (Anonymous 2009b).

Küresel eğilime benzer bir şekilde 2007 ve takip eden yıllarda, Afrika'daki büyük ölçekli arazilere yönelik yabancıların ilgisinde gözle görülür bir artış olmaya başlamıştır. Birçok yabancı şirket, bitkisel üretim için büyük ölçekli arazi anlaşmaları imzalamışlardır. Bu süreçte, eskiden olduğu gibi batılı şirketler ve devletler büyük oyuncular olarak yer alırken, Çin, Hindistan ve Brezilya gibi yükselen güçler de gittikçe daha fazla yer edinmeye başlamışlardır. FAO, Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü (The International Institute for Environment and Development-IIED) ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (International Fund for Agricultural Development-IFAD) tarafından, Etiyopya, Gana, Madagaskar, Mali ve Sudan'da yapılan ortak bir araştırmaya göre, 2004-2009 yılları arasında, sadece bu beş Afrika ülkesinde yaklaşık 2,5 milyon hektar arazinin yabancıların edinimine konu olduğu tespit edilmiştir (Kugelman ve Levenstein 2009). 2007-2008 döneminde vuku bulan finans ve gıda krizinin de tetiklemesiyle birlikte ortaya çıkan Afrika'daki büyük ölçekli tarım arazilerinin edinimi olgusu, yerel arazi dinamikleri ile egemen devletler ve ulusötesi şirketler arasındaki ilişkilerin köklü bir şekilde yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır (Cotula 2013).

Daha önce ortaya koyulan rakamlardan da anlaşılacağı üzere, büyük ölçekli arazi ediniminin hedefinde Afrika Kıtası yer almaktadır. Sahip olduğu arazi ve su kaynaklarının yanı sıra Afrika, ikliminin tarım yapmak için uygun olması, yerel işgücünün ucuz olması, arazi fiyatlarının düşük olması, yerel halkın arazi üzerindeki haklarının koruma altında olmaması veya korumanın zayıf olması ile birlikte, kırsal araziler üzerinde kamu mülkiyetinin fazla olması gibi etmenler dolayısıyla uluslararası yatırımcıların hedefi olmuştur (Deininger vd. 2011, Kachika 2011). Etiyopya, Gana ve Tanzanya son dönemlerde akdedilen anlaşmaların merkezinde yer alan Sahraaltı Afrika ülkelerinin başında gelmektedir (Cotula vd. 2014).

Arazi edinen aktörlerin temel motivasyonlarına bakıldığında, bunun gıda arz güvenliği krizlerine, iklim değişikliğinin kısa ve uzun dönem etkilerine ve finansal zorunluluklara cevap olarak sermaye birikimi yoluyla bir korumanın sağlanması için, büyük miktarda arazi ve arazi üzerindeki kaynakları kontrol etme gücü olduğu görülmektedir (Edelman vd. 2013).

Bu dönemde arazileri ellerinden alınan gruplara bakıldığında ise, genellikle Afrika'nın zayıf yönetimlerinin bulunduğu yerlerdeki, fakir, marjinal ve güçlü olmayan yerel halk olduğu görülmektedir. Zengin ve güçlü çiftçilerin arazilerine genellikle dokunulmamıştır. Green ve Adams (2015) bu durumu bir tür özelleştirme olarak tanımlarken, “Kuramsal Temeller” bölümünde de bahsedildiği üzere, Harvey (2011) tarafından “mülksüzleştirme yoluyla birikim” olarak tanımlanmıştır. Harvey'in bu tanımına göre; yerel halk, büyük ölçekli üreticilerin lehine olarak arazilerinden uzaklaştırılmakta; arazi edinimi, gıda için üretimden, ihracat için üretime dönüşmekte ve arazi ve ormanlar gibi kamu kaynakları özelleştirilmektedir. Temel sermaye birikimi, karlı olması nedeniyle, başka bir alandan edinilen karların toprağa yeniden yatırıldığı durumlarda ortaya çıkmıştır. Ancak 2000'lerde, Afrika'nın büyük ölçekli arazi edinimi sürecinin ilk aşamalarından itibaren ilkel birikim de yaşanmıştır. Bu ilk aşamada araziler gerçek değerinden satın alınmamış, yeni sahiplerine ya hediye edilmiş ya da devlet tarafından tahsis edilmiştir. Bu tür birikim, yerleşimcilerin arazileri bedelsiz olarak kendi kullanımlarına tahsis ettiği kolonyal döneme kadar uzanmaktadır (Batterbury ve Ndi 2018).

FAO tarafından büyük ölçekli arazi ediniminin, her bir anlaşmada en az 1.000 hektar arazinin el değişimini, yabancı devlet veya uluslararası şirketlerin doğrudan katılımını ve yerel gıda güvenliği açısından olumsuz etkileri içerdiğini belirtilmektedir (Borras ve Franco 2012). Hükümetler veya diğer resmi devlet kurumları, boş veya düşük yoğunlukta nüfusun bulunduğu arazilere ulaşma ve bu süreci meşru kılma konusunda uluslararası aktörlerle işbirliği yapmaktadırlar. Bu tür durumlara yönelik birçok örnek olayda, yerel halkın farklı şekillerde de olsa mülksüzleştirildiğine de şahit olunmaktadır (Daniel ve Mittal 2009).

21'inci yüzyılın başlarında küresel ölçekte bir olgu olarak ortaya çıkmakla birlikte, gerek arazi varlığı, gerekse ucuz işgücü ve diğer saiklerle birlikte daha çok Afrika'da vuku bulan büyük ölçekli arazi edinimine dair verilere (ölçek, eğilim, hedef bölge, yerli veya yabancı aktörler) ulaşmak ciddi güçlükler barındırmaktadır. Ayrıca arazi ediniminin koruma, turizm, tomruk üretimi, tarım veya diğer maksatlardan hangisi için yapıldığına dair güvenilir verilere ulaşmak konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Bütün

bu güçlükler nedeniyle araştırmacıların, farklı kaynaklardan temin ettikleri veriler arasında önemli çelişkiler bulunmaktadır. Örneğin, 19 farklı kuruluşun bir araya gelerek oluşturduğu, yoksullukla mücadele maksadıyla 90 ülkede faaliyet gösteren bir konfederasyon olan Oxfam tarafından, 2011 yılında, Afrika’da edinilen arazilerin yaklaşık 34 milyon hektar olduğu belirtilmektedir (Anonymous 2011f, Answeeuw vd. 2012). Buna rağmen Oakland Enstitüsüne göre 2009 yılında, yaklaşık 60 milyon hektar arazi Afrika’da kiralama ya da satın alma yoluyla edinilmiştir (Anonymous 2011e). Çalışmanın metodoloji bölümünde detaylarına yer verildiği üzere arazi edinimine yönelik gizlilik, yanıltma gibi sebeplerle sağlıklı verilere ulaşmak güç olmakla birlikte, bu maksatla oluşturulan veri tabanları (GRAIN ve Land Matriks), verilerin sağlıklı bir hale getirilmesi için çalışmaktadırlar. Bu nedenle bu bölümde verilen istatistikler temel olarak bu kaynaklardan temin edilmiş olup ayrıca bazı bölgesel araştırmalardan da faydalanılarak derlenmiştir.

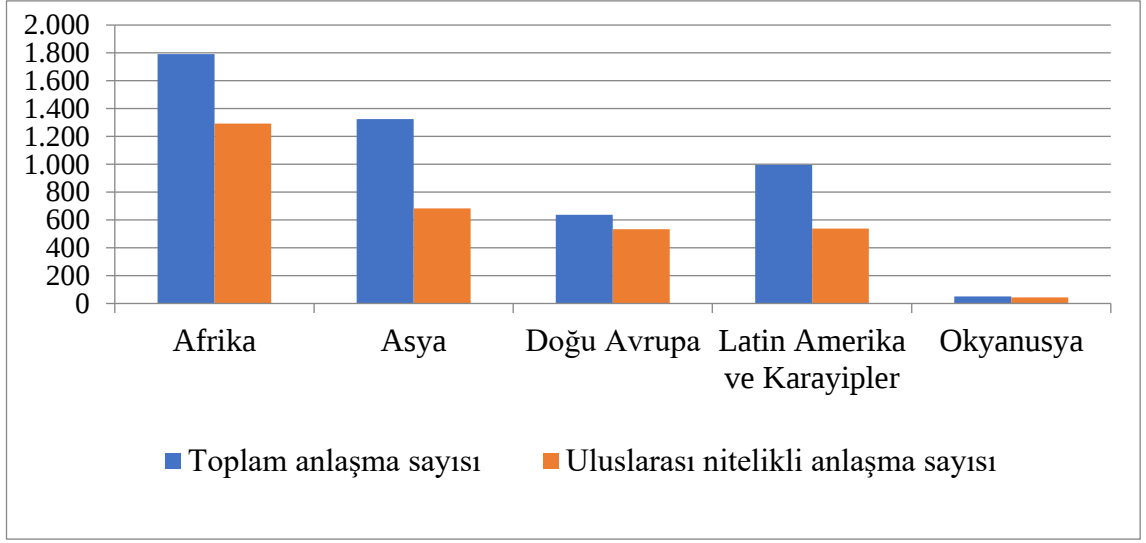
Dünyada büyük ölçekli arazi edinimi niteliğine haiz anlaşmaların bölgelere göre dağılımı yapılmış (Çizelge 4.1) ve ayrıca anlaşma sayısı ile anlaşmaya konu arazi yüzölçümü esas alınarak hazırlanan grafikler de aşağıda sunulmuştur (Şekil 4.1, Şekil 4.2). Arazi edinimleri genel ve uluslararası nitelikli olarak iki grupta verilmiştir. Genel olarak ifade edilen edinimler; bir bölgede yatırımcının menşesine bakılmaksızın gerçekleştirilen büyük ölçekli arazi edinimlerinin tamamını dikkate alırken, uluslararası edinimlerde ise o bölgede sadece yabancı devlet ve şirketlerin edinimleri dikkate alınmaktadır. Örneğin, Çin’li bir yatırımcının Çin sınırları içerisinde edindiği 100 bin hektarlık arazi, Asya bölgesi toplam edinimleri (anlaşma sayısı ve yüzölçümü) içerisinde yer alırken, yine aynı bölge içerisinde uluslararası edinimler kısmında yer almamaktadır.

Çizelge 4.1 Arazi edinim anlaşmalarının bölgelere göre dağılımı

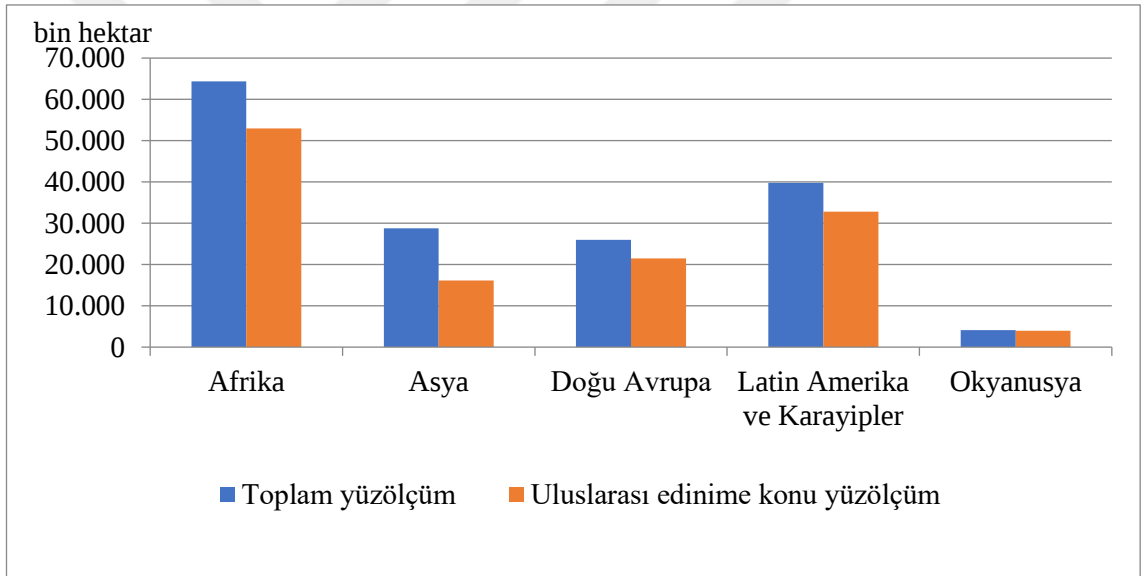
Bölgeler	Genel		Uluslararası	
	Anlaşma Sayısı	Yüzölçüm (ha)	Anlaşma Sayısı	Yüzölçüm (ha)
Afrika	1.792	64.345.238	1.292	52.989.341
Asya	1.324	28.739.152	683	16.130.130
Doğu Avrupa	638	25.981.861	533	21.453.517
Latin Amerika ve Karayipler	995	39.806.016	537	32.794.225
Okyanusya	50	4.131.832	44	3.933.739
Toplam	4.799	163.004.099	3.089	127.300.952

Araştırma bir devlet veya şirketin başka bir ülkedeki arazi edinimlerini konu edindiğinden bundan sonraki bütün istatistikler ve açıklamalar uluslararası niteliğe haiz edinimler dikkate alınarak yapılmıştır.

Afrika Kıtası arazi edinimleri açısından, hem anlaşma adedi, hem de yüzölçüm olarak ilk sırada yer almaktadır. Anlaşma bazında toplam arazi edinimlerinin %37'si, yüzölçüm bazında ise %39'u, uluslararası nitelikli arazi edinimlerinin ise anlaşma bazında %42'si, yüzölçüm bazında ise yaklaşık %43'ü bu Kıta'da gerçekleşmiştir. Afrika Kıtası'nda akdedilen büyük ölçekli arazi edinim anlaşmalarının %72'si uluslararası niteliğe haiz iken, bu anlaşmalar edinilen arazilerin yüzölçümünün %82'sine tekabül etmektedir (Çizelge 4.1). Afrika Kıtası'nda yerli yatırımcıların kendi ülkelerindeki edinimleri konusunda şu husus belirtilmelidir: Uzunca bir sömürge geçmişi olan Afrika'nın dekolonizasyon sürecinde, başta Birleşik Krallık ve Fransa'nın izlediği bağımsızlık sonrası vesayet yönetimini devam ettirme stratejilerinin bir sonucu olarak, yerli gözüken birçok firmanın arka planda başka bir ülke veya yatırımcı için bu edinimleri gerçekleştirmiş olma olasılığıdır. Dolayısıyla yerel nitelikli olarak gözüken bazı arazi edinimlerinin de uluslararası nitelik taşıyabileceği kabul edilmelidir.

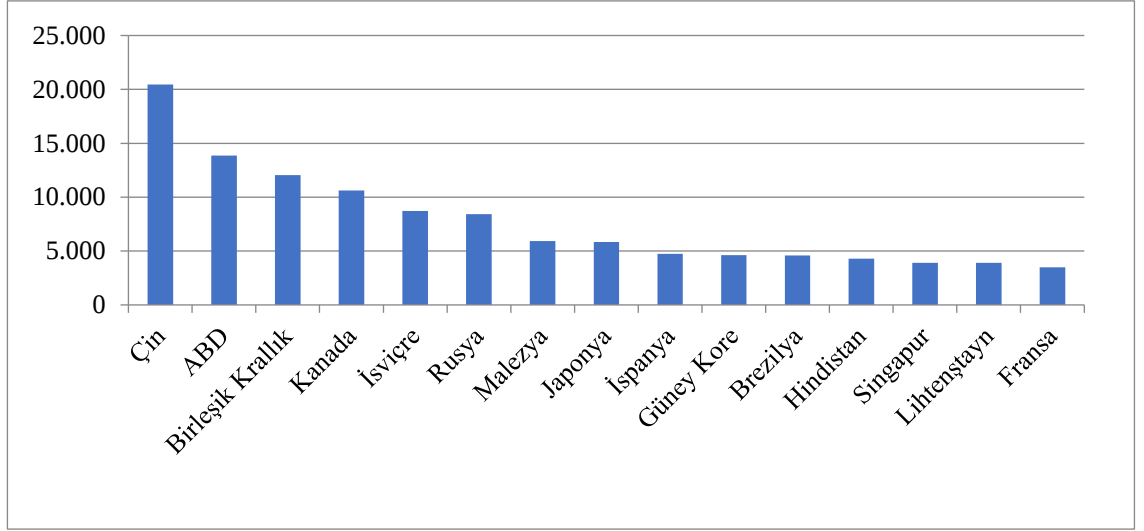

Şekil 4.2 Arazi edinim anlaşmalarının bölgelere göre dağılımı

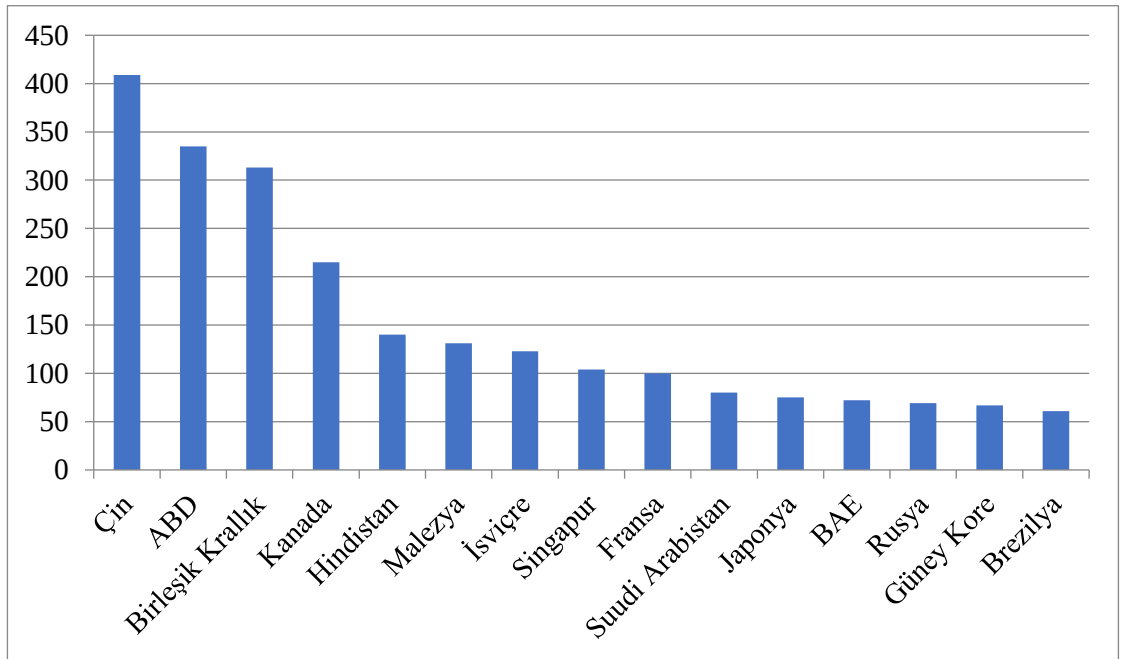
Şekil 4.3 Toplam edinilen arazi miktarının bölgelere göre dağılımı

Doğu Avrupa ve Okyanusya’da yapılan arazi edinimlerinin %80’nin üzerinde bir oranla uluslararası nitelik taşıdığı gözlemlenirken, Asya Kıtası’nda bu oran anlaşma sayısı açısından %52’ye ve yüzölçümü açısından ise %56’ya düşmektedir. Buradan yola çıkarak, Asya Kıtası’ndaki arazi edinimi alanında yer alan önemli aktörlerin, daha çok kendi ülkelerinde arazi edindikleri, Asya’da başka bir ülkede veya başka bir kıtada arazi edinimine, diğer kıta yatırımcılarından daha az istekli oldukları söylenebilir (Çizelge 4.1, Şekil 4.2 ve 4.3).

Şekil 4.4 Dünyada arazi edinimlerinde yüzölçüm bazlı ilk onbeş ülke (bin ha)

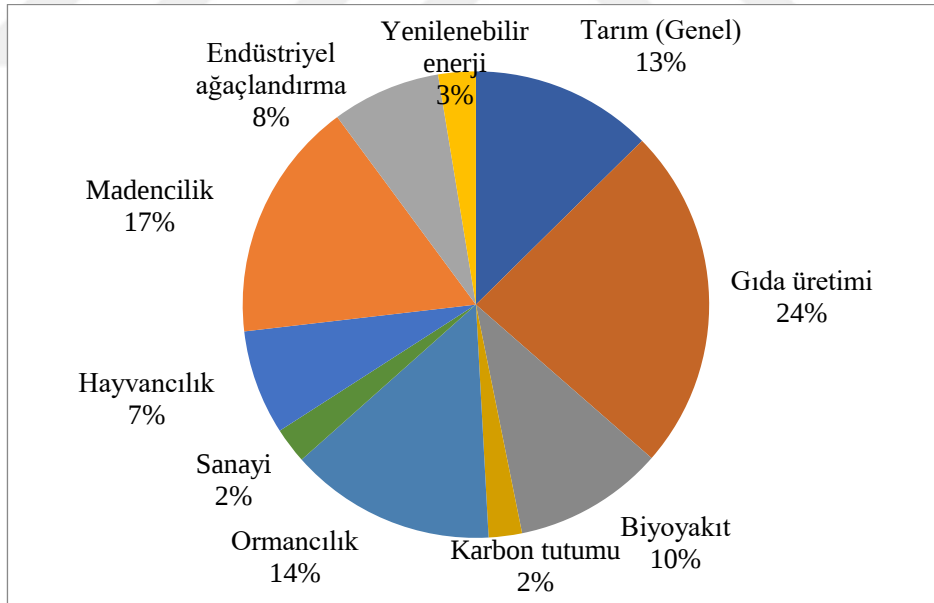
Edinilen arazinin yüzölçümü bazında dünyadaki arazi edinimlerinin baş aktörünün Çin olduğu, ABD, Birleşik Krallık ve Kanada'nın Çin'i takip ettiği dikkati çekmektedir (Şekil 4.4). Güncel uluslararası siyasetin ana aktörü olan bu dört ülkenin, gıda güvenliği, enerji güvenliği ve bunların yansıması olarak tarımsal arazilerin edinimi konusunda da amansız bir rekabet içerisinde oldukları açıktır.

Şekil 4.5 Dünyada arazi edinimlerinde anlaşma sayısı bazlı ilk onbeş ülke

Arazi edinimleri açısından edinilen arazilerin toplam yüzölçümü önemli bir gösterge iken, gerek yatırımcı gerek hedef ülke açısından arazi edinimi maksatlı akdedilen anlaşma sayısı da bir diğer önemli göstergedir. Anlaşma sayısının çokluğu, yatırımcı taraf ve ev sahibi açısından bu konuya verilen önemin ve harcanan mesainin önemini ortaya koymaktadır. Arazi edinimi maksadıyla akdedilen anlaşma sayısı açısından ilk dörtte yer alan ülkelerin, edinilen arazilerin yüzölçümü baz alınarak yapılan sıralamada da yerini koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte arazi edinimi maksadıyla imzalanan anlaşma sayısı açısından ilk onbeş içerisinde yer alan ülke sıralaması içerisinde, yüzölçüm bazlı yapılan sıralamadan farklı olarak, iki Ortadoğu ülkesi olan Suudi Arabistan ve BAE girmiştir (Şekil 4.5). Özellikle tarımsal arazi varlığı ve su kaynakları açısından fakir durumda olan bu iki ülke, diğer Ortadoğu ve Körfez ülkeleri ile birlikte arazi edinim piyasasının önemli oyuncularını arasında yer almaktadır.

Edinilen arazilerin hangi maksatlarla kullanılacağına dair, uluslararası nitelikli büyük ölçekli arazi edinimi anlaşmaları üzerinde yapılan incelemelere göre, öne çıkan ilk on amaç aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Şekil 4.6).

Şekil 4.6 Arazi edinimlerinin amaçları

Toplam edinilen arazilerin %37'sinin (genel tarım ve gıda üretimi) bitkisel üretim ile ilgili olduğu ve bunu maden, orman, biyoyakıt ve endüstriyel ağaçlandırma amaçlı edinimin izlediği dikkati çekmektedir. Madencilik ve sanayi amaçlı edinim anlaşmaları,

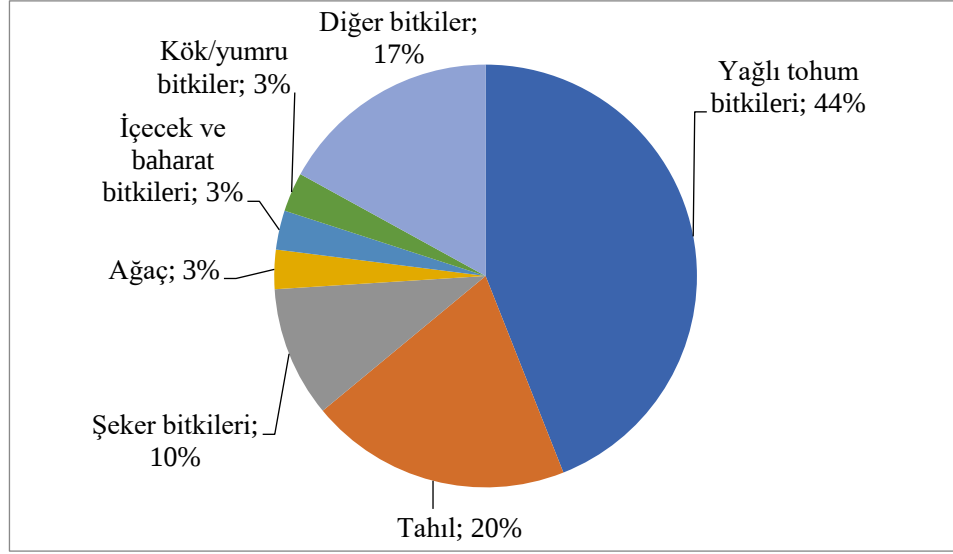
çalışma kapsamında değerlendirilmemekle birlikte, bu maksatlı edinimler de önemli bir yekünü oluşturmaktadır (Şekil 4.6). Gıda üretimi, genel bitkisel üretim ve hayvancılık amaçlı edinimler, arazi edinimlerinin en önemli tetikleyicilerinden olan gıda güvencesi ile doğrudan ilişkili iken, yenilenebilir enerji ve biyoyakıt ise enerji güvenliği faktörü ile doğrudan ilişkili bulunmaktadır. Ayrıca ilk on içerisinde yer almamakla birlikte, turizm, çevre koruma ve spekülasyon maksatlı arazi edinimlerinin de söz konusu olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır (Borras ve Franco 2012). Özellikle gıda fiyatlarında meydana gelecek artışın da etkisiyle arazi fiyatlarında gelecekte ortaya çıkacak artıştan istifade etmek için spekülatif edinimlerin yapıldığı görülmekte, ancak bu maksatla yapılan edinimler gizli kaldığı için istatistiklere yansımamaktadır.

Bölgelere göre toplam tarımsal maksatlı edinimlerin oransal dağılımına bakıldığında, Afrika'da yapılan edinimlerden tarımsal maksatlı olanların %39'u gıda üretimi iken, bu oranı %32 ile biyoyakıtın takip ettiği, biyoyakıt maksatlı edinimlerin en yüksek olduğu bölge Afrika iken, gıda üretimi maksatlı edinimlerin Latin Amerika bölgesinde birinci sırada yer aldığı görülmektedir (Çizelge 4.2).

Çizelge 4.2 Bölgelere göre toplam tarımsal arazi edinimlerinin dağılımı

Bölgeler	Biyoyakıt (%)	Gıda üretimi (%)	Hayvancılık (%)	Tarım (Genel) (%)
Afrika	32	39	3	26
Asya	16	21	1	62
Doğu Avrupa	1	45	17	38
Latin Amerika ve Karayipler	29	50	16	5
Okyanusya	16	30	11	43
Genel	21	38	8	32

Söz konusu arazilerde üretilen ürün gruplarına bakıldığında, biyoyakıt faktörünün de etkisiyle yağlı tohum üretiminin %44 gibi büyük bir oranla birinci sırada yer aldığı, tahıl üretiminin ise %20 ile ikinci sırada kaldığı görülmektedir (Şekil 4.7).

Şekil 4.7 Toplam gıda üretiminin ürün gruplarına³⁵ göre oransal dağılımı.

Afrika’da 2020 yılı itibariyle 1292 anlaşma kapsamında edinilen yaklaşık 53 milyon hektar arazinin ülkelere göre dağılımına bakıldığında ilk yirmide yer alan ülkelerin toplam edinimlerinin, 1.013 anlaşma kapsamında yaklaşık 48 milyon hektar olduğu görülmektedir. İlk yirmide yer alan ülkelerdeki arazi edinimleri, anlaşma sayısı esas alındığında Afrika’daki toplam anlaşmaların yaklaşık %80’ine, yüzölçüm esas alındığında ise %90’ına tekabül etmektedir (Çizelge 4.3).

Edinime konu edilen arazi yüzölçümü dikkate alındığında, ilk üç sırada; DKC, Mozambik ve Sudan yer alırken, anlaşma sayısı dikkate alındığında ilk üç sırada; Mozambik, Etiyopya ve Gana yer almaktadır (Çizelge 4.3). Yüzölçüm olarak Afrika’nın en büyük ülkelerinden olan DKC’nin doğal olarak sahip olduğu arazi miktarı açısından listenin ilk sıralarında yer alması beklenirken, ikinci sırada yer alan Mozambik’ten yaklaşık iki kat daha fazla arazinin edinilmiş olmasının altında, Afrika’da en çok arazi edinen ülkeler arasında yer alan Lihtenştayn’ın 17 anlaşma kapsamında edindiği yaklaşık 3,5 milyon hektar arazinin tamamının bu ülkeden edinilmiş olması yatmaktadır.

³⁵ Ürün grupları, 2010 yılında FAO tarafından geliştirilen gruplandırma dikkate alınarak yapılmıştır.

Çizelge 4.3 Afrika’da arazi edinilen ilk yirmi ülke

Ülke	Edinim Amacı (İlk üç)	Anlaşma Adedi	Yüzölçüm (Ha)
DKC	Ormancılık, Gıda üretimi, Madencilik	71	8.092.209
Mozambik	Gıda üretimi, Biyoyakıt, Hayvancılık	142	4.579.292
Sudan	Gıda üretimi, Tarım (genel), Hayvancılık	44	4.368.786
Güney Sudan	Gıda üretimi, Çevre koruma, Endüstriyel ağaçlandırma	20	4.172.472
Madagaskar	Biyoyakıt, Gıda üretimi, Yenilenebilir enerji	54	3.994.108
Gabon	Tarım (genel), Çevre koruma, Ormancılık	15	2.564.035
Kongo Cumhuriyeti	Tarım (genel), Gıda üretimi, Biyoyakıt	18	2.332.846
Gine	Gıda üretimi, Madencilik, Tarım (genel)	14	2.257.449
Kamerun	Ormancılık, Gıda üretimi, Tarım (genel)	36	2.085.780
Sierra Leone	Gıda üretimi, Tarım (genel), Biyoyakıt	46	1.924.841
Etiyopya	Gıda üretimi, Biyoyakıt, Tarım (genel)	106	1.806.084
Liberya	Ormancılık, Endüstriyel ağaçlandırma, Tarım (genel)	31	1.711.486
Orta Afrika Cumhuriyeti	Ormancılık, Tarım (genel), Biyoyakıt	9	1.414.354
Zambiya	Gıda üretimi, Hayvancılık, Biyoyakıt	79	1.349.283
Gana	Gıda üretimi, Tarım (genel), Biyoyakıt	83	1.310.555
Uganda	Gıda üretimi, Tarım (genel), Sanayi	49	1.009.099
Tanzanya	Gıda üretimi, Tarım (genel), Biyoyakıt	79	983.871
Kenya	Gıda üretimi, Biyoyakıt, Yenilenebilir enerji	45	750.605
Mali	Gıda üretimi, Hayvancılık, Diğer	33	510.059
Nijerya	Gıda üretimi, Biyoyakıt, Hayvancılık	39	461.823
TOPLAM		1.013	47.679.037

Şekil 4.8 Afrika'daki arazi edinimlerinde öne çıkan ilk 20 ülke

Afrika Kıta haritası üzerinde arazi edinimi açısından öne çıkan ilk 20 ülke işaretlendiğinde, daha önce de ifade edildiği gibi edinimlerin Sahraaltı Afrika Bölgesinde ve özellikle sulama açısından Afrika'nın diğer bölgelerine göre avantajlı olan Doğu Afrika'da yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 4.8).

Çizelge 4.4 Afrika'da arazi edinen ilk yirmi ülke

Ülke	Edinim Amacı (İlk Beş)	Anlaşma Sayısı	Yüzölçüm (Ha)
ABD	Gıda üretim, Tarım (genel), Biyoyakıt, Endüstriyel ağaçlandırma, Madencilik	113	6.276.362
Birleşik Krallık	Gıda üretimi, Madencilik, Biyoyakıt, Tarım (genel)Yenilenebilir enerji	165	5.553.715
İsviçre	Ormancılık, Gıda üretimi, Biyoyakıt, Madencilik, Hayvancılık	51	4.186.882
Lihtenştayn	Ormancılık, Tarım (genel)	27	3.908.472
Hindistan	Gıda üretimi, Biyoyakıt, Tarım (genel), Yenilenebilir enerji, Madencilik	109	2.903.789
BAE	Gıda üretimi, Tarım (genel), Hayvancılık, Biyoyakıt, Yenilenebilir enerji	53	2.870.908

Çizelge 4.4 Afrika’da arazi edinen ilk yirmi ülke (devam)

Ülke	Edinim Amacı (İlk Beş)	Anlaşma Sayısı	Yüzölçüm (Ha)
Güney Afrika	Gıda üretimi, Madencilik, Biyoyakıt, Tarım (genel), Yenilenebilir enerji	90	2.523.132
Fransa	Gıda üretimi, Biyoyakıt, Tarım (genel), Yenilenebilir enerji, Madencilik	67	2.476.962
Mozambik	Gıda üretimi, Hayvancılık, Biyoyakıt, Tarım (gene), Yenilenebilir enerji	29	2.380.698
Kanada	Madencilik, Biyoyakıt, Gıda üretimi, Karbon tutumu, Sanayi	44	2.276.847
Mısır	Gıda üretimi, Tarım (genel), Biyoyakıt, Yenilenebilir enerji, Hayvancılık	26	2.265.584
Singapur	Gıda üretimi, Tarım (genel), Çevre koruma, Biyoyakıt, Sanayi	40	2.176.913
Suudi Arabistan	Gıda üretimi, Tarım (genel), Hayvancılık, Biyoyakıt, Çevre koruma	54	2.149.397
İtalya	Biyoyakıt, Gıda üretimi, Tarım (genel), Endüstriyel ağaçlandırma, Ormancılık	33	2.008.164
Çin	Gıda üretimi, Biyoyakıt, Madencilik, Tarım (genel), Hayvancılık	118	1.585.446
Ürdün	Gıda üretimi, Hayvancılık, Tarım (genel)	3	1.505.040
Lübnan	Ormancılık, Gıda üretimi, Tarım (genel), Biyoyakıt	11	1.466.224
Güney Kore	Gıda üretimi, Biyoyakıt, Sanayi, Madencilik, Yenilenebilir enerji	7	1.453.625
Malezya	Tarım (genel), Endüstriyel ağaçlandırma, Biyoyakıt	14	1.447.282
Güney Sudan	Gıda üretimi, Çevre koruma, Turizm, Tarım (genel), Biyoyakıt	2	1.400.000
Toplam		1.056	53.815.442

ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Hindistan gibi küresel rekabetin ana aktörlerinin, arazi edinimi konusunda da rekabet halinde olduğu görülmektedir. Arazi ediniminde ilk iki sırayı ABD ve Birleşik Krallık paylaşmaktadır. ABD 113 anlaşma kapsamında 6,2 milyon hektar, Birleşik Krallık ise 165 anlaşma kapsamında 5,5 milyon hektar arazi edinmişlerdir. İsviçre ve Lihtenştayn’ın arazi edinimlerinde öne çıkmış olmasını, küresel ölçekteki şirketlerin bu ülkelerdeki finansal avantajlar nedeniyle, merkezlerini bu ülkelere taşıması gösterilebilir. Edinim yapan ülkelerin bölgeleri dikkate alındığında neredeyse her bölgeden ülkenin Afrika’da arazi edinimi gerçekleştirdiği görülecektir. Belirtilen toplam 20 ülkenin toplam edinimi anlaşma bazında, toplam anlaşmaların %60’ına, yüzölçüm bazında ise toplam yüzölçümün %85’ine karşılık gelmektedir (Çizelge 4.4).

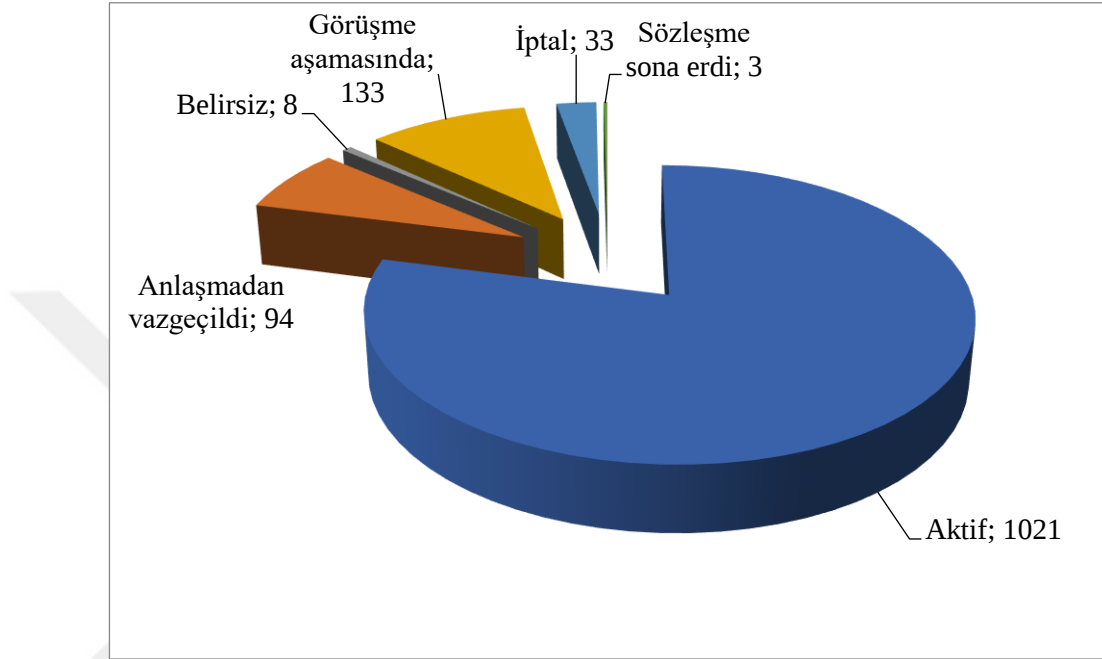
Afrika’da arazi edinen ilk yirmi ülke arasında dört Afrika ülkesi de yer almaktadır: Güney Afrika, Mozambik, Güney Sudan ve Mısır (Çizelge 4.4). Bu edinimlerin bizzat yerel yatırımcılar tarafından mı, yoksa yabancı bir şirket adına taşeron veya ortaklıklar yoluyla mı olduğu tartışmalı bir konu olup, her anlaşmanın verilerin elverdiği ölçüde tek tek incelenmesini gerektirmektedir. Ancak birçok çalışmada bu tür edinimlerin varlığı ortaya konulmuştur. (Cotula 2009, Anseeuw 2012). Çizelge 4.4’ün Afrika ülkeleri hariç tutulmak suretiyle yeniden hazırlanması durumunda listeye 17’nci ve müteakip sıralardan, Japonya (20 anlaşma, 1.128.687 ha. yüzölçüm), Brezilya (16 anlaşma, 1.097.456 ha. yüzölçüm), Norveç (23 anlaşma, 1.008.258 ha. yüzölçüm) ve Türkiye (13 anlaşma, 947.522 ha. yüzölçüm) girmektedir.

Şekil 4.9 Afrika’da en çok arazi edinen ülkeler

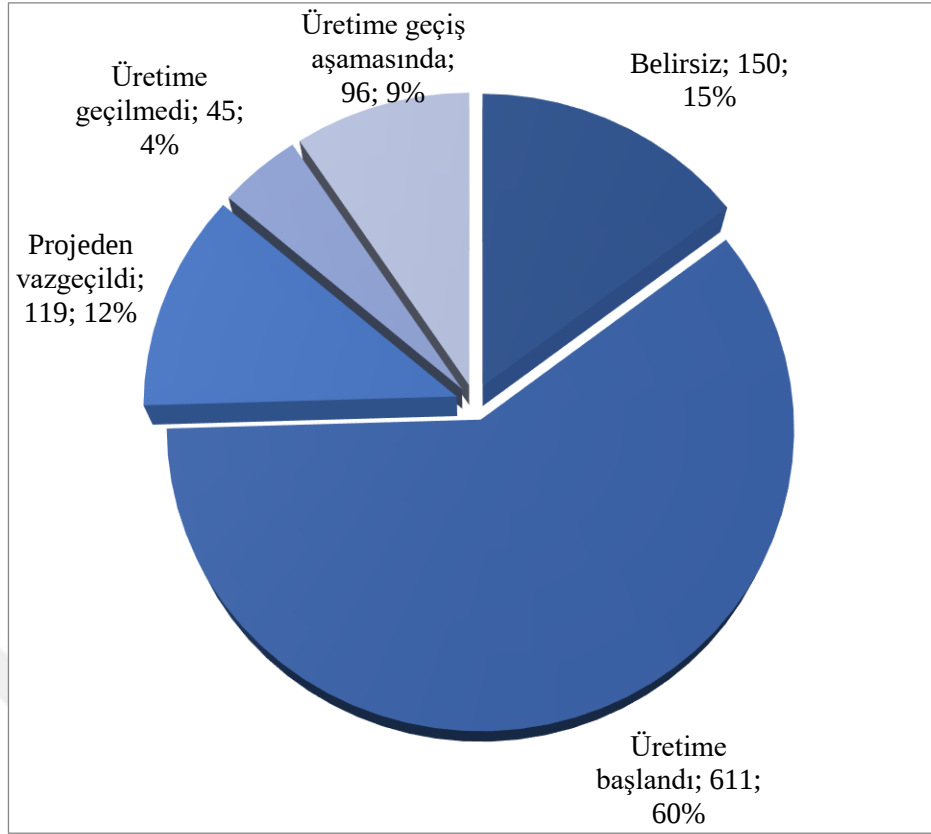
Afrika’da arazi edinen ülkeler arasında Türkiye 25’inci sırada yer almaktadır. Kamu veya özel sektör yatırımcıları 2020 yılı itibariyle toplam 13 anlaşma kapsamında, 948 bin hektar arazi edinimi gerçekleştirmişlerdir. Detayları araştırmanın ilerleyen bölümlerinde verilen bu edinimlere konu araziler, Etiyopya, Liberya, Madagaskar, Mali, Sierra Leone, Sudan, Uganda, Tanzania ve Burkina Faso’da bulunmaktadır. Bu anlaşmalar içerisinde, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) tarafından Sudan’da 780 bin hektar yüzölçümünde bir arazinin edinimini gerçekleştiren anlaşma öne çıkmaktadır.

Halihazırda Afrika Kıtası'nda akdedilmiş bulunan 1292 arazi edinimi anlaşmalarının güncel durumuna bakıldığında, 1021 anlaşmanın hali hazırda yürürlükte olduğu, 133 anlaşmanın şifahi görüşmelerinin devam ettiği, 94 anlaşmadan vazgeçildiği ve 33 anlaşmanın ise iptal edilmiş durumda olduğu görülmektedir (Şekil 4.10).

Şekil 4.10 Anlaşmaların durumu

Yabancı devletler, uluslararası şirketler ile diğer Afrikalı yerel yatırımcılar tarafından yapılan bu edinimlerin tamamının üretime geçmesini beklemek aşırı iyimser bir bakış olarak değerlendirilebilir. Oysaki kimi şifahi anlaşmalar resmiyet kazanmadan olumsuz olarak neticelenmiş yani anlaşmadan vazgeçilmiş, kimi anlaşmalar ise iptal ile sonuçlanmıştır. Yapılan araştırmalar, arazi edinim anlaşmalarından vazgeçilmesinin veya iptallerle sonuçlanmalarının nedenleri olarak, küresel finans krizi ve tarımsal ürün fiyatlarındaki aşırı düşüş nedeniyle projelerin, yatırımcıları için karlı olmaktan çıkmasını ve/veya hakları ihlal edilen yerel halkın ortaya koyduğu tepkiler nedeniyle yerel hükümetler tarafından iptal edilmesini ortaya koymuştur (Mbwavi 2011, Anonymous 2016a, Batterbary ve Ndi 2018).

Şekil 4.11 Aktif anlaşmaların durumu

Aktif olan 1.021 anlaşmanın güncel durumu ise şekil 4.11’de gösterilmiştir. Şekil 4.11’e göre, arazilerin %60’ında üretim başlamış durumdadır. Geriye kalan %40’lık kısımda ise anlaşma aktif olmasına rağmen herhangi bir üretim olmayıp, %9’u üretime geçiş aşamasında, diğerleri ise projeden vazgeçilmiş veya belirsiz durumdadır. Ancak üretime geçilen 611 anlaşma ki, aktif anlaşmaların %60’ına tekabül etmektedir, yaklaşık 18 milyon hektarlık bir araziyi kapsamakla birlikte, bu arazilerden sadece 1,1 milyon hektarlık kısmında (deneme, pilot veya kısmi üretime geçiş) üretim yapılmaktadır. Bu miktarın üretime geçildiği belirtilen anlaşmalara tekabül eden toplam yüzölçümün %6,1’i iken, aktif anlaşmaların toplam yüzölçümü olan, 34,1 milyon hektarın, sadece %3,2’sidir. Nitekim DB tarafından yapılan bir çalışmada, Etiyopya’nın Amhara bölgesinde edinime konu edilen 46 arazinin, sadece 16’sının amaçlandığı gibi üretime konu edildiği ve üretimin çok sınırlı bölümlerinde yapıldığı, Mozambik’te ise biraz daha iyimser bir rakam olarak projelerin %50’sinin planlandığı gibi faaliyette olduğu gösterilmiştir (Mbwavi 2011, Anonymous 2018ç).

Başarısızlıkla sonuçlanan veya henüz hedeflenen amaçlara ulaşmaktan çok uzak olan projelere ilişkin birçok değerlendirme ve analiz mevcuttur. Yukarıda ifade edilen iptal gerekçelerinin yanı sıra ileri sürülen bir diğer başarısızlık gerekçesi ise, yabancı yatırımcıların, yatırım yaptıkları bölge ve bu bölgede yapılacak tarımsal faaliyet hakkında yeterince bilgi sahibi olmamaları gelmektedir (Anonymous 2018ç). Bununla birlikte özellikle Afrika'da yerleşik araştırmacılar ve sivil toplum kuruluşları tarafından yapılan analizlerde, başarısızlıkların ve iptallerin veya anlaşmalar sebebiyle ortaya çıkan sosyal tepkilerin faturası, yerel hükümetlere kesilmektedir. Yerel hükümetlerin, yatırımcılar hakkında yeterli araştırmayı yapmadıkları, anlaşmalar esnasında yerel ihtiyaçları gözetmedikleri ve özellikle de sosyal tepkilerin ortaya çıkmasının en önemli nedeni olan, anlaşmaya konu arazideki yerli halkın haklarını görmezden geldikleri defaten dile getirilmektedir (Anonymous 2016a).

4.1 Afrika'da Arazi Edinimine Yönelik Afrikalı Devletlerin Tutumları

Afrika'da, büyük ölçekli arazi edinimi amacıyla yatırım yapmak isteyen ülkelerin ve uluslararası şirketlerin bu talepleri, Afrikalı devletler tarafından olumlu karşılanmıştır. Tam bu dönemde yeni bağımsızlıklarını kazanan Afrikalı Devletler, 1980'li yıllardan itibaren uygulamaya konulan neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı ekonomik ortamın çekiciliği yanında, tarım sektörüne yönelik yapılan yatırımlara özel ihtimam göstermişlerdir. Bu tür yatırımların ülkelere gelmesi için gerekli yasal ve idari tedbirlerle birlikte, yatırımın muhteviyatına ve büyüklüğüne göre özel imtiyaz ve teşvik mekanizmaları devreye sokulmuştur. DYY'nin ülkelere gelmesi noktasında verilen önemi göstermesi açısından, Afrika'da birçok devlet, yatırım merkezleri, tek elden yatırım portföyleri, yatırım ofisleri gibi kurumlar oluşturmuş, yabancı yatırımcı için gerekli yatırım ortamını yaratmaya çalışmışlardır. Özellikle gelişmekte olan ve sermaye ve sıcak para sıkıntısı çeken hükümetler, bu ihtiyaçlarını karşılamak için tarımsal yatırımları çekmeye çalışmışlar ve böylelikle tarımsal kalkınma öncülüğünde sanayileşmeyi gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir. Örneğin, Etiyopya, bu konuda anlaşmalı yatırım ajanslarıyla çalışmaya başlamış, gerekli yasal ve idari, özellikle de vergi düzenlemeleri yapmak suretiyle yatırımcıları ülkeye çekmeye çalışmıştır (Shepherd 2013).

Afrikalı devletlerin bu farkındalığından önce yatırımcıların maruz kaldığı, belirsiz politikalar, yatırımların onaylanmasında gecikmeler (bir yıldan fazla bazı ülkelerde), dış teknik uzmanlara izinlerin verilmesinde kısıtlamalar, para transferleri konusundaki kurallar gibi bir dizi engel yabancı yatırımcıyı bölgeden uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla çoğu hükümet artık yatırımların hızlı bir şekilde izlenmesini, vergi indirimlerinin, karın geri gönderilmesinin kolaylığını, çalışanların grev vb. haklarının askıya alınmasını, yatırım yapan şirket çalışanlarına yönelik hazır izinler gibi düzenlemelere imza atmışlardır (Mutopo ve Matondi 2011).

Zaman içerisinde Afrika'nın kalkınmasına yönelik biyoyakıt ve gıda üretimi ile ilişkili yaratılan bu yeni DYY dalgası, politik, ekonomik ve etik açıdan kimi sorunları gündeme getirmiştir. Afrika'daki hükümetler DYY'ler için rekabet ederken, kendi yatırımcılarını ve yerel halkı koruma konusunu ya bir kenara koymuşlar ya da hiç göz önünde bulundurmamışlardır. Çünkü kalkınma yardımlarının yanı sıra Afrika, yoksulluk ve az gelişmişlikten kurtulmak için yabancı yatırıma ihtiyaç duymaktadır. Ancak yabancı yatırımların adil bir şekilde kanalize olması, refah adalarının oluşmaması gerekir. Ancak, dikkatli bir şekilde incelendiğinde, özellikle biyoyakıt yatırımlarının belirli alanlara doğru eğimli bir büyüme gösterdiği, dolayısıyla ortaya çarpık bir büyümenin ve eşitsiz bir refah dağılımının çıkacağı, bunun bir neticesi olarak da çatışmaların kaçınılmaz olacağı görülmektedir (Mutopo ve Matondi 2011).

Yaratılan olumsuz algıya rağmen, kendi ülkelerindeki arazi varlığının, nüfus yoğunluğu karşısında bol olduğunu düşünen devletler, kullanılmayan veya yeterince kullanılmayan bu arazilere daha fazla tarımsal yatırım (sermaye) yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu iddia ederek, bir kısmının yabancı yatırımcılara bırakılmasında herhangi bir sorun görmemekte hatta desteklemeye devam etmektedirler. Dolayısıyla bu yaklaşımın bir neticesi olarak, kolonyal dönemin aksine arazi edinimi sürecinde yerel ülke yöneticilerinin de rızasının olduğu durumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Mozambik'in Enerji Bakanı Salvador Namburete, "36 milyon hektar ekilebilir arazinin gıda üretimini riske atmadan, biyoyakıt üretimi için kullanılabileceğini, 41 milyon hektarlık marjinal arazinin de jatropha yetiştirmek için uygun olacağını belirtmiş; Zambiya'nın Tarım Bakanı Brian Chituwo ise, "neredeyse yabancı yatırımcıların kullanması için yalvaracak

durumda oldukları” 30 milyon hektardan fazla arazinin varlığına işaret etmiştir. Bu dönemde gelen en çarpıcı açıklama ise, “sözleşmelere konu edilen arazilerde yaşayan yerel halkın başka yerlere gidebileceğini” belirten dönemin Etiyopya Tarım Bakanından gelmiştir (Matondi vd. 2011).

Tarım arazilerine yönelik bu yeni dalgaya karşı kısmen mesafeli duran az sayıda ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerin tutumu, söz konusu yatırımlara tamamen bir karşı duruş olmayıp, sürecin ülke çıkarlarına hizmet eder bir şekilde yönetilmesine yöneliktir. Örneğin, Zimbabve ve Güney Afrika gibi bazı ülkeler, yabancı yatırımcıların herhangi bir tarımsal nitelikteki yatırımda, yerel bir ortak bulundurma zorunluluğunu getirmektedirler. Kimi ülkeler ise özellikle istihdam konusunda, yerel halkın istihdamını öne çıkaran düzenlemeler yapmaktadırlar.

Afrika’da büyük ölçekli tarım arazilerinin edinimi sürecinde Devletlerin tutumu, yatırımcılar açısından süreçleri kolaylaştırmak hatta bir takım düzenlemelerle yatırımcı şirket ve ülkeleri, yatırım yapmak için teşvik etmek açısından çok önemlidir. Ancak bundan daha önemlisi, birçok Afrika ülkesinde araziler üzerinde özel mülkiyetin tamamen bulunmaması veya kısmen bulunması durumu devletlerin bu süreçteki önemini daha da çok arttırmaktadır (Djire vd. 2008, Cotula 2013). Örneğin, Etiyopya’da araziler üzerinde özel mülkiyet mümkün bulunmamakta, olanlar da kamulaştırılmaktadır. Özel mülkiyetin kısmen mümkün olduğu Kamerun ve Mali gibi ülkelerde ise, prosedürler o kadar zahmetli ve maliyetlidir ki, yerel halkın bu süreçleri tamamlayıp tapularını alması neredeyse olanaksızdır (Cotula 2011, Mutopo ve Matondi 2011). Devletin süreç içerisindeki bu önemli rolü, sadece egemenlik hakkından gelen düzenleyici ve denetleyici bir kurum olmaktan ziyade aynı zamanda arazinin sahibi olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenledir ki, birçok arazi edinimi anlaşmasının tarafı doğrudan doğruya devlettir (Zoomers 2013).

Büyük ölçekli arazi edinim sürecinde yerel devletlerin tutumları genel olarak değerlendirildiğinde, aşağıdaki durumların tamamen veya kısmen Devletler tarafından uygulamaya konulduğu görülmektedir. Bunlar; (i) büyük ölçekli arazi yatırımlarına duyulan ihtiyacın ortaya konulması ve kamuoyu ile paylaşılması, (ii) marjinal, az

kullanılmış ve boş alanların tanımlanması, yeniden sınıflandırılması, ölçülmesi, (iii) yeni tanımlanan arazilerin devlete kazandırılması (kamulaştırma, el koyma, satın alma, tahsisi kaldırma gibi) ve (iv) bu alanların yeniden yatırımcılara tahsis edilmesi gibidir. Yatırıma konu bu arazilerin çoğu daha önce de ifade edildiği gibi ulusal devletlerin yasal-idari-askeri kontrolü içerisinde bulunmaktadır (Grajales 2011).

4.2 Arazi Edinim Anlaşmalarının Özellikleri

Büyük ölçekli arazi edinimi olgusunun geçmiş uygulamaları, özellikle bugünün anlaşılmasına yardımcı olması amacıyla önceki bölümlerde ele alınmış ve bu uygulamaların ortak özellikleri vurgulanmıştır. Büyük ölçekli arazi ediniminin bu yeni serüveni, gerek daha önce farklı bölgelerde, zamanlarda ve yöntemlerle ortaya çıkan uygulamalara, gerekse Afrika'nın tarihsel süreç içerisinde tecrübe ettiği olaylara kıyasen kimi farklılıklar göstermektedir.

21'inci yüzyılda vuku bulan büyük ölçekli arazi edinimi olgusuna jeopolitik açıdan bakıldığında, bugünkü uygulamaların ulusal sınırlamaların meydan okumasına rağmen küresel çapta geliştiği görülmektedir. Yani herhangi bir uluslararası şirket, menşei olduğu ülkenin dışında farklı kıta ve ülkelerde ve farklı amaçlar için arazi edinebilmekte, keza aynı şekilde bir devlet başka bir devletin ulusal sınırları içerisinde büyük ölçekli arazi edinebilmekte ve bu araziye bizzat kamu kuruluşları veyahut işletme hakkını üçüncü bir şirkete kiraya verilmek suretiyle işletebilmektedirler. Bu olgunun ilk uygulamalarına bakıldığında, tek bir devletin kontrolünde olan ulusal ya da sömürge bölgelerinde arazi edinildiği ve genel olarak da bu arazilerin bizzat kendi unsurları (asker, din adamı, kraliyet mensubu, zengin ve soylular gibi) tarafından işletildiği görülmektedir.

Yine bugün için arazi ediniminin işletme tarafındaki baş aktörlerine bakıldığında, tarımda yüksek teknolojiye hakim, mekanik, biyolojik ve kimyasal üretim araçlarını kullanan büyük sermayeli, özel teşebbüs veya kamu birimi niteliğindeki işletmelerin yer aldığı görülmektedir. Bu şekilde işletilen araziden alınan yüksek verim ile çoğunluğu ilkel el aletleriyle ve küçük birimler halinde ve neredeyse hiç tarımsal girdi (gübre, ilaç

vs.) kullanmayan çiftçiler tarafından işletilen araziden elde edilen verim arasında kıyaslanamayacak derecede büyük bir fark bulunmaktadır. Nitekim, Mazoyer ve Roudart (2006) şu tespiti yapmaktadır: *“Tarımsal anlamda dünyanın en üretken çiftçileri ile üretkenlik konusundaki en kötü çiftçileri arasındaki verimlilik farkı, hiçbir zaman bugün olduğu kadar yüksek olmamıştı.”* Dolayısıyla geçmiş uygulamalarda neredeyse sadece arazinin kullanıcısı/sahibi değişirken, yeni uygulamada bunun yanı sıra, üretim teknolojisinde, ürün çeşitliliğinde ve arazinin kullanım fonksiyonunda da çok önemli değişiklikler meydana gelmektedir.

Mevcut çalışmalar edinimlerin az sayıda aktör için fiili fayda sağladığını göstermektedir. Sayıları birkaç bini bulmayan bireysel girişimciler, şirketler, kamu veya özel yatırım fonları veya yatırımcılar gibi aktörler bu süreçten esas fayda sağlayanlar olarak görülmektedir (Anseeuw 2012). Nitekim arazi edinim sürecinde öne çıkan ülkelerin verildiği çizelge 4.4, Afrika’da edinilen toplam arazilerinin %85’inin sadece 20 ülke tarafından edinildiğini ortaya koymaktadır.

Arazi edinimi sürecinde göze çarpan bir diğer durum ise, arazilerin tamamının tarımsal amaçlarla kullanılmayıp, önemli bir bölümünün rezerv alan olarak bekletilmesidir. Genelde yatırımcılar, ileride arazilerin fiyatlarının artması veya tarım ürünleri fiyatlarının artması beklentisiyle ya da rakiplerinin eline geçmemesi adına ihtiyacından büyük arazi edindikleri için, bu arazileri rezerv alan olarak bekletmektedirler. Her ne kadar rezerv alan olarak veya spekülatif maksatla arazilerin edinildiği resmi olarak belirtilmemiş olsa da, bugüne kadar edinilen arazilerin yaklaşık sadece %4’ünün üretime konu edilmesi, bu durumun önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Arazi edinimine yönelik anlaşmaların incelenmesi neticesinde tespit edilen bir diğer ortak bulgu ise her anlaşmada mutlaka su kullanımına dair ifadelere yer verildiğidir. Bazı durumlarda ise su kullanımı için ayrıca bir anlaşma düzenlenmiştir. Büyük ölçekli arazi edinimini tetikleyen ana faktörlerden birisi olan yatırımcı ülkedeki su sıkıntısının bir yansıması olarak arazi edinimi sadece arazi edinimi değil, aynı zamanda su edinimidir de denilmiştir. Dahası yeni nesil anlaşmalar ve bu anlaşmaların arkasındaki stratejiler iyi izlendiğinde, tarım alanlarına erişimin giderek karbon pazarlarından,

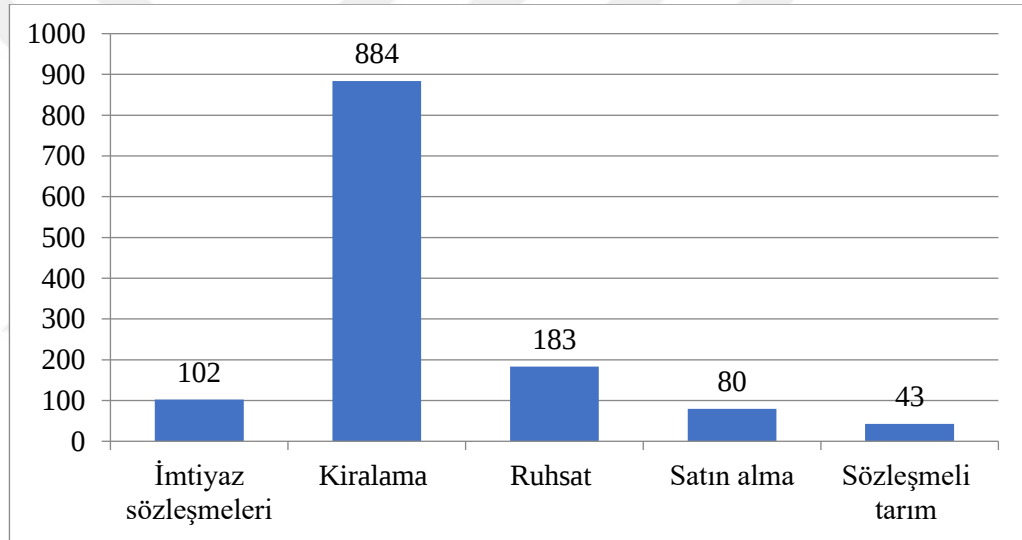
mineral kaynaklarından, su kaynaklarından, tohumlardan, araziden ve çevre hizmetlerinden faydalanmak maksadına hizmet eden bir araca da dönüştüğü gözlemlenebilmektedir. Hatta bazı araştırmacılar tarafından gerçek amacın arazi ediniminin çok daha ötesinde olduğu dile getirilerek bu konunun altı çizilmiştir (Chatterjee 2012, Rulli vd. 2013, Anonymous 2016a).

Yeni nesil arazi edinimleriyle ilgili ileri sürülen özelliklerden bir diğeri ise, edinime konu arazi ücretlerinin çok düşük olduğudur. Bu konuda Etiyopya’da yapılan bir kiralama çarpıcı örneklik teşkil etmektedir. Hindistan’ın Bangalore bölgesinden olan ve Kenya ve Etiyopya’daki en büyük gül üreticisi olan Karuturi şirketi, Etiyopya’nın Gambella bölgesinden 300.000 hektardan daha fazla büyüklükte bir araziye 90 yıllığına kiralamak suretiyle edinmiştir. Yapılan anlaşmaya göre şirket, bu arazi için ilk altı yıl herhangi bir ücret ödemezken, kalan 84 yıl boyunca hektar başına yıllık sadece 1,13 ABD Doları ödemede bulunacaktır (Kachika 2011, Liberti 2013). Karuturi şirketinin yöneticisi olan Karmjeet Sekhon: *“Afrika’da iyi ve ucuz, hatta çok ucuz arazi var. Hindistan’da bu nitelikte arazi bulunmaz, Hindistan’daki arazilerde organik madde %1 oranında iken, burada %5 oranında. Ayrıca gübre ve ilaçlamaya ihtiyaç duyulmuyor. Adeta bu araziler üzerinde yetişmeyecek ürün yok gibi...”* İfadesiyle, Afrika’daki arazilerin düşük maliyeti ile birlikte verimliliğine dikkat çekmiştir (Mbwavi 2011).

Etiyopya üzerinden yapılan diğeri bir araştırmada, 2009-2010 yılları arasındaki edinimlerin incelenmesi neticesinde, hektar başına Etiyopya halkının kendi arasında veya diasporadaki Etiyopyalıları yıllık ortalama 12,90 ABD Dolarına kiraya verdikleri arazileri, Suudi Arabistan ve Hindistan kökenli şirketlere 1,70 ila 5,45 ABD Doları arasındaki fiyatlardan yıllık olarak kiraya verdikleri tespit edilmiştir (Cotul vd. 2013). Bir diğeri örnek ise hektar başına yaklaşık 2.000 ABD Doları bir getirisi söz konusu olan palmye yağı üreticilerinin, hektar başı 1 ila 5 ABD Doları yıllık kira bedeli ödediği yolundaki Mbwavi’nin (2011) tespitidir.

Özellikle yabancı sermaye ihtiyacını kalkınma için stratejik bir unsur olarak değerlendiren ve büyük ölçekli arazi edinimi sürecini bu noktada değerlendirmek isteyen devletlerin, yabancı yatırımı ülkelerine çekmek gayesiyle uygulamaya

koydukları teşvik mekanizmalarını da dikkate alındığında daha anlaşılır hale gelmektedir. Nitekim bu teşvik mekanizmaları arasında vergi, istihdam teşvikleri ile birlikte ücretsiz arazi temini de yer almaktadır. Bu kapsamda yatırımcılara bila bedel yapılan arazi teşvikleri, genellikle imtiyaz, tahsis veya ruhsat vermek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Nitekim aşağıda yer alan şekil 4.12’de, Afrika’da gerçekleşen 1.292 adet edinim anlaşmasının, türü bilinmeyen 312 adedinin de diğerlerine orantısız olarak dağıtılması neticesinde, hangi usulle gerçekleştirildiğine yer verilmektedir. Şeklin incelenmesinde, edinim türü olarak en çok kiralama sözleşmelerinin akdedildiği, bunu sırasıyla, ruhsatlandırma, imtiyaz sözleşmeleri, satış sözleşmeleri ve sözleşmeli tarımın takip ettiği görülmektedir.

Şekil 4.12 Edinim anlaşmalarının türlerine göre dağılımı

4.3 Arazi Edinimini Tetikleyen Faktörler

Bu konuda çalışan araştırmacılar, arazi edinimini şekillendiren, ortaya çıkaran bir dizi faktöre işaret etmektedir. Üzerinde mutabık kalınan en önemli faktör hiç kuşkusuz 2007-2008 dünya finans ve gıda krizinin de tetiklemesiyle yeniden gündeme gelen gıda güvencesi faktörüdür. Takiben önemini hiç yitirmemekle beraber, organik fosillerden elde edilen enerjinin de sonuna doğru yaklaşmış olması göz önünde bulundurulmak suretiyle yapılan alternatif enerji kaynağı araştırmaları yani enerji güvenliğidir. Birçok farklı alanda yapılan alternatif enerji çalışmalarının en önemli odak noktalarından birisi

de biyoyakıttır. Bununla birlikte, neoliberal politikalar kapsamında Afrikalı ülkelerin yabancı yatırımcı çekme çabaları, tarım sektöründe ortaya çıkan yüksek kar beklentileri, Afrika'daki arazi yönetimi ve mülkiyet rejiminden kaynaklanan etmenler, yabancı devletleri ve uluslararası şirketleri Afrika'da büyük ölçekli arazi edinmeye çeken faktörler olarak ifade edilebilir (Cotula vd. 2009, Spieldoch ve Murphy 2009, Braun ve Dick 2009, Onoja ve Achike 2015).

Arazi edinim sürecinin yatırım tarafında yer alan iki ana aktörü olan devletler ile uluslararası kuruluşlar açısından konu irdelendiğinde, bu alana yatırım yapmaya çeken faktörlerin bu iki aktör üzerinde farklı oranlarda etkilerinin olduğu veya hiç etkisinin bulunmadığı görülmektedir. Nitekim bu konuda yapılan bir araştırma neticesinde arazi edinimini tetikleyen faktörlerin kamu ve özel sektör üzerine etkileri aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir (Görgeç 2009).

Kamu ve özel sektör yatırımlarından beklenen sonuçlar birbirinden farklılık gösterse de, hem özel sektörü, hem de devletleri Afrika'da arazi edinimine yönelten ortamın önde gelen iki saikinin gıda güvencesi ve enerji güvenliği olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yabancı devletleri bu sürece iten bir diğer etmen ise uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesidir. Özellikle çevrenin korunması ve karbon salınımının kısıtlanması gibi ülkelere yükümlülükler getiren anlaşmalar, devletleri bu maksatlarla arazi edinmeye yöneltmiştir. Özel sektörü arazi edinmeye yönelten diğer faktörler ise, arazi spekülasyonu, tarım sektöründen beklenen yüksek kar ve alternatif yatırım arayışları olarak ortaya çıkmaktadır (Çizelge 4.5).

Çizelge 4.5 Yabancı yatırımları büyük ölçekli arazi edinimine yönelten faktörler (Görgeç 2009)

Faktörler	Devlet Destekli Yatırımlar	Özel Sektör Yatırımları
Ekonomik Faktörler	1. Gıdanın ithalat maliyetlerini azaltmak 2. Enerji güvenliği 3. Gıda güvencesi 4. Gıda fiyatlarında istikrarı garanti altına almak	1. İklim değişikliği ve artan nüfus nedeniyle yükselen gıda fiyatlarına karşın hisse senedi değerini yüksek tutmak 2. Özellikle Amerika ve Avrupa’da ortaya çıkan biyoyakıt pazarına karşın hisse değerini yükseltmek 3. Arsa-arazi fiyatlarının artacağı tahminiyle spekülasyon maksatla yatırım yapmak 4. Finans krizlerinin bir sonucu olarak alternatif yatırım alanları araştırmak
Politik ve Stratejik Faktörler	1. Biyoyakıt için artan talebi karşılamak 2. Uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülükleri sağlamak 3. Yakıt ve gıda konusunda dünya piyasalarına olan bağımlılığı azaltmak	

Odusola (2014), bütün bu faktörlere ilave olarak, Afrika’da yabancı yatırımı çekmeye yönelik hazırlanan teşvik programlarının çekiciliği ile birlikte, hammadde, mineral ve su kaynaklarını araştırmak amacıyla edinimlerin yapıldığına işaret ederek, büyük ölçekli arazi ediniminin arka planında yer alan bu duruma işaret etmiştir.

4.3.1 Gıda güvencesi ve gıda güvenliği

21’inci yüzyılda yeniden ortaya çıkan ve birçok ülkenin gündemine (yatırımcı, ev sahibi ya da her ikisi birden) düşen büyük ölçekli arazi ediniminin en önemli etkeninin gıda güvencesi olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda çalışmalar yapan uluslararası kuruluşlar, konunun önümüzdeki yıllarda çok daha büyük bir sorun olarak küresel kamuoyunun gündemini meşgul edeceği konusunda hemfikirlerdir. FAO tarafından her yıl düzenli olarak yayımlanan, Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu 2018 (The State of Food Security and Nutrition in the World-SOFI 2018) isimli raporda, “son dönemdeki araştırmalar neticesinde elde edilen yeni bulguların, uzun bir süredir düşüş eğiliminde olan dünyadaki açlığın, yeniden artış trendine girdiği belirtilmektedir.

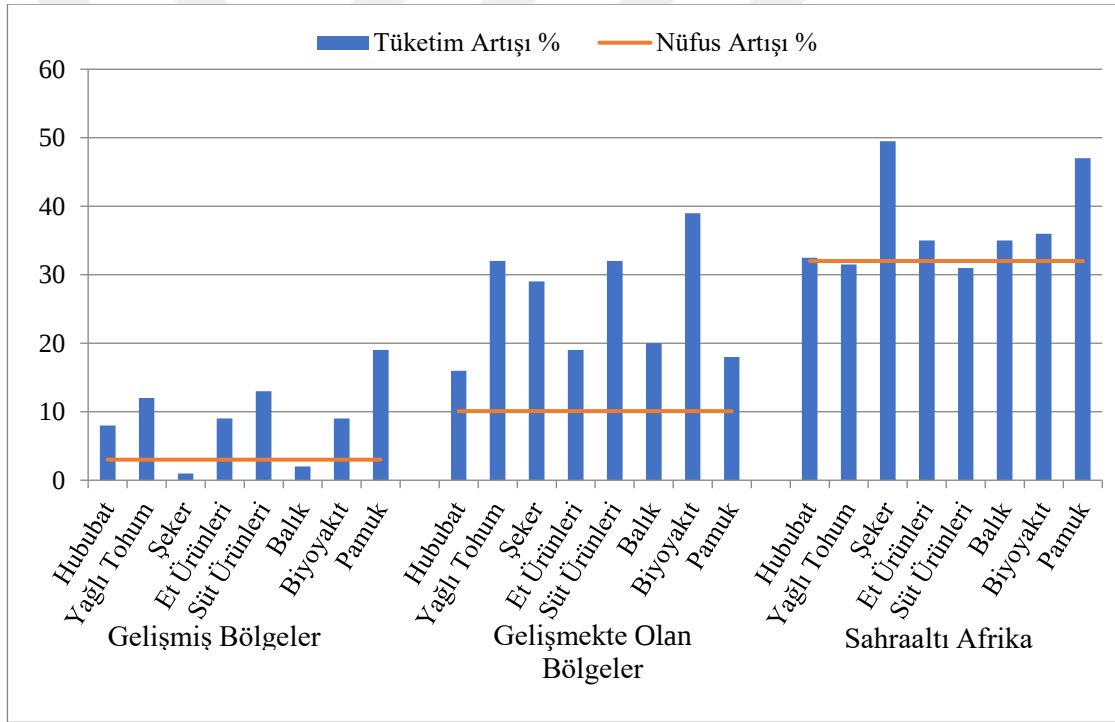
Yapılan araştırmalara göre dünyada tahmini 821 milyon insan, yani yaklaşık her dokuz kişiden biri yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Özellikle ocuklarda yetersiz beslenmenin azaltılmasına yönelik çalışmaların neticesi olarak bir miktar ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen, bu konudaki rakamlar hala kabul edilemez derecede yüksek kalmaktadır. 2017 yılında beş yaşın altındaki yaklaşık 151 milyon ocuk mental ve fiziksel olarak sağlıklı bir gelişme için yeterli besine ulaşmamaktadır (Anonymous 2018b). Bu duruma tezat bir şekilde insanların bir kısmı ise obezite ile mücadele etmektedir. Dünya Sağlık rgtne (DSÖ) göre, 2014 yılı için 1,9 milyar yetişkin aşırı kilolu ve sekiz yetişkin insanda biri ya da başka bir değişle yaklaşık 672 milyon yetişkin ise obez durumdadır. Konunun bir diğer tuhaf tarafı ise açlık, beslenme yetersizliği, fazla kilo ve obezite birçok ülkede aynı anda görülebilmektedir.

Önümüzdeki yıllarda, küresel tarım ürünlerine olan talebin bir diğer temel faktörünün, gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışının olması beklenilmektedir. 2016 yılı itibariyle 7,4 milyar olan dünya nüfusunun, 2025’de 8,1 milyar ve 2050’de ise 10 milyar olacağı tahmin edilmekte ve bu artışın yaklaşık %95’inin gelişmekte olan ülkelerden kaynaklanacağı ileri sürülmektedir. Artan nüfusun ihtiyaçlarını gidermek için, ormanların kesilmesi, bataklıkların kurutulması gibi yöntemlerle bazı alanların tarıma açılması mümkün görülmektedir. Ancak bu suretle edinilen arazinin %5’lik bir artıştan öteye geçemeyeceği bilinmektedir. Oysa bu dönemde, gıda güvencesinin sağlanması için tarımsal üretim ikiye katlanması gerektiği öngörülmektedir. Nüfus artışı ve diğer nedenlerle artan gıda talebi neticesinde kişilerin toplam gelirleri içerisindeki gıda harcamalarının payının da %30 oranında artması beklenilmektedir (Akkuş 2016).

Toplam talebi etkileyen ikinci önemli unsur olarak, yine gelişmekte olan ülkelerdeki kişi başına düşen gelirdeki artış gösterilmektedir. Gelişmiş ülkelerde bir kişinin toplam geliri içerisindeki gıda harcaması, gelişmekte olan ülkelerdekinden daha düşük seviyede olmaktadır. Örneğin, bu oran ABD’de %1,1 iken, Çin’de %3,4’e tekabül etmektedir. Gelir yükseldikçe, kişilerin tüketim alışkanlıklarında değişiklik olmaktadır. Artan gelirle birlikte, gıda talebi kalori ağırlıklı besinlerden, protein ağırlıklı besinlere doğru kaymakta, ayrıca sebze ve meyve talebi de artmaktadır. Ayrıca bu eğilimle, şeker, katı

ve sıvı yağlar ile işlenmiş gıdalara olan talep artışı da birlikte gelmektedir. Gelişmiş ülkelerin aksine gelişmekte olan ülkelerde, yetersiz beslenen, aşırı beslenen ve kötü beslenen halk kesimlerinin varlığı dolayısıyla, karmaşık bir tüketim yapısı bulunmaktadır (Anonymous 2016c).

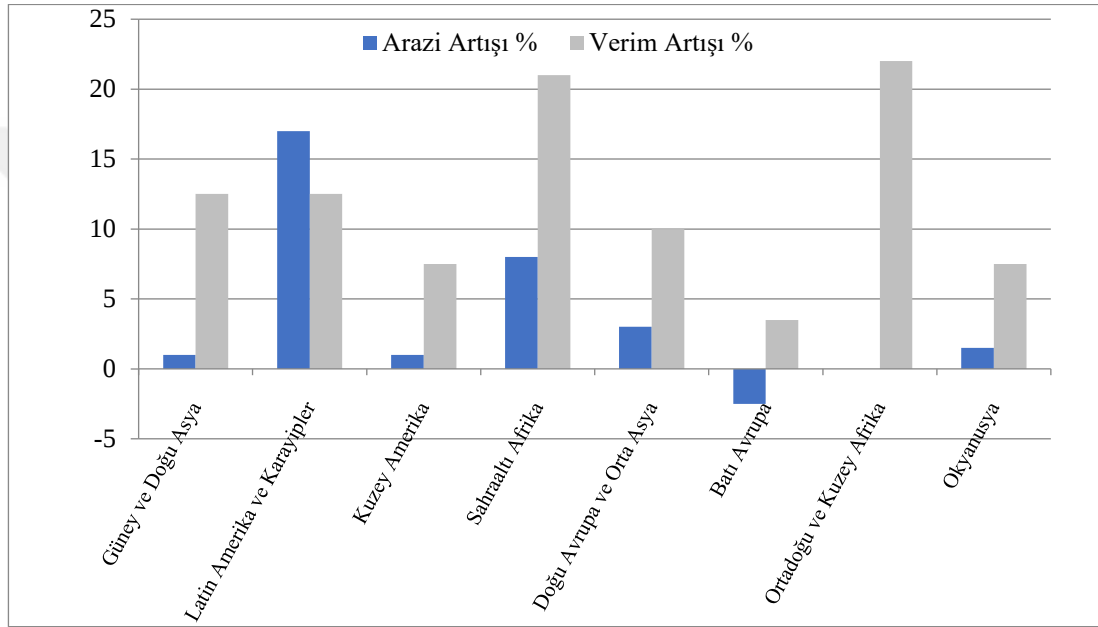
Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development-OECD) ve FAO tarafından yapılan tahminler ışığında, bugün büyük ölçekli arazi ediniminin küresel merkezi haline gelen Sahraaltı Afrika ülkelerinin, 2025 yılına gelindiğinde, nüfus ve dolayısıyla gıda tüketiminde büyük artışların söz konusu olacağı ve gıda güvencesi konusunun bu ülkeler açısından, bugünkünden daha aciliyet taşıyacağı görülmektedir (Şekil 4.13).

Şekil 4.13 2013'e göre 2025 yılı tüketim ve nüfustaki tahmini büyüme (Anonymous 2016c)

Bir yandan nüfusta meydana gelecek artış, diğer yandan nüfusun da etkisi ile birlikte diğer unsurların tetikleyeceği gıda tüketimindeki artış karşısında, tarımsal nitelikteki arazi ve verimdeki artışın durumunu da ortaya koymak, doğru bir analiz açısından gerekli görülmektedir (Şekil 4.14). Gerek teknolojiye ileriye adımlar, gerekse genetik ve

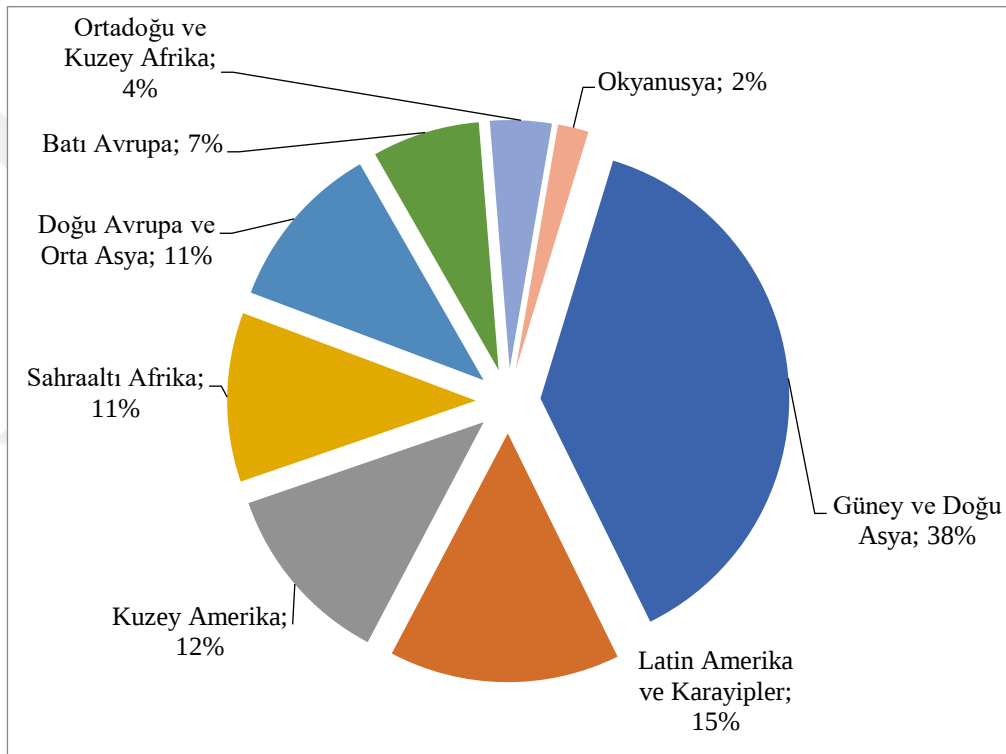
tohum ıslahı çalışmaları ile birlikte diğer alanlarda yaşanacak gelişmelerin üretimde verim artışını sağlayacağı öngörülürken, Latin Amerika ve Sahraaltı Afrika haricinde tarımsal üretime dahil edilecek arazi miktarında önemli bir artışın olması beklenilmemektedir. Hatta kentleşme ve sanayileşme ile birlikte diğer hususlar dikkate alındığında, Kuzey Amerika’da tarımsal üretime dahil edilen arazi miktarında çok düşük oranlı bir artışın olması beklenirken, Batı Avrupa’da ise hali hazırda tarım arazisi olarak kullanılan alanlarda daralmanın yaşanması beklenilmektedir.

Şekil 4.14 2013’e göre 2025 yılında gerçekleşecek tarımsal nitelikteki arazi ile verimdeki tahmini artış (Anonymous 2016c)

Sahraaltı Afrika’da üretim artışının, ürün verimliliğindeki iyileştirmeler ile arazi genişlemesinin bir kombinasyonundan kaynaklandığı görülmektedir. Buna karşılık, Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde ise ana etken özellikle Brezilya ve Arjantin merkezli arazi genişlemesidir. Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Batı Avrupa’daki verim artışı, arazideki azalmayı telafi etmektedir. Okyanusya’da verim ve alan artışları yoluyla daha yüksek, kendi kendine yeterlilik oranları beklenilmektedir (Anonymous 2016c, Şekil 4.14 ve 4.15).

DB'nin tahminlerine göre yaklaşık 1,5 milyar hektar arazi bitkisel üretim için kullanılırken, 2030 yılına kadar biyoyakıttan kaynaklanacak ihtiyaç da göz önünde bulundurmak suretiyle yaklaşık 120-240 milyon hektarlık ilave araziye gereksinim duyulacağı ifade edilmektedir (Deininger vd. 2011). Bu tahmin mevcut arazinin farklı amaçlara yönelik kullanılmayacağı varsayımına dayanmaktadır ki, bu gerçek durumu yansıtmamaktadır. Mevcut tarım arazilerinin şehirleşme ve sanayileşme ile birlikte diğer tarım dışı amaçlarda kullanılabileceği düşünüldüğünden ihtiyaç duyulan alana, 50-100 milyon hektar daha ilave etmek doğru olacaktır (Lambin ve Meyfroidt 2011).

Şekil 4.15 2025 yılında tarımsal arazilerin bölgelere göre tahmini dağılımı (Anonymous 2016c)

Her gün sofraya binlerce yeni tabağın ilave edilmesi ve bunun için eskiye nazaran daha çok harcama yapılması anlamına gelen bu gelişmeler, FAO tarafından “gıda güvencesi sorunu” olarak adlandırılmakta ve bugün ve gelecekte nüfusun önemli bir bölümünün bu sorunla yüzleşeceğini ortaya koymaktadır. İnsanlar için hayati derecede öneme haiz olan gıda, aynı zamanda devletler için de vazgeçilmez bir unsurdur. Bu açıdan devletler, gıdayı güç ve çıkar mücadelesinin konusu olarak kabul etmişlerdir (İba 2013). Birçok

krizi bir şekilde idare edebilen devletlerin ve hükümetlerin gıda tedariki noktasındaki krizleri çok büyük zararlarla ancak bertaraf edebildikleri malumdur. Nitekim 2007-2008 krizinin neticesi olarak bazı ülkelerde kanlı olaylar olmuş, birkaç ülkede ise hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır (Brown 2012). Ulusal gücün önemli bir parametresi olarak görülen gıda güvencesi, hem ulusal güvenliği hem de uluslararası güvenliği etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir (Akkuş 2016). Uluslararası ilişkilerde, teorisyenlerin devlet gücünün unsurlarını belirlemeye yönelik çalışmalarında nüfus, askeri kapasite ve ekonomik güç ön plana çıkmış olsa da, özellikle son yıllardaki gelişmelerin ışığında, tarımsal emtialar üzerindeki kontrolün önemi yadsınamaz bir hal almıştır (Keulertz ve Woertz 2016).

Gıda güvencesi meselesini gündeme getirerek, arazi edinimini tetikleyen en önemli etken ise hiç şüphe yok ki; bu konuda çalışanların tamamının ittifak ettiği üzere, 2007-2008 yıllarında yaşanan dünya finans ve gıda krizi ve bu krizin bütün ülkelerin birinci gündem maddesi haline getirdiği gıda güvencesidir (Hallam 2009). Aslında bu faktör, sadece günümüz arazi edinimlerinin değil, geçmişteki arazi edinimlerinde de en önemli motivasyon olarak görülmektedir. Dünya tahıl fiyatlarında yaşanan ani fiyat yükselişi, kriz yıllarında daha önce tarihte hiç olmadığı kadar insanı aç bırakmıştır (Brown 2012). Bu dönemde gıda fiyatları uzun dönem fiyat ortalamalarının %50 üzerine kadar çıkmıştır. Tahıl fiyatları 2006-2008 döneminde uzun dönem fiyat ortalamalarının %70'ine, süt ve süt mamulleri fiyatları ise, aynı ortalamaların %90 üzerine kadar çıkmıştır. Toplumun tüm ekonomik katmanlarında önemli fakirleşmeye neden olan gıda krizi, en yoksul kesimlerin ise gıdaya erişimini neredeyse imkansız hale getirmiştir (Kıymaz ve Şahinöz 2010). Bu dramatik tablonun neticesi olarak, Ortadoğu ve Asya başta olmak üzere neredeyse bütün ülkeler tarım politikalarında köklü değişikliklere giderek, gıda güvencesi meselesini öncelikli konulardan biri haline getirmişlerdir. Bu politika değişikliğinin en önemli hedefi, gıda arzını güvence altına almak ve gıda fiyatlarında istikrarı sağlamak amacıyla yurtdışından büyük ölçekli arazi edinimini ihtiva eden tarımsal yatırımları teşvik etmek olarak belirlenmiştir (Danial ve Mittal 2009).

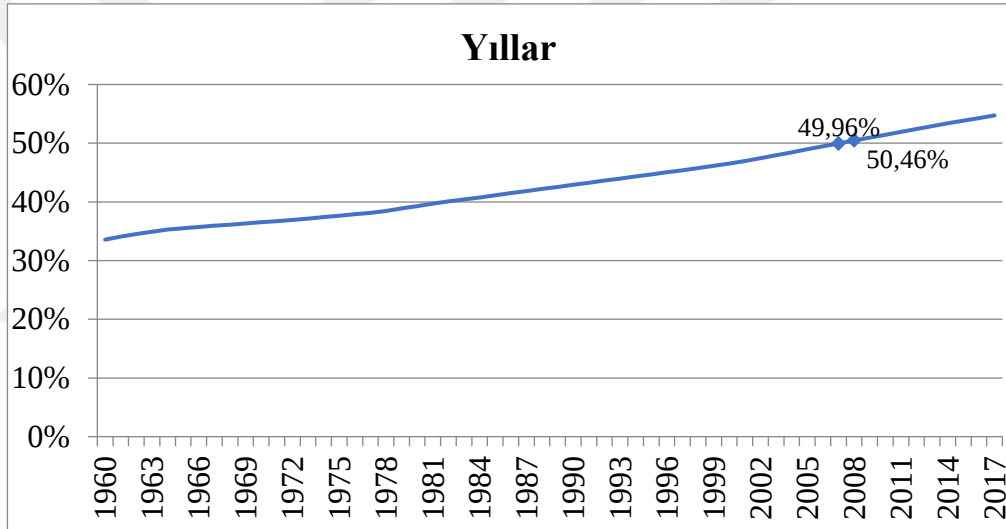
Öncelikle şunun altı çizilmelidir ki, dünya gıda krizi insanoğlunun en temel ihtiyacı olan beslenmeyle doğrudan ilgili olduğu için, etkisi diğer krizlerden çok daha tesirli ve yıkıcı olmuştur (Gürlük ve Turan 2008). Nitekim Lester R. Brown, “Full Planet, Empty Plates” adlı eserinde, “2007 ve 2008 yılları arasındaki dünya tahıl fiyatlarındaki ani yükseliş, tarihte hiç olmadığı kadar çok insanı aç bıraktı” diyerek krizin boyutlarını ortaya koymuştur (Brown 2012). Bu denli etkili olan küresel krizin akabinde kaçınılmaz olarak, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklarla neredeyse bütün ülkelerde sosyal sıkıntılar baş göstermiştir, onlarca protesto ve isyan vuku bulmuştur. Birkaç örnek vermek gerekirse; Tayland’da pirinç fiyat artışları neticesinde çok değerli hale gelince olası hırsızlık vakalarından korunmak için çiftçiler pirinç tarlaları için koruma hizmeti satın almaya başlamışlardır. Mısır’da devlet tarafından dağıtılan ekmek kuyruklarında çıkan kavgalar, altı kişinin ölümüne neden olmuş, yoksulluk bataklığına saplanan Haiti’deki ayaklanmalarda beş kişi ölmüş ve başbakan istifa etmek zorunda kalmıştır. Meksika’daki ayaklanmalar neticesinde hükümet alarm durumuna geçmiştir. Gıda fiyatlarındaki yükselme kalıcı hale gelmiş, yüksek gıda fiyatları Arap Baharı olarak bilinen Kuzey Afrika ve Orta Doğu’daki sosyal ve siyasal olayların besleyicisi olarak da değerlendirilmiştir (Brown 2012).

Dünyada son derece yıkıcı etkileri olan ve devletleri tarım politikalarını yeniden gözden geçirme ve köklü politika değişikliklerine gitmeye zorlayan kriz, kuraklık ve Avrupa’da müdahale alımlarının sona erdirilmesiyle azalan stoklar en önde gelmek üzere, diğer doğal nedenlerle düşen üretim ve dolayısıyla azalan ürün stokları, gelişmekte olan ülkelerde değişen tüketim yapıları, emtia piyasalarındaki spekülasyon fiyat hareketleri, artan petrol fiyatları ve biyoyakıt teşvik politikaları, artan hayvancılık yatırımları gibi bir dizi gelişmenin neticesinde ortaya çıkmış ve gıda fiyatlarının son yirmi yılın en yüksek seviyelerine çıktığı bir soruna dönüşmüştür (Kıymaz ve Şahinöz 2010). 2007-2008 dünya finans ve gıda krizinin sebeplerini aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür:

Yüksek ekonomik büyüme: 2000’li yıllardan sonra büyüme rakamlarına bakıldığında, az gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere yüksek oranda büyüme kaydedildiği görülmektedir. Özellikle Çin ve Hindistan gibi büyük nüfusa sahip ülkelerde yaşanan bu

refah artışı, gıda ürünleri talebinde artışa ve dolayısıyla gıda fiyatlarında yükselmeye neden olmuştur.

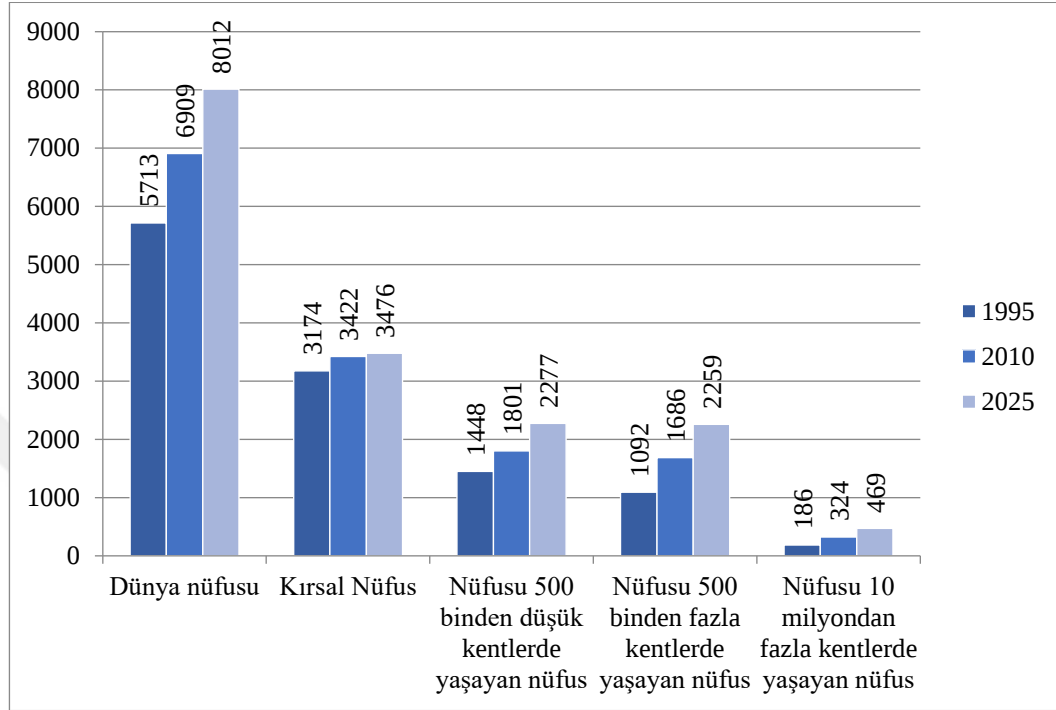
Nüfus artışı, kent ve kırsal nüfus: Ekonomik büyümeyle birlikte, dünya nüfustaki artış da önemli bir göstergedir. Yaklaşık olarak her yıl 80 milyonluk bir nüfus artışı olması beklenmektedir. Bu da her gün 219 bin tabağın yemek masasına ilave edilmesi anlamına gelmektedir (Brown 2012). Nüfus artışıyla birlikte özellikle kent-kır nüfus dağılımında kent lehine olan artış dikkati çekmektedir. Kentleşme, kırdan kente göçün oluşması neticesinde gıda açısından üretenden çok tüketen bir nüfus yapısına dönüşüm anlamına gelmektedir.

Şekil 4.16 Dünyada kentli nüfusun toplam nüfusa oranı (%) (Anonymous 2020a)

2008 yılında, dünyadaki şehir merkezlerinde yaşayan mutlak insan sayısı, ilk kez kırsal bölgede yaşayan insan sayısını geçmiştir. Nitekim şekil 4.16 incelendiğinde, tam da kriz zamanına denk gelen 2008 yılında kentli nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının %50,46'ya ulaştığı görülecektir. 1970'li yıllarda 3,7 milyar olan Dünya nüfusunun 2,4 milyarı kırsal, 1,3 milyarı kentsel nüfus iken, zaman içerisinde özellikle kırsal alandan, kente göçün de etkisiyle nüfus artışı kırsal alanın aleyhine olarak gerçekleşmiştir (Borras ve Franco 2012). Uluslararası kuruluşlarca 2025 ve 2050 yılları için yapılan dünya nüfusu projeksiyonlarında, nüfusun kırsal nüfus aleyhine artmaya devam edeceği

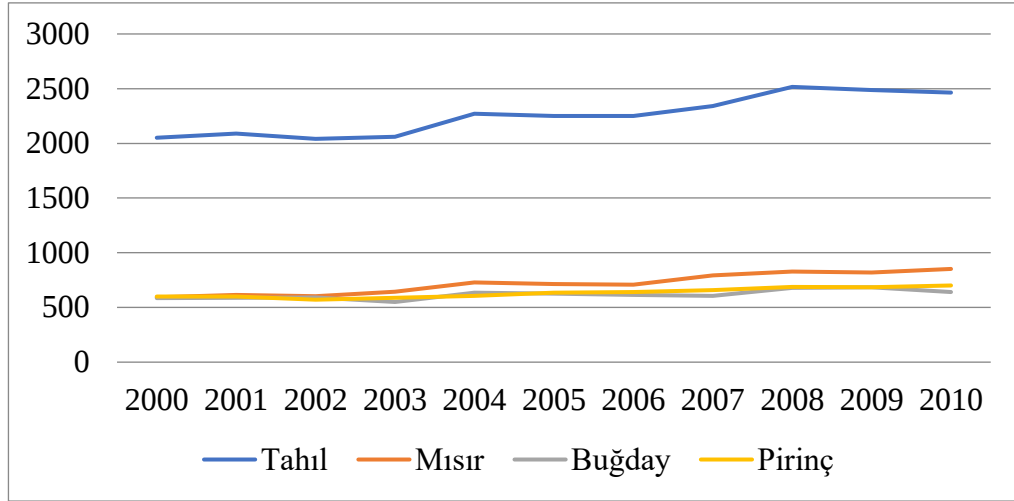
öngörülmektedir. Dolayısıyla kırsal alan üzerindeki kentli nüfustan kaynaklanan üretim baskısının bugünkünden çok daha fazla olması beklenilmektedir (Şekil 4.17).

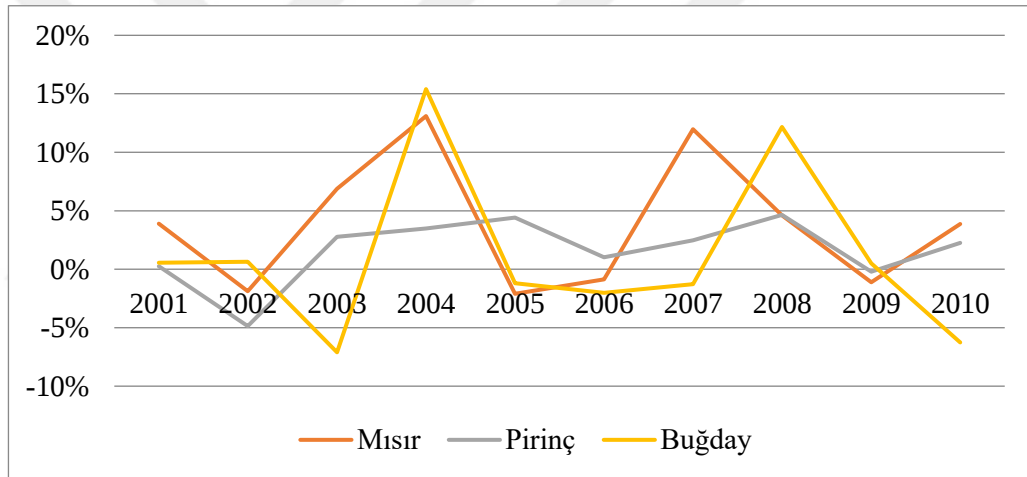
Şekil 4.17 Dünya nüfusu kent-kır dağılımı, 1995, 2010, 2025 (milyon) (Anonymous 2020a)

Üretimde daralma: İklim değişikliği, küresel ısınma, verimli tarım arazilerinin başka amaçlarla kullanımı gibi nedenlerle, özellikle birçok ülke için stratejik konumda olan tahıl üretiminde daralmalar söz konusu olmuştur. FAO'nun rakamlarına göre, Avrupa Birliği (AB) ve ABD'de 2004-2006 yılları arasında mısır ve buğday üretimi %12-16 aralığında azalma göstermiştir.

Dünyada 2000-2010 yılları arasında, özellikle 2004 yılından sonra tahıl ve diğer seçili ürünlerdeki üretim miktarlarının kısmen düştüğü veya durağan bir seyir izlediği gözlemlenmektedir (Şekil 4.18). Birbirini takip eden yıllardaki bu sürekli düşüş veya durağanlık hali, tüketim ve üretim arasındaki farkın stoklarla karşılanmasını sürdürülebilir olmaktan çıkarmış ve artan talep karşısında üretimde yaşanan daralmanın, mevzu bahis krizin önemli tetikleyicilerinden biri olmasına neden olmuştur.

Şekil 4.18 Dünyada tahıl ve seçili ürünlerin üretim miktarları (milyon ton) (Anonymous 2020b)

Şekil 4.19 Seçili ürünlerin yıllara göre üretim artışlarının oransal ifadesi (Anonymous 2020b'den değiştirilerek alınmıştır)

Mısır, pirinç ve buğdayın 2000-2010 yılları arasındaki üretim miktarlarının artış oranlarında ciddi istikrarsızlıkların söz konusu olduğu, özellikle kriz öncesi yıllar olan 2004 ve 2005'te artış hızında keskin düşüşler olduğu ve hatta negatif büyümenin olduğu dikkati çekmektedir (Şekil 4.19). Artan nüfus ve gıda talebini arttıran diğer faktörler sabitken, üretimin yavaş büyümesi veya daralması, doğal olarak gıda fiyatlarında çok ciddi dalgalanmalara sebep olmuştur.

Hayvancılık ve biyoyakıtın talep üzerinde etkisi: Özellikle tahıl talebinde meydana gelen artışın önemli bir bölümü, hayvancılık ve biyoyakıt kaynaklıdır. FAO tarafından açıklanan rakamlara bakıldığında, 2000 yılından, 2008'e kadar hayvancılık için kullanılan tahılda %4-7 arasında, endüstriyel amaçlı kullanımda ise %25 oranında bir artış olduğu belirtilmektedir. Ayrıca ABD'de üretilen mısırın yaklaşık %25'inin 2000-2006 yılları arasında biyoenerji amaçlı kullanıldığı ifade edilmiştir (Gürlük ve Turan 2008). Tarımsal üretim arzının inelastik bir yapıda olduğu, yani talepteki değişmelere zamanında karşılık veremediği düşünüldüğünde, bu artışların fiyatlara yansımaları çok daha şiddetli olmaktadır.

Tarım girdilerinde artış: Birçok sektörde olduğu gibi makineleşmenin de etkisiyle tarım sektörünün ana girdilerinden birisi olan petrol fiyatlarındaki değişimler, bahse konu kriz açısından üzerinde dikkatle durulması gereken diğer bir konudur. 1890-1970 arası görece küçük oynamalar haricinde durağan seyreden petrol fiyatları, bu tarihten sonra siyasi ve ekonomik gerekçelerle aşırı dalgalanmalar göstermiştir. Dünya finans ve gıda krizine doğru, ABD ve Ortadoğu'daki siyasi ve ekonomik gelişmeler neticesinde petrol fiyatları, rekor değerlerde artış göstermiştir (Erik ve Koşaroğlu 2016).

Stratejik Araştırma Enstitüsünce (SDE), Kasım 2009'da yayımlanan "Gıda Güvenliği ya da Malthus'un Geri Dönüşü" adlı makalede yer verilen aşağıdaki ifadeler, krize yönelik yapılan açıklamaları özetler niteliktedir:

Açlık ve fakirliğin artışında temel sorunların başında, yükselen gıda fiyatları geliyor. İnsanların temel besin maddesini oluşturan buğday, pirinç, mısır gibi tahıl ürünlerinin fiyatları kısa sürede yüzde 200-300 artış gösterdi. Etiyopya, Mısır, Pakistan ve bazı Afrika ülkelerinde halkın gıda fiyatlarındaki artışa isyan etmesi, bu ülke hükümetlerini siyasi olarak zor durumda bıraktı. Gıda tüketiminin çok büyük çoğunluğunu ithalat yoluyla karşılayan bazı petrol zengini Körfez ülkelerinin gıda faturası ikiye katladı. Mısır gibi daha fakir Arap ülkelerinde ise ekmek karneyle satılmaya başladı. Bizlerin yalnızca tarih kitaplarından okuduğu kuraklık ve gıda kıtlığının insanlar arasında çatışma, göç ve isyanlara neden olduğuna ilişkin hikâyelerin canlı örneklerine yeniden şahit oluyoruz. 1960'larda yaşanan ve "yeşil devrim" olarak adlandırılan tarımsal

üretimdeki artışın yarattığı iyimserlik kayboldu. Bilim adamları önümüzdeki yıllarda nüfus artışının yaratacağı baskılar, iklim şartlarındaki değişmeler ve kötüleşen çevresel şartlar nedeniyle insanlığın küresel gıda krizini kolayca aşamayacağı kanaatinde. Malthus'un kehanetleri yeniden çekici hale gelmeye başladı.

Yapılan projeksiyonlara göre, 2050 yılına kadar dünya nüfusu yüzde 50'ye yakın bir artışla, 9 milyara ulaşacak. Üç milyarlık yeni nüfusun gıda güvenliğinin sağlanabilmesi, gelecek 30-40 yılda tarım sektörünün geliştirilmesine bağlıdır. Nüfus yüzde elli artarken, insanların alım gücündeki artışın yaratacağı ek taleple birlikte gıda ürünleri talebinin yüzde 70 artması beklenmektedir. Bu nedenle halkının refahını düşünen ülkeler için tarım sektörü önümüzdeki dönemde en stratejik ve en karlı sektörlerden biri olacaktır. Yakın zamana kadar, sanayi ve hizmet sektörlerine göre arkaik ve verimsiz bir uğraş alanı olarak bakılan tarımsal faaliyetler ve gıda ürünleri üretimi, yeniden bir ekonomik rekabet ve siyasi mücadele alanı haline gelmektedir.

Nitekim düne kadar silah teknolojilerine, nano-teknolojiye veya bilgisayar çiplerine yatırım yapan firmalar bugün ilginç şekilde Ar-Ge çalışmalarını tarım ürünlerine yöneltmeye başlamıştır. BM 2009 Dünya Yatırım Raporuna göre, gelişmekte olan ülkelerdeki tarım ve gıda üretimine yönelik yabancı sermaye akışında önemli artışlar vardır. Dünyanın önde gelen çok uluslu şirketleri Afrika, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya ülkelerinde milyonlarca hektarlık tarım arazisi kiralayarak gıda ürünlerine yatırım yapmaktadırlar. Hatta Çin, Hindistan ve Körfez Ülkeleri de Pakistan, Sudan, Vietnam, Kamboçya ve Myanmar gibi ülkelerde tarım arazileri kiralayarak kendi halklarının uzun dönemli gıda güvenliğini garanti altına almaya çalışmaktadırlar. Herkes 21'inci yüzyılda ülkeler arasındaki mücadelenin enerji kaynakları üzerinde olacağını düşünüürken, belki de gerçek mücadele tarıma uygun araziler üzerinde yoğunlaşacaktır”.

2007-2008 dünya finans ve gıda krizinin tarım politikalarında yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde çok önemli sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Örneğin, krizin etkilerinin en yüksekte olduğu bir dönemde Güneydoğu Asya'da (Tayland, Vietnam, Kamboçya, Laos ve Myanmar) beş pirinç üreticisi, Pirinç İhraç Eden Ülkeler Örgütünü

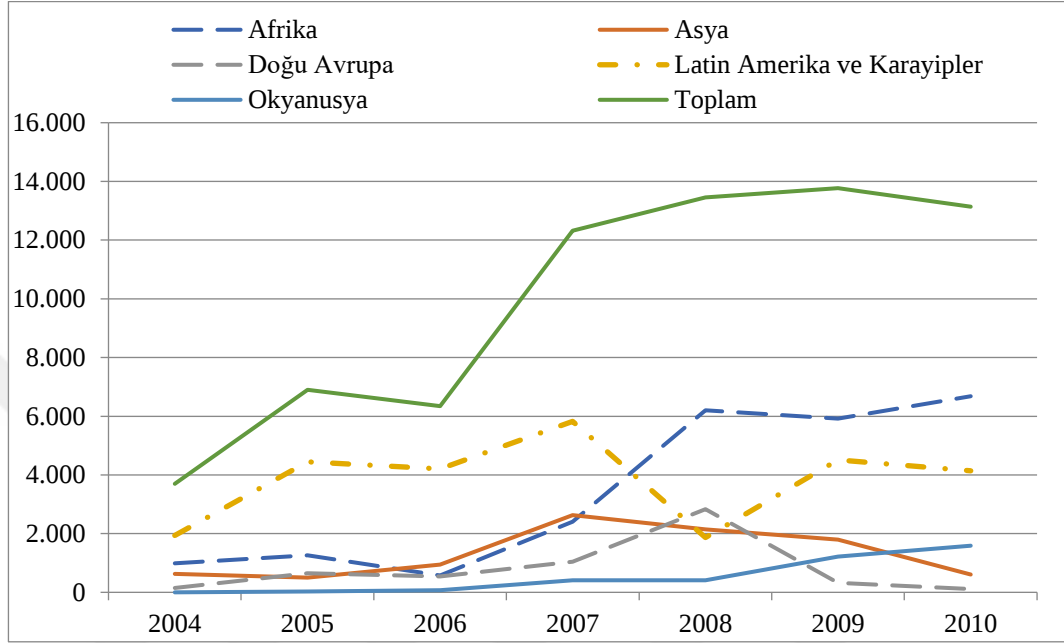
(Organisation of Rice Exporting Countries-OREC) oluşturmaya planlamışlardır. Örgüt bugün için herhangi bir faaliyet içinde olmamakla birlikte, o dönem Tayland Başbakanı olan Samak, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) gibi olmayı planladıklarını belirtmesine rağmen, OREC'in sadece düşüncesi bile, kartel fiyatlamasından çekinen pirinç ithal eden Filipinler ve Endonezya gibi ülkelere şok dalgaları göndermeye yetmiştir (Keulertz ve Woertz 2016).

Krizinin bir diğer önemli etkisi de korumacı politikaların tekrar yükselme eğilimine girmesidir. Örneğin, önemli buğday üreticisi ve ihracatçısı konumunda bulunan Kazakistan ve Rusya, buğday üzerindeki ihracat vergilerini artırmış, Çin ise tahıl ve tahıl mamulleri üzerindeki ihracat desteğini kaldırmıştır. Buna benzer uygulamalar diğer ülkelerde de gözlenmiştir. Hindistan ve Vietnam pirinç ihracatına miktar kısıtlaması getirirken, Ukrayna, Sırbistan ve Hindistan buğday ihracatını yasaklamıştır. İhracat üzerine konulan vergi ve miktar kısıtlamalarının neticesi olarak daralan pazar, dünya ticaretinin gerilemesine yol açmıştır. Bu daralmadan en az etkilenmek isteyen Hindistan, AB, Türkiye, Güney Kore gibi ithalatçı ülkelerde de ithalat teşvikleri ile birlikte içeride üretim teşvikleri uygulamaya konulmuş, ancak fiyatların 2006 öncesine gerilemesi mümkün olamamıştır (Kıymaz ve Şahinöz 2010).

Gıda fiyatlarındaki aşırı yükselme ve takiben gelen ihracat kısıtlamaları, özellikle gıda ürünleri ithal etmek zorunda olan ülkelerde, küresel gıda malları ticaretinin sürekliliğinin geçmişte olduğu gibi devam edip etmeyeceği konusunda derin şüpheler doğurmuştur. Bu şüphelerin neticesinde ilk tepki, Ortadoğu ve Asya'daki gıda ithalatçılarından gelmiştir. Bu ülkeler tepkilerini, modern tarım teknikleri kullanılmak suretiyle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere, kullanılmayan veya verimli olarak kullanılmayan arazilere, tarımsal üretim amaçlı yatırım yapmak suretiyle üretim yapacaklarını ilan ederek göstermişler ve bu durumu tarımın **“yeni bir sınırı”** olarak tanımlamışlardır (Deininger vd. 2011).

Aşağıda verilen şekil incelendiğinde, özellikle gıda fiyatlarının yükseldiği 2006, 2007 ve 2008 yıllarında arazi edinimlerinde dünyada çok büyük bir sıçramanın ortaya çıktığı dikkati çekmektedir (Şekil 4.20). Bu artışın bölgelere göre dağılımına bakıldığında ise,

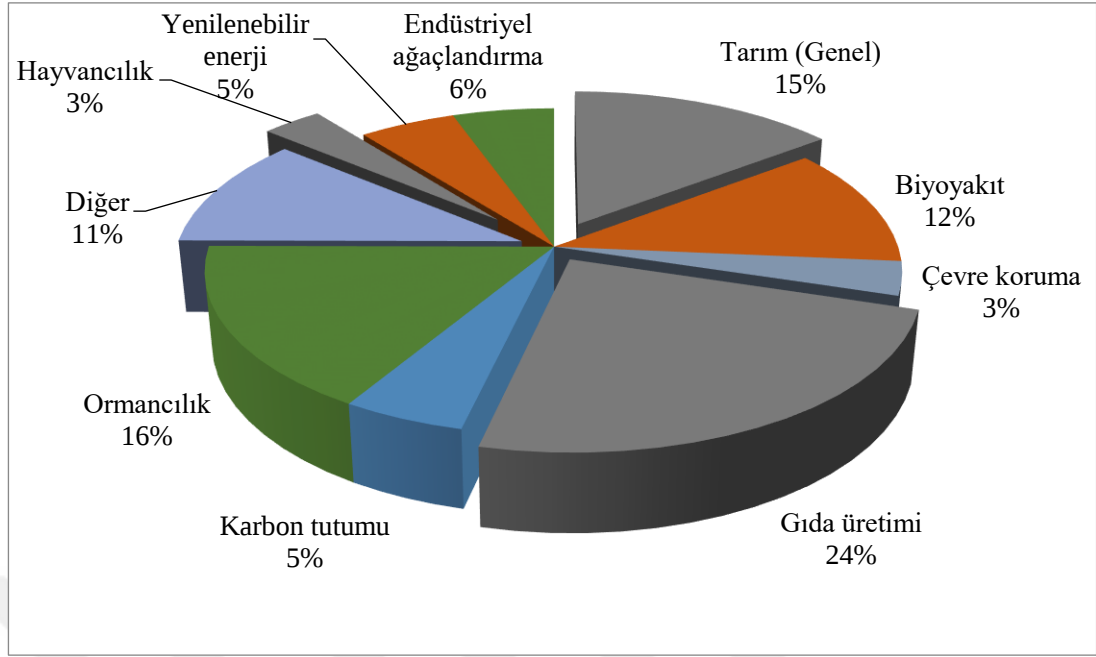
Afrika ve Doğu Avrupa'nın başı çektiği görülecektir. Bu durum, özellikle gıda krizinin Afrika başta olmak üzere dünyada büyük ölçekli arazi edinimlerini ne derecede tetiklediğini ortaya koymak bakımından önemli görülmektedir.

Şekil 4.20 2004-2010 dönemi bölgelere göre arazi edinimleri (bin hektar)³⁶

Gıda güvencesine ek olarak, artan gıda kirliliği, gıda kaynaklı toksinler ve hayvan hastalıkları, Japonya gibi gıda güvenliği konusunda bilinçli ülkelerin, geleneksel üretim yapan yabancı tedarikçilerinden yaptığı alımları azaltmalarına neden olmuştur. Buna karşılık birçok ülke, üretim sürecini kontrol altına almak ve gıda güvencesiyle birlikte, gıda güvenliğini de temin etmek amacıyla kendi tarım firmalarını, yurtdışından ithal ettikleri ürünleri, yurtdışında arazi edinmek suretiyle üretmeye ve elde edilen ürünü kendi iç pazarlarına geri getirmeye teşvik etmiş ve bu maksatla mekanizmalar geliştirmişlerdir (Montemayer 2009).

³⁶ Şekil 4.20, arazi edinim anlaşmalarının imzalanma tarihi değil, ilk resmi niyetin ortaya konulduğu tarih esas alınarak hazırlanmıştır. Çünkü bazı görüşmelerin nihai anlaşmayla veya olumsuzlukla sonuçlanması yıllar almıştır. Burada kesin anlaşmayla neticelenen süreçlerden ziyade, gıda krizinin tetiklediği hareketlenmenin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Şekil 4.21 Afrika'daki arazi edinimlerinin yatırım türüne göre dağılımı

Toplam edinilen araziler içerisinde özellikle gıda güvencesinin sağlanması amacıyla yapılan edinimlerin öne çıktığı görülmektedir (Şekil 4.21). Nitekim; gıda üretimi, tarımsal (genel) nitelikli ve hayvancılık maksatlı edinimler gıda güvencesi saikiyle yapılan edinimler olarak kabul edildiğinde; bunların toplam edinimler içerisindeki payının %42'ye tekabül ettiği ortaya çıkmaktadır. Ancak arazinin aynı anda birden farklı yatırım amacına özgülenebileceği ya da dönemsel olarak farklı yatırım amaçlarında kullanılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Bakınız Şekil 4.21). Bu durumun varlığı arazi edinimlerinin yatırım türlerine göre tasnifinde sınırların keskin bir biçimde belirlenmesine olanak vermemektedir. Ayrıca şekilde yer alan ve “diğer” olarak etiketlenen edinimler ise daha çok; madencilik, sanayi ve turizm gibi çalışma kapsamı dışında kalan yatırımlara yönelik olarak yapılan edinimleri kapsamaktadır.

4.3.2 Enerji güvenliği ve biyoyakıt

Uluslararası kamuoyunu meşgul eden konuların başında, gıda güvencesi ile birlikte ilk sıralarda enerji güvenliği yer almaktadır. 20'inci yüzyıla damgasını vuran ve dünyadaki siyasi ve ekonomik gücün merkezine oturan petrol rezervlerinin bir gün sona ereceği

gerçeği ile yüzleşilmesi ve enerjiye olan bağımlılığın giderek artması nedenleriyle enerji güvenliği, ulusal ve uluslararası birçok platformda tartışılan en güncel ve önemli konu olmuştur. Enerji güvenliği meselesi de, gıda güvencesi gibi ulusal güvenlik meselesi olarak ele alınmış ve bu konuda yapılması gerekenlerle, alınması gereken tedbirler öncelikli yapılacaklar listesinde yerini almıştır (Sevim 2012, İzol 2020).

Literatürde, enerji güvenliği kavramının; biri enerji, diğeri güvenlik olmak üzere iki farklı perspektiften ele alındığı görülmektedir. Kavramın enerji tarafına ağırlık verenler daha çok enerji kaynaklarının bulunabilirliği, ulaşılabilirliği ve uygunluğu konularına vurgu yaparken, güvenlik tarafına ağırlık verenler ise; enerji kaynaklarının aranmasından, tüketim safhasına kadar her aşamada var olan tesis ve araçların herhangi bir saldırıya karşı fiziki olarak korunmasına vurgu yapmışlardır (Sevim 2012). Yani birinci tanım daha çok enerji arzının sürekliliği ve uygunluğu ile ilgilenirken, ikinci tanım ise daha çok tesis ve işletme güvenliği ile ilgilenmektedir. Yine benzer şekilde birinci tanım daha çok enerji ithal eden ülkeler için önem arz ederken, ikinci tanım ise daha çok ihracatçı ülkeler için öne çıkmaktadır.

Enerji güvenliği kavramıyla ilgili yapılan tanımlara ve açıklamalara bakıldığında, enerji fiyatları, enerji arz ve talep dengesizliği, enerji kullanımının çevresel etkileri, enerjiye bağımlılık, kaynak çeşitliliğinin artırılması, tesis ve işletme güvenliği gibi konulara değinildiği görülmektedir. Mezkur kavram, Avrupa Komisyonu tarafından; bir ülkenin kendi stratejik enerji kaynağı stoklarının korunması veya yetersiz olan enerji kaynakları nedeniyle gelecekte büyük oranda sıkıntı teşkil edecek enerji ihtiyacını, ulaşılabilir ve istikrarlı dış kaynaklarla sağlama becerisi olarak tanımlanmaktadır (Gökçe ve Babacanoğlu 2020). UEA tarafından ise enerji güvenliğini; enerjiye, çevreye yönelik kaygıları göz önüne alarak makul fiyatlarda, kesintiye uğramadan ulaşma olarak tanımlanmaktadır (Erkal 2018).

Enerji güvenliği stratejilerinin merkezinde enerji arz güvenliğinin sağlanması, enerji arz güvenliğinin sağlanmasının merkezinde ise enerji çeşitliliğinin artırılması yer almaktadır. Enerji arz güvenliği konusunda oluşturulan stratejilerin iki ana eksen

bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi iken, ikincisi ise enerjinin temin edildiği bölgelerin çeşitlendirilmesidir (Sevim 2012).

Çizelge 4.6 Gerçekleşen ve tahmini enerji talebi (milyon ton petrol eşdeğeri)
(Anonymous 2019ç)

	Belirli Politikalar				Sürdürülebilir Gelişme		Cari Politikalar	
	2000	2018	2030	2040	2030	2040	2030	2040
Kömür	2.317	3.821	3.848	3.779	2.430	1.470	4.154	4.479
Petrol	3.665	4.501	4.872	4.921	3.995	3.041	5.174	5.626
Doğal gaz	2.083	3.273	3.889	4.445	3.513	3.162	4.070	4.847
Nükleer	675	709	801	906	895	1.149	811	937
Yenilenebilir	659	1.391	2.287	3.127	2.776	4.381	2.138	2.741
<i>Hidrolik</i>	225	361	452	524	489	596	445	509
<i>Modern biyoenerji</i> ³⁷	374	737	1.058	1.282	1.179	1.554	1.013	1.190
<i>Diğer</i>	60	293	777	1.320	1.109	2.231	681	1.042
Katı Biyokütle	638	620	613	546	140	75	613	546
Total	10.037	14.315	16.310	17.724	13.749	13.278	16.960	19.176
Fosil yakıtların payı	80%	81%	77%	74%	72%	58%	79%	78%

2030 ve 2040 yılları için UEA (Uluslararası Enerji Ajansı-International Energy Agency-İEA) tarafından yapılan tahmine göre, cari politikaların uygulanmaya devam etmesi halinde, toplam enerji talebinin, 2018 yılı baz alındığında 2040 yılında %34'lük bir büyüme göstereceği öngörülmektedir ve bu sürdürülebilir bir gelişme için 2040 yılında olması gerekenden yaklaşık 5,9 milyar ton petrol eşdeğeri miktarı kadar fazladır (Çizelge 4.6). Ayrıca sürdürülebilir bir gelişme için 2040 yılı öngörüsü içerisinde fosil yakıtların payının %58'e kadar gerilemesi, bunun karşılığında ise yenilenebilir enerjinin ve özellikle biyoyakıtın payının artması gerektiği öngörülmüştür (Anonymous 2019ç).

Alternatif enerji kaynağı çalışmaları kapsamında ilk yönelinen alan hiç şüphesiz yenilenebilir ve çevre dostu enerjiler olmuştur. Önemi her geçen gün artan yenilenebilir enerji kaynakları; güneş, rüzgâr, biyokütle, hidrolik enerji, jeotermal enerji, deniz

³⁷ Biyoenerji kullanımı, geleneksel ve modern olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Geleneksel kullanım, odun, hayvan atıkları ve odun kömürü gibi biyokütlenin doğrudan yanmasını ifade ederken, modern biyoenerji ise küspe ve diğer bitkilerden üretilen sıvı biyoyakıtları ifade etmektedir (Anonymous 2019ç)

enerjisi şeklinde sınıflandırılmaktadır. UEA tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 2030 yılına kadar, toplam enerji üretimi içerisinde, fosil enerji kaynaklarının payının %85, petrol ve doğalgazın payının ise %60, yenilenebilir enerji kaynaklarının payının ise %15 düzeyinde olacağı öngörülmektedir (Karaosmanoğlu 2006).

Yenilenebilir enerji kaynakları arasında yer alan biyokütle, yenilenebilir, her yerde yetiştirilebilen, sosyoekonomik gelişme sağlayan, çevre dostu, elektrik üretilen, taşıtlar için yakıt elde edilebilen stratejik bir enerji kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Çevresel sorunlar, karbon salınımı, petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık gibi birçok sorunla uğraşan ülkeler, özellikle taşıtlar için yakıt üretimine imkan vermesi hasebiyle yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde biyokütleyle özel önem vermişlerdir (Üstün ve Genç 2015).

Biyoyakıtın elde edileceği en önemli biyokütle kaynakları ve biyoyakıtlar ele alındığında, yağlı tohumlar, şekerli ve nişastalı bitkiler, bu amaca yönelik diğer enerji bitkileri, ormanlar ve ağaçlar, biyoyakıt üretilebilecek en önemli biyokütle kaynakları olarak değerlendirilmektedir (Çizelge 4.7). Dolayısıyla alternatif enerji kaynağı arayan ülkelerin doğal olarak gündemine, bu bitkilerin yetiştirilmesi amacıyla gerekli olan büyük ölçekli arazilerin edinimi konusu girmiştir.

Çizelge 4.7 Biyokütle kaynakları ve biyoyakıtlar (Karaosmanoğlu 2006)

Biyokütle kaynakları	Biyoyakıtlar
Yağlı tohum bitkileri	Biyodizel
Şekerli bitkiler	Etanol
Nişastalı bitkiler	Metanol
Enerji bitkileri	Dimetil Eter
Enerji Ormancılığı	FT Motorini
Ağaçlar	FT Benzini
Atık yemeklik yağlar	Hidrojen
Orman atıkları	Biyooil
Saman	Odun kömürü
Şehirselle ve endüstriyel atıklar	Biyometan-Biyogaz
Organik atıklar, Bakteriler-algler	Biyohidrojen

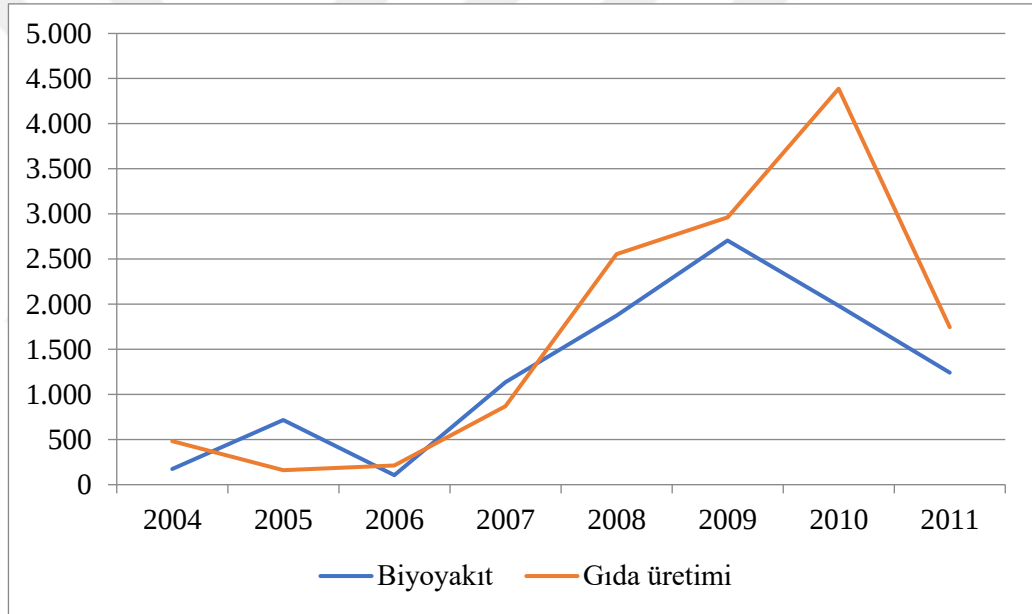
Nitekim Hallam (2009): Büyük ölçekli tarımsal arazi edinimine yol açan ve giderek popülerliği artan bir diğer itici güç ise enerji güvenliği olmuştur, diyerek bu konunun altını çizmiştir. Yaklaşık son 20 yıl içinde yaşanan küresel ısınma tehdidi ve enerji krizlerinin ardından, çoğu gelişmiş ülkede ve özellikle AB’de kabul edilen enerji politikaları, sera gazı etkisinin en aza indirilmesi ile birlikte diğer iklim değişikliklerinin önüne geçilmesi önlemlerini içermektedir. Biyoyakıtlar konusunda hükümetler tarafından belirlenen tüketim hedefleri ve finansal destekler, biyoyakıt üretimi için gerekli tarımsal ürünlerin üretiminde artışa neden olmakta bu nedenle ülkeler yeni üretim alanlarına yönelmektedirler. Buna ilaveten enerji fiyatlarının artarak biyoyakıta yönelimin zorunlu hale gelmesiyle gelişmiş ülkeler hammadde üretimi için yine bu büyük ve boş arazilere yönelmek durumunda kalmışlardır (Kavas 2014). Özellikle, Çin, Hindistan, Brezilya, ABD ve AB bu konuda özel düzenlemeler yapmak suretiyle geliştirdikleri teşvik mekanizmaları vasıtasıyla, yatırımcıları bu alana yönlendirmektedirler (Meinzen vd. 2009).

Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi, biyoyakıt ve diğer yenilenebilir enerji kullanımının teşviki amacıyla 2003 yılında bir yönerge yayımlamıştır. Daha sonra 23 Nisan 2009 yılında yürürlüğe konulan 2009/28/EC sayılı yönerge ile bu konudaki geçmiş yönergeler yürürlükten kaldırılmış ve yenilenebilir enerji konusunda üye ülkeleri zorlayıcı hükümler uygulamaya konulmuştur. Bu yönergeye göre, 2020 yılına kadar, AB’de kullanılan enerjinin %20’sinin ve birlik üyesi ülkelere ulaşımda kullanılan yakıtın %10’unun yenilenebilir kaynaklardan özellikle de biyoyakıttan gelmesi gerekmektedir (Anonymous 2009a, Kachika 2011). Bu yönergeleri müteakiben birçok AB üyesi ülke, hedefi tutturabilmek için Afrika’daki büyük ölçekli tarım arazilerine yönelmişlerdir. DB, Uluslararası Finans Kurumu ve Yabancı Yatırım Danışma Servisi, gerek politika belirleme sürecinde, gerek teknik ve mali yardım yapmak suretiyle, gelişmiş ülkelerde biyoyakıt için üretim yapmaya yönelik DYY yapılması için devletleri teşvik etmek yoluyla aktif rol almışlardır (Makutsa 2010).

AB’deki düzenlemeye benzer bir uygulama ABD’de gerçekleştirilmiştir. ABD Yenilenebilir Yakıt Standardı (United States Renewable Fuel Standard), 2005 ve 2012

yılları arasında etanol kullanımını 3,5 milyar galon olarak hedefleyerek, bu konuda yatırımcıları teşvik etmiştir (Danial ve Mittal 2009).

Arazi edinimi olgusu kamuoyunda daha çok gıda güvencesi kavramıyla birlikte tartışıla gelmiş ve 2050 yılında 10 milyar olacağı tahmin edilen dünya nüfusunun beslenmesi amacına yönelik bir eylem olarak ele alınmıştır. Bu nedenle, biyoyakıt amacına matuf ne kadar arazi edinildiği gündemde yer almamıştır. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkan rakamlara bakıldığında, kimi dönemlerde biyoyakıt maksatlı edinimlerin, gıda üretimi maksatlı edinimlerden yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Anseeuw vd. 2012 ve Schoneveld 2014).

Şekil 4.22 2004-2011 dönemi biyoyakıt ve gıda üretimi maksatlı edinimler (bin ha)

2005 ve 2007 yıllarında Afrika’da biyoyakıt maksatlı arazi edinimleri, gıda üretimi maksatlı edinimlerin üzerinde seyretmiş, kriz ve takip eden yıllarda ise neredeyse başa baş bir seyir takip etmiştir (Şekil 4.22).

Gelişmiş ülkelerdeki özel sektörün ekseriyeti, biyoyakıtın ülkenin petrole olan bağımlılığını azaltacağı ve çevre tahribatını azaltacağı hususlarının altını çizmek suretiyle biyoyakıt üretiminden yana tavır almıştır. Aynı zamanda bazı devletler, enerji güvenliği ve petrol ithalatının cari denge üzerindeki baskısını azaltmak için stratejik hamle olarak

tanımladıkları biyoyakıt üretimini teşvik etmişlerdir. Biyoyakıtta olan ilginin hiç şüphesiz bir diğer boyutu ise sera gazı emisyonunu düşürecek olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde biyoyakıt üretimi; gelir yaratma, istihdam potansiyeli, ticaretin ve sanayinin teşviği ile küresel pazarda absorbe edilemeyecek mahsuller için alternatif yerli kullanımlara yol açabileceği gerekçeleriyle stratejik sektör olarak değerlendirilmiştir. Burkina Faso merkezli Uluslararası Su ve Çevre Mühendisliği Enstitüsü'nün Genel Müdürü Paul Ginies, biyoyakıt üretimi ile ilgili şu açıklamaya yer vererek durumun Afrika açısından nasıl görüldüğüne işaret etmiştir: “Bugün biyoyakıt, artan petrol fiyatları ile ilgili enerji sorunları ışığında pragmatik bir çözümü temsil etmektedir” (Matondi 2011).

Biyoyakıt ve gıda üretimi için edinilen araziler arasında net ayırım yapmak, palmiye yağı gibi her iki amaçla da kullanılabilen ürünler ile bir ekim alanında her iki amaca uygun ürün ekimi söz konusu olduğu için zorluklar ihtiva etmektedir. Ancak arazi edinimindeki biyoyakıt faktörünün etkisini hesaplamadaki bütün bu zorluklara rağmen, gıda üretimine dair hakim söylemi tehdit etmeye yetecek düzeyde olduğu rahatlıkla ifade edilmektedir. Kuzey Amerika ve Avrupa'daki enerji talebi ve biyoyakıt alanında uygulanan teşvikler çerçevesinde, palmiye yağı ve jatropha gibi ürünlerin Afrika'da üretilmesi maksadıyla, bu ülkeler önemli yatırımlar yapmıştır (Schoneveld 2011). Örneğin, Liberya'da İngiliz şirketleri, Kamerun'da Fransız ve ABD'li şirketler, Sierra Leone'de Portekizli şirketler ve Kongo'da İtalyan şirketler, palmiye yağı üretmek amacıyla büyük ölçekli arazi edinmişlerdir (Pearce 2012). Tanzanya ve Mozambik'te Hollandalı ve İngiliz şirketler, Gana ve Senegal'de Norveç ve İtalyan şirketler ise jatropha üretmek amacıyla arazi edinmişlerdir (Cotula 2013). Ayrıca biyoyakıt amacıyla Mozambik, Sierra Leone ve Tanzanya'da Birleşik Krallık, İsviçre ve İsveçli şirketler şeker kamışı üretmek amacıyla büyük ölçekli arazi edinmişlerdir (Pearce 2012).

Çizelge 4.8 Afrika’da palmiye yağı maksatlı arazi edinen ilk beş şirket

Şirket	Palmiye yağı için edinilen arazi (ha)	Hedef Ülke
SOCFIN (Lüksemburg)	93.764	Kamerun, Kotdivuar, DKC, Gana, Gine, Nijerya, Sao Tome ve Prinsipe, Sierra Leone
Wilmar (Singapur)	83.714	Kotdivuar, Gana, Liberya, Nijerya, Uganda
Olam (Sigapur)	71.500	Gabon
SIAT (Belçika)	32.415	Gana, Nijerya
Feronia (Kanada)	23.500	DKC

Biyoyakıt maksatlı arazi edinimlerinin güncel durumuna bakıldığında, bu bölümün girişinde de bahsedildiği üzere kimi projelerin iptal edildiği ya da hiç başlanılmadığı durumlarla karşılaşmaktadır. Son on yılda bildirilmiş veya ilan edilmiş en az 27 büyük ölçekli palmiye yağı ekim projesi terk edilmiş veya başarısız olmuştur. Bu projelerin 3,1 milyon hektardan fazla araziye endüstriyel plantasyonlara dönüştürmesi beklenirken bu rakamlara yaklaşamamıştır.

Bu başarısız projelerin arka planına bakıldığında, kimi şirketlerin Afrika’da arazi edinim dalgasına kapılarak yeterli fizibiliteyi yapmadan yatırım yaptıkları, kimi şirketlerin araziye edindikten sonra daha yüksek fiyatlarla devretme gayesi güttükleri veya büyük ölçekli tarımsal işletme konusunda yeterli tecrübeye sahip olmadıkları görülecektir. Örneğin, DKC’de Çin menşeli ZTE Şirketinin, Kamerun’daki Singapur merkezli Siva Grubunun ve Hindistan’ın Etiyopya’daki Karuturi’si gibi şirketlerin, üstlendikleri projeleri gerçekleştirme kapasitelerinden yoksun oldukları iddia edilmiştir.

İptal nedenlerinden bir diğeri ise yerel halkın arazi edinimlerine yönelik gösterdikleri dirençtir. Tanzania’nın Rufiji Bölgesi’ndeki köylülerin protestoları, İngiliz şirketi African Green Oil Ltd. Şti. tarafından 20.000 hektarlık endüstriyel palmiye yağı projesinin iptaline sebep olmuştur. Bir diğer örnek Kamerun’da yaşanmıştır. Kamerun’un güneybatısındaki yerel halkın, ulusal ve uluslararası diğer STK’ların da

desteğini almak suretiyle verdiği mücadele sonucunda, ABD merkezli Herakles Çiftlikleri, 73.000 hektarlık bir arazi üzerinde edindikleri imtiyazdan vazgeçip, projeyi yarım bırakmıştır (Pearce 2012).

4.3.3 Neoliberal politikalar

Liberal düşüncenin temelini oluşturan ve Aristo ve Platon tarafından da tartışılan, “özel mülkiyet” ve “serbest girişim” kavramlarının geçmişi çok eskiye gitse de liberalizmin bir felsefi düşünce olarak ortaya çıkması 17’nci yüzyıl İngiltere’sine yani Sanayi Devriminin başlangıcına tekabül etmektedir (Sarıca 2017). Sanayi Devrimiyle simgeleşen bu dönemde, feodalite çökmüş, ticaret gelişmiş ve bunların neticesi olarak yaşanan toplumsal ve siyasal değişim süreci liberalizmin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Sarıca (2017) tarafından; “yeni bir dünya görüşü, yeni bir felsefe, yeni bir iktisadi ve sosyal kuram” olarak tanımlanan liberalizm, başta ABD olmak üzere birçok ülkede uygulanmaya başlanmış, ancak 19’uncu yüzyılın sonu ve 20’nci yüzyılın başlarında yaşanan ekonomik krizler nedeni ile tartışılır hale gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve akabinde yaşanan Büyük Bunalım, liberal politikaların terk edilmesine ve liberalizmin aksine, ekonomide etkin devlet (sosyal devlet/refah devleti) müdahalesini öngören politikaların uygulanmaya başlamasına neden olmuştur. 1929 Büyük Bunalımının etkilerini nispeten gideren bu müdahaleci dönem 1970’li yıllara kadar, piyasa mekanizması ile planlama uygulamalarını harmanlayarak ülke ekonomilerini düzenlemiştir. 1970’li yılların ve özellikle de 1973 Petrol Krizinin yarattığı toplumsal ve ekonomik zorlukların neticesinde, 1980’li yıllarla birlikte sosyal devlet tasfiye sürecine girmiş ve neoliberal politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Neoliberalizm, liberal düşünce adamlarınca bir aslına dönüş hareketi olarak değerlendirilmiştir (Erdoğan 2000).

1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan ve çalışmanın Kuramsal Temeller bölümünde etraflıca tartışılan neoliberal politikaların etkisiyle siyasal, sosyal ve hukuki

alandaki başlayan dönüşüm sürecinin temel dinamikleri ise küreselleşme, özelleştirme, yönetim, yerleşme ve idari reformlar olarak görülmektedir (Baysal 2017).

Yeni dünya düzeni olarak da adlandırılan küreselleşmenin, neoliberal politikaların motoru olarak kabul edildiği gibi, neoliberal politika ve uygulamaların küreselleşmeyi harekete geçiren en önemli etken olduğu da ifade edilmektedir (Kökalan 2009). Bu açıdan hareketle küreselleşme ve neoliberalizmin birbirlerini tetiklediği söylenebilir. Kavramın tartışılmaya başlanıldığı dönemlerde, ekonomik sınırların kalkması ve sermaye akışkanlığının sağlanması olarak en genel biçimiyle tanımlanan küreselleşme, bugün gelinen noktada; teknoloji, iletişim gibi pek çok alana yayılmış, bilginin, tekniğin küreselleşmesi konuşulur olmuştur (Baysal 2017). Toplumun yeniden inşasına yönelmiş siyasal ve toplumsal bir program olma anlamına gelen neoliberalizmin, küresel dünyanın ideolojisi olduğu söylenebilir (Kökalan 2009).

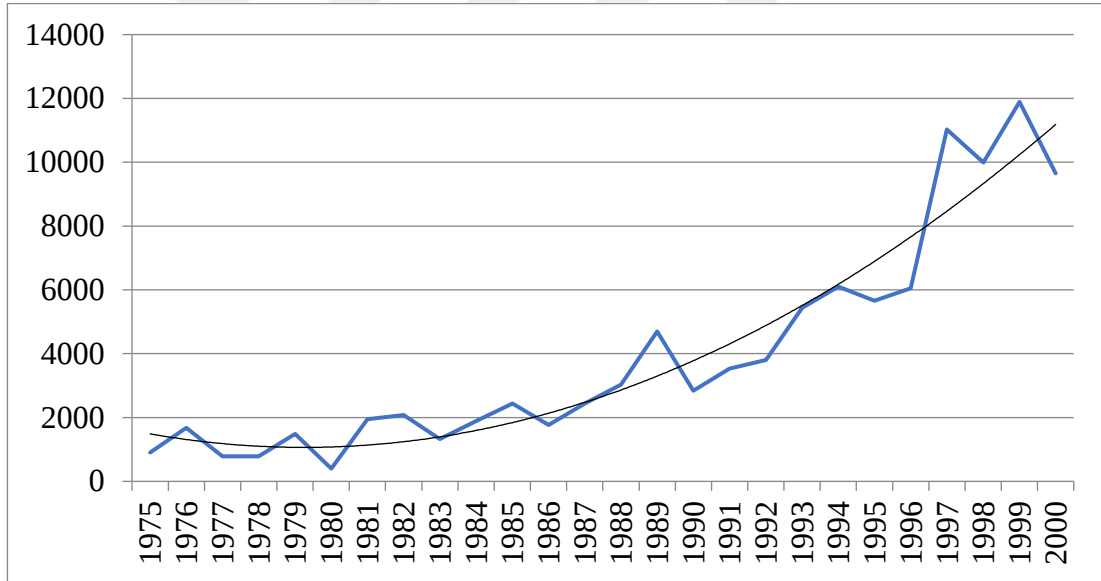
Neoliberalizmin yeniden bir umut olarak yeşermeye başladığı 1970'li yıllar aynı zamanda bağımsızlıklarını yeni kazanan Afrikalı ülkeler için bir yeniden doğuş anlamı taşımış ve birçok devlet başta farklı modeller benimsemiş olsalar da sonuçta neoliberal politikalara geçiş yapmışlardır.

Afrika'da benimsenen neoliberal politikalar, arazi ediniminin bir faktörü olarak araştırmacılar tarafından ele alınmıştır (Zoomers 2013). 1990'lı yıllarda, gelişmekte olan ülkelerde ulusal hükümetlerce, stratejik hedef olarak benimsenen ve arazi piyasalarının liberalleşmesini öngören neoliberal kalkınma modellerinin tercih edilmesi, günümüz koşullarında karşılaşılan arazi edinimi olgusunun kökeninde yatan etmenlerin başında gelmektedir (Kıymaz ve Şahinöz 2010). Bu politikaların neticesi olarak yabancı yatırımlardaki hızlı artışlar vesilesiyle, arazi edinimi ve kullanımında yeni aktörlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

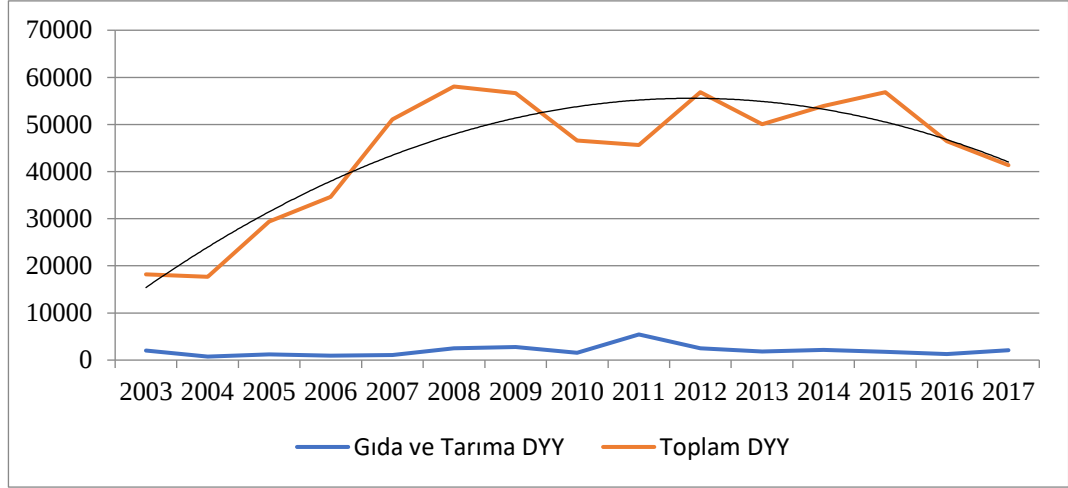
Ayrıca, 1990'lı yıllardan bu yana birçok ülkede uygulanan arazi politikaları, büyük ölçekli arazi edinimlerini kolaylaştırmış ve bu arazilerin yeniden dağıtımından ziyade yerel ve yabancı yatırımcılara dağıtımına ağırlık verilmiş ve bu yönde teşvik mekanizmaları geliştirilmiştir (Borras ve Franco 2012). Günümüzde arazi edinimlerinin

gerçekleştirdiği ülkelerdeki hükümetler ve idari makamlar, bir yandan ulusal veya yabancı yatırımcılar ile yerel siyasi makamlar arasında aracı olarak hareket ederek, diğer yandan da araziye bizzat kendi mülkiyetlerine geçirerek önemli bir rol oynamaktadır (Borras vd. 2011). Ayrıca yatırımcı şirketlerden bazıları, kendi ülkelerince de desteklenmektedir (Keulertz ve Woertz 2016).

Afrika’da 1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar ve bu kapsamda her ülkenin geliştirdiği teşvik ve diğer mekanizmalar neticesinde, Afrika’ya yönelik DYY’lerde artışlar yaşanmaya başlamıştır. Nitekim şekil 4.20’de, 1975-2000 döneminde Afrika’ya yönelik DYY’ler gösterilmektedir. Şeklin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Afrika Kıtası’na doğrudan yabancı sermaye girişlerinde özellikle 1980’de başlayan ki, bu dönem neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı döneme denk gelmektedir, bir artış görülmektedir (Şekil 4.20).

Şekil 4.23 1975-2000 dönemi Afrika’ya yönelik DYY (milyon ABD Doları)
(Anonymous 2020c)

Şekil 4.24 Afrika'ya yönelik DYY ve gıda ve tarım sektörüne yapılan DYY (milyon ABD Doları) (Husmann ve Kubik 2019, Anonymous 2020c'den değiştirilerek alınmıştır)

2003-2017 yılları arasında Afrika'ya yönelik toplam DYY ile bu yatırım içerisinde gıda ve tarıma yönelik olanların verildiği yukarıdaki şekilde görüleceği üzere, gıda krizinin patlak verdiği yıllar ve akabinde Afrika Kıtası'na yönelik toplam DYY'de ve bu yatırımlar içerisindeki gıda ve tarım sektör paylarında artış olmuştur (Şekil 4.23 ve 4.24).

Büyük ölçekli arazi edinimi sürecine tesir eden neoliberal politika uygulama araçlarından bir diğeri ise özelleştirmelerdir. Kolonyal dönemden gelen büyük devlet çiftlikleri özelleştirmenin ana konusu olmuş ve bu yolla büyük ölçekli araziler el değiştirmiştir. Özelleştirilen çiftliklerin bazıları, arazi edinimi esnasındaki anlaşmaların konusunu oluşturmuştur (Cotula 2013). Aşağıdaki çizelgelerde, 1991-2001 yılları arasında Afrika'da neoliberal politikaların da etkisiyle yapılan özelleştirmelere yer verilmektedir.

Afrika'da 1991-2001 arası 10 yıllık bir dönem içerisinde yaklaşık 10 milyar ABD Doları değerinde bir özelleştirmenin yapıldığı görülmektedir. İşlem adedi açısından Mozambik 474 adet özelleştirmeye ilk sırada yer alırken, özelleştirmelerin değerine bakıldığında ise Güney Afrika öne çıkmaktadır (Çizelge 4.9). Yapılan özelleştirmelerin sektörel olarak dağılımına bakıldığında ise tarım sektöründe yapılan özelleştirmelerin

ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Büyük ölçekli devlet çiftliklerinin özelleştirmeleri de bu kapsam içerisinde yer almaktadır (Çizelge 4.10).

Yapılan özelleştirmelerin arka planında devlet tarafından kurulan kamu iktisadi teşebbüsleri ve dolayısıyla tarımsal alanda devlet çiftlikleri ve bunlar için gerekli olan ve daha çok bağımsızlıkların teker teker ilan edildiği 1960'lı yılları takip eden 1970 ve 1980'lerdeki kamulaştırmalar bulunmaktadır. Şurası açıktır ki, bu dönemde büyük ölçekli arazi edinimleri sömürgeci devletler tarafından değil bizzat bağımsızlığını kazanmış Afrika Devletleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Sömürgeci güçlerle mücadele ederek iktidara gelen ve gücü eline alan unsurların, olumlu gelişen siyasi ortamda, özellikle arazi mülkiyeti gibi konularda yeniden düzenleme yapılması beklenirken, yerel halkın bu beklentisi ziyadesi ile hayal kırıklığına uğramıştır. Çok nadiren kırsal kesimin arazi hakları iade edilirken, genellikle bağımsızlık sonrası sömürge kurallarının devam ettirildiği görülmüştür.

Çizelge 4.9 1991-2001 arası Afrika'da özelleştirme (Nellis 2003)

Ülke	Özelleştirme Sayısı	Özelleştirme Değeri (\$)	Özelleştirmelerin Toplam Kit Varlığına Oranı (%)
Angola	57	6.000.000	
Benin	28	49.000.000	38
Burkina Faso	23	9.000.000	32
Burundi	38	4.000.000	
Kamerun	48	244.000.000	28
Capr Verde	42	53.000.000	
Orta Afrika Cumhuriyeti	18		50
Çad	35	12.000.000	
Kongo	65	50.000.000	
DKC	5		4
Fildişi Sahili	82	622.000.000	55
Etiyopya	10	410.000.000	6
Gabon	1		6
Gambiya	17	2.400.000	85
Gana	181	936.500.000	69
Gine	31	45.000.000	27
Gine-Bissau	25	500.000	64
Kenya	189	381.000.000	79
Lesotho	10	6.500.000	20
Madagaskar	61	16.900.000	33
Malavi	11	53.200.000	44
Mali	59	67.400.000	92

Çizelge 4.9 1991-2001 arası Afrika’da özelleştirme (Nellis 2003) (devam)

Ülke	Özelleştirme Sayısı	Özelleştirme Değeri (\$)	Özelleştirmelerin Toplam Kit Varlığına Oranı (%)
Moritanya	19	1.200.000	20
Mozambik	474	135.000.000	39
Nijer	10	1.800.000	18
Nijerya	30	893.500.000	6
Ruanda	1		3
Sao Tome ve Principe	4	400.000	
Senegal	39	415.000.000	23
Sierra Leone	8	1.600.000	31
Güney Afrika	8	3.151.000.000	
Sudan*	32		
Tanzanya	199	287.000.000	53
Togo	49	38.000.000	89
Uganda	102	174.000.000	79
Zambiya	253	828.000.000	90
Zimbabve	6	217.000.000	10
TOPLAM	2270	9.111.900.000	41 (Ortalama)

*: Güney Sudan dahil

Çizelge 4.10 1991-2001 sektörlere göre Afrika’da özelleştirme (Nellis 2003)

SEKTÖRLER	İŞLEM ADEDİ
Üretim ve Endüstri	675
Tarım, Tarım Endüstrisi ve Balıkçılık	557
Hizmetler, Turizm ve Emlak	545
Ticaret	178
Finansman	90
Ulaşım	92
Enerji	38
Su ve Kamu Hizmetleri	16
Telekomünikasyon	10
Elektrik	2
Diğer	67

Kolonyal dönemden miras kalan kaynakların merkezileştirilmesi ve yabancı yatırımcılara açılması kalkınma gündemi olan devlet tarafından benimsenirken, yerel halkın istismar edilen arazi üzerindeki hakları görmezden gelinmiştir. Hatta bazı yeni düzenlemeler geç kolonyal dönemde yerel halka tanınan haklardan bile daha zayıf yetkiler içermiştir. Dekolonizasyon sonrası süreçte, tek parti rejimleri ve askeri diktatörlükler merkezi devletin arazi ve ekonomi üzerindeki kontrolünü daha da

güçlendirmiş, yerel halkın arazi üzerindeki haklarını daha da aşındırmıştır. Netice itibariyle kolonyal dönemden sonra Afrika'daki büyük ölçekli arazilerin sahiplerinin ellerinden alınarak el değiştirmesinin ikinci dönemi bizzat yerel hükümetler tarafından gerçekleştirilmiştir (Wily 2011). Ancak bu durum özellikle toplumsal refahı, ekonomik liberalizasyonda gören devletlerce sürdürülebilir görülmemiş ve özelleştirmeler ve arazi edinim anlaşmalarıyla devlet elindeki büyük araziler özel sektörün kullanımına bırakılmıştır.

4.3.4 Tarımsal yatırımlardan ve tarım arazilerinden yüksek getiri beklentisi

Büyük ölçekli arazi ediniminin önemli faktörlerinden bir diğeri ise, bu alanda yüksek kar beklentisi olan yatırımcıların iştahıdır. Wall Street'te mukim ünlü bankalar da dahil birçok yatırımcı son yıllarda tarımsal nitelikli arazilere yönelik ilgilerini ortaya koymuşlardır (Danial ve Mittal 2009). Krizin ortaya çıkardığı ekonomik koşullar çerçevesinde finans dünyasında sıklıkla dile getirilen hususların başında, önümüzdeki 10-15 yıllık dönemde yatırım yapılabilecek tek alanın tarım sektörü olduğudur. Bu sektörde de gittikçe ortaya çıkan kıtlığa işaret edilerek tarım arazilerine yapılacak yatırımın altı çizilmektedir (Makutsa 2010, Smis vd. 2013).

Özellikle krizin hemen akabinde içerisinde, bankalar, yatırım fonları, dünya çapındaki hedge³⁸ fonların da dahil olduğu 90'dan fazla fonun, küresel ölçekteki tarım arazisi edinimi pastasından pay almak için sıraya girdiği ve bu maksatla büyük miktarlarda fon ayırdıkları birçok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir (Danial ve Mittal 2009, Makutsa 2010).

New York merkezli bir şirketin, dünyada tarım arazileri satın almak için 30 milyon ABD Doları bütçe ayırdığı, Almanya ve İngiltere merkezli iki şirketin, tarım arazisi satın almak için 425 milyon ABD Doları tutarında ortak bir fon kurduğu, Abu Dabi merkezli bir yatırım şirketinin ise Fas ve Cezayir'de geniş tarım arazileri satın aldığı ve New York merkezli bir başka yatırım fonunun, Güney Sudan'da 400.000 hektar arazi

³⁸ Sermaye piyasası düzenlemelerine göre, katılma payları sadece nitelikli yatırımcılara satılmak üzere kurulmuş olan, serbest fonlara bağlı olarak ihraç edilen fonlara denilmektedir.

edindiği bu duruma örnek olarak gösterilen faaliyet ve edinimlerden bazıları olarak sıralanabilir (Makutsa 2010).

Arazi edinimi sürecinde kimi aktörler, tarımsal üretim için arazi edindiğini iddia etse bile aslında birçoğunun spekülatif amaçlarla, gelecekte arazi fiyatlarında ortaya çıkacak fiyat artışıları için arazi edindiği görülmektedir (Vrolijk 2013). Arazi bankacılığı olarak da isimlendirilen bu durum, 2011 yılında DB tarafından edinime konu 56 milyon hektar arazi üzerinde yapılan bir araştırmamanın neticesi olarak, bu arazilerin %80'inin herhangi bir faaliyete konu edilmediğinin anlaşılmamasıyla birlikte dikkatleri üzerine çekmiştir (Anonymous 2011f). Nitekim bu araştırma esnasında elde edilen veriler üzerinde yapılan değerlendirme neticesinde, günümüze kadar edinilen arazilerin sadece yaklaşık %4'ünün üretime konu edilmesi de, DB tarafından yapılan bu tespiti doğrular niteliktedir.

Yatırımcı ve şirketlerin birçoğu tarım arazilerini stratejik bir ekonomik varlık olarak edinmekte ve tarımsal üretimden ziyade arazinin değerindeki artışlardan kaynaklanacak getiri ile ilgilenmektedirler. Afrika'da bol ve ucuz olan araziler hatta bazı durumlarda, ikili ilişkiler çerçevesinde ücretsiz olarak yabancı şirketlere veya devletlere verilmektedir. Pek çok analist tarafından Afrika'daki arazi değerlerinin, artan nüfus, kıtlık, tarımsal yatırımların getirdiği verimlilik artışları ve artan tarımsal emtia fiyatlarının neden olduğu yüksek tarım getirisi, tarımsal arazi talebinin artması ve dolayısıyla yaşanacak arz sıkıntısı gibi nedenlerle yükselmesi beklenilmektedir. Aslında tarihsel olarak, tarım arazileri değerleri gelişmiş ülkelerde de artış eğiliminde olmuştur. İngiltere ve ABD'de tarım arazileri fiyatları geçtiğimiz birkaç yıl içinde borsalardan daha iyi performans göstermiştir. Günümüzde gelişmiş ülkelerdeki tarım arazileri yatırımları düşük riskli, fakat aynı zamanda düşük getirilidir; Afrika'da, riskler daha yüksektir, ancak arazi değerlerinin yükselme potansiyeli çok daha fazla görülmektedir. Afrika'daki arazi anlaşımalarıyla ilgili bir varlık yönetim firmasından bir yetkilinin şöyle dediği ifade edilmektedir: *“Güney Afrika ve Sahra Altı Afrika'da, satın aldığımız verimli bir tarım arazisinin maliyeti Arjantin, Brezilya ve Amerika'daki benzer arazi fiyatının beşte biri. Bu tek başına bir arbitraj fırsatıdır. Akıllı grnmeyebiliriz,*

herhangi bir ürün de yetiştiremeyiz ama önümüzdeki on yılda iyi para kazanacağımızı düşünüyoruz” (Cotula 2013).

Tarımsal arazi varlığı açısından avantajlı durumda olan Güney Asya ve Latin Amerika’daki yatırımcılar bile, kendi bölgelerinde arazi edinmek yerine, diğer etkenlerle birlikte Afrika’daki tarım arazisi fiyatlarının ucuzluğu nedeniyle bu bölgeyi tercih etmektedirler. Nitekim Afrika’da en çok arazi edinen ülkelere bakıldığında (Çizelge 4.4), Latin Amerika ve Güney Asya’dan ülkeler de görülmektedir.

2000’li yıllarda, finansal türev piyasaların çökmesi nedeniyle portföy çeşitlemesi arayışına giren fonların, nispi anlamda arazi maliyetlerinin ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere, tarımsal nitelikli yatırımlar amacıyla yöneldiği Chamberlain (2012) tarafından, Blumenthal ve McNellis’in çalışmalarından alıntılanarak ifade edilmiştir. Bu saikle harekete geçen yatırımcı profiline bakıldığında; hükümetler, varlık fonları, hedge ve emeklilik gibi yatırım fonları, özel yatırımcılar ve tarımsal işletmeler öne çıkmaktadır (Smis vd. 2013).

Özellikle finansal yatırımcılar açısından, arazi yatırımlarının neden cazip olduğuna dair dört ana sebep ileri sürülmektedir: Bunlardan birincisi, yüksek verimli tarımsal arazilerden beklenen yüksek getiridir. Özellikle bu tür arazilerde, yüksek getirili ürünlerin üretilmesi neticesinde, üretkenlik de dikkate alındığında, yüksek getiri beklentisi artmaktadır. İkinci etken ise, tarımsal arazi kıtlığının yanı sıra, tarımsal ürünlere olan talebin artması nedeniyle, arazi değerinde meydana gelmesi muhtemel yüksek artış beklentisidir. Arazi kıtlığının yanı sıra karbon tutumunu veya diğer çevresel faktörlerden veya diğer alternatif kullanım alanlarının artmasından mütevellit tarımsal araziler üzerine artan talep baskısı da değer artışı beklentilerinin tetikleyen önemli unsurdur. Üçüncü bir unsur olarak yatırım portföyünün çeşitlendirilmesi dile getirilmektedir. Özellikle tarımsal arazi getirilerinin, hisse senetleri veya tahvil piyasaları gibi geleneksel varlık sınıfları ile düşük bir korelasyonu, çoğu zaman tarımsal alana yatırım yapmanın cazip bir özelliği olarak gösterilmektedir. Dördüncü ve son ana sebep ise, enflasyona karşı korunma olarak belirtilmektedir. Her ne kadar bu konuda farklı fikirler söz konusu olsa da, tarım arazilerinden elde edilen getiriler, gelişmiş

ekonomilerdeki enflasyon oranları ile büyük oranda ilişkili gözükmemektedir (Chatterjee 2012).

Arazi spekülasyonu ile birlikte günümüze özgü arazi ediniminin bir diğer karakteristik özelliği ise, yatırımcılar tarafından yapılan her yeni edinimin, genellikle uzak bir pazarda gıda maddelerine yönelik ortaya çıkan yeni bir talebin karşılanması suretiyle edinilecek kar beklentisidir (Borras ve Franco 2012). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde artan refah seviyesi, 10 milyara ulaşması beklenen dünya nüfusu, tarımsal çıktılarının endüstri, sanayi gibi diğer alanlarda artan kullanımı gibi talep artırıcı nedenlerle birlikte, küresel ölçekte tarım ve gıda piyasalarında yaşanan gelişmelerden yola çıkan firmalar, bu alandaki yüksek kar beklentisi nedeniyle bu arazilere yatırım yapmaktadırlar (Cotula 2013).

Yüksek kar beklentisini oluşturan temel argümanlardan birincisi, FAO'nun güncellediği rakamlara göre 2050 yılı itibarıyla 10 milyara ulaşması beklenen dünya nüfusunu doyurmak için ortaya çıkacak gıda talebi artışıdır (Anonymous 2017a). Bununla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan gelir nedeniyle değişen diyet profili, bu ülkelerde gıda talebi artışının ortalamadan daha yüksek olmasına sebep olacaktır (De Castro vd. 2012). Bununla birlikte hızlı şehirleşme, bir yandan tarım sektöründe çalışıp üreten nüfusun daralmasına, diğer yandan gıda talep eden nüfusun artmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla artan kaynak kıtlığı ve tarımsal üretkenliğin düşmesi, artan gıda talebi karşısında, ürün arzının yetersizliği gibi istenmeyen bir durumun doğmasına sebep olacaktır (Deiningler vd. 2012).

Belirtilen bütün bulgular ve bunlara dayalı tahminler çerçevesinde araştırmacılar ve uluslararası kuruluşlar tarafından nispeten düşük ve istikrarlı tarımsal ürün fiyatları döneminin sona erdiği ileri sürülmektedir (Anonymous 2016b). Tarımsal sınırların ve buna bağlı olarak tarımsal ticaretin genişlediği, perakende sektöründe yoğunlaşmanın ve üretimde yeniliğin mevzu bahis olduğu 1980-2000 döneminde, her ne kadar gıda fiyatlarında uzun süreli bir düşüş gözlemlense de, 2007 dünya finans ve gıda krizi, dünyanın düşük gıda fiyatlarını deneyimlemeye devam edeceği varsayımını derinden sarsmıştır. Bu dönemde mısır ve buğday fiyatları iki katına çıkmıştır (Von Braun 2008).

Birçok faktöre bağılı olarak (iklim, hastalık, verim vs.) riskli bir sektör olan tarım sektöründe, fiyatların nispeten düşük seyretmesi, bu sektöre yeterli düzeyde yatırım yapılmamasının en önemli nedenidir. Bu durum 2007 dünya finans ve gıda krizi ile birlikte artan fiyatlar ve bunun yanında gıda arzında yaşanması beklenen sıkıntılarla birlikte ortaya çıkan yüksek kar beklentisi, yatırımcıları Afrika'da büyük ölçekli arazi edinmeye iten sebeplerden bir diğeri tanesi olarak ortaya çıkmıştır.

Ticari maksatlı olarak Afrika'da yapılan tarımsal nitelikli yatırımları bölgeye çeken diğeri etmenler ise, gıda ithalatını ve taşımacılığını zor ve pahalı hale getiren alt yapı yatırımlarının (ulaşım, sulama, limanlar vs.) yetersizliği ve bu yatırımları yapabilmek için gerekli olan sermayenin yokluğudur. 1,5 milyara ulaşan nüfusuyla önemli bir pazar olan Afrika için tarımsal üretimi bu pazarda üretmek daha karlı gözükmektedir. Afrika pazarı için Afrika'da üretim, bölgesel kimi teşvik ve muafiyetlerden de (gümrük vergisi, serbest ticaret bölgeleri, yerli mallara yönelik vergi vs. uygulamaları ile yabancı yatırım teşvikleri gibi) faydalanma imkanı getirdiğinden, üretim maliyetlerinde önemli avantajlar sunmaktadır (Montemayor 2009).

Yüksek kar beklentisiyle yapılan yatırımların Afrika'da yoğunlaşmasının başlıca sebeplerinden biri de, Afrika'da görece düşük olan işçilik maliyetleri ile arazi fiyatlarıdır. Afrikalı Devletler özellikle bu hususların altını çizmek ve bununla birlikte bir takım teşvik mekanizmaları da tesis etmek suretiyle tarım sektörüne yatırım yapmak isteyen yatırımcıları ülkelerine çekmeye çalışmaktadırlar. Bu konuda en iyi örneklerden biri hiç şüphesiz Etiyopya'dır (Hules 2017). Etiyopya hükümeti bu amaçla "Etiyopya Yatırım Ajansı" kurmuştur. Mezkur ajans, uluslararası yatırımcıları çekmek maksadıyla hazırladığı metinlerde: "İşgücü kaynağı ve ücreti açısından değerlendirildiğinde, asgari ücret uygulamasının olmadığı Etiyopya'da işgücü, sadece diğeri kıtalardaki değil, Afrika'daki diğeri ülkelere kıyasen de daha ucuz olup, aylık 40 ila 135 ABD Doları arasında değişmektedir" ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca arazi varlığıyla ilgili olarak da: "Etiyopya geniş arazileri, elverişli iklimi ve su kaynakları ve bunlarla birlikte büyük pazarlara yakınlığı ile tarımsal yatırım için önemli avantajları bünyesinde barındırmaktadır. Toplam arazi varlığı 111,5 milyon hektar olan Etiyopya'da, bu arazilerin 74,3 milyon hektarı tarıma elverişlidir, arazinin kalitesine ve

konumuna bağılı olarak, kira oranları son derece düşük olup, hektar başına 100 ila 400 birr³⁹ (1,94 ila 7,7 ABD Doları⁴⁰) arasında değişmektedir.” ifadelerine yer vererek diğer rakip ülkelere nazaran Etiyopya’nın avantajlarının altını çizmektedir (Anonymous 2019a). Arazi fiyatlarının düşüklüğüne örnek olarak, Etiyopya’nın arazilerinin çoğunun tarımsal yatırımlara açıldığı Güney Sudan sınırındaki uzak bir bölgesi olan Gambella gösterilebilir. Gambella’da yıllık kira, hektar başına sadece 15 birr (0,29 ABD Doları) olarak işlem görmektedir. Bu elverişli düzenlemeler, düşük işgücü maliyetleri ve hükümetin sağladığı diğer birçok yararlar birlikte, Etiyopya’yı dünyadaki en yüksek tarıma yatırım getirisine sahip yerlerden biri yapmaktadır (Liberti 2011).

4.3.5 Çevresel faktörler

Arazi edinimini tetikleyen etmenlerden bir diğeri de çevresel faktörlerdir. Su kıtlığından, hava kirliliğine, iklim değişikliğinden, küresel ısınmaya kadar birbirinden farklı ve/veya birbirine bağımlı birçok çevresel faktör yatırımcı devlet ve şirketleri Afrika’da arazi edinmeye yöneltmektedir.

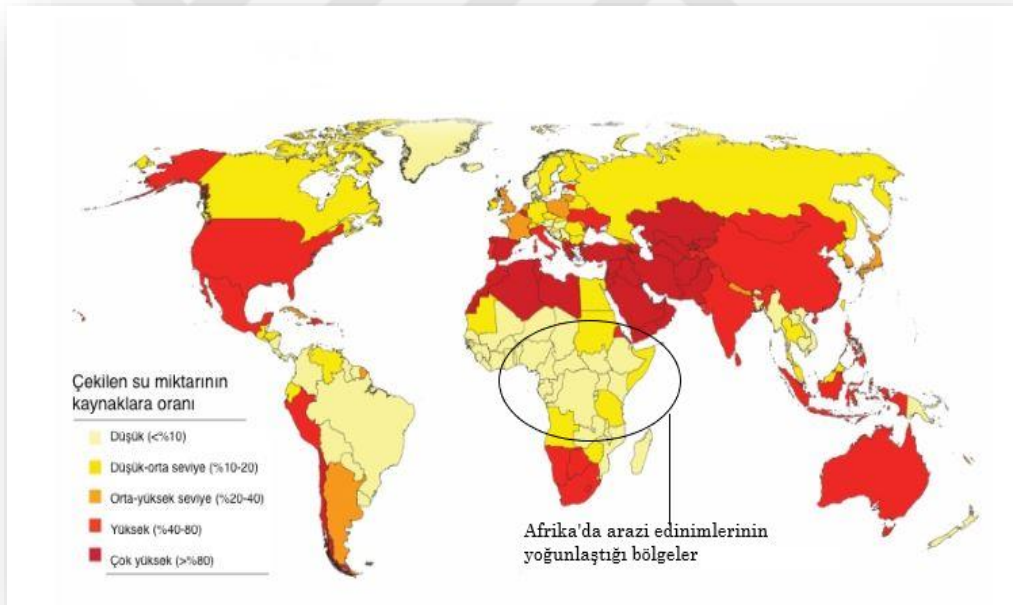
Arazi edinimini tetikleyen çevresel faktörlerin başında, su kıtlığı, iklim değişikliği ve karbon salınımı gibi hususlar gelmektedir. Neredeyse bütün arazi edinimi anlaşmaları özünde su ve diğer doğal kaynakların kullanım hakkını elde etmek amacına matuftur denilerek, özellikle su kıtlığının arazi edinimini tetikleyen en önemli çevresel faktör olduğunun altı çizilmiştir. Su kıtlığı, dünya genelinde yapılan birçok arazi anlaşmasının arkasındaki gizli dürtüyü sağlamıştır. Mevcut nüfuslarını beslemek için yeterli büyüklükte tarıma elverişli araziye sahip olan ülkeler, bu arazileri sulama imkanından yoksun oldukları veya suladıkları takdirde mevcut temiz su kaynaklarının azalması neticesinde ileride su sıkıntısı çekebilecekleri düşüncesiyle, tarımsal üretimi yurtdışına çıkarmak amacıyla çalışmalar yapmaktadırlar. Bu maksatla, Japonya, Çin, Hindistan, Güney Kore ile petrol zengini olan Suudi Arabistan, BAE ve Libya gibi ülkeler yurtdışından arazi edinmektedirler (Strauss 2013). Örneğin, önemli bir buğday üreticisi olan Suudi Arabistan, su kaynaklarındaki düşüş alarm noktasına geldiğinde, buğday

³⁹ Etiyopya para birimi (Ethiopian Birr)

⁴⁰ Nisan 2022 ortalama kur fiyatları üzerinden hesaplanmıştır.

üretimini azaltarak önce ithalat ve akabinde yurtdışında üretim alternatiflerini devreye sokmuştur. Mevcut su kullanım eğilimleri değişmezse, dünya nüfusunun üçte ikisinin su stresine maruz kalabileceği öngörülmektedir. 2025'e kadar mutlak su kıtlığı yaşayan bölgelerdeki toplam nüfusun 1,8 milyar olacağı tahmin edilmektedir (Mbwavi 2011).

Mevcut arazi anlaşmalarına bakıldığında, arazi ediniminin su kaynaklarının bulunduğu alanlarda gerçekleştirildiği ve anlaşma hükümlerinde su kullanımına dair ifadelerle mutlak manada yer verildiği gözlemlenmektedir. Kimi ülkelerde ise arazi anlaşması ile birlikte su anlaşmasının da ayrı bir metin olarak kaleme alındığı görülmektedir. Bu durumun, küçük ölçekli sulama yapan çiftçiler ile hayvancılık için su kaynaklarına erişim ihtiyacı duyan yerel halkın sıkıntı yaşamasına neden olacağı aşikardır (Blomley, vd. 2013).

Şekil 4.25 Dünyada 2040 yılında su sıkıntısı yaşayacak bölgeler ve Afrika'da arazi edinimleri (Anonymous 2020ç'den değiştirilerek alınmıştır)

Dünya Kaynaklar Enstitüsü (World Resources Institute-WRI) tarafından, 2040 yılında ülkelerin su sıkıntısı yaşama ihtimallerine ilişkin yaptırılan bir araştırma neticesinde hazırlanan harita ve su sıkıntısı çekecek ülkeleri listesine bakıldığında, Türkiye'nin 27'nci sırada yer aldığı, Kuzey Afrika'da bulunan dört Afrika ülkesinin (Fas, Cezayir,

Tunus ve Libya) su sıkıntısı çekme ihtimalinin çok yüksek olduğu buna karşın, Afrika’da arazi edinimlerinin yoğunlaştığı Sahraaltı Afrika’dan herhangi bir ülkenin su sıkıntısı çekecek ülkeler arasında yer almadığı görülmektedir (Şekil 4.25, Çizelge 4.11). Nitekim şekil 4.25 incelendiğinde, Kuzey Afrika’dan mezkur ülkeler ile Güney Afrika’da birkaç ülke haricinde 2040 yılı için Afrika’da su sıkıntısı açısından alarm veren ülke bulunmamakta ve arazi edinimlerinin de bu bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir (Anonymous 2020ç).

Çizelge 4.11 2040 yılında su sıkıntısı çekecek 33 ülke (Anonymous 2020ç)

Sıralama	Ülke	Bütün Sektörler	Sıralama	Ülke	Bütün Sektörler
1	Bahreyn	5,00	18	Azerbaycan	4,69
2	Kuveyt	5,00	19	Fas	4,68
3	Katar	5,00	20	Kazakistan	4,66
4	San Marino	5,00	21	Irak	4,66
5	Singapur	5,00	22	Ermenistan	4,60
6	BAE	5,00	23	Pakistan	4,48
7	Filistin	5,00	24	Şili	4,45
8	İsrail	5,00	25	Suriye	4,44
9	Suudi Arabistan	4,99	26	Türkmenistan	4,30
10	Umman	4,97	27	Türkiye	4,27
11	Lübnan	4,97	28	Yunanistan	4,23
12	Kırgızistan	4,93	29	Özbekistan	4,19
13	İran	4,91	30	Cezayir	4,17
14	Ürdün	4,86	31	Afganistan	4,12
15	Libya	4,77	32	İspanya	4,07
16	Yemen	4,74	33	Tunus	4,06
17	Makedonya	4,70			

Son dönemlerde artan çevre duyarlılığının da etkisiyle, ekonomik büyümeyi önemseyen ülkelerin “düşük karbon ve yeşil büyüme” kavramına olan ilgisi artış göstermektedir (Batmaz vd. 2019). Devletleri Afrika’da büyük ölçekli arazi edinmeye iten sebeplerden biri olarak gıda güvencesiyle birlikte, artan çevre duyarlılığının da etkisi ve gıda güvencesi kavramıyla olan sıkı ilişkisi nedenleriyle, iklim değişikliği ve bu bağlamda karbon salınımı bu bölümde bir diğer faktör olarak ele alınmıştır.

Uluslararası gündemi uzun süredir meşgul eden ve etmeye de devam edecek olan en önemli konuların başında hiç şüphesiz, iklim değişikliği, özellikle de küresel ısınma gelmektedir. İklim değişikliği, farklı tanımlamalar mevcut olmakla birlikte kısaca; “kıyaslanabilir bir zaman periyodunda, doğal ve öngörülen değişikliklere ilaveten insanlığın faaliyetlerinin de etkisiyle atmosferdeki bozulmalar neticesinde iklimde gözlenen değişiklikler” olarak ifade edilmektedir (Keskin 2008). Bu konuda çalışan uzmanların ortak görüşüne göre iklim değişikliğinin en büyük ve önemli nedeni ise, insanların yaptığı faaliyetler neticesinde atmosfere salınan sera gazlarıdır. İklim değişikliğine neden olan sera gazları; Karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), nitroz oksit (N₂O), hidroflorokarbon (HFC), perflorokarbon (PFC) ve kükürt hekzaflorid (SF₆) olarak bilinmektedir. Bu gazların içerisinde en önemli etkiye sahip olan gaz, karbondioksittir ve toplam sera gazı miktarı içindeki payı %80’e tekabül etmektedir (Çiçek ve Çiçek 2012).

Uluslararası kamuoyunu bu denli meşgul eden iklim değişikliği ile küresel ısınma ve insanların bunların üzerine etkilerine yönelik çalışmalar, BM ve diğer ulusal ve uluslararası kuruluşların öncülüğünde 1980’li yılların sonlarından itibaren yoğun bir şekilde başlatılmış ve bu çalışmalar neticesinde, önce 1992 yılında BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve akabinde 1997 yılında Kyoto Protokolünün imzalanması gibi çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Her iki metin; insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını kısıtlamaya ve azaltmaya yönelik düzenlemeler ihtiva etmiş ve bunun bir sonucu olarak, uluslararası karbon emisyon ticareti ortaya çıkmıştır (Binboğa 2014).

Brezilya’nın Rio Kentinde, 3-14 Haziran 1992’de toplanan ve “Rio Dünya Zirvesi” olarak bilinen BM Çevre ve Kalkınma Konferansında, “İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” imzaya açılmıştır. İnsanların, sera gazı salınımı nedeniyle atmosfer üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmayı hedefleyen sözleşmenin temel ilkelerinden bazıları; iklim sisteminin eşitlik temelinde, ortak fakat farklı sorumluluk ilkesine uygun olarak korunması, iklim değişikliğinden etkilenecek olan gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç ve özel şartlarının dikkate alınması, iklim değişikliğinin olası etkilerine karşı tedbir alınması olarak sıralanabilir. Ayrıca, sözleşmede öngörülen amaca,

ekosistemlerin iklim değişikliğinin doğal seyrinin gerçekleşmesine müsaade edecek, gıda üretiminin tehdit altına girmemesini sağlayacak, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir şekilde devam etmesini sağlayacak bir zaman diliminde ulaşılması gerekliliği özellikle vurgulanmıştır (Anonim 2019a).

Küresel ısınma sorununu çözmek için bugüne kadar atılmış en önemli adım olarak tanımlanan ve AB ve 37 sanayileşmiş ülkenin emisyon ortalamalarını düşürmeyi hedefleyen Kyoto Protokolü ise, Japonya'nın Kyoto kentinde 11 Aralık 1997 tarihinde yapılan "BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine ilişkin 3'üncü Taraf Devletler Konferansında" görüşölmeye başlanılmış, 16 Mart 1998'de imzaya açılmış ve 15 Mart 1999'da son halini almıştır. Küresel düzeyde sera gazlarının azaltılması için bağlayıcı hedefler içeren protokolde taraflar, insan faaliyetlerinin neticesinde ortaya çıkan CO₂ eşdeğeri toplam sera gazı emisyonlarının, 1990 yılı seviyelerinin en az %5 aşağısına çekmek için gerekli sınırlandırmalara uyacaklarını ve tedbirleri alacaklarını kabul etmişlerdir. Protokol'ün yürürlüğe girmesinin ön şartı olarak kabul edilen, 1990 yılı toplam CO₂ emisyonlarının en az %55'ine sahip olan taraflarca protokolün imzalanması hususu ancak 18 Kasım 2004 tarihinde Rusya Federasyonu'nun katılımı ile gerçekleştiğinden, Kyoto Protokolü 16 Şubat 2005 tarihinde fiilen yürürlüğe girmiştir (Çiçek ve Çiçek 2012). Kyoto Protokolünde iki ek liste bulunmaktadır. Protokolün 1'inci ek listesinde emisyonlarının azaltılması gereken 6 temel sera gazı ve kaynaklandığı sektörler yer alırken, 2'nci ek listesinde ise, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin ekinde yer alan ülkeler ve sera gazı emisyon indirim hedefleri yer almaktadır (Anonymous 1999).

Kyoto Protokolü ile emisyonlarına kısıtlama getirilen başlıca sera gazı CO₂'tir ve yukarıda da ifade edildiği gibi, bu gaz toplam sera gazı salınımının %80'ine tekabül etmektedir. En önemli CO₂ kaynağı olarak fosil yakıtların kullanımı ve bu gazı ortamdan uzaklaştıran ormanların yok edilmesi olarak kabul edilmektedir. Her iki konu da Afrika'da büyük ölçekli arazi edinimini tetikleyen faktörler olan, biyoenerji ve gıda üretimi ile doğrudan ilişkilidir. Benzer şekilde salınımı kısıtlanan bir diğer sera gazı olan metan gazı, pirinç üretimi, hayvancılık, çöp arıtımı ve insan atıklarından kaynaklanmaktadır (Anonim 2019a). 2013 yılında Türkiye'de yapılan bir araştırmaya

göre, o yılki toplam sera gazı emisyonunun (CO₂ eşdeğeri olarak 459,1 milyon ton); %67,8'i enerji, %15,7'si endüstriyel işlemler, %5,7'si tarımsal faaliyetler ve yine %5,7'si atıklardan kaynaklanmaktadır. Tarımsal kaynaklı sera gazında ilk iki sırayı hayvancılık ve pirinç üretimi almaktadır (Şahin ve Avcıoğlu 2016).

Kyoto Protokolünden önce sera gazı emisyonlarını düşürmek amacıyla ticari izinlerin verilmesi hususu tartışılmaya başlanılmış, Kanadalı iktisatçı J. H. Dales tarafından ise; havayı kirleten sera gazlarının belirli bir seviyede sınırlandırılması gerektiği ve bu seviyeye kadar karbon salınımına müsaade edilebileceği, ellerinde salınım hakkı bulunduranların bu haklarını satabileceği belirtilmek suretiyle, bu tartışmalar geliştirilmiştir. Zamanla çevre politikalarının ve özellikle sera gazı emisyonlarının azaltılmasının etkili bir aracı olarak kullanılmaya başlayan ticari izinlerin uygulanmasında sorumlu kamu otoritesi, arzu edilen bir çevre kalitesi için müsaade edilebilecek bir kirlilik sınırı belirlemekte ve bu seviyeye eşit miktarda ve belirli paylara bölünmüş izin belgelerini (kirlilik sertifikalarını) kirletme hakkı veren sertifikalar aracılığıyla piyasaya sürmektir (Jamali 2007). Belirli bir kirlilik hakkını ihtiva eden ve firmalara dağıtılan izinlere yönelik talepler, firmaların kirlilik miktarını düzeltmek için maruz kaldıkları maliyetlere kıyasen yapılmaktadır. Şöyle ki; bir firmanın kirliliği azaltmak için harcaması gereken miktar, ticari izin fiyatına denk veya daha düşük ise, ticari izin almak yerine söz konusu iyileştirme maliyetlerine katlanmayı tercih edebilmektedir. Tam tersine kirliliği azaltmak için harcanması gereken miktar, izin sertifikalarının fiyatından daha pahalı ise, bu takdirde emisyon sertifikalarını satın alma yoluna gitmektedir. İzin sertifikası edinen bir firma, belirli bir zaman aralığında, belirli bir tutarda sera gazı emisyonu hakkına sahip olmaktadır. Firmanın o zaman aralığında sertifikadan daha az miktarda emisyon üretmesi durumunda, kalan hakkını satması mevzu bahis olmaktadır. İşte bu satma hakkı da küresel karbon kredisi piyasasının doğmasına neden olmuştur (Organ ve Çiftçi 2013).

Genel olarak ticari izin sistemleri; firmaların, emisyonların üst ve alt sınırları dâhilinde ticaret yapabilme olanağını gösteren emisyon üst sınırı ve ticareti sistemleri (cap-and-trade systems) ile kredi sistemlerinden (emission reduction credit systems) oluşur. Kredi sistemleri ise kendi içerisinde 3'e ayrılmaktadırlar:

- 1) Emisyon hedefi belirlemiş bir ülkenin, emisyon hedefi belirlememiş az gelişmiş bir ülke ile yaptığı bir proje sonucunda, sera gazı emisyonlarını azaltmayı başarması ve bu yolla kazandığı emisyon azaltma kredisini toplam hedeften düşme imkanı veren kısaca gelişmekte olan ülkelere proje tabanlı emisyon azaltma faaliyetleri düzenleyen bir sistem olarak tarif edilen, “Temiz Kalkınma Mekanizması (Clean Development Mechanism)”,
- 2) Emisyon hedefi belirlemiş gelişmiş bir ülkenin, yine emisyon hedefi belirlemiş bir başka gelişmiş ülkede emisyon azaltılmasına yönelik ortak projeler yürütebilmesi sonucu kazanılan emisyon azaltma kredisini toplam hedeften düşme imkanı veren Ortak Yürütme (Joint Implementation),
- 3) Devletin müdahalesinin olmadığı, gönüllülük esasının geçerli olduğu, gelişmiş ülkelerin kendi emisyon azaltma hedeflerini, gelişmekte olan ülkelerin veya geçiş dönemindeki Doğu Avrupa ülkelerinin emisyon azaltma projelerine (bir yerde salınan sera gazının başka bir yerden alınarak aynı miktarda sera gazının önlenmesi ile veya atmosferde aynı miktarda sera gazının yutulması/ hapsedilmesi) destek vermek suretiyle gerçekleştirilmesini öngören Karbon Dengelemesi (Carbon Offsets) (Jamali 2007).

Kyoto Protokolü, iklim sistemlerinin değişmesinde en önemli etken olan sera gazı salınım miktarını azaltmak için, yukarıda bahsedilen mekanizmalardan, proje temelli ortak yürütme ve temiz kalkınma mekanizması ile piyasa temelli emisyon ticaretini düzenlemiştir (Binboğa 2014).

İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinde yer alan yükümlülükler ve daha sonra Kyoto Protokolünde öngörülen emisyon azaltma mekanizmaları açısından, sözleşme eki listelerde yer alan ülkeler önem kazanmaktadır. Buna göre;

Ek-I Ülkeleri: Bu grupta yer alan ülkeler, sera gazı emisyonlarını sınırlandırmak, sera gazı yutaklarını korumak ve geliştirmek, ayrıca, iklim değişikliğini önlemek için aldıkları önlemleri ve izledikleri politikaları bildirmek ve mevcut sera gazı emisyonlarını ve emisyonlarla ilgili verileri iletmekle yükümlüdürler. Bu grup iki ülke kümesinden oluşmaktadır. Birinci grupta 1992 yılı itibarıyla OECD üyesi olan ülkeler

(bunların içinde Türkiye de vardır) ve AB, ikinci grupta ise pazar ekonomisine geçiş sürecindeki ülkeler yer almaktadır. Ek-I’de toplam 42 ülke ve AB bulunmaktadır.

Ek–II lkeleri: Bu gruptaki ülkeler, birinci grupta üstlendikleri ykmllklere ilaveten çevreye uyumlu teknolojilerin özellikle gelişme yolundaki taraf ülkelere aktarılması veya bu teknolojilere erişimin teşvik edilmesi, kolaylaştırılması ve finanse edilmesi hususlarında her türlü adımı atmakla sorumlu kılınmışlardır. Ek-II’de 23 ülke ve AB yer almaktadır.

Ek Dışı lkeler: Bu lkeler, sera gazı emisyonlarını azaltmaya, araştırma ve teknoloji transferine ilişkin işbirliği yapmaya ve sera gazı yutaklarını korumaya teşvik edilmekte, ancak belirli bir yükümlülük altına alınmamaktadırlar. Bu grupta 154 ülke bulunmaktadır. Birçok Afrika lkesi’de bu grupta yer almaktadır.

Gerek İklim Değişikliği ereve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolünde özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için öngörülen sınırlamalar, gerekse sera gazı emisyonunun azaltılması ve kredi temini için, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan veya geçiş aşamasında olan ülkelerle işbirliği yapmasını ve proje geliştirmesini öngören mekanizmalar neticesinde, devletler ve firmalar diğer faktörlerle birlikte, Afrika’da büyük ölçekli araziler üzerinde tarımsal nitelikli projeler/yatırımlar geliştirmek/yapmak zorunda kalmışlardır (Mbwavi 2011, Davis vd. 2015).

Özellikle, kağıt ve kağıt hamuru ile kereste ve biyokütle enerjisi için büyük ölçekli endüstriyel ağaçlandırma yatırımları, arazi edinimi ile birlikte karbon kredisi temini bağlamında da değerlendirilmelidir. Küresel olarak, enerji, karbon ve diğer saiklerle ağaçlandırma yatırımları hızla büyüme eğilimindedir. Bu eğilim kısmen bazı büyük enerji tüketen ülkelerdeki biyokütle enerji kapasitesinin artmasından da kaynaklanmaktadır (Deiningler vd. 2011).

Konuya Afrika perspektifinden bakıldığında, özellikle ormancılık ve endüstriyel ağaçlandırmanın karbon salınımı ve dolayısıyla küresel ısınmayla mücadelede oynadığı

stratejik rol, karbon ticareti vasıtasıyla Kıtanın kalkınması için gerekli finansmanın temininde önemli bir katkı sunma potansiyeline sahiptir. Ancak Afrika Kıtası bu potansiyelden olması gerektiği kadar faydalanamamaktadır. Ancak son zamanlarda, bazı yatırımcılar bu alana meylenmişler ve Tanzanya, Kenya ve Uganda’da bu maksatla projeler finanse etmeye başlamışlardır (Mbwavi 2011, Davis vd. 2015).

Bağlam içerisinde karbon kredileri endüstriyel ağaçlandırmalar için yeni ekonomik teşvikler yaratmaktadır ve bu alandaki en önemli oyuncular Batılı devletler ve firmalardır. Özellikle İskandinav şirketleri bu alanda büyük yatırımlara imza atmaktadırlar. Örneğin, Norveç, Mozambik, Tanzanya ve Güney Sudan’da büyük ağaçlandırmalara ve karbon kredisi programları uygulayan şirketlere ev sahipliği yapmaktadır. Mozambik’in Niassa Eyaletinde, İsveçli bir şirket tarafından binlerce hektar ağaç dikimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ABD merkezli bir şirket, biyokütle enerji planlaması için Gana’da 5.000 hektarlık bir araziye 49 yıllığına kiraladığını ve benzer maksatla yatırım yapmak için Madagaskar, Mozambik ve Tanzanya’da arazi aradığını açıklamıştır (Cotula vd. 2009, Cotula 2013).

4.4 Arazi Ediniminin Aktörleri

Uzun mesafeli tahıl ticareti, Roma İmparatorluğu döneminde önemsiz bir pozisyona sahip iken, 19’uncu yüzyılda gıda güvencesi ve gıda güvenliği stratejilerinin temel taşı haline gelmiştir. 1846 İngiltere’inde yüksek tahıl fiyatlarına ilgi duyan arazi aristokrasisi ile şehir işçilerinin ücretlerini makul düzeyde tutmak isteyen ve yeni yeni oluşan sanayi burjuvazisi arasındaki uzun süren bir mücadelenin ardından, tahıl üzerindeki korumacı yasalar kaldırılmıştır. 1880 yılına kadar, tahıllarının büyük bir bölümünü Kuzey Amerika ve Avustralya gibi sömürge yerleşim ülkelerinden, aynı zamanda Hindistan ve Rusya’dan ithal eden İngiltere, işçi sınıfının gıda ihtiyacını buradan temin etmiştir. 1930’lu yıllara kadar devam eden ilk gıda rejimi, sanayi devrimini kolaylaştırmıştır. Aynı dönemde sömürgelerden ithal edilen tropik bitkiler ilk tarım rejiminin ikinci ayağı olarak değerlendirilebilir (McMichael 2009).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gıda rejiminin yeni bir hal aldığı ve dolayısıyla ikinci gıda rejiminin başladığı söylenebilir. Bu yeni rejim, ana devletlerde tahıl üretiminin desteklenmesini ve oluşan fazlanın özendirme programları yoluyla gelişmekte olan ülkelere satışını öngörmektedir. Örneğin, ABD’de Kennedy döneminde “Barış İçin Yiyecek Programı” olarak yeniden adlandırılan Kamu Hukuku 480 programı, ihracatı özendirme programlarına örnek olarak gösterilebilir (Friedmann 2009). Günümüzde ise ulus devletlerin, ulusötesi şirketlerin ve uluslararası kuruluşların, değer zincirlerinde ve ticari serbestleşmede baskın rolleri nedeniyle ana aktörler olarak yerini aldığı üçüncü bir gıda rejiminden söz edilip edilemeyeceği tartışmaları mevcuttur (McMichael 2009, Burch ve Lawrence 2009).

Çağdaş çok kutuplu bu yeni düzen, küresel siyasi düzendeki yeni aktörlerin yatırımın lehtarı olmak yerine yatırımcı olmaya başladığı yeni bir “ters küreselleşme” aşamasını temsil etmektedir (Allan vd. 2013).

2000’li yılların ortalarında başlayıp, küresel gıda krizi ile tetiklenen arazi edinimlerinin arkasında kimler olduğu, bu anlaşmaların kimler tarafından akdedildiği, arazi edinimine iten/çeken faktörlerin neler olduğu ve hangi arazilerin sözleşmelere konu edildiği önemli ve özellikle politika yapıcılar ve piyasalar açısından kritik bir tartışma konusu olmuştur. Arazi ediniminin ana aktörlerini ve temel motivasyonlarını bilmek, sadece kamunun bilgilendirilmesi hakkı kapsamında değerlendirilmemeli, aynı zamanda bu anlaşmalardan doğrudan etkilenen ülkelerin de bilmesi gereken bir konu olarak ele alınmalıdır. Ayrıca, bu arazilerden elde edilen ürünün nerelerde pazarlanacağı ve tüketileceği de önem arzeden bir durumdur. Bu konunun doğru bir şekilde ortaya konulmaması durumunda, alınacak tedbirlerin ve geliştirilecek politikaların işe yaraması beklenilmemelidir.

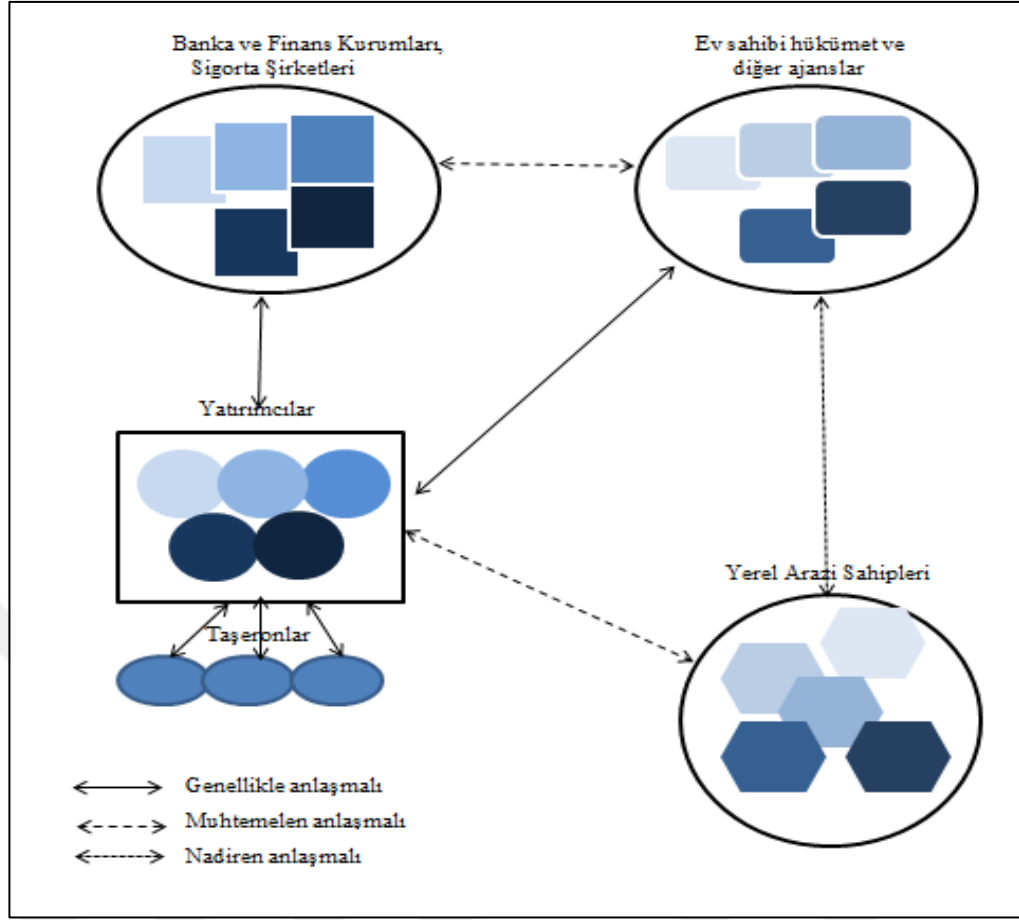
Tarımsal arazilere yatırım yapan şirket veya kişiler çok karmaşık bir grubu oluşturmaktadır. Bu grubun içerisinde yer almakla birlikte devletler, kamu şirketleri, bağımsız emeklilik fonları gibi yapıların doğrudan taraf olarak yer aldığı anlaşmalar küçük bir yer kaplamakta iken, özellikle devletler kendi şirketleri ya da yarı kamusal şirketleri ile veya tamamen özel teşebbüs olmakla birlikte teşvik mekanizmaları

vasıtasıyla sürece dahil edilen şirketler eliyle pozisyon almaktadır. Devletler bu şekilde pozisyon alsa bile arazi edinim sürecinin ana aktörleri veya esas oyuncularını özel müteşebbislerdir (Chatterjee 2012).

Gıda güvencesi saikiyle ortaya konulan bu yeni politik duruş, yani büyük ölçekli arazi ediniminin önemli aktörleri doğrudan devletler ya da bu devletlerin sahibi olduğu küresel şirketler veya bu devletlerin teşvik vs. mekanizmalarıyla harekete geçirdiği özel şirketlerdir. Küresel uluslararası şirketlerin yaklaşık %1'ini oluşturan şirketler, doğrudan kamu şirketleridir ve bu şirketler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %10'unu oluşturmaktadır. Yaklaşık 550 adet olduğu tahmin edilen bu şirketlerin özellikle son yıllarda doğrudan tarım sektörüne yönelik yatırımlarında önemli artışlar olduğu gözlemlenmektedir. Devlete ait olmanın verdiği avantajlar da dikkate alındığında, bu şirketlerin küresel arazi edinimi yarışının en önemli aktörleri olması kaçınılmaz görülmektedir (Keulertz ve Woertz 2016).

Nüfus artışı, artan refah ve dolayısıyla değişen diyetler, biyoyakıt kullanımının artması gibi talep üzerindeki diğer sektörlerin etkisi, küresel gıda sistemi üzerinde benzeri görülmemiş bir baskı oluştururken, iklim değişikliği gibi birçok çevresel faktör artan bir şekilde tarımsal üretimi tehdit etmektedir. Bu durumun farkında olan birçok devlet ve şirket, tarımsal sınırlandırmalar, sera gazı emisyonlarının azaltılması zorunluluğu ile artan enerji ve gıda talebini göz önünde bulundurarak, bu belirsizliğe yanıt olarak büyük ölçekli arazi edinimlerinde giderek daha aktif hale gelmiştir (Davis vd. 2015).

Arazi edinimine havi anlaşmalar incelendiğinde, arazi edinenlerin yerel aktörler, yabancı hükümetler veya uluslararası şirketler veya bunlar arasında kurulan ortaklıklar olduğu görülmektedir (Zoomers 2013). Ayrıca kimi durumlarda sözleşmenin tarafı (yatırımcı) ile sahada üretim yapan (operatör) aktör arasında da farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Arazi edinimi sözleşmesine taraf olan devletin, araziye bir başka şirket eliyle işlettiği veya benzer şekilde arazi edinen bir uluslararası şirketin, arazideki operasyonu yerel bir şirkete bıraktığı durumlar söz konusudur (Cotula 2011).

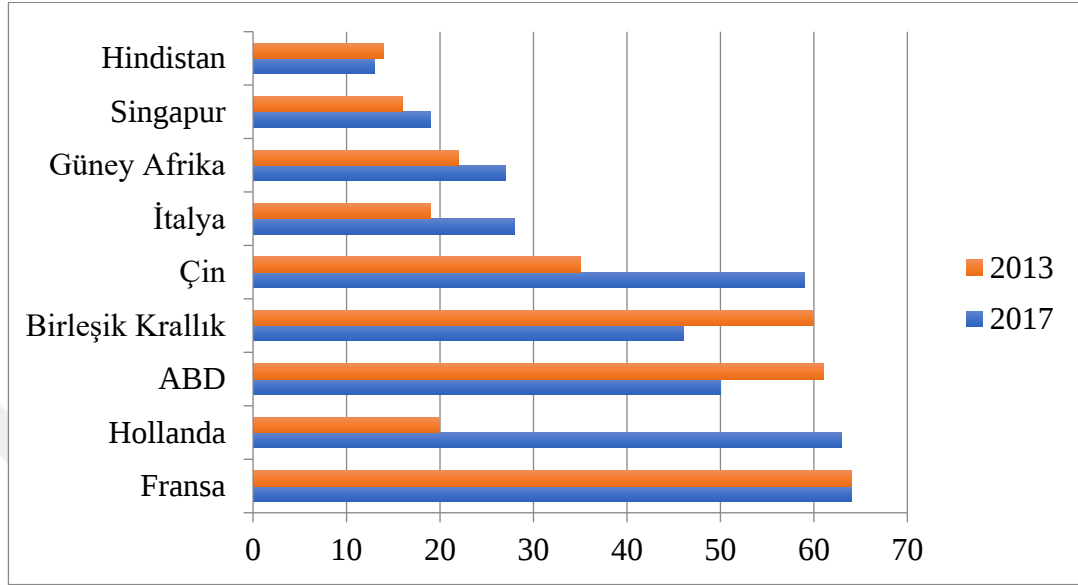

Şekil 4.26 Arazi edinimi sürecinde görev alan muhtemel aktörler (Cotula 2011)

Arazi edinimi sürecine müdahil olan dört ana aktörün yer aldığı görülmektedir (Şekil 4.26). Bunlardan birincisi yatırımcılar, diğeri arazi sahipleri, bir diğeri ise ev sahibi ülke hükümeti veya bu işler için kurulmuş kamu kurumu ve son olarak da edinim ve yatırım sürecinin finansmanının sağlanması ve sigortalama işlerinin yapılması için banka ve sigorta şirketleridir. Ayrıca beşinci aktör olarak, yatırımcıların genellikle araziyi işletme döneminde operasyonu havale ettikleri taşeronlar bulunmaktadır. Bu aktörler arasındaki ilişkilerin anlaşmaya dayalı olup olmaması durumu da söz konusu olabilmektedir.

Ev sahibi hükümet ve kamu kurumları ile yatırımcılar arasındaki ilişkiler, yatırımcılar ile taşeronlar, banka ve sigorta şirketleri arasındaki ilişkiler genellikle anlaşmaya dayalı iken, yerel arazi sahipleri ile yatırımcılar ve ev sahibi hükümetler ve kamu kurumları ile banka ve sigorta şirketleri arasındaki ilişkilerin gayri resmi olduğu durumlar da söz

konusudur. Bunların yanı sıra ev sahibi hükümetler ile yerel arazi sahipleri arasındaki ilişkiler ise nadiren anlaşmaya dayanmaktadır.

Şekil 4.27 2013-2017 Afrika'ya en çok yatırım yapan ekonomiler (milyar ABD Doları) (Anonymous 2019b)

Afrika'da en çok arazi edinen ilk yirmi ülke ile arazi edinimine konu olan ilk yirmi Afrika ülkesi çizelge 4.3 ve çizelge 4.4'te verilmişti. Bu kez şekil 4.27'de ise 2013-2017 yılları karşılaştırmalarıyla birlikte, Afrika'ya yönelik en çok yatırım yapan ekonomilere yer verilmiştir. Çizelge 4.4 ve şekil 4.27 birlikte değerlendirildiğinde, Afrika'ya en çok yatırım yapan ekonomiler arasında yer alan Hollanda haricindeki bütün ülkelerin, aynı zamanda Afrika'da en çok arazi edinen ilk yirmi ülkenin gösterildiği çizelge 4.4'te de yer aldıkları görülmektedir.

Küresel arazi edinimi meselesinin kamuoyunun gündemine gelmeye başladığı dönemlerde, sözleşmelere konu olan büyük ölçekli arazilerin bulunduğu coğrafya ile bu arazileri edinenlerin menşei konusunda, yanlış anlaşılmanın söz konusu olduğu ve kısmen bu yanlış algının halen hüküm sürdüğü görülmektedir. Nitekim küresel arazi edinimleri konusunda yapılan ampirik çalışmalar, bu konudaki kamu algısı ile çalışmalardan elde edilen bulgular arasında hala büyük uçurumların var olduğuna dikkat çekerek, bu tespiti doğrular niteliktedir (Cotula 2003).

Küresel ekonomik krizin gıda ürünlerindeki enflasyonda ve ithalat birim fiyatlarında yarattığı yükseliş, Asya ve Körfez ülkeleri gibi arazi kalitesi ve su kaynakları bakımından fakir, ancak sermaye yönünden zengin ülkelerin kendi tarım politikalarını gözden geçirmelerine yol açmıştır. Pek çok hükümet, gelecekteki kıtlık tehdidine karşı ve gıda arzında ve fiyatlarda yaşanan dalgalanmaların yol açtığı iç huzursuzluğu önlemek amacıyla yurtdışında tarım arazilerinin kiralanmasına yönelmiştir. Bu yeni sürecin aktörleri kamuoyunda daha çok Asyalı ülkeler olarak yer almış, Çin ve Hindistan en önemli aktörler olarak değerlendirilmiştir. Ancak anlaşmalar üzerinde yapılan çalışmalar, Çin ve Hindistan ile bazı Orta Doğu ülkelerinden ziyade, Batı Avrupalı ve Amerikalı devlet veya şirketlerin daha büyük miktarda arazi edindiklerini, ayrıca yerel aktörlerin de sürece ciddi şekilde müdahil olduklarını göstermiştir (Wily 2012). Bu nedenle bu bölümde arazi anlaşmalarının taraflarının kimler olduğu, Afrika'daki büyük ölçekli tarım arazilerinin ediniminin baş aktörlerinin tespitine yönelik değerlendirmelere yer verilmiştir.

4.4.1 Yerel aktörler

Küresel gıda krizinin tetiklediği arazi edinimi meselesinden önce, özellikle 1990'lardan başlayıp 2009'a kadar Afrika'da büyük ölçekli arazi edinimi konusunun temel aktörleri, sanıldığı aksine uluslararası şirketler veya yabancı devletler değil bizzat artan arazi ilgisi nedeniyle Afrikalı aktörlerdir (Anseeuw ve Alden 2012, Zoomers 2013). DB'nın yaptırdığı ampirik çalışmalar 2004-2009 yılları arasındaki büyük ölçekli arazi ediniminin Nijerya'da %97'sinin, Sudan'da %78'inin, Senegal'de %61'inin, Etiyopya'da %49'unun ve Mozambikte ise %53'ünün yerel aktörler tarafından yapıldığını göstermektedir (Deininger 2011, Cotula 2013). Benzer şekilde Benin, Burkina Faso ve Nijer'de yapılan bir çalışmanın neticesinde de arazi üzerine yatırım yapanların %95 oranında büyük çiftçiler, tüccarlar, politikacılar gibi yerli yatırımcılardan oluştuğu ortaya konulmuştur (Hilhorst 2013). Arazi edinen Afrikalı yatırımcıların, yönetici elitlerin ve iş adamlarının tespiti, Afrika'da her alana sirayet eden şeffaflıktan noksan yönetim anlayışı nedeniyle çok zor olmaktadır.

Çizelge 4.12 Afrika’da arazi edinen ilk on Afrika ülkesi

Sıra	Ülke	Anlaşma Sayısı	Yüzölçüm (bin ha)
1	Güney Afrika	90	2.523
2	Mozambik	29	2.381
3	Mısır	26	2.266
4	Güney Sudan	2	1.400
5	DKC	15	1.312
6	Zimbabve	28	856
7	Sudan	15	845
8	Gabon	10	817
9	Burkina Faso	14	718
10	Etiyopya	25	678

Afrika’da en çok arazi edinen ilk on Afrika ülkesi listesinde yer alan Güney Afrika, Mozambik, Mısır ve Güney Sudan aynı zamanda Afrika’da en çok arazi edinen yirmi ülkenin yer aldığı çizelge 4.4’te yer almaktadır. Afrika’da arazi edinen aktörler içerisinde hiç kuşkusuz en önemlisi, konu üzerinde çalışan araştırmacıların da ittifak ettiği üzere, 22 farklı ülkede 90 arazi edinimi anlaşması imzalayan Güney Afrika Cumhuriyeti’dir.

Güney Afrika Cumhuriyeti; tarım, enerji ve özellikle de kağıt endüstrisinde büyük bir potansiyele sahip durumda bulunmakta ve bu sektörlerdeki önemli şirketleri bünyesinde barındırmaktadır. Büyük ölçekli arazi ihtiyacı olan bu sektörler için Güney Afrika’nın tartışmalı arazilerinde yer bulmak gittikçe zorlaşan bir durum halini almıştır. 1948-1990 yılları arasında hüküm süren ve insanlık tarihinde kara bir leke olarak yerini alan ırkçı Apartheid rejiminin sona ermesiyle birlikte, ülkede arazilerin yeniden dağıtımını ve iadesini içeren iddialı bir reform kabul edilmiştir (Cotula 2013).

Yapılan reform sonucunda arazilerin yeni sahipleri ile ülkedeki yatırımcılar arasında ne tür bir ilişki tesis edileceğine ilişkin farklı modeller (ortaklık, kiralama vs.) tartışılmaya başlanılmıştır. Ancak bu tartışmalar bazı şirketleri, komşu ülkelerde yeni arazi edinme arayışlarına itmiştir. Örneğin, kağıt sektöründe faaliyet gösteren bir şirket, bu süreç içerisinde Mozambik’te 150.000 hektarlık bir plantasyon projesini hayata geçirmiştir (Anonymous 2011ç). Müteakiben Güney Afrika şeker şirketleri, bazı Güney ve Doğu

Afrika ülkelerinde özelleştirilen devlet çiftliklerini satın alarak veya doğrudan arazi kiralamak veya satın almak suretiyle şeker ve etanol için ortaya çıkan küresel talep artışına cevap vermişlerdir (Hall 2012).

Güney Afrika'da yapılan bu reform, büyük ölçekli arazi pazarına sadece Güney Afrika'daki büyük şirketleri sürmekle kalmamış, arazileri reform programı kapsamında yeniden dağıtılacak veya iade edilecek büyük çiftçiler de komşu ülkelere arazi edinmeye başlamışlardır. Örneğin, çiftçileri temsil eden bir organ olan "AgriSA", Kongo Cumhuriyeti'nde 50.000 hektar büyüklüğünde bir arazi edinimi gerçekleştirmiştir (Hall 2012).

Bizzat kendi unsurlarıyla Afrika'da arazi ediniminin ana aktörü olmasının yanı sıra Güney Afrika, ülkenin Afrika tarımındaki uzmanlığını araştırmak ve Mozambik, Tanzania veya Zambiya gibi ülkelere erişimlerini sağlamak isteyen batılı şirketlerce bir üs olarak kullanılmaktadır. Bu maksatla birçok batılı şirket, Güney Afrika şirketlerine ortak olmuş veya birlikte yeni şirketler kurmuşlardır. Bu süreç Güney Afrika'da tarım alanında faaliyet gösteren danışmanlık şirketlerinin kurulmasına yol açmış ve bu danışmanlık şirketleri, batılı şirketler adına Afrika'nın diğer bölgelerinde arazi edinim anlaşmalarını takip etmişlerdir (Hall 2012, Cotula 2013)

Araştırmacıların bazılarında, diasporanın da Afrika'daki arazi edinimi konusunda önemli bir aktör olduğunun altını çizmektedir. Sömürge döneminde Kıta'dan zorla götürülenlerin sayısının bugün için Afrika'da yaşayanlarla aynı olduğu, dolayısıyla 1,5 milyara ulaşan bir Afrika Diasporasından bahsedilmektedir (Ermağan 2014). Diasporanın bu olguya olan katkısını tespit etmek oldukça güç olmakla birlikte, Etiyopya hükümetince 2011'de açıklanan rakamlara bakıldığında, toplam edinimlerin %5'inin yurtdışında yaşayan Etiyopyalılarca yapıldığı ifade edilmektedir (Cotula 2013).

Arazi edinim sürecinde diasporanın rolünü tespit etmeyi güçleştiren en önemli olgu, yurtdışından yapılan bir edinimin, kişinin Afrika'da yerleşik aile ve akrabaları üzerinden yapılmasından mütevellit uluslararası istatistiklere girmemesidir. Kimi zaman da diasporanın ya da çok uluslu şirketlerin bu tür edinimleri yerel ortaklıklar veya

işbirlikleri tesis edilmek suretiyle gerçekleştirmekte, bu da arazi ediniminin uluslararası boyutunun gizli kalmasına yol açmaktadır.

Afrika’da arazi edinen aktörlerin menşeyini yani ulusal veya uluslararası niteliğini net olarak tespit etmek önemli olmakla birlikte zor bir konudur. Bu konuyu zorlaştıran hususların başında yukarıda da değinildiği gibi maalesef Afrika’da neredeyse bütün ülkelerde eksikliği görülen şeffaflık gelmektedir. Anlaşmaların bizzat kendisi gizli yapıldığı gibi, bazen içeriği ve tarafları gibi hususlar da gizlenmekte veya olduğundan farklı gösterilmektedir.

4.4.2 Avrupa ve Kuzey Amerika

Afrika ile ekonomik, siyasi, kültürel ve tarihi ilişkileri ile özellikle kolonyal dönemde ve bağımsızlık döneminde geliştirilen ilişkiler bağlamında Afrika’da arazi edinimi sürecinin ana aktörleri kimdir sorusunun cevabına verilen müşterek cevap Avrupa ve Kuzey Amerika olmaktadır. Örneğin, Afrika’ya yönelik yatırımların yer aldığı şekil 4.24 incelendiğinde, 2013 ve 2017 yıllarında en çok yatırım yapan ilk dokuz ülkeden beşinin ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda ve İtalya olduğu görülmektedir.

Afrika’da arazi ediniminin yeniden gündeme geldiği 2000’li yılların başlarında, sürecin ana aktörleri olarak beklenilenin aksine, Çin, Hindistan, Brezilya ile Orta Doğu ve Körfez ülkeleri, ayrıca bazı Güneydoğu Asyalı şirketler öne çıkarılmıştır (Cotula 2013). Şüphesiz bu algının oluşmasında tesiri olan olgulardan bir tanesi, bu dönemde küresel güç dengelerinin Doğu’ya doğru kaydığı gerçeği iken, diğer bir etken ise Afrika’da yatırım yapan Batı merkezli yatırımcıların ve şirketlerin birden fazla yabancı şubeye sahip olmaları ve böylece bu şubelerin doğrudan kökenine kadar takip edilmesindeki zorluklar yatmaktadır (Borras vd. 2017). Bir diğer neden ise hiç kuşkusuz batı medyasının ilgiyi bu yöne kaydırmak noktasındaki gayretleridir. Medya, Çin gibi diğer yatırımcı ülkelerin edinimlerindeki amaçlarını, kendi halklarını beslemek için ihtiyaç duyulan ürünlerin üretilmesi olarak kamuoyuyla paylaşmıştır. Ancak zaman içerisinde yapılan çalışmalar Avrupa ve Kuzey Amerika’nın arazi edinimindeki başat rolünü ortaya koymuştur (Cotula 2013, Carroccio vd. 2016).

Arazi edinimi konusunda daha çok gündemde tutulan ve yukarıda bahsedilen ülkelerin, Afrika tarım arazileri konusundaki faaliyetleri görece henüz yeni sayılan faaliyetlerdir. Mesala Çin, 1960'lerden bu yana ve 2000'li yıllara kadar nispi olarak kısıtlı sayılabilecek miktarda ve özellikle de Mali de şeker kamışı üretimi maksadıyla arazi yatırımı yapmıştır. Körfez ülkelerine bakıldığında ise 1970'li yıllarda Sudan'da sulu tarım için yatırım yapıldığı görülmektedir. Ancak, büyük ölçüde, Asya ve Latin Amerika'dan gelen bu yeni oyuncuların Afrika arazilerine ilgileri son yıllara kadar sınırlı kalmıştır. Buna karşılık, birçok Batılı şirket, sömürgecilik dönemlerinden bu yana Afrika tarımında ve arazilerinde etkin bir varlık göstermektedirler ki bu durum, arazi ediniminin tarihçesinde detaylı olarak anlatılmıştır. Bir asır önce kolonyal araziler için Afrika'da büyük ölçekli arazi edinimlerine öncülük eden Batılı yerleşimciler ve şirketlerdir.

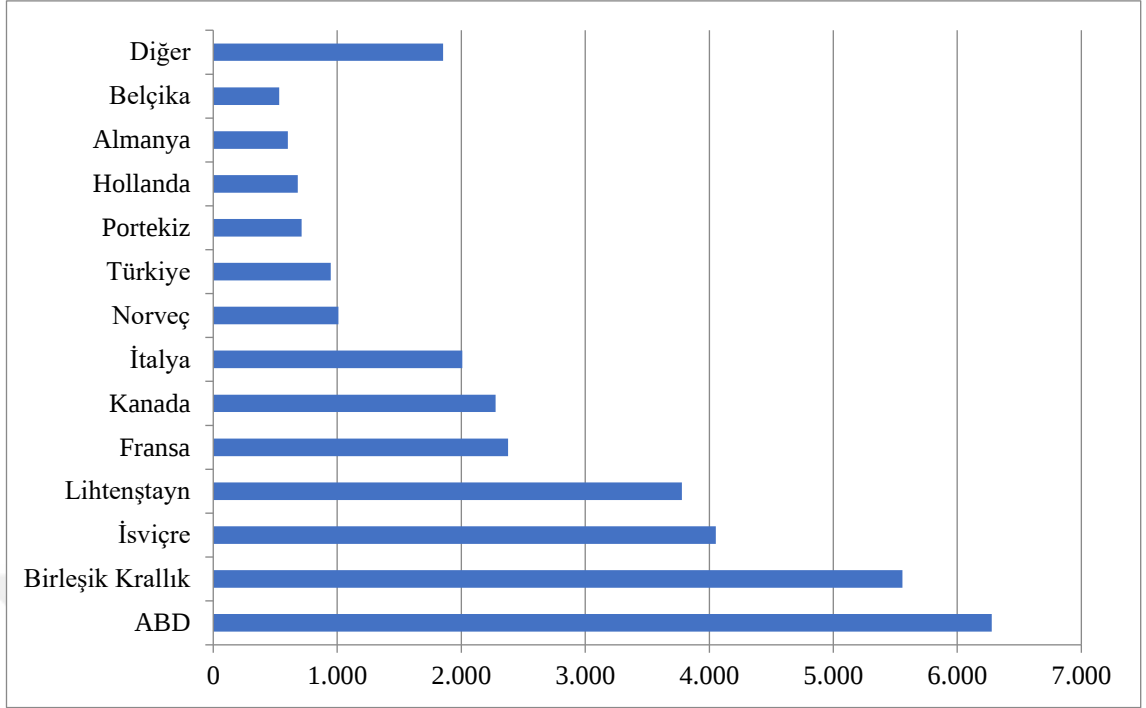
Son dönemde yaşanan gelişmelere bakıldığında, büyük ölçekli arazi edinimini yönlendiren şirketlerin Avrupa ve Kuzey Amerika menşeli şirketler olduğu görülmektedir. Bu şirketlerin Afrika'da tarım sektörüne yatırım yapmasındaki temel motivasyon, tarım sektörünün ekonomik getirisi ile birlikte özellikle ucuz tarım arazilerinin değerlerinde meydana gelecek artış beklentileri yani arazi spekülasyonudur. Bir yatırım fırsatı olarak gelişmekte olan ülke tarımına olan ilgi, finansal operatörler arasında çok önemli bir popülerlik kazanmıştır. Bu şirketlerin içerisinde güçlü mali yapılara sahip biyoyakıt alanında ortaya çıkacak fırsatları değerlendirmek üzere yatırım yapan enerji şirketlerinin ağırlığı fark edilmektedir. Ayrıca bir diğer grup olarak da, emeklilik fonları, bağışlar ve varlıklı bireyler tarafından yatırılan büyük fonları yönlendiren varlık yönetimi şirketleri yer almaktadır.

Avrupa ve Kuzey Amerika'yı arazi ediniminin ana aktörleri yapan faktörlerin başında, özellikle nüfus yapısı veya arazi kıtlığı nedeniyle gıda güvencesi saikiyle bu sürecin bir parçası olmak zorunda kalan, Çin ve Hindistan gibi Asyalı ülkeler ile Körfez ülkelerinden farklı olarak; artan enerji ihtiyacının karşılanması ve fosil yakıtlara getirilen sınırlandırmalar nedeniyle biyoyakıt, karbon salınımı ile diğer çevresel faktörler yer almaktadır (Carroccio vd. 2016). Bununla birlikte özellikle büyük fonları

yöneten şirketlerin, alternatif yatırım kanallarına yönelmeleri de bu sürecin önemli dinamiklerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Gün geçtikçe bir taraftan “tarladan sofraya” gibi popülerliği gittikçe artan tarımsal yatırım stratejileri, diğer taraftan özellikle buğday, mısır ve pirinç gibi ürünlerin fiyatlarında meydana gelecek ani dalgalanmaların yaratacağı arbitraj imkanı, üretici, tüccar, işleyici ve dağıtıcı gibi tarımsal değer zincirindeki şirketlere yönelik olarak yatırım fonlarının ve diğer yatırımcıların ilgisi artmaktadır. Dolayısıyla artan bu ilginin neticesinde, Afrika’daki büyük ölçekli arazilere yönelik tarımsal nitelikli yatırımlar da artış göstermektedir. Bu durum mevcut yatırım fonlarının portföylerine tarımsal nitelikli büyük ölçekli arazileri dahil etmesinin yanı sıra, sadece tarımsal nitelikli yatırımlar yapmak maksadıyla bu alanda uzmanlaşmış yatırım fonlarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur (Cotula 2013).

Arazi edinimine dair sağlıklı rakamlara ulaşmak zor olsa da, 2005-2011 yılları arasında edinilen arazilerin, toplam %53’ünün Kuzey Amerika ve Batılı şirketler tarafından edinildiğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Belirtilen arazi edinimi işlemlerinde, Birleşik Krallık, ABD ve Norveç’in ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir (Schoneveld 2014). Land Matriks veri tabanından elde edilen veriler üzerinde yapılan değerlendirme neticesinde, Afrika’daki toplam arazi ediniminin; anlaşma adedi bazında %40’ının, yüzölçüm bazında ise %51’inin ABD ve Kanada dahil Batı tarafından yapıldığı görülmektedir. Daha önce izah edildiği üzere, Afrika’da mukim şirketler tarafından yapılan ama arkasında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika menşeli şirketler bulunan arazi edinimleri bu rakamlara dahil edilememiştir. Afrika’da yüzlerce yıllık geçmişi olan ve bağımsızlık sürecinde de Frankafon Ülkeler Birliği ile İngiliz Milletler Topluluğunu kurarak kıtadan ayrılan bu ülkelerin, Afrika’daki yerleşikler üzerinden büyük miktarlarda arazi edinebilme potansiyeli söz konusudur. Bu nedenle, burada ifade edilen edinimlerden çok daha fazlasının olduğu gerçeklikten çok da uzak gözükmemektedir.

Şekil 4.28 Afrika’da arazi edinen Batılı ülkeler

Afrika’da ABD ve Kanada ile birlikte 24 Avrupalı devletin arazi edindiği görülmektedir (Şekil 4.28). Batılı şirketlerin özellikle bazı ülkelerdeki aksiyonları daha belirgin gözükmemektedir. Örneğin, Tanzanya’nın merkez ve güney sahillerine yakın bölgede, İsveç, Hollanda ve Birleşik Krallık’ın özellikle biyoyakıt amacıyla büyük ölçekli arazi ediniminde bulunduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, ülkenin doğusundaki bir Amerikan şirketinin, gıda mahsulleri ve biyoyakıt hammaddesinin bir kombinasyonu için 300.000 hektardan fazla arazi talebinde bulunduğu bilinmektedir (Anonymous 2011ç).

Batı’nın arazi edinimi sürecine, birbirleriyle ve/veya Batı’yla çeşitli şekillerde bağlı olan dört farklı mekanizma üzerinden dahil olduğu görülmektedir. Bu mekanizmaların neler olduğunu bilmek, arazi edinimi sürecinde Batı’nın rolünü anlamak açısından önemlidir.

Birinci mekanizma, bizzat Batı’da önemli faaliyetlerde bulunan ve/veya genel merkezleri buralarda yer alan şirketlerin arazi edinmesi veya edinim sürecinin herhangi bir bölümüne dahil olunması şeklinde işlemektedir. Bu bir arazi anlaşmasının finanse edilmesinde yer alan bir banka veya şirket; arazi üzerinde uygulanacak projenin

işleyişinde yer alan bir şirket; veya üretilen malların pazarlanmasında veya doğrudan alıcı olarak yer alan bir şirket olabilir (Borras vd. 2017).

İkinci mekanizma ise, arazi edinimi sürecinde Batı merkezli finans-sermaye şirketlerinin rol üstlenmesi şeklinde işlemektedir. Bankalar, aracı kurumlar, sigorta şirketleri, finansal hizmet veren şirketler, emeklilik fonları, yüksek riskli yatırım fonları, yatırım şirketleri ve girişim sermayesi fonları gibi şirketler, arazi anlaşmaları imzalayarak sürece daha fazla dahil olmaktadır. 2007-2008 finans ve gıda krizinin etkisiyle ortaya çıkan tarımsal yatırımlardaki yüksek kar ve arazi fiyatlarındaki artış beklentisi bu alanı finansal yatırımcılar için oldukça karlı bir hedef haline getirmiştir. Tarım, arazi ve gıda sisteminin finansallaşması, arazi edinimi konusunun kilit unsurlarından biri olmuştur (Clapp 2014, Fairbairn 2014). Bir arazi edinim süreci içerisinde finansal aktörlerin mevcudiyetini tespit etmek her zaman kolay olmayabilir. Çünkü çoğu finansal şirketler doğrudan arazi edinimi yerine, bazen bankalar gibi arazi edinen şirkete sağladıkları krediler vasıtasıyla bu süreçte yer alırlar, bazen de yatırım fonları veya emeklilik fonları gibi araziye sahip olan yabancı şirketlerin hisselerini satın almak suretiyle sürece katılırlar. Arazi edinimi sürecine katılan finansal şirketler içerisinde, kamu veya özel sektör emeklilik fonları, fon büyüklükleri ve bu nedenle arazi edinimine yatırım yapma potansiyelleri açısından ayrıca özel önem taşımaktadırlar. Sadece OECD ülkelerinin 2018 yılı özel emeklilik fonlarının ellerindeki varlıkların değerinin 27,5 trilyon ABD Dolarına eşit olduğunu belirtmek, bu fonların neden önemli olduğunu açıklamak açısından yeterli olacaktır (Anonymous 2018e).

Üçüncü mekanizma ise son zamanlarda özellikle büyük ölçekli yatırımların hayata geçirilmesinde sıklıkla kullanılan bir yol olan kamu özel işbirliği (public private partnership-PPP) mekanizmasıdır. Bu mekanizma, kamu ve özel sektördeki aktörlerin kaynakları ve riskleri paylaşmalarına olanak tanıyan, ürün ve hizmetlerin daha verimli bir şekilde üretilmesi veya sunulması amacıyla akdedilen, taraflardan bir tanesinin devlet veya kamu şirketleri, diğer(ler)inin ise özel sektör olduğu sözleşmelerdir.

Arazi edinimleri açısından PPP'ler genellikle kalkınma işbirliği ajanslarını veya özel yatırım fonlarını veya şirketlerini finansal olarak destekleyen kamu fonlarını

içermektedir. PPP mekanizması, daha fazla yatırım ve iş yaratabilecek kamu sektörü aktörlerinin özel sektör kaynaklarına erişmelerine izin verdiğinden taraflarca, “kazan-kazan durumu” olarak ifade edilmektedir. Özellikle kamu ortaklığı özel politik müdahaleler yoluyla özel şirketler tarafından arazi edinimini kolaylaştıran unsurların başında gelmektedir (Deiningler vd. 2011). Ancak pratikte kamu ve özel sektör aktörlerinin rolleri ve sorumlulukları arasındaki karışıklık sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak görülmektedir.

Şirketler, hükümetleri kurallar ve düzenlemeleri lehine bükmeye zorlayarak tarımsal yatırımlara dahil olan riskleri görmezden gelme eğilimindedir. Kamusal mallar aynı zamanda özel/piyasa ürünleri olarak da artmakta olduğundan, bu durum devletin kamusal sorumluluklarını ve insan hakları yükümlülüklerini ihmal etme riski taşımaktadır.

Dördüncü mekanizma ise, Batı merkezli kalkınma finans kuruluşları olarak dikkati çekmektedir. Arazi ediniminde bu aktörler daha çok arazi anlaşmalarının ve yatırım projelerinin finansmanında ortaya çıkmaktadırlar. DFI’ler çoğu zaman, devletlerin kalkınma işbirliği politikalarını uygulayan ulusal hükümetler tarafından kontrol edilen uzmanlaşmış kalkınma bankalarıdır. Bununla birlikte, DFI’lerin faaliyetleri hakkındaki bilgiler hükümetler ve kamu tarafından kolayca edinilememektedir. DFI’ler yatırım yaparken kendi öz sermayelerini kullanırlar ve ulusal veya uluslararası kalkınma kaynakları ve kredilerden ilave fonlar alabilirler. DFI’lerin arazi edinimi sürecine; şirketlere veya özel yatırımcılara kredi vererek; proje ortağı olarak ve ortak girişim kurarak dahil oldukları gözlemlenmektedir (Borras vd. 2017).

4.4.3 Orta Doğu ve Körfez ülkeleri

Gıda güvencesi sorununa, tarımsal arazi ve su kaynakları yetersiz olan ülkelerin vereceği tek stratejik cevap, büyük ölçekli arazi edinimi yatırımlarıdır (Hallam 2009). Bu nedenle, 2007-2008 dünya finans ve gıda krizinin tetiklemesiyle, tarım politikalarında ciddi değişiklikler yapan ve yurtdışında tarım sektörüne yatırım yapacağını açıklayan bir diğer grup olan Körfez ülkelerinin bu hamlesi anlamlıdır. 2030

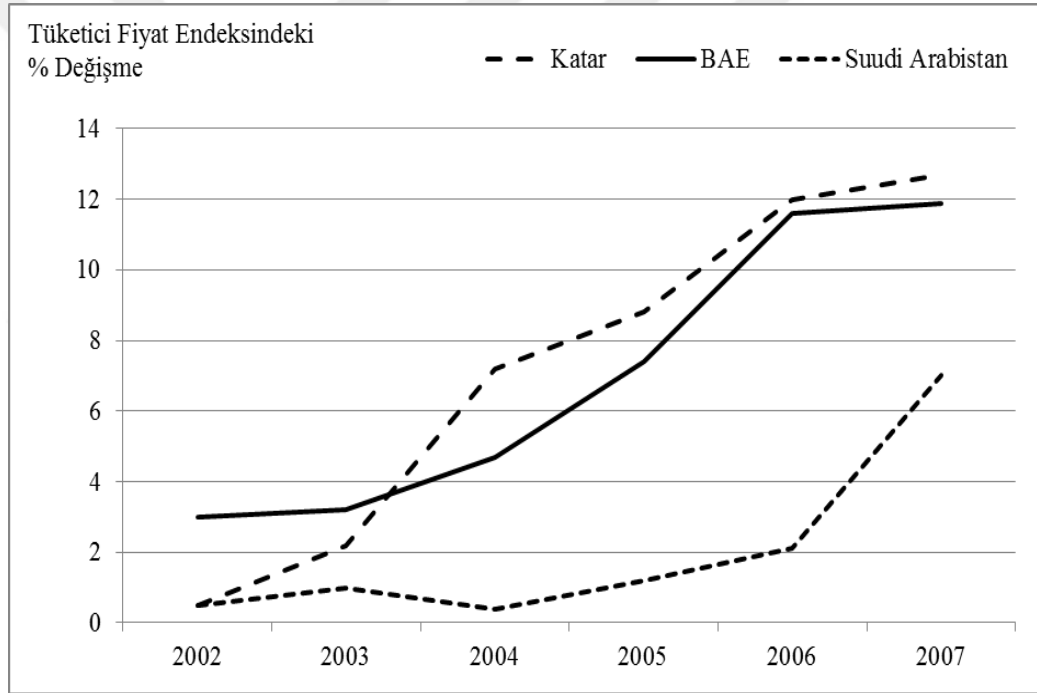
yılına kadar mevcut nüfusunun yaklaşık iki katına yani 60 milyona ulaşması beklenen Körfez ülkelerinde her geçen gün tarımda ithalata olan bağımlılık artmaktadır (Cotula 2013). Sadece 2002-2007 yılları arasında Körfez ülkelerinin toplam gıda ithalatı faturasının 8 milyar ABD Dolarından, 20 milyar ABD Dolarına çıkması dahi, bu ülkelerin yurtdışında tarımsal yatırımı teşvik etmesine gerekçe gösterilebilecek mahiyettedir (Danial ve Mittal 2009).

Krizin tetiklemesiyle körfez ülkelerini tarım yatırımına sevk eden diğer bir motivasyon ise, bu ülkelerin geçmiş tecrübeleri olmuştur. Geçmişte olduğu gibi bugün de temiz su sıkıntısı çeken, ayrıca net gıda ithalatçısı durumunda olan Körfez ülkeleri, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ve 1970’li yıllarda çok ciddi bir şekilde gıda arzı kesintisiyle yüzleşmişlerdir. 2007-2008 dünya finans ve gıda krizi döneminde artan gıda fiyatlarını bir şekilde absorbe etmeyi başarabilen Körfez ülkeleri, o dönemde gıda ihracatçısı durumunda olan Rusya, Vietnam, Arjantin ve Hindistan gibi ülkelerin ihracat kısıtlama kararlarını ardı ardına açıklaması nedeniyle tarihi tecrübesinin de etkisiyle çok ciddi endişeye kapılmışlardır. Çoğu otoriter bir yönetime sahip olan Körfez Ülkelerinde, vatandaşların kabul edilebilir fiyat aralığında gıdaya ulaşmasında yaşanacak sıkıntıların rejim karşıtı söylemlere kadar ulaşabileceğinin farkındalığı da, bu ülkelerin duyduğu kaygının derinleşmesine katkı sağlamıştır (Keulertz ve Woertz 2016).

Gelir dağılımının çok büyük oranda adaletsizlik gösterdiği körfez ülkelerinde gıda fiyatları çok önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir rakamlarına göre çok yüksek bir gelir elde edildiği görülmekle birlikte, bölgede ortalama gelir seviyelerinin oldukça altında bir gelirle hayatlarını idame ettirmeye çalışan Güney Asya kökenli göçmenler olmak üzere çok sayıda mavi yakalı işçi bulunmaktadır. Sosyal huzurun tesisi açısından çok önemli bir yere sahip olan gıda fiyatları, eğer sürdürülebilir olmaktan uzak bir seviyeye yükselirse, çoğu otoriter yönetime sahip olan bu ülkelerde sosyal ve siyasi krizler ortaya çıkabilir. Nitekim, 2010-11 yıllarında Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da ortaya çıkan ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan olaylar bütününün arka planında, olayların çıkmasına veya kitlesel bir hale gelmesine neden olacak şekilde, gıda fiyatlarındaki aşırı yükselmenin insanları

düşürdüğü geçim sıkıntısının da yattığı, ileri sürülen iddialardan birisidir (Johnstone ve Mazo 2011, Brown 2012)

Açıklamalar ışığında nitekim şekil 4.29, yukarıdaki Körfez ülkelerini arazi edinimine iten sebeplerden olan gıda fiyatlarındaki artışın boyutlarını göstermektedir. Özellikle düşük gelir gruplarının temel harcama kalemlerinden olan ve gelirin büyük bir bölümüne tekabül eden gıda harcamaları, bu ülkelerdeki toplumsal barışın bozulmasına ve iktidarların kaygılanmalarına neden olacak büyüklüktedir. 2002’de %1’e yakın bir enflasyon oranına sahip olan Katar ve Suudi Arabistan’da, 2007 yılına gelindiğinde, enflasyon oranları Katar’da %13, Suudi Arabistan’da ise %7’ye ulaşmıştır.

Şekil 4.29 Körfez ülkelerini arazi edinimine iten enflasyon baskısı (Daniel ve Mittal 2009)

1970’li yıllarda, Arap-İsrail savaşı sırasında, İsrail’i destekleyen ABD’ye, Petrol İhraç Eden Arap Ülkeler Birliği (OAPEC) tarafından petrol ambargosunun konulmasıyla birlikte, ABD bölge ülkelerini gıda boykotu uygulamakla tehdit etmiştir. Bunun üzerine, benzer jeopolitik risklere maruz kalmamak için Körfez ülkeleri, Sudan’ı tarımsal yatırımlar konusunda bir üs olarak kalkındırmayı planlamışlardır. Bu amaçla, Sudan’ın

başkenti Hartum'da, Tarımsal Yatırım ve Geliştirme Arap İdaresi, Arap Tarımsal Kalkınma Örgütü gibi yeni kurumlar kurulmuş ve Hartum Körfez ülkeleri için stratejik bir başkent olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt, 1971-1985 döneminde Sudan Devlet Başkanı olan Gaafar Nimeiry ile büyük ölçekli tarım projelerinin hayata geçirilmesi amacıyla yakın ilişki kurmuşlardır. Ancak büyük tarım projeleri, arazilerinin ellerinden alınacağı ve yerlerinden çıkarılacağı düşüncesiyle yerel halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır, bu süreç içerisinde Körfez ülkelerinin rolü kısmen idare tarafından hafifletilmeye çalışılmıştır (O'Brien 1985). Yalnız petrol kriziyle tetiklenen bu plan pek başarılı olamamış, birçok proje fizibilite aşamasının ötesine geçememiştir. Yalnızca Sudan hükümetinden birçok konuda imtiyaz elde eden ve hisselerinin yarısı Suudi Arabistan ve Kuveyt'e ait olan Kenana Şeker Şirketi başarılı sonuçlar elde edebilmiştir (Woertz 2013). Birçok araştırmacı 1884-85 yıllarında Sudan'da yaşanan yoksulluk ve kıtlığın, Nimeiry'nin geleneksel işletmeleri desteklemek ve çiftçilere sahip çıkmak yerine, çoğu fantezinin ötesine dahi geçemeyen büyük projeleri desteklemesine bağlamaktadırlar (Verhoeven 2015).

Krizin sona ermesi ve gıda fiyatlarının normalleşmesiyle birlikte, 1980 ve 90'lı yıllarda Körfez ülkelerinin yurtdışında tarımsal yatırımlarında bir azalma görülmüş ve daha ziyade içeriye yönelik bir odaklanma söz konusu olmuştur. Ancak bu durum 2007-8 dünya finans ve gıda krizine kadar sürebilmiştir. Krizle birlikte Körfez ülkeleri yeniden yurtdışında tarım yatırımı yapma niyetlerini açıklamışlardır. Körfez ülkelerinin açıkladığı tarım yatırımı, o dönemde popüler olan biyoyakıt maksatlı olmayıp, temel gıdaları temin etmeye yönelik olmuştur (Woertz 2013). Sadece 2008 yılında gıda için 10 milyar ABD Doları harcama yapan Körfez İşbirliği Konseyi, en önemli ithalat kalemleri arasında yer alan gıda alımlarını karşılamak maksadıyla, Afrika'yı "ekmek sepeti" olarak kullanmak zorunda olduklarını açıklamak suretiyle, bu alana yatırımı teşvik etmiştir (Kachika 2011).

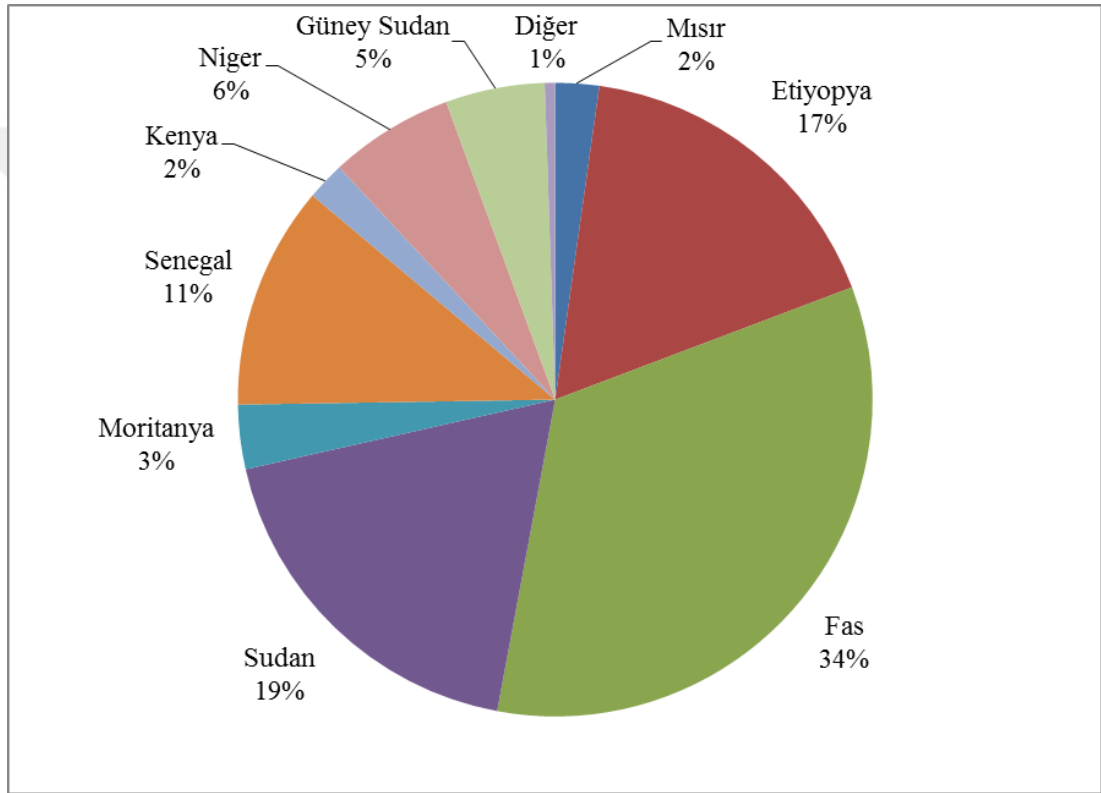
Çizelge 4.13 Dünyada ve Afrika’da arazi edinen Ortadoğu ve Körfez ülkeleri

Ülke	Dünya Toplamı		Afrika		Afrika/Dünya Oranı	
	Anlaşma Sayısı	Yüzölçüm (ha)	Anlaşma Sayısı	Yüzölçüm (ha)	Anlaşma Sayısı (%)	Yüzölçüm (%)
Bahreyn	4	21.500	0	0	0%	0%
İran	6	102.717	3	45.717	50%	45%
Irak	3	13.034	3	13.034	100%	100%
İsrail	17	132.801	14	111.442	82%	84%
Ürdün	3	1.505.040	3	1.505.040	100%	100%
Kuveyt	9	114.204	5	114.204	56%	100%
Lübnan	16	1.500.976	11	1.466.224	69%	98%
Katar	31	506.609	6	159.416	19%	31%
Suudi Arabistan	77	3.031.897	52	2.077.697	68%	69%
Suriye	2	13.215	2	13.215	100%	100%
BAE	67	3.111.791	45	2.684.066	67%	86%
Toplam	235	10.053.784	144	8.190.055	61%	81%

Dünyada ve Afrika’da arazi edinen Ortadoğu ve Körfez ülkeleri incelendiğinde, Orta Doğu ve Körfez ülkelerinin arazi edinimlerinin anlaşma bazında %61’inin, yüzölçüm bazında ise %81’inin Afrika’dan olduğu görülmektedir. Elde edilen veriler ışığında hazırlanan çizelgeye göre, Bahreyn Afrika’da hiç arazi edinmemişken (Bahreyn’in arazi edindiği ülkeler: Filipinler, Hindistan ve Tayland), Irak, Ürdün ve Suriye bütün edinimlerini bu kıtadan gerçekleştirmiştir. Yine çizelge’den anlaşılabacağı üzere, Orta Doğu ve Körfez ülkeleri içerisinde Afrika’da arazi ediniminin önde gelen ülkeleri: Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve BAE’dir (Çizelge 4.13).

Afrika’da arazi ediniminin teşviki açısından, Suudi Arabistan tarafından kurulan “Kral Abdullah Yurtdışı Suudi Tarım Yatırımı Girişimi” bilinen en iyi örneklerdendir. Girişim, tarımsal potansiyeli yüksek olan ülkelerde Suudi firmalarının tarımsal yatırımlarını desteklemek amacıyla kurulmuştur. Girişim programı, özel işletmeciler için finansal desteği içermekte ve stratejik mahsuller, hayvan ve balık kaynaklarına ek olarak, pirinç, buğday, arpa, mısır, şeker ve hayvan yemlerine yönelik kapsamlı bir teşviki içermektedir (Cotula 2013, Strauss 2013). Nitekim Sudan’da yapılan bir araştırma sonucunda, yabancı yatırımcılar tarafından edinilen büyük ölçekli arazilerin yarısının Suudi kökenli yatırımcılara ait olduğu, dolayısıyla Sudan’daki en büyük yabancı yatırımcı ülkenin Suudi Arabistan olduğu tespit edilmiştir (Deininger 2011).

Suudi Arabistan'ın Afrika'da arazi edindiği ülkeler ve bu ülkelerin toplam edinim içerisindeki paylarına bakıldığında Fas, Sudan ve Etiyopya'nın öne çıktığı görülmektedir (Şekil 4.30). Burada Fas'ta yer alan edinime parantez açmak yerinde olacaktır. Söz konusu arazi tek anlaşmaya konu edilen ve 190 bin hektarı sulama imkanına sahip olan 700 bin hektarlık bir arazidir. Üzerinde zeytin ve diğer meyvelerin üretiminin yapılacağı araştırma raporlarında belirtilen arazi için, 2009 yılında görüşmelere başlanılmış ancak, o günden bugüne herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

Şekil 4.30 Suudi Arabistan'ın arazi edindiği Afrika ülkeleri ve toplam edinim içerisindeki payları

Benzer motivasyonlara ve hedeflere sahip olunsun da Körfez ülkelerinin tarım yatırımlarına yaklaşımları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Katar ve Suudi Arabistan, BAE kurumsallaşmış bir yaklaşıma sahipken, Kuveyt ve Bahreyn bu konuda geriden gelmektedir. Suudi Arabistan sadece özel sektör için elverişli çerçeve koşulları sağlamayı amaçlarken Katar, tarımsal yatırımlar için özel bir egemen servet fonu (SWF) olan Hassad Food'u kurmuştur (Woertz 2013).

Ortadoğu ülkelerini, Afrika'da büyük ölçekli tarım arazisi edinmeye iten önemli etkenlerden bir diğeri de, bölgedeki tatlı su kaynaklarının yetersizliğidir. Yüksek miktarda su tüketim oranına sahip olan bu ülkelerde, evsel su tüketimi bir şekilde deniz suyunun damıtılarak kullanılması suretiyle çözülmeye çalışılsa da, su kaynaklarının tüketimi konusunda aslan payı tarım sektörüne aittir. Toplam su tüketiminin %80'ini tarım sektörü oluşturmaktadır. Bu nedenle tarımsal üretimi yurtdışına kaydırmak suretiyle iç tarım sektörünü küçültmeye yönelik adımlar atılmaktadır. Örneğin, 1970'lerde, başlangıçta Batı'nın Körfez'e yaptığı gıda ihracatını sınırlayarak petrol ambargolarına karşı misilleme yapması endişesiyle sulu tarımı sübvansiyonla desteklemeye başlayan Suudi Arabistan hükümeti, su miktarlarının sürdürülebilirlik seviyelerinin altına düştüğü yönündeki endişelerin ardından, sulu tarımdaki sübvansiyonları kaldırmış ve gıda ihtiyacını yurtdışından tedarik etmeyi planlamıştır (Johnstone ve Mazo 2011). Benzer uygulamalar BAE gibi diğer bölge ülkelerinde de görülmektedir.

Bir yandan tarım küçültülmeye çalışılırken diğer yandan hızla büyüyen hayvancılık sektörünün yem ihtiyacı için, tahıllardan çok daha fazla su tüketen yonca ekimi gittikçe artan bir ivmeyle devam etmektedir. Yem bitkileri alanında da iç tarımın azaltılmasına yönelik çalışmalar başlatılmış ve netice olarak genel anlamda Ortadoğu ve Körfez ülkelerinin, özelde ise Suudi Arabistan ve BAE'nin yakın bir gelecekte, hayvan yemi olarak kullanılan bitkilerin ithalatında en önlerde yer alması beklenilmektedir (Keulertz ve Woertz 2016).

Katar bölge ülkeleri içerisinde tarım yatırımlarına yönelik çalışmaları en dikkate değer ülkelerden bir tanesi olarak kendisini göstermektedir. Özellikle yukarıda da ifade edildiği üzere İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan gıda tedariki sıkıntıları nedeniyle diğer birçok Körfez ülkesi gibi Katar da tarımda kendi kendine yeterlilik politikalarıyla çok ilgilenmiş ve bu konuda hedefler belirlemiştir. Örneğin, Katar Ulusal Gıda Güvenliği Programı (QNFSP), modern tarım uygulamaları ve güneş enerjisine dayalı tuzdan arındırma işlemlerinin yardımı ile tarımda kendi kendine yeterliliğini çok şaşırtıcı bir şekilde, 2023 yılına kadar %10'dan %70 seviyesine çıkarmayı hedeflemiştir. Daha sonra bu oran %40-%60 gibi daha makul bir orana indirilmiş olsa bile bu hedefin dahi tutturulması imkan dahilinde görülmemektedir (Woertz 2013).

Körfez ülkelerinin tarımsal üretim maksadıyla büyük ölçekli arazi edinimine yönelik bu yeni hamlesinin ilk adımı, Körfez İşbirliği Konseyi ile Afrika İşbirliği Forumu arasındaki ortaklığın güçlendirilmesi olmuştur. Körfez ülkelerince bu dönemde yatırım yapılan ülkelerin başında, ucuz işgücü ve bol arazilerinin yanı sıra Körfez pazarına olan yakınlıklarıyla Sudan ve Etiyopya gelmektedir. Bu iki ülkeyle beraber, Senegal, Mısır, Kenya, Tanzania ve Mozambik gibi diğer Afrika ülkelerinde de arazi edinimi gerçekleştirilmiştir (Kachika 2011, Woertz 2013). Suudi Arabistan'daki tarım firmalarının oluşturduğu ve JENAT adını verdikleri bir konsorsyum Etiyopya'da ve Sudan'da gıda üretimine 400 milyon ABD Doları yatırım yapmayı planladığını kamuoyu ile paylaşmıştır. Bir başka Suudi Arabistan kökenli tarım şirketi olan Suudi Star Firması ise birkaç yıl içinde Etiyopya'da yaklaşık 500 bin hektarlık bir alanı satın almak ve geliştirmek için 2 milyar ABD Doları harcamayı planladığını duyurmuştur (Kachika 2011).

Afrika'da gelişmekte olan ve özellikle finans sıkıntısı çeken ülkeler, Körfez ülkelerinin açıkladığı bu fonları çekebilmek için adeta birbirleriyle yarış içerisine girmişlerdir. Sudan 1970'li yıllardaki başarısızlıkla sonuçlanan projelerin tekrar hayata geçirilmesi için çalışmalar başlatmış, hatta büyük bir baraj projesinin hayata geçirilmesi için uğraşmıştır. Nitekim 2009 yılında, Körfez ve Çin fonları ile Hartum'un 350 km kuzeyinde yer alan Merowe barajını inşaa etmeyi başarmışlardır. Anılan baraj yatırımı nedeniyle yerinden edilen 50.000 kişi şiddetli protestolara öncülük etmişlerdir (Verhoeven 2015).

Yatırımların başarısız olmasında hiç kuşkusuz körfez ülkelerinin, özellikle yabancı çevrelerde ve yatırım ortamlarında bu ölçekte projeleri uygulama kapasitelerine sahip olmamalarının payı büyüktür. Yüzbinlerce hektarı bulan büyük ölçekli arazi edinimine havi projeleri açıklayan fonların neredeyse hiçbirinde, bu konuda uzman personel istihdamı yoktur. Kısmen başarılı olan uygulamalar ise, daha çok Körfez ülkelerinde yatırım yapan batılı şirketlerin uygulamalarının taklidine dayanmaktadır (Woertz 2013).

Körfez ülkelerince yatırımların merkez üssü olarak kabul edilen iki ülke olan Sudan ve Etiyopya zaman içerisinde henüz gerçekleşmeyen projeler nedeniyle rahatsızlıklarını

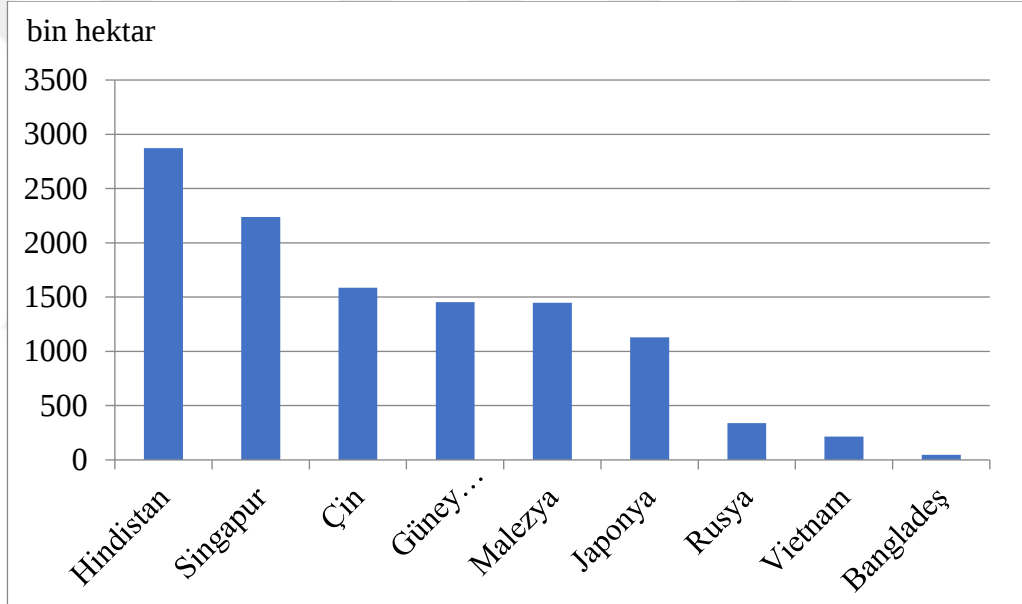
dile getirmişler, hatta Etiyopya bu nedenle bazı projelere vermiş olduğu imtiyazları geri alacağını dahi açıklamıştır (Edelman vd. 2013).

Son dönemde Körfez ülkelerinin, krizin üzerinden geçen zamanın da etkisiyle, Afrika'daki büyük ölçekli arazi yatırımlarına yönelik ilgisinin azaldığı değerlendirilmektedir. Bunun yerine, daha ziyade gelişmiş ülkelerdeki terk edilmiş tarımsal bölgelere ve daha çok gıda ticareti ve lojistik konularına yönelim olduğu gözlemlenmektedir. Bu amaçla Körfez ülkelerinin stratejik depolama kapasitelerini arttırdığı, özellikle Suudi ve Katarlı yatırımcıların, küresel tahıl piyasasındaki ana oyuncu durumunda olan şirketlerin hisselerine yatırım yaptıkları, liman tesislerinin genişletildiği ve acil durum planlarının hazırlandığı ifade edilmektedir. Bu çalışmalar geçmişte Körfez ülkelerinin Hürmüz Boğazı'nın kapatılması nedeniyle, alternatif çıkış arayışları neticesinde petrol ihracatı için boru hatları döşemeye başlamaları gibi değerlendirilmektedir (Keulertz ve Woertz 2016). Ancak Covid19 pandemisinin diğer birçok ülkede olduğu gibi, Körfez Ülkeleri'nde de tarım politika, hedef ve uygulamalarının yeniden ele alınmasına neden olacağı ve bu açıdan Afrika'ya yönelimin tetiklenebileceği değerlendirilmektedir.

4.4.4 Asya

Dünya nüfusunun (7,7 milyar), %37'sini beslemek zorunda olan Hindistan (1,37 milyar) ve Çin (1,42 milyar) gibi özellikle gıda güvencesi saikiyle küresel ölçekli arazi ediniminin en önemli iki aktörüne sahip olan ve dolayısıyla arazi edinimi konusunda önemli bir yatırımcı olan Asya Kıtası, aynı zamanda sahip olduğu yüzölçüm açısından kıtalar arası sıralamada birinci sırada yer almakta ve büyük ölçekli arazi edinen yatırımcı ülke ve şirketlerin önemli hedef bölgelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Dünyada büyük ölçekli arazi edinimi olarak kabul edilen yatırımların %38'i Asyalı ülkeler veya şirketler tarafından gerçekleştirilmişken, edinilen arazilerin yaklaşık %18'i Asya'da bulunmaktadır. Asyalı ülke ve şirketlerin, dünyadaki arazi edinimleri içerisinde Afrika'nın payı ise %27'ye tekabül etmektedir.

Afrika’da en çok arazi edinen Asyalı ülkelere bakıldığında, Hindistan, Singapur ve Çin’in edinilen arazinin yüzölçümü açısından ilk üçte yer aldığı görülmektedir (Şekil 4.30). Özellikle bu sıralamada Singapur’un varlığı dikkat çekicidir. Bütün dünyada 3,9 milyon hektar arazi edinen Singapur, Afrika’da yaklaşık 2,4 milyon hektar arazi edinmiştir. Singapur’u bu listeye sokan Kongo Cumhuriyeti’nde ve Liberya’da akdedilen iki anlaşmadır. Bunlardan birincisi, Singapur menşeli olan Olam International isimli bir şirketin Kongo Cumhuriyetinde edinmiş olduğu 1,4 milyon hektarlık bir arazi ile ikincisi Golden Agri-Resources isimli şirketin Liberya’da edinmiş olduğu 220 bin hektarlık arazidir. Bu iki anlaşma istatistiklerde Singapur’un öne çıkmasına sebep olmuştur.

Şekil 4.31 Afrika’da arazi edinen Asyalı ülkeler

Uzunca bir süredir Batının, özellikle Afrika’nın kaynaklarını elde tutma hegemonyasının Çin tarafından tehdit edildiği, hatta kimi bölgelerde bu kaynakların Çin’in kontrolüne geçtiği gözlemlenmektedir. Çinli şirketler, petrol ve madencilikte, Batılı şirketler karşısında kesin bir pozisyon kazanmış, başlangıçta Batı’nın ihmal ettiği ülkelere (Sudan gibi) odaklanıp, daha sonra Batılı firmaların geleneksel tedarikçi ülkelerindeki konumunu aşındırmaya başlamışlardır (Cotula 2013, Parloto 2013). Afrika’da yaşanan bu değişim, ekonomik güçlerin uluslararası dağılımındaki Doğu lehine yaşanan geniş çaplı değişikliklerin bir yansıması olarak da kabul edilebilir bir

durumdur. Tam da bu bağlamda, Afrika’da büyük ölçekli arazi edinimi konusunda da Çin bu eğilime paralel, ana oyuncu olarak değerlendirilmesi gereken bir unsurdur. Yalnız bu konuda Çin’in pozisyonunun, sadece ekonomik bir güç olarak Dünya sahnesine çıkmasının bir neticesi olarak değerlendirilmemeli, gıda güvencesi konusunda diğer bütün ülkelere nazaran yaşadığı handikapların da dikkate alınması gerekmektedir.

Dünyadaki ekilebilir arazinin yalnızca %9’una sahip olan Çin, dünya nüfusunun yaklaşık %19’unu beslemek durumundadır. Böylesine bir büyüklüğün ihtiyaç duyduğu yiyeceği ithalat yoluyla sağlamak, belki Körfez ülkeleri gibi finansman sıkıntısı olmayan ve nüfus olarak küçük ülkeler için ihtimal dahilinde ise de, Çin büyüklüğündeki bir ülke için imkansıza yakın bir niteliğe haizdir (Brautigam 2009). Böyle bir girişim, yani tüketimin tamamının ithalat yoluyla karşılanması, dünya pazarlarındaki ihraç edilebilir fazla kapasiteyi boğabilir. Böylesine bir durum özellikle Çin’in başlıca temel gıdası olan pirinç için geçerlidir. Küresel pirinç üretiminin yalnızca yüzde 7-8’lik bir kısmı uluslararası ticarete konu olmaktadır. Buğdaydaki durum ise yaklaşık %20-21 civarındadır (Timmer 2013). Pirincin uluslararası ticaret mobilitesinin bu denli düşük olması, pirinç arz kıtlığını dış ticaret yoluyla dengelemeyi imkansız kıldığı gibi, dünya pirinç pazarının da kırılganlığına vesile olmaktadır. Bu nedenle, Çin gibi pirincin temel gıda maddesi olarak kullanıldığı Asya, aynı zamanda pirinç üretiminin de üssü haline gelmiştir. Örneğin, sadece Hindistan ve Çin, çoğunlukla iç pazara yönelik olmak üzere küresel hasadın yarısını üretmektedir (Keulertz ve Woertz 2016).

Çin büyüklüğündeki bir ülke için tarımda kendi kendine yeterlilik, en önemli stratejilerden biri haline gelmiştir. Komünist parti bu amaçla tarımsal yatırım konusunu birinci gündem maddesinde tutmuş, bazı hatalar nedeniyle 1960 yılında yaşanan ve 45 milyona yakın insanın hayatına mal olan büyük kıtlık gibi olaylarla yüzleşme gerçekleşse de, 1978’deki reform döneminden bu yana tarımsal üretimi önemli ölçüde artırmayı başarmıştır. Ancak 2000’li yıllarla birlikte, hızlı ekonomik gelişme ve artan refah seviyesi Çin’de tüketim alışkanlıklarını değiştirmeye başlamış, et ve süt eskiden olduğundan daha çok tercih edilir ürünler arasına girmiştir. Bunun bir neticesi olarak 2004 yılında Çin, net bir gıda ithalatçısı olmuştur. Kısmen nüfus artışını bastırmayı

başarmakla birlikte her gün beslenecek nüfus sayısında artışın yaşandığı Çin’de yerli tarımsal üretimi arttırmak; sanayileşme, ülkenin kuzeyinde yaşanan su sıkıntısı, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı ve çevresel felaketlerden dolayı büyük riskler taşımaktadır. Hayvancılığın giderek geliştiği Çin’de, ihtiyaç duyulan hayvan yeminin çoğunluğu ithalat yoluyla sağlanmaktadır.

Çin tarımla birlikte, diğer alanlarda da Çinli firmaları yurtdışında yatırım yapmaya sevk eden “Going Global” stratejisini takip etmektedir. Stratejinin temel hedefleri, mal ve hizmet ihracatını teşvik etmek, ülkenin yatırım portföyünü çeşitlendirmek, iç kaynakların yetersiz kaldığı stratejik girdilerde arz güvenliğini temin etmek için doğal kaynaklara erişimi güvence altına almak olarak ifade edilebilir. Belirtilen strateji, anılan hedeflere ulaşabilmek ve Çinli şirketlerin, rakip Batılı şirketlerin operasyonel yetenekleri ve marka değerleri karşısında korunmasını temin etmek maksadıyla, yüksek seviyeli diplomatik desteğe ve buna bağlı olarak vergi indirimleri, düşük faizli krediler ve özel gümrük tarifeleri gibi bir dizi teşvik uygulamalarını içermektedir (Cotula 2013)

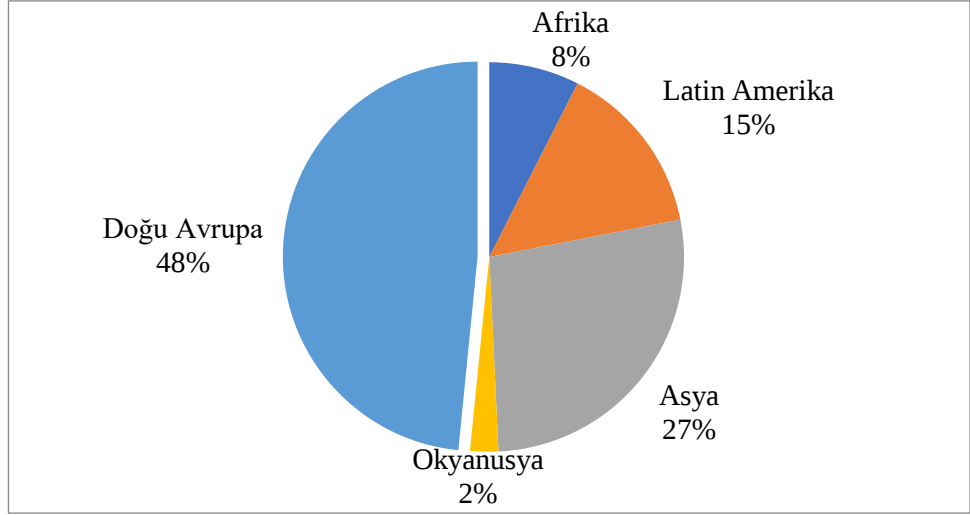
Going Global stratejisinin oluşturduğu ekonomik koşullar çerçevesinde Çin; özellikle yukarıda da bahsedildiği üzere giderek artan gıda ihtiyacını temin etmek, gelişmekte olan hayvancılık sektörünün yem ihtiyacını karşılamak, özellikle üretken aktivitelerini kamçulamak maksadıyla ithal ettiği soya, pamuk, hurma yağı ve kauçuk gibi önemli miktardaki tarımsal üründe, tedarik güvenliğini sağlamak ve ticaret ve işleme alanındaki Batılı oligopolistlere olan bağımlılığını azaltmak amacıyla dışsal tarımsal yatırımını büyük ölçüde artırmayı başaramıştır. Bu maksatla Çin, ikili yardım programları, yerel tedarikçilerle doğrudan ilişki tesisi ile birlikte, Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Afrika’da arazi edinimi dahil olmak üzere birçok alternatifi birlikte kullanmıştır (Smaller vd. 2012).

Yapılan açıklamalar, günümüzde küresel çapta bir olgu olan büyük ölçekli arazi edinimi konusunda Çin’in ön sıralarda yer almasını sağlamıştır. Ancak Çin’in öncelikli hedef bölgesi Doğu Avrupa, Asya ve Latin Amerika olarak ortaya çıkmaktadır. Çin’in arazi edinimi konusunda yapılan çalışmalar, Asya Kıtası’nda, özellikle kauçuk üretiminin ve pirinç tarımının yaygın olduğu Kamboçya ve Laos başta olmak üzere, toplam 2,5

milyon hektar arazinin Çin tarafından edinildiğini göstermektedir (Görge vd. 2009, Smaller vd. 2012). Bu strateji çerçevesinde, Çin İthalat ve İhracat Bankası tarafından, Çinli çiftçilerin tarımsal ticaret fırsatlarından yararlanmak için Afrika'ya gitmelerini teşvik etmek maksadıyla önemli adımlar atılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde Afrika'ya giden Çinli çiftçiler tarafından “Baoding” denilen köyler kurulmaya başlanılmıştır. 400-2000 kişi aralığında nüfus barındıran bu köyler, Nijerya, Zambiya, Sudan ve Kenya'da kurulmuşlardır (Mbwavi 2011).

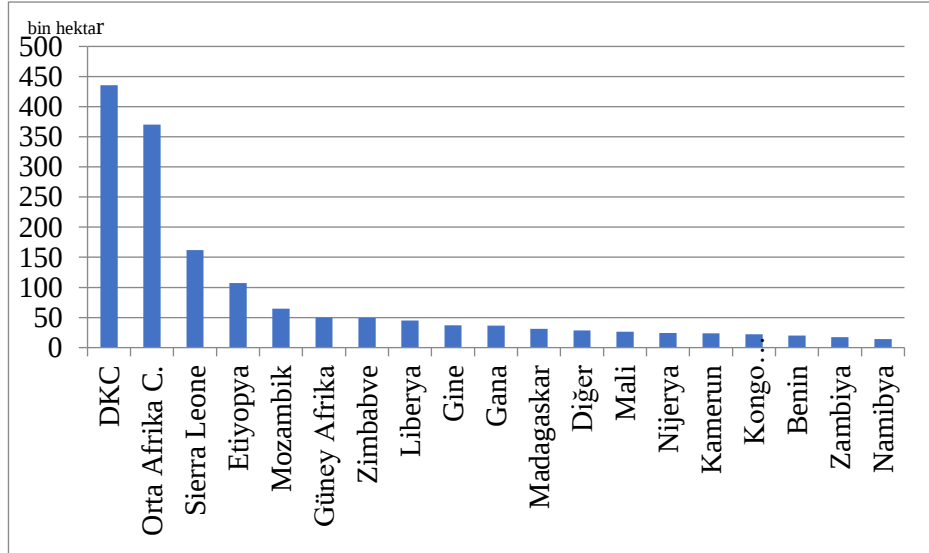
Küresel arazi ediniminin ana aktörlerinden olan, 2008 yılında Afrika'da 5 milyar ABD Doları tutarından tarımsal yatırım yapılacağını açıklayan (Visser ve Spoor 2010) ve Afrika'da neredeyse Batı'nın tekeli kırılmak üzere olan Çin, Afrika'da arazi edinimi konusunda sanılanın aksine fazlaca iddialı anlaşmalara imza atmış değildir. Akdedilen birkaç anlaşmayı ele almak gerekirse: Etiyopya'da, hükümetin 2011 yılında açıkladığı Çinli bir şirketle, 25.000 hektarlık bir anlaşma, Mali'de 20.000 hektarlık bir şeker kamışı ekimi ve işleme tesisi içeren bir anlaşma, Senegal'de sözleşmeli tarımı da kapsayan 60.000 hektarlık bir anlaşma söz konusudur. Diğer aktörlerin yaptığı anlaşmalar ve Çin ölçeği dikkate alındığında görece küçük çapta olan bu anlaşmalarla birlikte diğerleri de dikkate alındığında yaklaşık olarak Çin'in Afrika Kıtası'nda 463.000 hektarlık büyük ölçekli arazi edinimi anlaşması yaptığı görülmektedir (Cotula 2011, Smaller vd. 2012). Rakamın nispeten küçük olması, Çin'in Afrika tarımında giderek daha önemli bir oyuncu olduğu ve kıtadaki bazı arazi anlaşmalarına yerel aktörlerle birlikte dahil olduğu gerçeğini gölgelememelidir (Cotula 2013). Nitekim güncel rakamlara bakıldığında, Çin'in Afrika'daki arazi edinimlerinin 1,5 milyon hektara ulaştığı görülmektedir (Çizelge 4.4).

Dünyada 424 anlaşma kapsamında yaklaşık 21,1 milyon hektar arazi edinimiyle ilk sırada yer alan Çin'in bu edinimlerinin bölgelere göre dağılımına bakıldığında, Çin'in arazi edinimi konusunda öncelikli hedef bölgesinin, Doğu Avrupa ve bu bölgede de özellikle endüstriyel ağaçlandırma amacıyla yapılan edinimlerle Rusya Federasyonu olduğu görülmekte ve bu bölgeyi sırasıyla; Asya, Latin Amerika ve Afrika takip etmektedir (Şekil 4.32).

Şekil 4.32 Çin'in arazi edinimlerinin bölgelere göre dağılımı

Çin'in Afrika'daki arazi edinimleri daha çok Sahraaltı Afrika'da yoğunlaşmış, ayrıca Doğu, Batı, Orta ve Güney Afrika'nın birçok ülkesinde arazi edinimi anlaşmaları imzalanmıştır. DKC, Orta Afrika Cumhuriyeti ve bir Batı Afrika ülkesi olan Sierra Leone, Çin'in en çok arazi edindiği ilk üç Afrika ülkesi olarak ortaya çıkmaktadır (Şekil 4.33).

Şekil 4.33 Çin'in Afrika'daki arazi edinimlerinin ülkelere göre dağılımı

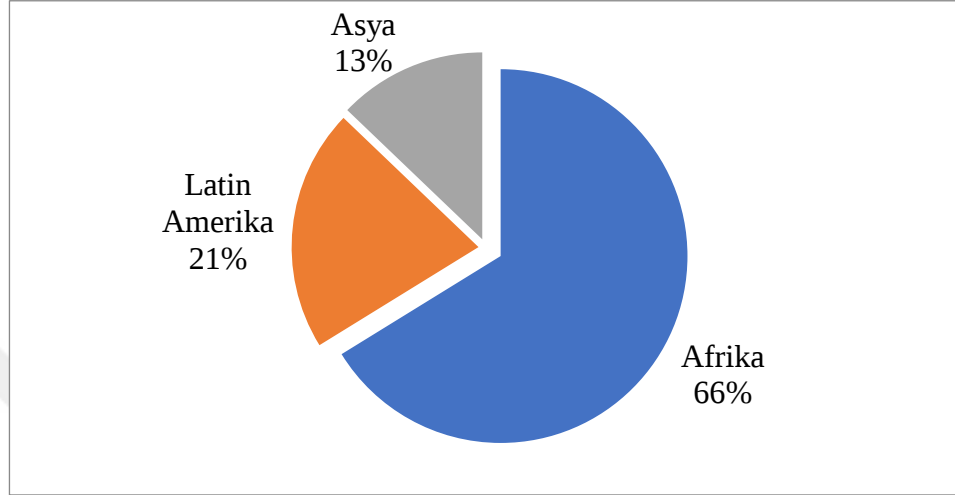
Afrika’da arazi edinimi konusunda adından sıklıkla bahsedilen bir diğer aktör ise Hindistan’dır. Hindistan’ın Afrika ile 14’üncü yüzyıla kadar uzanan ve ekseriyeti ticari mahiyet taşıyan tarihi bir geçmişi bulunmaktadır. Ancak bugünkü ekonomik ve siyasi ilişkilerin arka planında, Hindistan’ın, İngiliz yönetimi (1858-1947) altında olduğu dönemlerde, İngilizler tarafından plantasyonlarda çalıştırılmak üzere Afrika’ya gönderilen binlerce Hintli işçi yatmaktadır. Bugün çoğunluğu Güney Afrika, özellikle Durban ve çevresinde yaşayan yaklaşık 2 milyondan fazla Hint kökenli insan bulunmaktadır. Yerel halkla kıyaslandığında ekonomik ve eğitim açısından daha iyi durumda olan ve içlerinde işadamları, doktorlar ve mühendisler bulunan bu grup, Hindistan’ın Afrika ile ilişkilerini şekillendirme ve geliştirmede hayati bir rol oynamaktadır (Hules ve Singh 2017).

Hindistan, 1991 yılında başlayan ekonomide liberalizasyon çalışmaları kapsamında, yatırımların teşviki, serbest piyasa ekonomisinin tesisi gibi kimi ekonomik reformlarla birlikte, Güney-Güney işbirliği adı altında ideolojik ve pragmatik ilkelerin karışımına dayanan bir strateji izlemeye başlamıştır. Hindistan’ın bu süreçteki stratejisi; dayanışma, saygı, işlerine müdahale etmeme ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde, ekonomisi için kilit rol oynayacak kaynaklara ulaşmak olarak tanımlanabilir. Bu strateji Afrika açısından Hindistan’ı Avrupa’ya kıyasen daha makbul hale getirmiştir.

Hindistan, 2007-2008 finans ve gıda krizinden önce dış ticaret rakamlarını arttırmak amacıyla, 2002-2007 yıllarını kapsayan “EXIM” politikası kapsamında “Focus Africa” programını geliştirmiştir. Anılan dış ticaret politikası kapsamında tarım, teşvik edilecek sektörlerden biri olarak kabul görmüş ve bu maksatla “özel tarımsal ürün programı (Vishesh Krishi Upaj Yojana-Special Agricultural Produce Scheme)” uygulanmaya konulmuştur. Bu program neticesinde Hindistan, Kenya ile yaklaşık 24.000 hektar ve Uganda ile de 8.000 hektar arazi için anlaşma imzalamıştır (Makutsa 2010).

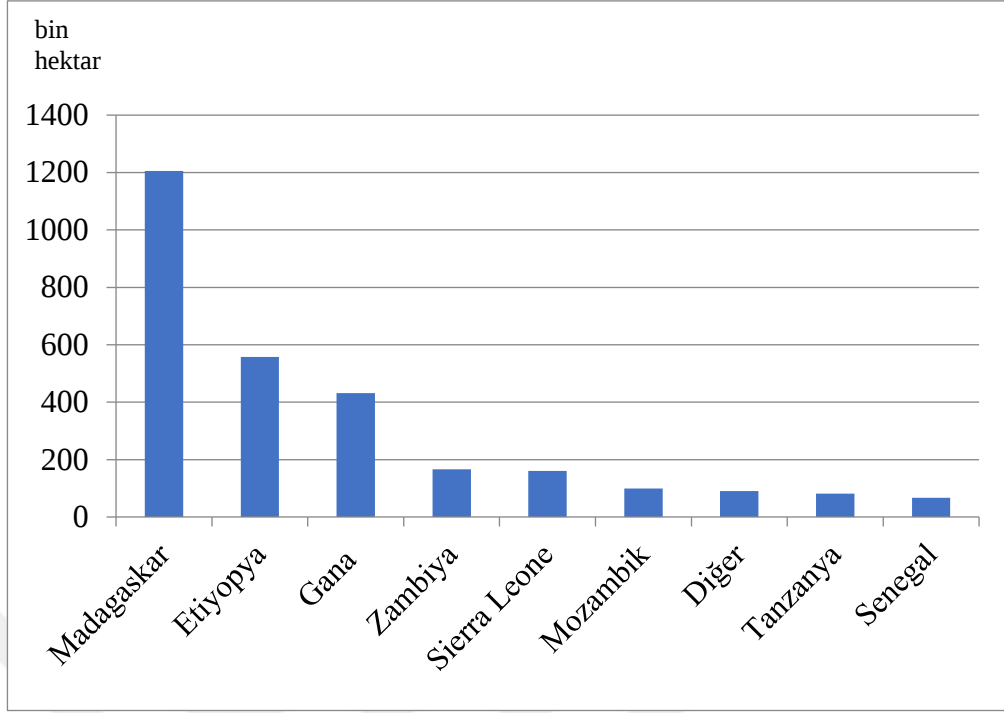
Küresel arazi edinimi sürecinde Çin’le birlikte aynı saiklerle hareket eden Hindistan’ın dünyadaki edinimlerine bakıldığında, Çin’in performansının yüzölçüm bazında %20’si

civarında bir arazi edinimi gerçekleştirdiği görülmektedir. Dünyada 218 anlaşmaya konu yaklaşık 4,4 milyon hektar arazi için girişimde bulunan Hindistan, bu edinimlerin Çin'in aksine çoğunluğunu (%66) Afrika Kıtası'nda gerçekleştirmiştir (Şekil 4.34). Afrika Kıtası'nı sırasıyla Latin Amerika (%21) ve Asya (%13) takip etmektedir.

Şekil 4.34 Hindistan'ın arazi edinimlerinin bölgelere göre dağılımı

Hindistan'ın Afrika'da arazi edinimlerine bakıldığında ise, Madagaskar, Etiyopya ve Gana'nın bariz bir şekilde öne çıktığı görülmektedir (Şekil 4.35). Madagaskar'ın listenin başında yer almasını sağlayan, Hindistan kökenli Varun Industries Şirketinin yapmış olduğu ve biri 465 bin, diğeri 700 bin hektarlık araziye kapsayan iki anlaşma öne çıkmaktadır. İkinci öncelikli ülke olan Etiyopya ile Hindistan arasında uzunca bir geçmişi olan ticari ilişkiler, 1995 yılında Etiyopya Halkının Devrimci Demokratik Cephesi'nin iktidara gelmesiyle yoğunlaşmıştır. Bu süreçte Hindistan İhracat-İthalat Bankası aracı kurum olarak kilit rol oynamıştır.

Şekil 4.35 Hindistan'ın Afrika'da arazi edindiği ülkeler

Hindistan'ın Afrika'daki faaliyetleri özellikle Hintli bir şirket olan Karuturi'nin arazi edinimleri üzerinden ilgi çekmektedir. Bu şirket ilk olarak, Etiyopya'nın Gambella eyaletinde 100.000 hektar büyüklüğünde bir araziyi kiralamıştır. Etiyopya hükümeti tarafından kamuoyuyla 2015 yılında paylaşılan ve soya, pirinç, pamuk ve hurma yağı gibi ürünleri üretmek maksadıyla yapılan 39 büyük ölçekli arazi edinimi sözleşmesinin 13 tanesinin Hintli şirketlere ait olması, ayrıca yüzölçüm olarak bu 13 sözleşmenin, açıklanan toplam 39 sözleşmenin yüzölçümünün %55'ine tekabül etmesi, Hindistan'ın sahada önemli oyuncu olduğuna işaret etmektedir. (Cotula 2013, Hules ve Singh 2017). Ancak bir grup araştırmacı tarafından yapılan ve daha uzun bir zaman aralığını kapsayan araştırma, Etiyopya hükümetince açıklanan sözleşmelerin toplam sözleşmelerin sadece %30'una tekabül ettiğini göstermiştir (Deininger vd. 2011).

Etiyopya'da çok önemli arazi edinimi gerçekleştiren Hindistan, aynı zamanda diğer Afrika ülkelerinde de arazi edinimi faaliyetleri yürütmektedir. Örneğin, Madagaskar'da, 230.000 hektarlık bir anlaşma medya raporlarına yansımıştır (Ullenberg 2009). 2011 yılında yapılan bir araştırma, seksenden fazla Hintli firmanın, Etiyopya, Kenya,

Madagaskar, Senegal ve Mozambik gibi ülkelerde, satın alma veya kiralama yoluyla arazi edindikleri ve toplam 2,4 milyar ABD Doları tutarında yatırım yapıldığını ortaya koymuştur (Rowden 2011). Ocak 2005'ten bu yana imzalanan anlaşmalara göre, Hindistan Afrika'daki arazi edinen ülkeler arasında yedinci sırada yer almaktadır (Schoneveld 2014). Güncel rakamlar çerçevesinde Hindistan'ın durumuna bakıldığında (Çizelge 4.4), iki basamak yukarıya çıkarak, beşinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Şüphesiz Afrika Kıtası'nda arazi edinimi alanındaki Asyalı aktörler, sadece Çin ve Hindistan değildir. Çok az sayıda araştırmacının üzerinde durduğu, özellikle Endonezya, Malezya ve Singapur başta olmak üzere Güneydoğu Asyalı aktörler de, Afrika'da çok büyük anlaşmalar imzalamışlardır. Bu anlaşmaların muhteviyatı daha çok palm yağı üretimine yönelik olarak edinilmiş arazileri kapsamaktadır. Palm yağı üretiminin ormanlar üzerinde yarattığı olumsuz etki sebebiyle Güney Asya kamuoyunda oluşan hassasiyet ve bu bölgedeki arazi fiyatlarının Afrika'ya oranla aşırı pahalı olması nedeniyle, bu bölge ülkeleri Afrika tarım arazilerine yönelik operasyonlarını genişletmektedirler. Sadece Liberya'da, Singapur ve Malezya menşeli iki şirketin edindiği arazi miktarı toplam 440.000 hektara ulaşmış durumdadır (Cotula 2013). Yine Singapur menşeli bir firmanın Gabon'da 300.000 hektarlık bir arazi için palm yağı üretimi anlaşması yaptığı tespit edilmiştir (Anonymous 2011c).

4.4.5 Latin Amerika

Latin Amerika bir taraftan büyük ölçekli arazi edinimi yatırımlarına ev sahipliği yapmakta, diğer taraftan Afrika'da büyük ölçekli arazi edinim anlaşmaları içerisinde yer almakta ve hali hazırda bu konudaki araştırmaları da devam etmektedir. Dünyada toplam arazi edinimlerine bakıldığında, Latin Amerika'nın, toplam edinimlerde yatırımcı olarak payının %8 olduğu görülmektedir. Buna karşın hedef bölge olarak edinimlerin yaklaşık %25'i bu bölgede gerçekleşmiştir.

Latin Amerika'nın Afrika'daki toplam edinimleri, 26 anlaşma kapsamında yaklaşık 1,7 milyon hektara ulaşmış durumdadır. Söz konusu edinimlere bakıldığında, 14 anlaşma ve yaklaşık 1 milyon hektar arazi ile Brezilya'nın birinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Brezilya giderek büyüyen tarım sektörünün genişleme arayışlarının bir neticesi olarak görece ucuz arazi ve işgücü temini maksadıyla Afrika'ya yönelim olduğu görülmektedir. Özellikle Portekizce konuşulan Afrika Ülkeleri'nden olan Mozambik hükümeti ile Brezilya menşeli bir şirket arasında Çin'e soya ithal etmek maksadıyla yapılacak üretim için 6 milyon hektar yüzölçümlü bir arazinin edinilmesine ilişkin müzakerelerin devam ettiği ileri sürülmektedir. Diğer taraftan, "ProSavana" adı verilen ve Brezilya-Mozambik-Japonya ortak girişimi olan proje için arazi edinimi çalışmalarının devam ettiği de bilinmektedir. Keza bu süreç içerisinde uluslararası niteliğe haiz bazı Brezilya menşeli şirketlerin, Mozambik'te şirket satın aldıkları veya kurdukları da medya raporlarına yansımaktadır (Pearce 2012, Cotula 2013).

Brezilya'nın Afrika'da bu süreçteki rolü, sadece arazi edinimiyle sınırlı kalmamaktadır. Özellikle Avrupa ve Kuzey Amerikalı şirketler, Brezilya'nın büyük savan bölgelerindeki tecrübelerinden de istifade etmek maksadıyla, Brezilya menşeli şirketlerden Afrika'da büyük ölçekli arazi edinimi sürecinde danışmanlık hizmeti satın almaktadırlar. Bu surette Brezilya sadece Afrika'ya sermaye ihraç etmekle kalmayıp aynı zamanda, bir tarımsal kalkınma modeli de ihraç etmiş olmaktadır.

4.4.6 Türkiye

Büyük ölçekli arazi ediniminin aktörleri bölümünde, Türkiye'nin de bu alanda yaptığı edinimlerden bahsetmek uygun olacaktır. Son yıllarda yaşanan gelişmeler ışığında Türkiye'nin, dünyada tarımsal üretim alanında önemli bir oyuncu olduğu söylenebilir. Aşağıda yer alan çizelgedeki rakamlara bakıldığında, yaklaşık 67 milyar ABD Doları tutarındaki tarımsal üretim kapasitesi ve yine yaklaşık 22 milyar ABD Doları tutarındaki tarımsal dış ticaret hacmi ile Türkiye'nin, büyük ölçekli arazi edinimi sürecinde de önemli bir aktör olması beklenilmektedir (Çizelge 4.14). Türkiye'nin yurtdışındaki tarımsal nitelikli arazi yatırımları konusunu değerlendirmeden önce, tarımsal arazi varlığı, üretim kapasitesi ve diğer yönleriyle Türk tarım sektörüne biraz daha yakından göz atmak gerekmektedir.

Çizelge 4.14 2000-2016 Dönemi tarımsal üretim ve Türkiye'nin ticaret rakamları (milyon ABD Doları) (Anonymous 2020b'den değiştirilerek alınmıştır)

	Cari Fiyatlarla Toplam Tarımsal Üretim Değeri			Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticareti	
	Dünya	AB	Türkiye	İhracat	İthalat
2000	1.426.121	236.333	32.933	4.947	4.254
2001	1.398.042	239.311	22.352	5.275	2.424
2002	1.430.403	241.741	29.096	3.804	3.798
2003	1.653.670	290.298	39.333	4.731	5.210
2004	1.910.261	331.004	46.482	4.460	4.658
2005	2.037.044	319.576	54.992	6.373	4.283
2006	2.230.821	337.160	56.647	6.797	4.204
2007	2.698.323	404.942	65.543	5.759	6.342
2008	3.164.631	458.506	74.226	5.758	7.381
2009	2.920.983	375.545	65.662	7.710	6.294
2010	3.418.704	394.784	82.748	8.667	6.901
2011	4.108.013	453.837	80.733	8.212	7.928
2012	4.185.558	430.379	80.113	8.641	8.063
2013	4.267.925	459.712	78.083	9.921	9.027
2014	4.169.283	448.883	76.443	10.064	11.008
2015	3.783.635	368.248	70.900	10.029	10.184
2016	3.725.877	349.914	66.717	11.670	10.276

Türkiye’de 1928 yılında 6,6 milyon hektar yüzölçümlü alanda tarım yapılmakta iken, bu rakam 1950 yılında 25,3 milyon hektara, 1980’li yılların sonunda ise yaklaşık 28 milyon hektar seviyesine ulaşmıştır. Nüfus baskısı ve tarımda makine kullanımının yaygınlaşması ve tarıma kazandırılan yeni alanların etkisiyle meydana gelen bu artışa karşın, 1990’lı yılların başından itibaren tarım alanlarındaki artış önce azalan bir ivme göstermiş, ilerleyen dönemlerde ise artış yerini azalmaya bırakmıştır. Türkiye’deki tarım arazileri ve bunların kullanım durumunu gösteren aşağıdaki çizelgeden de anlaşılacağı üzere, tarım arazilerindeki bu daralma 2000’li yıllarda da devam etmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2019 yılında kullanılan toplam tarımsal arazi, yaklaşık 38 milyon hektar seviyesine düşmüştür (Çizelge 4.15). FAO ve DB verilerine göre, 2018 yılı itibarıyla dünyadaki tarım arazisi miktarı yaklaşık 4,8 milyar hektar olarak tahmin edilmektedir. Buradan yola çıkarak, dünyada toplam tarım

arazisinin yaklaşık % 0,8'inin Türkiye tarafından kullanılmaktadır (Anonim 2020b, Anonymous 2020b).

Çizelge 4.15 Türkiye’de tarım arazileri (Anonim 2020b’den değiştirilerek alınmıştır)
(bin ha)

	Toplam	Tahıllar	Sebze	Süs bitkileri	Meyveler	Çayır ve mera
2001	40.967	22.831	909	-	2.610	14.617
2002	41.196	22.975	930	-	2.674	14.617
2003	40.644	22.399	911	-	2.717	14.617
2004	41.210	22.918	895	-	2.780	14.617
2005	41.223	22.881	894	-	2.831	14.617
2006	40.493	22.131	850	-	2.895	14.617
2007	39.504	21.164	815	-	2.909	14.617
2008	39.122	20.719	836	-	2.950	14.617
2009	38.912	20.540	811	-	2.943	14.617
2010	39.011	20.582	802	-	3.011	14.617
2011	38.231	19.709	810	4	3.091	14.617
2012	38.399	19.749	827	5	3.201	14.617
2013	38.423	19.761	808	5	3.232	14.617
2014	38.558	19.890	804	5	3.243	14.617
2015	38.551	19.837	808	5	3.284	14.617
2016	38.328	19.573	804	5	3.329	14.617
2017	37.964	19.195	798	5	3.348	14.617
2018	37.797	18.934	784	5	3.457	14.617
2019	37.712	18.774	790	5	3.525	14.617

Yaklaşık 83 milyonluk nüfusuyla aynı zamanda önemli bir gıda tüketicisi olan Türkiye’de gıda güvencesi ve gıda güvenliği önemli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Gıda güvencesi, daha önce de ifade edildiği üzere uluslararası alanda tartışılan ve geliştirilen bir kavramdır ve ülkelerin bu açıdan durumlarının ölçülmesi için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar arasında, “The Economist” grubunun yeni bir birimi olan “The Economist Intelligence Unit” tarafından tasarlanan, “Küresel Gıda Güvencesi Endeksi” öne çıkmaktadır. Söz konusu endeks kapsamında, her yıl gelişmiş ve gelişmekte olan 113 ülke gıda güvencesi açısından; satın alınabilirlik, ulaşılabilirlik ve kalite parametreleri kapsamında karşılaştırılmaktadır.

Çizelge 4.16 Gıda güvence endeksi 2019 (Anonymous 2020g'den değiştirilerek alınmıştır)

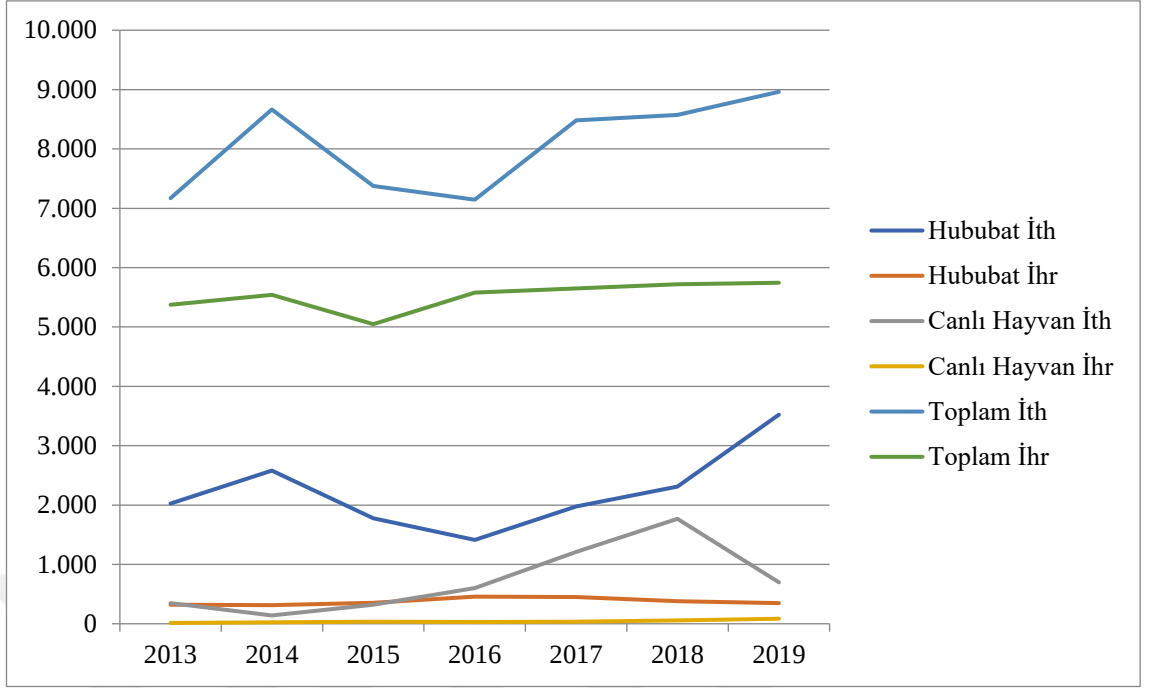
Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan
1	Singapur	87,4	39	Brezilya	70,1	77	Myanmar	57,0
2	İrlanda	84,0	40	Kosta Rika	70,1	78	Pakistan	56,8
3	ABD	83,7	41	Türkiye	69,8	79	Nepal	56,4
4	İsviçre	83,1	42	Rusya	69,7	80	Mali	54,4
5	Finlandiya	82,9	43	Kolombiya	69,4	81	Senegal	54,3
6	Norveç	82,9	44	Meksika	69,4	82	Nikaragua	54,2
7	İsveç	82,7	45	Panama	68,8	83	Bangladeş	53,2
8	Kanada	82,4	46	Umman	68,4	84	Kotdivuar	52,3
9	Hollanda	82,0	47	Slovakya	68,3	85	Benin	51,0
10	Avusturya	81,7	48	Kazakistan	67,3	86	Kenya	50,7
11	Almanya	81,5	49	Güney Afrika	67,3	87	Burkina Faso	50,1
12	Avustralya	81,4	50	Bahreyn	66,6	88	Kamerun	49,9
13	Katar	81,2	51	Bulgaristan	66,2	89	Nijer	49,6
14	Danimarka	81,0	52	Tayland	65,1	90	Kamboçya	49,4
15	Belçika	80,7	53	Azerbaycan	64,8	91	Etiyopya	49,2
16	Fransa	80,4	54	Vietnam	64,6	92	Laos	49,1
17	Birleşik Krallık	79,1	55	Mısır	64,5	93	Tacikistan	49,0
18	İsrail	79,0	56	Dominik Cum.	64,2	94	Nijerya	48,4
19	Yeni Zelanda	78,8	57	Botsvana	63,8	95	Ruanda	48,2
20	Portekiz	77,8	58	Peru	63,3	96	Tanzanya	47,6
21	Japonya	76,5	59	Gana	62,8	97	Gine	46,7
22	BAE	76,5	60	Fas	62,8	98	Uganda	46,2
23	İtalya	75,8	61	Sırbistan	62,8	99	Sudan	45,7
24	Polanya	75,6	62	Endonezya	62,6	100	Angola	45,5
25	Şile	75,5	63	Ekvator	61,8	101	Zambiya	44,4
26	İspanya	75,5	64	Ürdün	61,0	102	Togo	44,0
27	Kuveyt	74,8	65	Filipinler	61,0	103	Haiti	43,3
28	Malezya	73,8	66	Sri Lanka	60,8	104	Malavi	42,5
29	Güney Kore	73,6	67	El Salvador	60,7	105	Mozambik	41,4
30	Suudi Arabistan	73,5	68	Guatemala	60,6	106	Sierra Leone	39,0
31	Yunanistan	73,4	69	Tunus	60,1	107	Suriya	38,4
32	Çekya	73,1	70	Cezayir	59,8	108	Madagaskar	37,9
33	Uruguay	72,8	71	Özbekistan	59,0	109	Çad	36,9
34	Macaristan	72,7	72	Hindistan	58,9	110	KDC	35,7
35	Çin	71,0	73	Honduras	58,0	111	Yemen	35,6
36	Belarus	70,9	74	Paraguay	57,9	112	Burundi	34,3
37	Arjantin	70,8	75	Bolivya	57,7	113	Venezuela	31,2
38	Romanya	70,2	76	Ukrayna	57,1			

2019 yılı endeks verilerine göre Türkiye, 69,8 puanla gıda güvencesi açısından 113 ülke arasında 41'inci sırada yer almaktadır (Anonymous 2020g, Çizelge 4.16). Yaklaşık 1,5 milyar nüfusuyla Çin'in 71 puanla 35'inci sırada yer alması dikkate alınması gereken bir durumdur.

Türkiye'nin 100 puan üzerinden 69,8 puan almasının sebebi olarak; gıda israfı, politik istikrarsızlıklar, yolsuzluk ve tarımsal ithalatta gümrük tarifeleri olarak ifade edilmiştir (Anonymous 2020g). Bununla birlikte endeks verileri üzerine yaptıkları değerlendirmede Kıymaz ve Şahinöz (2010) ise, Türkiye'nin alt sıralardaki durumunu, tarım ve gıda arzında yaşanan dalgalanmalar ile bu alanlarda dışa bağımlılığın artması sebebine bağlamaktadırlar. Türkiye'nin yaşadığı gıda güvencesi riskine gerekçe olarak gösterilen bir diğer etmen ise, tarım arazilerindeki daralmadır. Tarımsal nitelikteki arazilerin, sürdürülebilir bir şekilde kullanılmaması, bu arazilerin sanayileşme ve kentleşme için tahsis edilmesi nedeniyle daralan alanlar ve buna ilaveten yaşanan verimlilik düşüşü de gıda güvencesi açısından önemli bir risk oluşturmaktadır. Gıda güvencesi açısından küresel risklere maruz kalan Türkiye, ayrıca yukarıda ileri sürülen kendine özgü durumlar nedeniyle de gıda güvencesi açısından riskler ihtiva etmektedir (Koç ve Uzmay 2015).

Türkiye'nin arazi ediniminin en önemli tetikleyicisi olan gıda güvencesi konusunda dile getirilen riskleri dikkate alındığında, yurtdışında arazi edinimi sürecine daha önce de ifade edildiği gibi dahil olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin tarımsal ürünlerde dış ticaret durumunun yer aldığı aşağıdaki tablo ve grafik, temel tarımsal ürünlerde ihracatın ithalatı karşılama oranının düşük olduğu, özellikle hububat, canlı hayvan gibi temel gıda ihtiyaçlarında dışa bağımlılığın açıkça ortaya konulduğu görülmektedir. Şeklin en üstünde yer alan ve toplam ihracat ve toplam ithalat miktarlarını gösteren eğrilere bakıldığında, 2017'den sonra ihracatın neredeyse sabit olduğu gözlemlenirken, ithalatın ise önemli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. İthalat ve ihracat rakamları döviz kuru üzerinden hesaplandığı için, ithalattaki artışta döviz kuru yükselişinin etkisi bulunmamaktadır (Şekil 4.36).

Şekil 4.36 Temel tarımsal ürünlerde Türkiye'nin ithalat ve ihracatı (milyon ABD Doları) (Anonim 2020c'den değiştirilerek alınmıştır)

Çizelge 4.17 Temel tarımsal ürünlerde Türkiye'nin ithalat ve ihracatı (milyon ABD Doları) (Anonim 2020c'den değiştirilerek alınmıştır)

	2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019	
	İth	İhr	İth	İhr	İth	İhr	İth	İhr	İth	İhr	İth	İhr	İth	İhr
Canlı Hayvanlar	346	13	140	27	323	34	604	28	1.212	35	1.768	58	701	85
Balıklar ve diğer deniz Ürünleri	194	524	201	634	251	650	181	748	229	802	193	887	191	969
Süt, yumurta ve bal gibi diğer hayvansal ürünler	188	674	225	756	156	558	140	622	148	724	153	781	150	687
Sebzeler ve bazı kök ve yumrular	565	1.202	740	1.337	664	1.260	784	1.323	847	1.287	463	1.246	526	1.271
Kahve, çay ve Baharat	176	185	188	205	233	198	238	232	357	222	290	226	333	211
Hububat	2.025	321	2.580	313	1.775	354	1.413	457	1.979	450	2.309	380	3.523	345
Yağlı tohum ve kaba yem	1.727	347	2.317	364	2.021	366	1.849	497	1.946	410	1.966	453	2.111	528
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	1.816	1.473	2.093	1.210	1.770	1.059	1.673	1.129	1.512	1.100	1.216	1.058	1.242	1.009
Şeker ve şeker Mamulleri	132	634	183	692	181	569	264	545	250	620	212	631	188	641
Toplam	7.169	5.374	8.666	5.539	7.374	5.048	7.145	5.580	8.481	5.649	8.571	5.720	8.963	5.745

Türkiye'nin tarımsal ürünler bağlamında dışa bağımlı olduğu, toplam ihracat ve ithalat rakamlarının karşılaştırılması sonucu ulaşılabilecek bir yargı olarak kendini göstermektedir (Çizelge 4.17, Şekil 4.36). Temel tarımsal ürünlerde toplam ihracat ve ithalat rakamlarına bakıldığında son yedi yıllık veriler üzerinden ihracatın ithalatı karşılama oranının ortalama %69 olduğu görülmektedir. Özellikle tarımsal ürün fiyatlarının ve arzının değişkenliği göz önünde bulundurulduğunda, bu oranın önemli riskleri ihtiva ettiği kolaylıkla dile getirilebilir. Konuya gıda güvencesi ve yeterli beslenme açısından çok önemli bir yer ihtiva eden hububat özelinde yaklaşıldığında ise ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %20'ler seviyesine düşmektedir.

Dış ticaret rakamlarının yanı sıra, Türkiye'deki tarımsal arazilerin genel durumuna da bakılması, yukarıda yer alan yargının daha doğru bir şekilde anlaşılabilmesi açısından gerekli görülmektedir. Türkiye'de, 1980 yılında toplam 62,5 milyon hektar olan tarım ve orman alanı, 1995 yılında 59,4 milyon hektara kadar gerilemiştir. 2011 yılı itibarıyla Türkiye'nin 59,8 milyon hektar tarım ve orman alanı bulunmakta olup, bu alanın 23,6 milyon hektarı bitkisel üretim faaliyetinde kullanılmaktadır. Toplam alanda önemli bir değişim yaşanmamakla birlikte, tarıma elverişli alanın kullanım şekillerinde farklı oranlarda değişimler yaşanmıştır (Yavuz 2005, Anonim 2014ç).

Tarım arazisinin kullanım durumlarındaki en önemli gelişme, 1980'li yıllarda uygulamaya başlanılan "Nadas Alanlarının Daraltılması Projesi" ile 8 milyon hektar düzeyinde olan nadas alanlarının, 1990'lı yıllarda üç milyon hektar daralarak 5 milyon hektara kadar gerilemesidir, bu miktar 2000-2011 döneminde ise 4 milyon hektara kadar düşmüştür. 2006-2011 yılları arasında ekilen alan (%9,9), nadas (%14,4), sebze (%4,7) ve bağ alanları (%7,8) azalırken, meyvelik (%9,0) ve zeytinlik alanlar (%120) ile ormanda (%1,6) artış görülmüştür. Nadas alanlarındaki daralmaya rağmen ekilen alanlar 15,7 milyon hektara, sebze alanları 810 bin hektara, bağ alanları ise 473 bin hektara gerilemiştir. Sulama imkânlarının artması yanında, uygulanan destekleme politikaları ile meyve alanları 1,8 milyon hektara, zeytin alanları ise 798 bin hektara ulaşmıştır. (Yavuz 2005, Anonim 2014ç)

Bir taraftan tarım arazilerinin genişletilebilmesi imkanından söz edilmekte iken diğer yandan tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı ve arazi bozulması her geçen gün Türkiye tarımını daha fazla tehdit etmektedir. Nitekim aşırı otlatma, ormansızlaşma, yanlış tarımsal faaliyetler ve yanlış arazi kullanımı sonucu tarım arazileri, bozulma sorunuyla karşı karşıyadır. Bozulan bu alanların, %55,7'sinde su erozyonu, %27,6'sında rüzgâr erozyonu, %12,5'inde kimyasal değişimler (besin kaybı, tuzlanma, kirlenme, asitlenme) ve %4,2'sinde fiziksel değişimler (su baskını, sıkışma, çökme) etkili olmaktadır.

Dünyadaki toplam sulu tarım alanlarının %20'si fazla sulamadan ötürü aşırı tuzlanmaya maruz kalmıştır. Çoraklık ve beraberindeki sorunlar birçok yerde ortaya çıkmakta ve giderek büyümektedir. Nüfusun artması, küresel ısınma ve iklim değişiklikleri ile suya dayalı ihtiyaçlardaki artış, özellikle tarımda kullanılan su kaynaklarını olumsuz etkilemektedir. Yapılan bir tahmine göre, önümüzdeki 75 yıl içinde dünyada tarım arazilerinin sadece %10 gibi çok düşük bir seviyede artabileceği, buna karşın dünya nüfusunun iki katına çıkacağı ve bu artışın büyük bir kısmının, tuzluluğun çok yaygın olduğu dünyanın yarı kurak ve kurak bölgelerinde olacağı değerlendirilmektedir. Bu senaryo, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetiminin ne denli elzem olduğunu göstermektedir (Anonymous 2018c).

Açıklamalar ışığında, GRAIN, Land Matriks ve diğer araştırma raporlarından derlenen veriler çerçevesinde, Türkiye'nin yurtdışından büyük ölçekli arazi edinimlerine bakıldığında; görüşme, anlaşma veya üretim aşamasında olan 17 girişim bulunduğu tespit edilmektedir. Bu girişimlerden anlaşma ile sonuçlananlar ise aşağıdaki çizelgede detaylı şekilde verilmiştir. Çizelgeden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin gerek kamu ve gerekse özel sektör yatırımcıları vasıtasıyla, uluslararası veri tabanlarınca tespit edilip, kayıt altına alınan 10 adet büyük ölçekli arazi edinimi anlaşması imzaladığı görülmektedir (Çizelge 4.18).

Çizelge 4.18 Türkiye'nin tarımsal maksatlı büyük ölçekli arazi edinimleri

Ülke	Üretim	Anlaşmanın Durumu	Anlaşma Tarihi	Süre	Edinim Türü	Yüzölçüm (ha)
Tanzanya	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2005	99	Kiralama	5.000
Etiyopya	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2005	50	Kiralama	2.000
Etiyopya	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2007		Kiralama	10.000
Rusya	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2008	49	Kiralama	150.000
Etiyopya	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2011	25	Kiralama	12.000
Etiyopya	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2012	25	Kiralama	10.000
Sudan	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2014	99	Kiralama	780.000
Uganda	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2014		Kiralama	4.662
Mali	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2016	25	Kiralama	30.000
Sierra Leone	Gıda üretimi	Anlaşma imzalandı	2019	25	Kiralama	54.000

Rusya'da edinilen 150.000 hektarlık arazi haricindeki edinimlerin tamamı Afrika Kıtası'nda yer almaktadır (Çizelge 4.18). Akdedilen dört anlaşma ile Etiyopya birinci sırada yer alırken, 780.000 hektarlık alanı kapsayan Sudan anlaşması, anlaşmalar arasında yüzölçüm açısından en önde gelmektedir.

Sudan anlaşması, Afrika'da büyük ölçekli arazi edinimi konusunun Türkiye'nin gündemine girmesine vesile olması ve çok az sayıda da olsa bu konuda çalışma yapılmasına neden olması açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Söz konusu anlaşmanın akdedilmesine giden süreç, Türkiye ile Sudan arasında dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve ticaret hacminin artırılması niyetleri doğrultusunda, Sudan'da 26.04.2006 tarihinde gerçekleştirilen, Türkiye-Sudan Tarım Yürütme Komitesi'nin 2. Dönem Toplantısında alınan kararlar sonucunda başlamıştır. Bu toplantıda alınan kararlar neticesinde geliştirilen işbirliklerinin bir ürünü olarak bazı gelişmeler olmuştur. Bunlar; (i) 2007 ve 2008 yıllarında Sudan tarafından talep edilen 5 bin ton sertifikalı buğday tohumu hibe edilmiş, (ii) Sudanlı 200 teknik personele, 2008-2011 yılları arasında Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğünde (TİGEM) uygulamalı tarımsal

eğitim imkanı sağlanmış ve (iii) 2012 yılında TİGEM tarafından Sudan'a 9.300 ton sertifikalı buğday tohumu ihracatı yapılmıştır.

Anılan gelişmeleri müteakiben, 2-3.05.2012 tarihleri arasında gerçekleştirilen, Türkiye-Sudan Bakanlararası Karma Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu Toplantısında: 1. Tarımsal işbirliği olanaklarının geliştirilmesi kapsamında, tarımsal ürünlerin üretimi ve ticaretine yönelik ortaklıkların, çiftliklerin kurulması ve idaresi, 2. Bu çiftliklerde yetiştirilen ürünlerin satılması ve bu çerçevede TİGEM tarafından Sudan ve Türkiye'nin uygun göreceği yerlerde yatırım yapılmasının özendirilmesine yer verilmiştir. Söz konusu gelişmelerin ardından iki ülke arasında görüşmeler başlatılmış, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı adına TİGEM, olası bir işbirliğinin tarımsal alt yapısını araştırmak üzere Sudan'a üst düzey ve teknik ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerde Sudan'da kurulması planlanan tarımsal işletmeler için farklı eyaletlerde araziler gezilmiş, arazi yapıları, topografik ve iklimsel özellikleri incelenmiştir.

Nihayet 28.04.2014 tarihinde Türkiye-Sudan İkili Tarımsal İşbirliği ve Ortaklığı Anlaşması imzalanmış ve söz konusu anlaşma 04.04.2015 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁴¹ Söz konusu anlaşma ile Sudan'da toplam 12.500 hektar arazi üzerinde TİGEM eliyle pilot çiftlik kurulması ve 5 farklı bölgede belirlenen 780.500 hektar arazide de özel sektör girişimcilerinin yatırım yapmalarının önünün açılması amaçlanmıştır. Ayrıca TİGEM ve Sudan'dan temsilci bir kurumun kuracağı ve %80 TİGEM, %20 Sudan Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının ortak olacağı bir şirket vasıtasıyla, Sudan'da uzun vadeli arazi kiralanabilmesi ve bu arazilerde kamu ve özel sektör yatırımlarının yapılmasına imkân tanınmaktadır. Anılan anlaşma ile hüküm altına alınan tarımsal alandaki işbirliği projesi ile; (i) Her iki ülkede de kaynakların ve tarımsal potansiyelin daha rasyonel kullanılması yoluyla yeni istihdam imkanlarının sağlanması, (ii) Türkiye'nin bilimsel ve teknik alt yapısının Sudan'ın doğal kaynak potansiyeli ile birleştirilerek her iki ülke ve bölgenin sürdürülebilir gıda hedeflerine katkı sağlanması, (iii) Türkiye'nin kuracağı pilot çiftlik ile hem Sudan

⁴¹ Belirtilen antlaşma 19.11.2015 tarihli ve 29535 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

halkına, hem de bu ülkeye tarımsal alanda yatırım yapacak Türk yatırımcılarına öncü ve örnek olunması hedeflenmektedir.

Anlaşmanın imzalanmasından iki yıl sonra, projenin uygulanmasına ilişkin hazırlanan eylem planı taraflarca, 08.09.2016 tarihinde imzalanmıştır. Söz konusu eylem planı çerçevesinde pilot çiftlik için ön fizibilite raporu hazırlanmış, 05.09.2018 tarihinde de ortak şirket kurulmuştur. Ancak pilot çiftlik kurulması planlanan “Abugota-1” bölgesinde yaşanan sosyal sorunlar nedeniyle, pilot çiftlik kurulacak alan “Doba” bölgesine kaydırılmıştır. İlerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde ele alınacak olan ve arazi edinimlerinin en önemli olumsuz etkilerinin başında değerlendirilen, yerel halkın arazi üzerindeki haklarının dikkate alınmaması hususu burada da kendisini göstermiştir. Ancak Sudan’da 2018 yılında başlayan ve 2019 yılının Nisan ayında hükümetin devrilmesiyle sonuçlanan siyasi olaylar ve yeni hükümetin kurulması sürecinde proje bir müddet ksintiye uğramıştır.

Anlaşmanın güncel durumunun ve bundan sonraki yol haritasının nasıl şekilleneceği konusunda TİGEM Genel Müdürüyle yapılan görüşmeden⁴² elde edilen veriler ışığında, yeni kurulan hükümetle anlaşmanın devam ettirilmesine yönelik olarak görüşmelerin devam ettirildiği ve bu süreçte; yeni bir eylem planının hazırlanması, Sudan tarafından pilot çiftlik arazisi koordinatlarının verilmesi ve pilot çiftlik arazi kullanım sözleşmesinin imzalanması, Türk girişimcilerin yatırımlarına açılacak arazi koordinatlarının resmi olarak Türkiye’ye iletilmesi, Türk girişimcilerinin arazi kiralama usul ve esaslarının belirlenmesine dair teknik şartnamenin imzalanması, pilot çiftlik fizibilite raporunun güncellenerek hayata geçirilmesi ve nihayetinde, Türk girişimcilerin yatırımlarına başlatılmasının öngörüldüğü ifade edilmiştir.

Belirtilen amaca matuf olarak, Türkiye Cumhuriyeti Hartum Büyükelçisi ile Sudan Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Müsteşarının Ocak 2020’de bir görüşme gerçekleştirdikleri ve mezkur görüşmede; Türkiye ile Sudan arasında imzalanan İkili Tarımsal İşbirliği ve Ortaklığına ilişkin Anlaşma kapsamında başlatılan çalışmaların

⁴² 12.11.2020 tarihinde saat 16:00’da TİGEM Genel Müdürü Sn. Ayşe Aylin IŞIKGECE ile makamında görüşme gerçekleştirilmiştir.

devam ettirilmesi yönünde Türkiye'nin iradesinin dile getirildiği, cevaben; Sudan'ın tarım potansiyelinin yüksek olmasına rağmen kendi halkını bile besleyemediği, yeni hükümetin ihracat odaklı bir üretim politikası izleyeceği, Tarım sektöründe özellikle küçük işletmeci ve çiftçileri teşvik etmeye öncelik attıkları, halihazırda BAE, Arap Ligi ve Brezilya ile Sudan'ın çeşitli eyaletlerinde ortak tarım projeleri gerçekleştirdikleri ve Türkiye ile de işbirliğinin geliştirilmesinin arzu edildiği ve söz konusu anlaşmaya havi bir komitenin kurularak çalışmalarına başladığı ifade edilmiştir.

Türkiye'nin Sudan'da yaptığı kiralama yoluyla edinim, özellikle arazi ediniminin kazan-kazan perspektifinden ele alınmasının güzel bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Özellikle söz konusu arazi için Sudan ve Türkiye'nin ortak bir şirket kuracak olması, TİGEM tarafından bölge tarımına örneklik teşkil edecek ve teknik ve teknoloji transferinin somut örneği olarak değerlendirilebilecek bir çiftliğin kurulacak olması, projenin içerisinde eğitim modüllerinin olması bu bakış açısının önemli birer çıktıları olarak dikkati çekmektedir.

4.4.7 Ulusüstü ve uluslararası kuruluşlar

Yeni nesil arazi edinimi sürecinde yer alan aktörler daha çok yatırımcı ülke ve bölgeler perspektifinden ele alınmaktadır. Bununla birlikte basit bir arazi edinim sürecinin içerisinde yer alan diğer aktörler ise şekil 4.23'te de gösterildiği gibi, yerel arazi sahipleri, yerel hükümet ve kamu kuruluşları, banka ve finans kurumları, yatırımcı kuruluş ve taşeron şirketler olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte bir üçüncü aktör olarak, özellikle arazi edinim sürecinin yaygınlaşması ve edinimlerin önündeki engellerin kaldırılması veya bu sürecin kural ve kaidelerinin belirlenerek bir sisteme kavuşturulması açılarından önemli rol oynayan uluslararası kuruluşlardan da bahsetmek yerinde ve gerekli görülmektedir.

Uluslararası kuruluşların süreç içerisinde aktif rol almasına yönelik ileri sürülen düşüncelere bakıldığında iki farklı gerekçe ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, büyük ölçekli arazi edinimlerinin olumlu etkilerini merkeze alan ve neoliberal politikaları benimseyenlerin ortaya koyduğu, uluslararası kuruluşların arazi ediniminin

önündeki engellerin kaldırılması ve sürecin teşvik edilmesinde aktif rol almasına yönelik talepleridir.

Neoliberal politikaların uygulanmasında önemli katkıları olan, IMF, DB, OECD ve DTÖ gibi kuruluşlar sağladıkları mali destekler ve verdikleri güvenceler, önerdikleri politika tavsiyeleri ve uyguladıkları programlar sayesinde, büyük ölçekli arazi edinimi olgusunun sınır tanımaz bir halde küresel bir fenomen olarak ortaya yeniden çıkmasının en önemli aktörleridir (Evers vd. 2013). Örneğin, DB'nin bir kuruluşu olan Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı, yatırımcılara risklere karşı güvenceler sağlarken, DB ve diğer kalkınma bankaları bu tür yatırımların kârlı olmasını sağlayan altyapıyı finanse etmektedir (Borras ve Franco 2012).

Büyük ölçekli arazi edinimlerinde en önemli rolü hiç şüphesiz DB oynamaktadır. Banka arazi edinimleri için doğrudan finansal destek sağlayarak önemli bir fonksiyon icra etmektedir. DB'nin tarım sektörüne verdiği krediler son on yılda üç katına çıkmıştır. Bankanın bir diğer rolü ise, gelişmekte olan ülke hükümetlerine ve yatırımcılara verdiği politik danışmanlıktır. Son olarak yatırımcılar için standart belirleyici rolü gelmektedir (Anonymous 2012b).

İkinci gerekçe ise, genelde tarımsal nitelikli yabancı yatırımlara, özelde ise büyük ölçekli arazi edinimine ilişkin algılanan risklerin asgariye indirilmesi, ayrıca yerel hükümetler ve halkların maruz kalacağı ekonomik ve sosyal olumsuzlukların bertaraf edilmesi amacıyla uluslararası kuruluşların aksiyon almalarına yönelik araştırmacı, aktivist ve STK'ların çağrılarıdır. Güçlü iç mevzuat ve adil yatırım sözleşmelerinin bulunmadığı durumlarda, uluslararası kuruluşların ön almasının, arazi ediniminin muhtemel olumsuz etkilerinin azaltılmasında etkili olabileceği düşüncesi, süreci takip eden araştırmacı ve aktivistlerce dile getirilmiş ve bu konuda birçok STK'nın kuruluşlara çağrısı söz konusu olmuştur.

2009 yılında İtalya'nın L'Aquila kentinde düzenlenen G8 ülkeleri toplantısında, küresel gıda güvencesi konusu ele alınmış ve zirve sonucunda gelişmekte olan ülkelerdeki gıda kaynaklarını artırmak için 20 milyar ABD Doları tutarında kaynak sağlanmasına karar

verilmiştir. Ayrıca söz konusu toplantı neticesinde, gelişmekte olan ülkelerdeki tarımsal üretimi ve üretkenliği artırmak için uluslararası çapta bir gayret gösterilmesi ve koordinasyonun sağlanması maksadıyla “L’Aquila Gıda Güvenliği Girişimi” kurulmuştur.

Girişimin gayretleri ve koordinasyonunun da etkisiyle, DB, FAO, UNCTAD gibi uluslararası kuruluşlar, tarım sektöründeki mevcut kamu yatırımlarını tamamlamak adına özel yatırımcıları bu alana teşvik etmektedirler. Uluslararası kuruluşlarca yapılan bu teşvik sürecinin merkezinde ise, büyük ölçekli arazi edinimi yer almaktadır. Ancak büyük ölçekli arazi edinimi sürecinde ortaya kimi olumsuz uygulama örnekleri çıkmış, bunun üzerine, DB öncülüğünde, FAO ve IFAD tarafından arazi yatırımcıları için rehber olacak ve ortaya çıkması muhtemel ihtilaf ve sorunları bertaraf edecek ilkelere havi bir kılavuz hazırlanmıştır. Kılavuzların hazırlanmasındaki amaçlar, gıda güvencesinin temini, yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir kaynak kullanımı ve çevrenin korunması olarak belirtilmiştir (Zoomers 2013). Söz konusu kılavuzda yer alan ve özellikle arazi ve kaynak haklarına saygı gösterilmesini öneren yedi ilke ise şöyle sıralanmıştır (Makutsa 2010, Byerlee 2012):

1. Gıda güvenliğinin sağlanması
2. Şeffaflığın sağlanması
3. İyi yönetim ve uygun bir ortamın oluşturulması
4. Danışma ve katılım
5. Sorumlu tarımsal işletmeler ve yatırımlar
6. Sosyal sürdürülebilirlik
7. Çevresel sürdürülebilirlik

Söz konusu kuruluşlar tarafından büyük ölçekli arazi edinimi uygulamaları bu ilkelerin gözetilmesi şartıyla teşvik edilmeye devam edilmiştir. FAO, DB, UNCTAD ve IFAD tarafından belirlenen bu ilkeler; yatırımın niteliği, kapsamı ve etkileri ile hukuk ve politikadaki en iyi uygulamalarla ilgili detaylı araştırmalara dayanmakta, ulusal düzenlemelerin, uluslararası yatırım sözleşmelerinin, küresel çaptaki sosyal sorumluluk girişimlerin hangi çerçeveye dahil edileceğini belirlemektedir (Zoomers 2013).

Bu bölümde bahsedilmesi gereken bir diğer ulusüstü kuruluş ise AB'dir. AB, hem doğrudan sermayesinin ve şirketlerin arazi edinimine katılımıyla hem de dolaylı olarak, araziye küresel bir meta olarak kabul eden AB politikaları yoluyla dolaysız olarak, büyük ölçekli arazi edinimine önemli ölçüde katılım sağlamıştır. Ayrıca özellikle, “Yenilenebilir Enerji Direktifi (RED)” gibi arazi edinimini tetikleyen politika kararları bu süreçte belirgin bir rol oynamıştır (Anonymous 2013).

4.5 Arazi Edinimlerinin Etkilerinin Değerlendirilmesi

2007-2008 finans ve gıda krizinin tetiklemesiyle ivme kazanan büyük ölçekli arazi ediniminin etkilerinin, gerek yatırımcı açısından gerekse ev sahibi ülkeler açısından değerlendirilerek sonuçlarının ortaya konulması, arazi edinim sürecinin ekonomik, çevresel, sosyal, kültürel ve politik perspektiflerden ele alınması büyük önem taşımaktadır (Meinzen vd. 2009). Ayrıca bu denli büyük hacimli ve küresel ölçekli bir olgunun; arazi piyasalarına, tarım piyasalarına, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülke ekonomilerine yönelik etkilerini ortaya koymak, sürece dahil olan yerel veya uluslararası aktörlerin alacağı tavır, tedbir ve geliştireceği politikalar açısından da önem arz etmektedir.

Büyük ölçekli arazi ediniminde yaşanan artış, DB ve BM de dahil olmak üzere uluslararası kuruluşlar tarafından coşkulu bir şekilde karşılanmış, ortaya çıkaracağı olumlu sonuçların altı kalın çizgilerle çizilmiştir. Ancak zaman içerisinde bu coşku yerini şüpheyeye veya kimi zaman da korkuya bırakmıştır. Özellikle yerel halk için, istihdam, verimlilik, refah artışı gibi yönleriyle olumlu netice doğuran uygulamaların beklenenden daha az olması, buna karşılık yerel halka zarar veren, kimi hak ihlallerini ortaya çıkaran uygulamaların kamuoyunun gündemine sıklıkla geliyor olması, bu korkuyu ortaya çıkarmıştır (Anonymous 2011f, Zomers 2013).

Büyük ölçekli arazi edinimi sürecinin etkileri daha çok ev sahibi ülkeler açısından ele alınmış, yatırımcı ülke veya şirket veyahut bu aktörlerden bağımsız olarak küresel bir perspektiften değerlendirilmesi genellikle göz ardı edilmiştir (Hallam 2009).

Ev sahibi ülke açısından yapılan değerlendirmeler esasen iki düşünce etrafında gruplandırılabilir. Birinci grupta yer alanlar arazi edinimi sürecini, özellikle Afrika Kıtası'nın sömürge tarihinin de tesiriyle olumsuz olarak değerlendirmektedirler ve süreci yeni emperyalizm olarak tanımlamaktadırlar. Arazi edinimlerinin ve üzerinde yapılacak yatırımların ev sahibi ülke ekonomisine sağlayacağı katkıların altını çizen neoliballerin yer aldığı ikinci grup ise süreci olumlu olarak değerlendirmekte ve özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan Afrika ülkeleri için büyük bir fırsat olarak ortaya koymaktadırlar. Yani bir taraftan özellikle aktivistler ve bazı STK'lar tarafından büyük ölçekli arazi edinimlerinin yaratacağı olumsuz etkiler şiddetli bir şekilde; yerel halkın mağdur edileceği, arazi ve diğer kaynaklara erişim imkanlarının kısıtlanacağı, hedef ülkenin geneli veya arazi edinilen bölge için gıda güvencesinin olumsuz etkileneceği örnekleri üzerinden dile getirilmiş, diğer yandan ise büyük ölçekli arazi edinimlerinin yaratacağı olumlu etkiler; ekonomik kalkınmayı özellikle de kırsal kalkınmayı destekleyeceği, arazi verimliliğini artıracığı, yeni iş imkanları ve artan gelir sayesinde fakirliğin azalacağı, teknoloji ve know-how transferinin gerçekleşeceği ve altyapının iyileştirileceği örnekleri üzerinden dile getirilmiştir (Braun vd. 2009, Cotula vd. 2009). Bu açıdan arazi ediniminin etkilerinin mevcut anlaşmaların ve uygulamaların incelenmesi neticesinde ortaya konulması, konuya yönelik bu farklı yaklaşımlardan hangisinin duruma daha uygun olduğunun tespiti açısından da önemli ve gereklidir.

Arazi edinimi sürecinin, gerek bugün gerekse orta ve uzun dönemde ortaya çıkaracağı sonuçların doğru bir şekilde analizi, ulusal ve uluslararası ölçekte yapılması gereken düzenlemelerin gerekliliğini de ortaya koyacaktır. Nitekim kimi değerlendirmeler, konunun uluslararası düzlemde ele alınması ve özellikle güçlü yatırımcılar karşısında görece zayıf durumda olan yerel halkın korunmasının uluslararası bir düzenlemeyle sağlanması gerektiği yönünde olmaktadır (Schutter 2011).

Afrika'da arazi her zaman netameli bir konu olagelmıştır. Neredeyse kıtanın tüm geçim kaynağı, kültürel ve ekonomik deneyimleri başka herhangi bir kıtada olduğundan çok daha fazla olarak doğrudan doğruya araziye bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle Afrikalılarda arazi ile ilgili konularda var olan bu aşırı duyarlılık halinin de iyi anlaşılması ve dolayısıyla arazi ediniminin ortaya çıkardığı veya çıkarması muhtemel

sorunların, bu veriler dikkate alınmak suretiyle değerlendirilmesi gerekmektedir (Kugelman ve Levenstein 2009).

Arazi edinim sürecinin değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken bir diğer konu ise, sürecin yönetilmesi esnasında özellikle yatırımcı devlet ve şirketler veya bu konuyu araştıranlar tarafından takınılan Afrika ve Afrikalıyı küçümsemeye yönelik bir tavrın varlığı hususundaki algıdır. Süreç içerisinde, milyonlarca küçük işletme sahibi göz ardı edilmekte, sermaye, uzmanlık ve daha dramatik olarak yöneticiler ve işçiler bile yurt dışından getirilmektedir. Afrikalıların masaya ellerindeki tek değerli varlık olarak araziden başka getirecek hiçbir şeylerinin olmadığı varsayımı, Afrikalılarca bir endişe veya kınama tavrı olarak değil, doğrudan küçümseyici bir tavır olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla bu algı, büyük ölçekli arazi edinimi anlaşmalarının uzun ömürlülüğünü ve nihai olarak siyasi ve sosyal canlılığını tehlikeye sokmaktadır ve her iki taraf açısından da beklenen olumlu sonuçları verememektedir (Makunike 2009).

Arazi ediniminin, özellikle yerel halkın talepleri çerçevesinde şekillendirilmesi durumunda olumlu neticeler vereceği de ifade edilmektedir. Bu düşünceye sahip araştırmacılarca, öncelikle büyük ölçekli arazi edinimi kapsamında yapılacak yatırımın, bölge halkının refahını arttırmaya yönelik etkisinin iyi anlatılması neticesinde, olumsuz olan algının bertaraf edileceği ve yatırım modeli olarak da, Afrikalı küçük işletmelere kendi ürünlerini yetiştirme esnekliği sunan sözleşmeli tarımın benimsenmesi önerilmektedir. Bu modelin en önemli zorluğu büyük işçi gruplarını işe alma ve işlerine son vermeye alışık olan yatırımcı devlet veya şirketin küçük işletme sahibi “ortaklarına” eğitim ve yardım sunma konusundaki sabırdır. Büyük ölçekli arazi edinimi modelinin başarısını temin için, yerel halkın refah artışını bu yatırımın başarısına bağlayan sözleşmeler doğru kurgulanmış sözleşmeler olarak ifade edilmektedir (Makunike 2009).

4.5.1 Arazi ediniminin olumlu etkileri

Büyük ölçekli arazilere yönelik artan uluslararası ilgi özellikle neoliberaler tarafından olumlu karşılanmış, bu sürecin ortaya çıkaracağı pozitif etkilerin altı çizilmek suretiyle desteklenmesi ve varsa önündeki engellerin kaldırılması gerektiği defaten dile

getirilmiştir. Özellikle arazi edinimlerinin ve bu araziler üzerindeki yatırımların yüksek ekonomik çarpan etkisine sahip olduğu, yerel istihdam olanaklarını ve vergi gelirlerini (gelir vergisi, gümrük vergisi, katma değer vergisi, kurumlar vergisi gibi) artıracığı, teknik ve teknoloji transferinin söz konusu olacağı, altyapı ve iletişim hizmetlerinin geliştirileceği, yerel üreticinin ulusal ve uluslararası pazarlara erişiminin sağlanacağı, yeni sermaye girişlerinin ivmeleneceği, bu görüşü savunanların altını çizdikleri önemli olumlu gelişmeler olarak ortaya atılmıştır (Montemayor 2009, Chatterjee 2012).

Arazi edinimleri ve bu araziler üzerinde yapılacak yatırımların neticesinde ortaya çıkması beklenen pozitif etkiler, genellikle ev sahibi ülkeler açısından ele alınmaktadır. Bununla birlikte yatırımcı ülke açısından yapılan değerlendirmeler, özellikle o ülkeyi edinime iten faktörler çerçevesinde yapılmaktadır. Şöyle ki, temel olarak kendi ülkesindeki gıda güvencesini temin etmek maksadıyla Afrika'da arazi edinen ülke açısından ortaya çıkması beklenen en temel pozitif etki, üretilen ürünün iç piyasada tüketilmesi yani gıda güvencesinin teminidir. Bununla birlikte bu yatırımlar münasebetiyle ikili siyasi ve ekonomik ilişkilerde, bir takım pozitif gelişmelerin ortaya çıkması muhtemeldir.

Devlet destekli olanlar da dahil olmak üzere yatırımcı şirketlere yönelik yapılan değerlendirmeler, doğal olarak kar perspektifinden ele alınmaktadır. Gıda, tarım ve hayvancılık veya enerji gibi sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin veyahut arazi spekülasyonu maksadıyla yatırım yapanların beklentisi ve aynı zamanda motivasyonu yüksek kar elde etmektir. Ayrıca, yeni pazarlara ulaşım, gelişmekte olan Afrikalı devletlerdeki yatırım fırsatlarını değerlendirme gibi diğer olumlu gelişmelerin de olabileceği belirtilmektedir.

Büyük ölçekli arazi edinimi konusunda en çok tartışılan hususların başında ev sahibi ülkeye olan faydaları gelmektedir. Bu tartışmalar arazi yatırımlarından elde edilen doğrudan faydalar, bu faydaların tarım sektöründeki yerel aktörler tarafından bir sinerjiye dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği ile dönüştürülmesi halinde ortaya çıkan enerjinin ülke ekonomisine ne derecede katkı yapacağı hususlarında cereyan etmektedir. Arazi edinimlerinin ortaya çıkaracağı faydalar genelde bu olgunun savunucuları

tarafından; istihdam, yeni teknoloji, altyapının geliştirilmesi ve vergi gelirlerinde artış olarak dört ana grupta ifade edilmiştir. Bununla birlikte ilave olarak aşağıdaki hususlarda ev sahibi ülke açısından ortaya çıkması beklenen olumlu gelişmeler olarak dile getirilmektedir (Mbwavi 2011, Chatterjee 2012):

1. Ortaya çıkacak ilave gıda üretimi sayesinde gıda güvencesinin artması,
2. Teknoloji transferi yoluyla araştırma ve modern teknolojiye erişim,
3. İmalat, paketlenme, dağıtım gibi süreçlerde ortaya çıkacak katma değer,
4. Altyapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi,
5. Yeni ürün geliştirme,
6. Geliştirilmiş standartlar ile yerel ürünlerin rekabet kapasitesinin artırılarak, uluslararası piyasalara erişiminin potansiyel olarak artırılması,
7. Yabancı yatırımcıların deneyimlerinden istifade eden ve yeni pazar fırsatlarına bağlanan çiftçilerin entegrasyonunun sağlanması,
8. Tarımdan elde edilen gelirin artmasıyla birlikte ilave tarım dışı gelir, doğrudan ve dolaylı istihdam, çorak arazilerin ıslahı, kırsal alanın yeniden canlanması ve nihayetinde sivil güvenlik ve politik istikrarın artması.

Ancak belirtilen faydaların kendiliğinden ortaya çıkmasını beklemek doğru bir yaklaşım tarzı olmadığı gibi, sonucun tamamen aksi yönde gerçekleşmesine, yani fayda beklenirken zararın ortaya çıkmasına neden olunabilir. Bu maksatla arazi edinimi sözleşmelerinin oluşturulmasında ve üzerinde yapılacak yatırımın ve yürütülecek faaliyetin uygun olan model dikkate alınarak seçiminde ayrıca sürecin dikkatli bir şekilde denetlenmesinde özen gösterilmelidir (Anonymous 2011g).

Özellikle arazi edinimi suretiyle ülkeye gelen yabancıların varlığından duyulan rahatsızlığın bertaraf edilmesi ve sürecin ev sahibi ülke açısından olumlu neticeler doğurması gerekliliğinden yola çıkarak yapılan değerlendirmeler, arazi edinimi anlaşmalarının; sermaye girişlerini artıracak, inovasyon ve verimlilik artışlarına yol açan teknoloji transferlerine imkan tanıyacak, altyapı yatırımlarını ihtiva edecek, yerli üretimin artmasına ve kalitesinin iyileşmesine vesile olacak, gelir ve istihdam yaratacak, ihracat gelirlerini yükseltecek, iç pazar ve ihracat için gıda ürünlerinde arzı artıracak

içerikte olması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca bütün bu olumlu etkilerin yanı sıra gıda güvencesini sağlayarak, Kıta'da hakim olan açlık ve yetersiz beslenme sorununu bertaraf edebilmelidir. Teoride ihtimal dahilinde görülen bütün bu faydaların pratikte ne kadar karşılık bulduğu veyahut ileride bulabileceği önemli bir tartışma konusudur. Ancak Hallam (2009) tarımsal yatırımların yerel halkın ve küçük ölçekli çiftçilerin ulaşamayacağı bir şekilde soyutlanmış ve etrafı çevrilmiş alanlarda gerçekleşmesi durumunda bu faydaların gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Bir taraftan geleneksel tarımın devam ettiği, diğer taraftan bölgeden kopuk modern tarım alanlarının olduğu böyle bir ikili yapının, beklenen faydayı vermekten uzak olacağı aşikardır.

Büyük ölçekli arazi edinimini önemli bir fırsat olarak gören ve bu konunun savunuculuğunu yapan kişilerin öne sürdüğü en önemli argüman, anlaşmaya konu olan arazilerin herhangi bir tarımsal faaliyete konu edilmediği, üzerinde tarımsal faaliyet yapılan çok küçük bir kısmında ise yapılan bu faaliyetin verimlilikten çok uzak olduğu hususudur. Afrika Kıtası haricinde bu meşrulaştırma söyleminin genelde doğru olduğu araştırmacılar tarafından kabul edilen bir durum olmakla birlikte, Afrika Kıtası'nda anlaşmalara konu olan arazilerin geleneksel olarak yerel gruplar tarafından kullanıldığı ancak merkezi hükümetin bu kullanım hakkını resmi olarak kabul etmemesi nedeniyle arazilerin boş olarak kabul edildiği ileri sürülmektedir. Afrika'da arazi edinimi konusunda yaşanan sosyal sıkıntılar da, daha çok bu durumdan kaynaklanmaktadır (Meinzen vd. 2009).

Büyük ölçekli arazi edinimi sürecini olumsuz olarak değerlendirenler ise, edinime konu olan arazilerin nispeten verimsiz olduğu, hızla büyüyen nüfusu beslemek için tarımsal üretimi artırmaya bunun için de yatırım yapmaya ihtiyaç olduğu, biyoyakıt, tekstil elyafı, odun gibi pek çok ürünün tedariki için bu arazilerin kullanılması gerektiği, böylelikle yeni istihdam alanlarının ve iş olanaklarının ortaya çıkacağı şeklinde ileri sürülen iddiaların arazi edinimini meşrulaştırma gayretinden başka bir şey olmadığını dile getirilmektedir. Bu meşrulaştırma söylemi aynı zamanda "büyük" çiftliklerin (ücret alan işgücü kullanan) "küçük" (aile) çiftliklerden daha üretken olduğunu ve ikincisinden önemli bir ilerleme beklenemeyeceğini de ileri sürmektedir. Son olarak, bazı yeni arazi

sahipleri “green grabbing” olarak da kavramsallaşan çevre koruma adına hareket ettiğini iddia ederek, meşruiyet arayışını başka bir boyuta taşımaktadırlar (Fairhead vd. 2012).

Değişen global ekonomik koşullar nedeniyle, tarım sektörü daha fazla yatırım yapılmasına ihtiyaç duymaktadır. Kırsal alanlarda daha ileri bir kalkınmaya yönelik acil gereksinim ve gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerinin parasal destek sağlamadaki yetersizliği nedeniyle; büyük ölçekli arazi edinimleri tarıma yönelik yatırımlar açısından bir fırsat olarak görülmektedir. Bu tür yatırımları destekleyenler, tarım ve tarım dışı meslek potansiyeli yaratmak da dâhil olmak üzere, kırsal altyapının geliştirilmesi, okul ve hastane inşası gibi yoksulluğu azaltmaya yönelik diğer faydaların da olacağını savunmaktadır. Diğer yayılma etkileri ise küresel fiyat istikrarı ve denizaşırı ülkelerdeki tüketicilerin yanı sıra yerel ve ulusal düzeyde tüketicilere de kaynak teşkil edecek besin ürünleri üretiminin artması, ayrıca yeni tarımsal teknoloji kaynakları ve uygulamaları olarak değerlendirilmektedir.

Yatırım yapmak isteyen ülkeler, bazı araştırma enstitüleri ve uluslararası kuruluşlar arazi edinimlerinin kazan-kazan prensibi çerçevesinde gerçekleştirebileceğini savunmaktadır. Örneğin; Uluslararası Finans İşbirliği (IFC) gelişmekte olan ülkeler için tarımın bir kalkınma olanağı sağlayacağını, tarımsal üretim yapılan arazi büyüklüğünün artırılması ve teknoloji transferleri yoluyla verimliliğin artırılmasının gelişmekte olan ülkenin ekonomisine katkıda bulunacağını belirtmektedir. Yine DB da arazi edinimlerini, tarımda verimliliğin artırılması için bir potansiyel olarak görmek; yerli toplulukların yabancı yatırımcıların uygulamalarından yeni üretim metotları öğrenebileceğini ve bu yolla kendi arazilerinin daha etkin ve verimli olmasını sağlayabileceklerini düşünmektedir.

Bütün bu olumlu ekonomik gelişmelerin yanı sıra, FAO ve DB, artan dünya nüfusunun beslenebilmesi için, 2050'ye kadar her yıl 83 milyar ABD Doları tutarında tarımsal yatırımın yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir (Zoomers 2013). Bu açıdan büyük ölçekli arazi edinimleri, ortaya çıkaracağı ekonomik sonuçların cazibesine bırakılacak isteğe bağlı bir olgudan ziyade, dünya nüfusunun beslenebilmesi açısından özellikle 1960'lı yıllardan bu yana ihmal edilmiş tarımda büyüme ve teknolojik ilerlemeyi teşvik

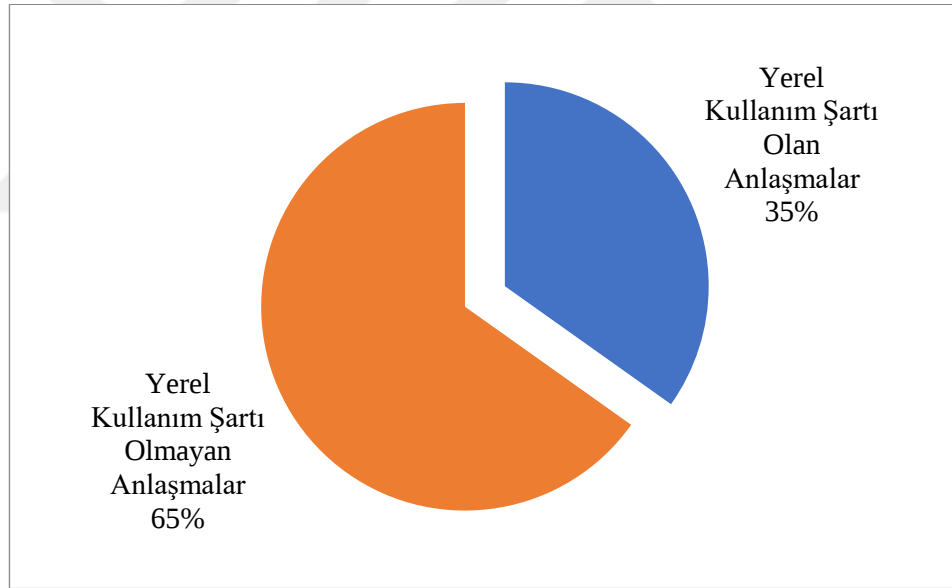
etme potansiyeli de dikkate alındığında bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir (Schutter 2011, Anseeuw 2012).

Belirtilen yargıdan yola çıkarak, arazi edinimlerinden beklenen en önemli olumlu sonuç olarak, hem Afrika Kıtası, hem de dünyanın geri kalanı açısından, “gıda güvencesinin” temini olduğu dile getirilmektedir. Gıda güvencesi, gelişmiş, gelişmekte olan veya az gelişmiş her ülkenin sürekli olarak ele alması gereken ve çözümü zorluklarla dolu olan bir konudur. Birçok ülke, nüfuslarını beslemek için gerekli ve yeterli tahıl veya diğer tarımsal ürünleri üretemez ve gıdada kendi kendine yeterli olma potansiyeline sahip olan birkaç ülke haricinde bu duruma istikrarlı bir şekilde cevap veremez durumdadır. Nitekim hiçbir devlet, maksimum mahsul verimini kısa dönemlerden daha uzun bir süre boyunca koruyamamıştır. Hava koşulları, sosyal problemler, akaryakıt ve enerji fiyat şokları ve hükümet politikaları tarımsal üretimi bozabilir ve mahsullerin niceliğinde ve niteliğinde büyük dalgalanmalara neden olabilir ve bazen de kıtlıklar meydana gelebilir (Strauss 2013). Bu nedenle, gerek ev sahibi ülke, gerek yatırımcı ülke ve bunlardan bağımsız olarak her kesimin büyük ölçekli arazi ediniminden beklediği en önemli olumlu etki gıda güvencesinin teminidir. Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, arazi edinimi sürecini tetikleyen en önemli faktör olan gıda güvencesi aynı zamanda bu süreçten beklenen en önemli çıktıdır. Arazi üzerinde yapılacak yatırım neticesinde ortaya çıkan ürünün, ev sahibi ülke piyasasına, ihracat yoluyla yatırımcı ülkeye ve fazlanın diğer pazarlara sunulması suretiyle gıda güvencesinin teminine hizmet etmesi beklenmektedir.

Nitekim, arazi edinimlerinin amaçlarına göre tasnif edildiği şekil 4.6 incelendiğinde; gıda üretimi ile tarım (genel) ve hayvancılık maksatlı edinimlerin, yani doğrudan gıda güvencesiyle ya da bir başka deyişle, sürdürülebilir gıda arzıyla ilgili olan edinimlerin toplam arazi edinimlerinin %44’üne tekabül ettiği görülmektedir. Ancak sadece bu veriden yola çıkarak; “arazi edinimleri gıda güvencesini temin etmektedir” yargısına ulaşmak mümkün değildir. Bunun için anlaşmaların uygulama süreçlerinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken hususlar ise, edinilen arazilerin edinim amacıyla kullanılıp kullanılmadığı, geleneksel üretim tarzından daha verimli bir üretim sürecinin işletilip işletilmediği ile belki de en hassas olarak elde edilen mahsulün

satışa sunulup sunulmadığı, sunuluyorsa hangi pazar(lar)da sunulduğudur. Bu son sorunun cevabı, gıda güvencesinin ev sahibi veya yatırımcı taraflardan her ikisinin lehine olarak temin edilip edilmediği veya birisinin gıda güvencesinin diğeri pahasına tesis edilip edilmediğini ortaya koyacaktır (Strauss 2013).

İnceleme sonuçlarına göre günümüz koşullarında Afrika’da uluslararası nitelikli toplam 1.292 arazi edinimine havi anlaşmadan, gıda üretimi, hayvancılık ve tarım (genel) gibi doğrudan gıda güvencesini temine yönelik olan 712 anlaşmanın, özellikle üretim sonucunda ortaya çıkacak ürünün kullanımı açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan anlaşmalar incelendiğinde; 712 anlaşmanın 248’inde üretilen mahsulün ulusal kullanımının hükme bağlandığı görülmektedir. Geriye kalan anlaşmalarda böyle bir hüküm veya ön şart bulunmamaktadır (Şekil 4.37).

Şekil 4.37 Mahsulün yerel tüketimine dair arazi edinim anlaşmalarının durumu

Yerel tüketim şartı taşıyan anlaşmalar incelendiğinde, bunların yaklaşık %74’ünde yerel kullanıma ilişkin herhangi bir oran belirtilmediği görülmektedir. Yani anlaşmada yerel kullanım şartı bulunmakla birlikte, mahsulün ne kadarının yerel pazarlarda satılacağı, ne kadarının yurtdışına çıkarılacağına dair herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş, bu husus muğlak bırakılmıştır. Buna karşın geriye kalan %26’lık kısımda, yani 66 adet anlaşmada ise, %100 yerel kullanım şartından, %5 yerel kullanım şartına kadar geniş bir

aralıkta hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Aşağıdaki çizelge, mahsulün yerel kullanıma bırakılacak oranları baz alınarak hazırlanmıştır.

Çizelge 4.19 Mahsulün yerel kullanım oranlarına göre anlaşmaların durumu

Yerel kullanım payı	Anlaşma sayısı
%25 ve daha küçük olanlar	10
%25-%50 aralığında olanlar	7
%50-%75 aralığında olanlar	1
%75'den büyük olanlar	48

Yapılan değerlendirme sonuçlarına göre uygulama göz ardı edilerek değerlendirme yapıldığında, üretilen mahsul açısından, anlaşmaların %65'inde yerel kullanım şartının bulunmaması, yerel kullanım şartı bulunanların ise %74'ünde herhangi bir oranın belirtilmemiş olması, ev sahibi ülke açısından gıda güvencesini tehlikeye sokacak veya var olan sıkıntıyı daha da derinleştirecek bir arazi edinim sürecinin, uygulamada henüz ortaya çıkmış olmasa bile anlaşmaların içeriği açısından yaşandığını ortaya koymaktadır. Ancak bu değerlendirme, diğer taraftan yatırımcı ülke açısından veya gıdaya erişimde zorluk çeken diğer üçüncü taraflar açısından değerlendirildiğinde, bu kesimlerin lehine bir uygulama olarak da değerlendirilebilir. Bununla birlikte bu durumun farkında olan kimi ev sahibi ülkeler, yerel kullanım için bir oran belirterek kendileri açısından gıda güvencesini koruma yolunu benimsemişlerdir.

Diğer taraftan yerel kullanım şartı olup herhangi bir oran belirlenmeyen anlaşmalarda uygulama süreci önem taşımaktadır. Aktif olarak üretime geçip ilk ürünü 2017 yılında hasat eden bir anlaşmanın detayları, bu konuda fikir verecek niteliktedir. Singapur merkezli Olam International Şirketi tarafından 2014 yılında görüşmelere başlanılıp, 2016 yılında Gabon Devlet'i ile 58.400 hektarlık bir arazi için anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma, arazinin 99 yıla opsiyonlu olmak üzere, 49 yıl süreyle, gıda üretimi ve tarım (genel) maksatlı kullanımını içermektedir. Kiralanan arazinin 42.000 hektarlık kısmında palmiye yağı için üretim yapılmaktadır ve üretimin tamamı Avrupa başta olmak üzere, Gabon dışı pazarlara ihraç edilmektedir. Muz üretimi yapılan

kısımda ise ilk ürün 2017 yılında elde edilmiştir ve toplam 1200 tondur. Muz üretiminin tamamı ise yerel pazarda satışa sunulmuştur.

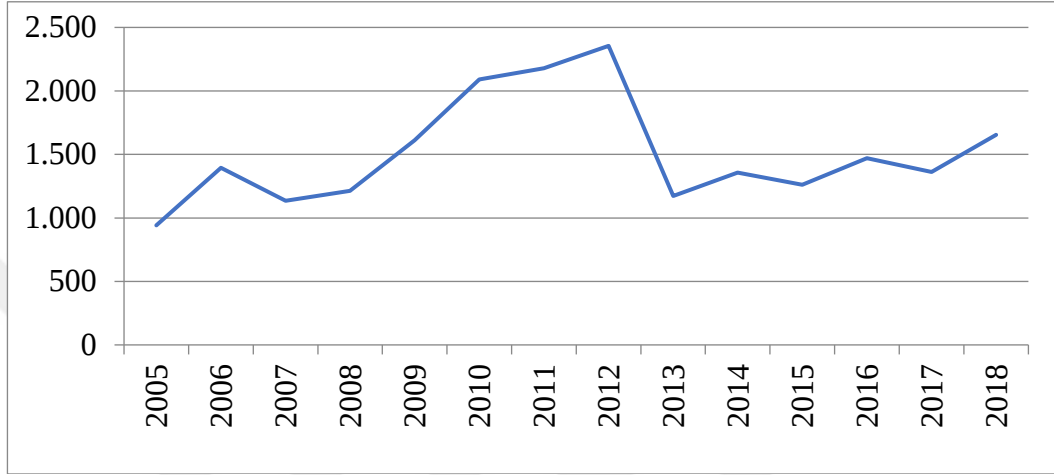
Görüldüğü üzere, gerek yerel tüketim yoluyla iç pazara sunulan ürünler, gerekse ihraç edilmek suretiyle diğer pazarlara sunulan ürünler vasıtasıyla arazi edinim süreci, global anlamda gıda güvencesi sorununun çözümüne katkılar sunmaktadır. FAO'nun da belirttiği üzere, her geçen gün artan nüfusu beslemek için gerekli olan tarımsal yatırımın yapılmasında, Afrika'daki arazi edinimleri, ev sahibi ülkenin gıda güvencesini öncelikli olarak dikkate almak suretiyle önemli bir araç olarak değerlendirilebilir.

Büyük ölçekli arazi edinimi sürecinin, gıda güvencesi açısından değerlendirmek noktasında ortaya konulması gereken bir diğer durum ise, özellikle 2007 ve müteakip dönemlerde, arazi edinimi sürecinde öne çıkan ve üretim aşamasına geçen ülkelerdeki tarımsal üretim düzeylerindeki değişimlerdir. Bu noktada, eğer geçmiş yıllar üretim düzeylerinden önemli bir ölçüde üretim artışı söz konusu ise, büyük ölçekli arazi edinimi ve gıda güvencesi arasında olumlu yönde bir ilişkinin mevcut olduğu ileri sürülebilir. Büyük ölçekli arazi ediniminin önemli hedef ülkelerinden ve edinilen arazilerde üretim safhasına geçilen ilk üç ülke olan; Etiyopya, Gana ve Mozambik'teki duruma bakmak yerinde olacaktır. Her üç ülkedeki edinimlerin amaçlarına bakıldığında; Mozambik'te mısır üretimi maksadıyla yapılan edinimlerin, Etiyopya'da kahve üretimi maksadıyla yapılan edinimlerin, Gana da ise palmiye yağı üretimi maksadıyla yapılan edinimlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

FAO'dan elde edilen veriler çerçevesinde Etiyopya, Gana ve Mozambik'te, mısır, kahve ve palmiye yağı üretimine ilişkin gelişmeler aşağıda sunulmuştur:

Mozambik'te mısır üretimi, 2007 yılından itibaren, yani büyük ölçekli arazi ediniminin yoğun bir şekilde başladığı tarihten itibaren, 2012 yılındaki kriz nedeniyle yaşanan keskin düşüşün haricinde sürekli bir artış göstermektedir. Özellikle 2012 yılına kadar sergilenen artış, sürecin mısır üretimine yönelik ve dolayısıyla gıda güvencesine yönelik olumlu etkisini gözler önüne sermektedir. Aynı dönemler içerisinde Mozambik'ten yapılan mısır ithalatı rakamları irdelendiğinde, 2007 ve 2008'de üretimin %2'sinin,

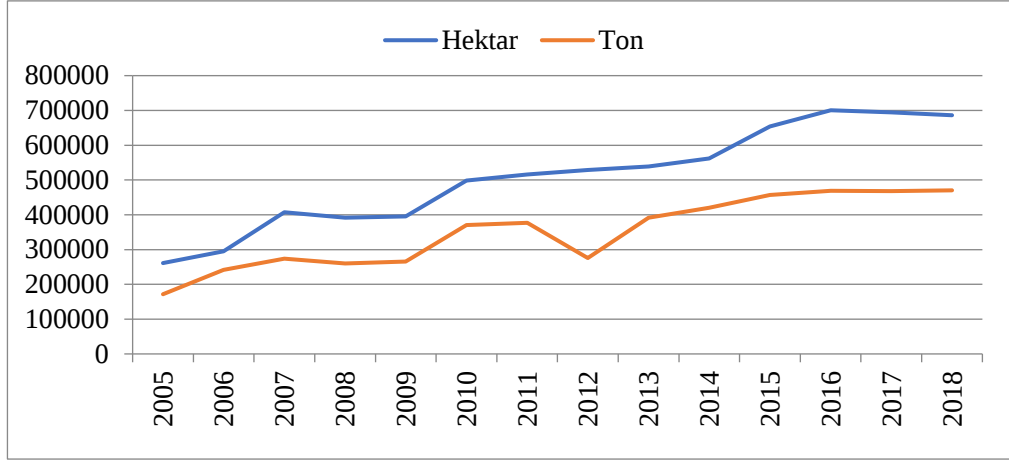
2009, 2010, 2011 ve 2012’de ise üretimin yaklaşık %1’inin ithal edildiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak, büyük ölçekli arazi edinimi sürecinin bir çıktısı olarak mısır üretiminde meydana gelen artışın neredeyse tamamının iç piyasada tüketildiği söylenebilir ki, bu durum Mozambik açısından, gıda güvencesinin temini için son derece önemli bir sonuç doğurmaktadır (Şekil 4.38).

Şekil 4.38 Mozambik’te mısır üretimi (bin ton) (FAOSTAT)

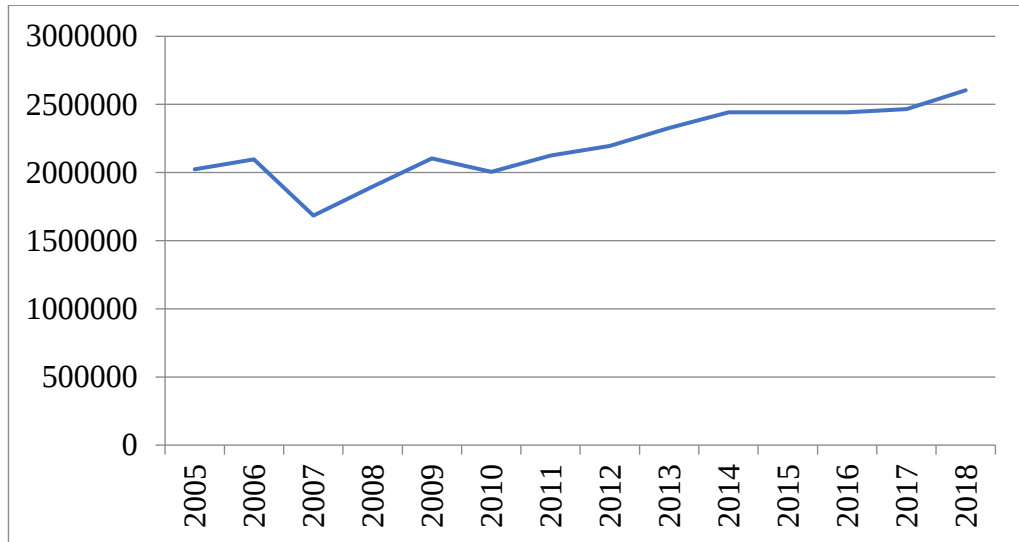
Edinilen arazilerin üretime geçişi açısından ilk sıralarda yer alan Etiyopya’da ise anlaşmalar incelendiğinde kahve üretimi için edinilen arazilerin öne çıktığı görülmektedir. Bu açıdan Etiyopya’da kahve üretim miktarı ve üzerinde kahve üretimi yapılan arazilere ilişkin veriler yer almaktadır (Şekil 4.39).

Etiyopya’daki kahve üretimine dair şekil incelendiğinde, burada da Mozambik’tekine benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. 2012 yılında yaşanan daralma haricinde kahve üretiminde, özellikle 2008 ve 2009 yıllarında büyük bir oranda olmak üzere, sürekli bir artış söz konusudur. Üretim artışı ve kahve üretimi yapılan alandaki artışın birlikte değerlendirilmesi sonucunda, kahve üretimi amacıyla edinilen arazi miktarındaki artış, aynı oranda kahve üretimini de artırmıştır yargısını doğrular niteliktedir (Şekil 4.39).

Şekil 4.39 Etiyopya’da yıllara sarı kahve üretimi yapılan arazi ve üretim miktarı (Anonymous 2020b)

Gana’da edinilen arazilere yönelik araştırmalar incelendiğinde, palmiye yağı için yapılan edinimlerin öne çıktığı görülmektedir. Gana’daki palmiye yağı için yapılan üretimde, gıda krizi öncesinde büyük bir düşüş yaşandığı, ancak ülkedeki arazi edinimlerinin de etkisiyle 2012 yılında yaşanan düşüş haricinde sürekli bir artışın söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim 2008’den itibaren bu işe tahsis edilen arazi miktarında sırasıyla; %13, %5, %3’lük artışlar yaşanmış, kriz yılı olan 2012’deki %1’lik bir düşüşün ardından tekrar %9’luk bir artış baş göstermiştir (Şekil 4.40).

Şekil 4.40 Gana’da palmiye yağı için bitki üretimi (ton) (Anonymous 2020b)

Gıda üretimi maksadıyla yapılan edinimler, edinilen arazilerde üretime geçilme durumu açısından ilk sıralarda yer alan ülkeler ve en çok arazi edinilen ürün için değerlendirildiğinde, gıda güvencesi açısından olumlu neticelerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Gıda güvencesinden sonra, büyük ölçekli arazi ediniminin en önemli olumlu etkisi, araziye yapılacak yatırım neticesinde ortaya çıkacak istihdam ve dolayısıyla bu yolla yapılan yoksullukla mücadele gelmektedir. Nitekim arazi kiralamak isteyen devlet ve şirketlerin, ev sahibi hükümetleri ikna etmek için başvurdukları en önemli argüman olarak, ortaya çıkacak istihdam kapasitesini kullandıkları görülmektedir. Kıta'nın içinde bulunduğu işsizlik sorununu iyi analiz eden yatırımcılar, istihdam kozunu etkili bir biçimde kullanmışlardır. Arazi edinimlerinde ev sahibi olarak ön plana çıkan Etiyopya'da, Hindistan kökenli Karuturi Şirketi 30.000 kişilik, Suudi Arabistan kökenli Suudi Star Şirketi ise 5.000 kişilik istihdam vaadinde bulunarak edinim sürecini olumlu olarak neticelendirmişlerdir (Vrolijk 2013, Kavas 2014).

Arazi edinimlerinin istihdam yaratma potansiyeli, arazide yapılacak tarımsal faaliyetlerle doğrudan ilişkilidir. Bazı bitkiler; ekim, bakım ve hasat dönemlerinde diğer bitkilere oranla daha fazla insan gücü gerektirebilmektedir. Nitekim buğday ekilen bir alanda 1000 hektar başına 10 kişilik bir istihdam ortaya çıkarken, bu rakam "sorgum" bitkisinde 53 kişiye kadar ulaşabilmektedir. Dolayısıyla arazi edinim anlaşmalarının istihdam kapasitesi değerlendirilirken, edinimin amacı özellikle göz önünde bulundurulmalıdır (Deininger vd. 2011).

Diğer taraftan kurulacak üretim sisteminin niteliğine göre, ortaya çıkacak istihdam türü de değişmektedir. Kısmi ve tam zamanlı istihdamla birlikte, sözleşmeli tarım vasıtasıyla yaratılacak istihdama kadar farklı istihdam türleri ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca gelişmiş bir sistemin çalıştırılması için yatırımcıların vasıflı işçilere de ihtiyaç duyacağı aşîkardır. Kalifiye eleman istihdamı ya bölge insanların yetiştirilmesi suretiyle yerel kaynaklardan ya da dışarıdan getirilmek suretiyle yabancı devletlerden sağlanmaktadır (Krieger and Lerach 2016).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan Afrikalı ülkeler için özellikle yoksullukla mücadele kapsamındaki en önemli sorunlardan biri olarak işsizlik olarak görülmektedir. İşsizlik oranı açısından diğer kıtalara nazaran ilk sırada yer alan Afrika’da, Covid19 pandemisinin da etkisiyle bu oranın, dünyada olduğu gibi artması beklenilmekte ve dolayısıyla sıkıntının katlanması kaçınılmaz olarak öngörülmektedir. Nitekim Covid19’un ekonomik etkileri üzerine yapılan bir çalışmada, 2020’nin ikinci çeyreğinde Afrika’da günlük çalışma saatlerinde %9,6 oranında bir düşüş yaşanacağı tahmin edilmektedir (Anonymous 2020e).

Çizelge 4.20 Seçili Afrika ülkelerinde işsizlik oranları (Anonymous 2020d) (%)

Ülke	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Güney Afrika	24,70	24,60	24,90	25,10	26,50	27,00	26,90	28,50
Mozambik	22,60	23,30	25,30	25,30	25,10			
Namibya	16,80	19,00	18,50	19,60	23,40		19,90	
Gabon	20,20	20,10	20,10	20,00	19,90			
Sudan	13,00	12,80	12,80	12,70	12,70			
Güney Sudan	11,30	11,90	12,10	11,90	11,50			
Kenya	11,80	11,80	11,70	11,60	11,50			
Kongo Cum.	10,00	10,00	9,90	10,00	10,50			
Cezayir	11,00	9,80	10,20	11,20	10,20	13,60		
Moritanya	9,90	10,10	10,00	9,90	9,80	10,30		
Fas	9,00	9,20	9,70	9,50	9,30			
Mali	7,00	6,40	6,40	7,70	7,80	7,40	7,70	
Zambiya	7,80	7,80	7,80	7,80	7,80	11,60	12,00	
Angola	7,30	7,30	7,30	7,20	7,70			
Burkina Faso	5,60	6,00	6,50	6,50	6,40		4,70	
Malavi	6,10	6,00	5,90	5,90	5,90			
Çad	5,70	5,70	5,70	5,70	5,80			
Etiyopya	5,10	4,90	4,90	4,90	5,10			
Dünya	5,60	5,80	5,60	5,60	5,70	5,60	5,40	5,40

BM Afrika Ekonomik Komisyonu (United Nations Economic Commission for Africa- UNECA) tarafından derlenen istatistiklere göre, nüfusunun ortalama %34’ü, 15-34 yaş aralığında bulunan ve ekseriyeti herhangi bir işte çalışmayan gençlerin oluşturduğu Kıta’da, bu gençlerin kıtaya maliyeti yıllık ortalama 79 milyar ABD Doları olarak

tahmin edilmektedir (Anonymous 2019d, Anonim 2020). Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization-ILO) tarafından yapılan çalışmalar neticesinde derlenen çizelgede, seçili Afrika ülkelerindeki işsizlik oranı ile dünyadaki işsizlik oranları verilmektedir (Çizelge 4.20). Arazi edinimi sürecinde ev sahibi olarak öne çıkan birçok ülkede işsizlik oranlarının dünya ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir. Örneğin, arazi edinimi açısından ilk sıralarda yer alan Mozambik'te işsizlik oranları %25'ler seviyesinde seyrederken, benzer şekilde Sudan, Güney Sudan, Kongo ve Kenya'da da işsizlik çift haneli rakamlarla ifade edilmektedir. Bu açıdan büyük ölçekli tarım arazilerinin edinimi ve dolayısıyla ortaya çıkacak istihdam kapasitesinin ne denli önemli olduğu, bu çizelgeden de rahatlıkla anlaşılabilmektedir.

Afrika'da büyük ölçekli arazi edinimi anlaşmaları incelendiğinde, anlaşma metnlerinin çoğunluğunda, tahmini istihdam potansiyeli, ortaya çıkacak istihdamın nereden karşılanacağı gibi hususlara yer verilmediği görülmektedir. Bunun özellikle yatırımcılar tarafından çekinceyle karşılandığı, yapılacak yatırımın türü, zaman planı, tam kapasiteye ne zaman ulaşılacağı ya da ulaşıp ulaşılamayacağı gibi belirsizlikler nedeniyle istihdam taahhütlerine sözleşmelerde yer verilmesine çekinildiği değerlendirilmektedir (Cotula vd. 2011). Buna rağmen Afrika'da büyük ölçekli arazi edinimine yönelik 1292 anlaşmadan 64 adedinde, planlanan istihdam miktarına yer verilmiştir. Bu 64 anlaşma çerçevesinde ortaya çıkması beklenen mevsimlik ve tam zamanlı olmak üzere toplam istihdam miktarı; 556.759'dur. Bu miktar bazı Afrika ülkelerinin toplam istihdam ettiği kişi sayısından fazladır. Bu istihdam miktarı, arazi edinimine konu olan yaklaşık, 996.668 ha. yüzölçümüne sahip olan arazide tam kapasiteye ulaşıldığı zaman ortaya çıkacaktır. Buradan yola çıkarak 1.000 hektarlık bir arazide mevsimlik ve tam zamanlı olmak üzere ortaya çıkması muhtemel istihdamın ortalama 568 olduğu tahmin edilebilir. Buradan yola çıkar ve arazi spekülasyonu maksadıyla yapılan edinimler dikkate alınmazsa, Afrika'da toplam edinime konu olan arazi miktarı olan yaklaşık 53 milyon hektar (Çizelge 4.2) arazide yapılacak yatırımların, potansiyel mevsimlik ve tam zamanlı istihdam miktarı yaklaşık 30 milyon olarak ortaya çıkmakta olup, bu rakam işsizlik ve yoksullukla mücadele eden Afrika için hayati derecede öneme haizdir.

Arazi edinimlerinin ortaya çıkaracağı olumlu etkilerden bir diğeri ise, Kıta ekonomisinin en önemli sektörü olan tarımda yapılacak altyapı yatırımları olarak değerlendirilmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, dünya nüfusunun 2050 yılında 10 milyara ulaşacağını tahmin eden FAO, bu döneme kadar artan gıda talebini karşılayacak üretimin sağlanabilmesi için, her yıl yaklaşık 83 milyar ABD Doları tutarında yatırım yapılmasına ihtiyaç olduğunu belirtmektedir (Anonymous 2011g). Bu açıdan hali hazırda kullanılmayan tarımsal niteliğe haiz arazilerin verimli bir şekilde üretime dahil edilmesi ve buralarda altyapıya yatırım yapılması önem taşımaktadır. Ancak söz konusu arazilerin büyük çoğunluğunun Afrika, Güney Amerika ve Asya gibi nispeten az gelişmiş veya gelişmekte olan bölgelerde bulunduğu ve bu arazilerin temel tarımsal alt yapı yatırımlarının dahi bulunmadığı düşünüldüğünde, bu miktarda bir yatırımın öz kaynakları ile bu ülkeler tarafından yapılmasını beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Yabancı devlet ve yatırımcıların edindikleri araziler üzerinde yapacakları alt yapı yatırımları bu açıdan ele alındığında, bir yandan Afrika için hayati öneme haiz tarım sektörünün kalkınmasına ve dolayısıyla Afrika ekonomisinin canlanmasına katkı sunacak, diğer yandan ise FAO'nun da işaret ettiği gibi dünya nüfusunun beslenebilmesi için gerekli olan gıda üretimini temin etmeyi sağlayacaktır.

Nitekim akdedilen sözleşmelere bakıldığında, sulama sistemlerinden ulaşım sistemlerine, hava alanlarından limanlara kadar büyük sermaye gerektiren alt yapı yatırımlarının yapılacağına dair maddeler görmek mümkündür (Meinzen vd. 2009). Bu yatırımların gerçekleşmesi durumunda, yerel ekonomide, özellikle kırsal kalkınmada çok önemli faydaları olacağı aşîkardır. Tarımın modernleştirilmesi ve kırsal ekonominin yeniden ayağa kaldırılması sağlanacaktır.

Arazi edinimi vasıtasıyla ülkeye giriş yapan yabancı sermaye ve bu yatırımlar çerçevesinde altyapının iyileştirilmesi, diğer alanlara yönelik yatırımları da çekecek ve ülkenin kalkınmasına yönelik olumlu katkılar sunacaktır. Yatırımcıların başarılı sermaye girişlerinin neticesinde, tarım sektöründeki yerel aktörlerin de pozitif

dışsallıklardan etkilenmek suretiyle büyümesinin sağlanması bir diğer olumlu gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Büyük ölçekli arazi ediniminin yerel ekonomiye yapacağı en önemli katkılardan bir diğeri de hiç şüphesiz, yatırımcı devlet veya şirketin getireceği yeni teknolojilerdir. Genellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin tarım sektörüne ayırdıkları çok düşük harcama miktarına bakıldığında, bu ülkelerin tek başlarına sahip olması veya geliştirmesi mümkün olmayan; sulama sistemlerinden, gübre ve ilaç teknolojilerine, tohum ıslah çalışmalarından, seracılık ve makinalı tarıma kadar geniş bir spektrumda teknolojik iyileştirmeler söz konusu olacaktır (Meinzen vd. 2009).

4.5.2 Arazi ediniminin olumsuz etkileri

Siyasi, sosyal, kültürel ve dahi psikolojik boyutları olan ve hatta bu açılardan özellikle Afrika'nın kimi bölgelerinde, ekonomik boyutunun çok daha ötesinde anlamlandırmalara konu olan arazinin, yabancı devletler ve yatırımcılar tarafından edinimini sadece ekonomik perspektiften değerlendirmek, olgunun Afrika Kıtası için ne anlama geldiğinin ve özellikle bölgeye olan etkilerinin doğru anlaşılmasının önündeki en önemli engeldir. Nitekim büyük ölçekli arazi edinimine sadece bu açıdan yaklaşan araştırmacı ve yazarlar, bu nedenle olgunun ekseriyetle olumlu neticelerinin olacağı yargısına kapılmış ve çalışmalarını da bu yargıyı kanıtlamak üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu yargı ve akabindeki çalışmaların ekonomik darboğazda olan Afrika ülkeleri üzerinde çok önemli etkileri olmuştur. Nitekim, büyük ölçekli arazi edinimleri üzerine bir araştırma programı yürüten İngiltere merkezli bir kuruluş olan IIED'den Lorenzo Cotula tarafından, büyük ölçekli arazi edinimlerinin arttırılmasının, ekonomik gelişmeyi hedefleyen ve bunu da özellikle tarım sektörü üzerinden inşa etmek isteyen Afrika ülkelerince, ulusal stratejilerinin bir parçası olarak kabul edildiği ifade edilmiştir (Anseeuw 2013 ve Cotula vd. 2014).

Arazinin Afrika kıtası için taşıdığı diğer anlamlar ve Kıta'nın tarihi geçmişi göz önünde bulundurularak konu değerlendirildiğinde, büyük ölçekli arazi ediniminin, özellikle yeni emperyalizm kavramsallaştırması çerçevesinde meseleye yaklaşan kimi çevrelerce

kaygıyla karşılanan bir olgu olarak ele alındığı görülmektedir. Bazı yazar ve araştırmacılar, küresel bir etki yaratan mevcut edinim sürecinin ve bunun sonuçlarının, yüzlerce milyon kişi üzerinde, ya dolaylı olarak piyasalardaki rekabet yoluyla ya da doğrudan mülksüzleştirme yoluyla olumsuz etkilerinin olabileceğini iddia etmişlerdir (Mbwavi 2011).

Nitekim büyük ölçekli arazi edinimlerinin etkileri üzerinde çalışmalar yapan Kachika (2011) tarafından; Etiyopya, Gana, Mozambik, Mali, Senegal ve Tanzania’da yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular ışığında, arazi edinimi anlaşmalarının yeniden ele alınmaması durumunda, ilerleyen zaman içerisinde bu anlaşmaların ev sahibi ülkenin gıda güvencesi ve enerji güvenliği ile birlikte Afrika halkının gelişimi ve geçimini sağlaması açılarından en büyük risk unsurunu oluşturacağı ifade edilmiştir.

DYY’nin tarım üzerindeki etkileri konusunda çalışmalar yapan Hallam (2009) ise, büyük ölçekli arazi edinimlerinden beklenen faydaların her zaman ortaya çıkmadığını ifade etmiş ve bu açıdan doğrudan tarım sektörüne olan yabancı yatırımın istihdam yaratma etkisinin, yüksek mekanize üretim teknolojileri nedeniyle kısıtlı kaldığı, yerel ekonomiye olan katkısının, ithal girdilere bağımlılık nedeniyle yeterli olmadığı gibi bunların yanı sıra, kimyasal kirlenme, arazilerin bozulması ve su kaynaklarının tükenmesi gibi üretim uygulamalarının olumsuz çevresel etkilerinin olduğu, ortaya çıkan sınırlı istihdam olanaklarında ise yetersiz iş hakları ve kötü çalışma koşullarının mevcut olduğunu ileri sürmüştür.

Gelişmekte olan ülkelerde büyük ölçekli arazi yatırımlarının etkileri üzerine çalışan bir diğer araştırmacı olan Nyberg (2011) tarafından ise, bu tür yatırımlarda üretimin yerel (gıda) ihtiyaçlara değil, uluslararası pazara odaklandığını, bu nedenle ev sahibi ülkenin gıda güvencesi sorununa hiçbir fayda sağlamadığı gibi, bu konudaki hassasiyetlerini daha da artırdığı belirtilmiştir. Örnek olarak, Avrupa pazarına biyoyakıt için arazi edinen bir yatırımcının yerel kaynakları kullanmak suretiyle elde ettiği ürünün tamamını Avrupa pazarına ihraç edeceği ve içeride gıda üretimine ayrılması gereken kaynakların bu şekilde başka bir amaca tahsis edilmiş olacağını ileri sürerek, ev sahibi ülke açısından gıda güvencesinin daha da sıkıntıya düşeceğini iddia etmiştir.

Büyük ölçekli arazi edimi konusunda yapılan olumsuz müzakereler tahlil edildiğinde ve özellikle bu sürecin yeni tip bir sömürü olduğunu iddia edenlerin ileri sürdükleri savlar değerlendirildiğinde tespit edilen en önemli olumsuz argüman, yerel halkın mülksüzleştirilmesi ve haklarının ihlali olarak ortaya çıkmaktadır (Nyberg 2011). Meseleye bu açıdan bakanlar sürecin ortaya çıkardığı bu durumu acil müdahale edilmesi gereken bir husus olarak görmektedirler. Yerel toplulukların araziye ve arazi ile ilgili kaynaklara erişim ve kontrolünün kaybı olarak da ifade edilen bu durum, birçok Afrika ülkesinde, yerel halkların arazi üzerindeki gayri resmi ya da geleneksel hakları resmi otoritelerce tanınmadığı, herhangi bir yasal güvence altına da alınmadığı için, resmen bir hak kaybı veya mülkiyet gaspı anlamına da gelmemektedir. Netice itibarıyla, bu sürecin sonucunda birçok kişi, kamulaştırılmadan ve dolayısıyla herhangi bir ödeme, tazminat veya bedel almadan arazisini kaybetmiş olmaktadır (Borras vd. 2017).

Arazi edinimi anlaşmaları kapsamında yerel halkın tahliyesini gerektiren bir hususun varlığı durumunda, genellikle bu tahliyeler dirençle karşılanmış ve bazen de şiddet kullanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Özellikle ev sahibi ülke tarafından boş olarak kabul edilen ancak yerel halk tarafından gerek mera, gerekse doğal kaynaklara ulaşım güzergahı veyahut Tanzanya’da Massailerle yaşanan sıkıntıda olduğu gibi, kutsal olarak kabul edilen bu araziler üzerindeki edinim anlaşmalarının uygulanması sırasında bu tür şiddet olayları baş göstermiştir (Zoomers 2013). Mera, sığır tüccarları veya çobanlar için transit geçiş güzergahı veya odun ve gıda temini için orman vs. maksatlarla yapılan bu tür kullanımları toprağın “ikincil kullanımları” olarak tanımlansa da, birçok toplumun geçim kaynağının esasını oluşturmaktadır (Borras 2011). Özellikle marjinal arazi olarak tanımlanan bu arazilerde yapılan hayvancılık, kırsal alandaki ekonomik faaliyetlerin omurgasını teşkil etmektedir (Matondi vd. 2011).

Yerli halkın arazi edinimine karşı husumeti istisna değil, kuraldır. Örnek olarak Çin, Filipin hükümeti ile 2007 yılında, üzerinde üretim yaparak kendi ülkesine nakliye edilmek üzere yaklaşık 1 milyon hektar arazi kiralamaya ilişkin bir anlaşma imzalamıştır. Konunun kamuoyuna açıklanmasıyla birlikte, çoğunluğu Filipinli çiftçilerden yükselen kamuoyu tepkisi, hükümeti anlaşmayı askıya almaya zorlamıştır (Djurfeldt 2011, Nyberg 2011).

Arazi edinimi anlaşmalarına konu olan bu nitelikteki arazilerin, yabancı yatırımcılara devredilmesi bu açıdan çok eleştirilmiştir. Nitekim White (2013) ve Borras vd. (2017) eleştirilerini dile getirirken: Arazi ve araziye bağlı kaynaklara erişimin, kullanımın ve kontrollerin, buralarda yaşayan insanlar için en temel insan haklarının gerçekleştirilmesi için gerekli olduğunu, bu temel hakların, beslenme ve su hakkı, sağlık hakkı, barınma hakkı, çalışma hakkı, birinin geçim araçlarından mahrum bırakılmama hakkı ve kültürel hayatta yer alma hakkını içerdiğini, kadınların ve yerli halkların haklarının, toprağa ve ilgili kaynaklara güvenli, istikrarlı ve eşit erişim sağlamakla sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu ifade etmişlerdir.

İlave olarak büyük ölçekli arazi ediniminin sosyal ve siyasal haklar üzerinde de ciddi etkileri vardır. Yerel halkın önceden ve bilgilendirilerek rızasının alınmaması, istişare edilmeksizin ve hiçbir ücret ödenmeksizin arazi edinimi anlaşmalarının akdedilmesi önemli bir konudur. İstişarelerin yapıldığı kimi durumlarda ise, güç asimetrisi nadiren ele alınmaktadır. İnsan hakları ihlallerinin meydana geldiği durumlarda, toplumlar yeterli ve adil tazminat almada büyük zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır; zira çoğu zaman etkili (veya erişilebilir) hesap verebilirlik ve sorumluluk mekanizmaları bulunmamaktadır (Borras vd. 2017).

Büyük ölçekli arazi edinimi uygulamalarında yerel halkın “boş” olarak tanımlanan arazi üzerindeki sosyal, ekonomik ve kültürel kullanımlarının hiçe sayılması neticesinde, yukarıda altı çizilen ihlallerin baş göstermesi kaçınılmaz olarak gerçekleşmiş, bunun neticesi olarak bu süreçten olumsuz olarak etkilenenler, özellikle de mülksüzleştirilenler, sürece karşı açık tepkilerini ortaya koymuşlardır. Özellikle uluslararası erişime sahip çiftçi örgütleri, diğer sivil toplum örgütlerini harekete geçirmek, basın, kamuoyunun ve siyasi otoritelerin dikkatini çekmek amacıyla kampanyalar düzenlemişlerdir (McMichael 2012 ve Edelman 2013). Bu çabalardan bazıları amacına ulaşmıştır. Örneğin, arazi edinimleri içerisinde belki de en çok tartışılanı olan 2009 yılında, Güney Kore menşeli Daewoo Şirketine yaklaşık bir milyon hektar arazi kiralamak için tasarlanan bir projeye karşı Madagaskar’da gösterilen tepkiler, ülkenin Başbakanının istifası ve projenin terk edilmesiyle sonuçlanmıştır (Djurfeldt 2011, Smis vd. 2013, Akkuş 2016).

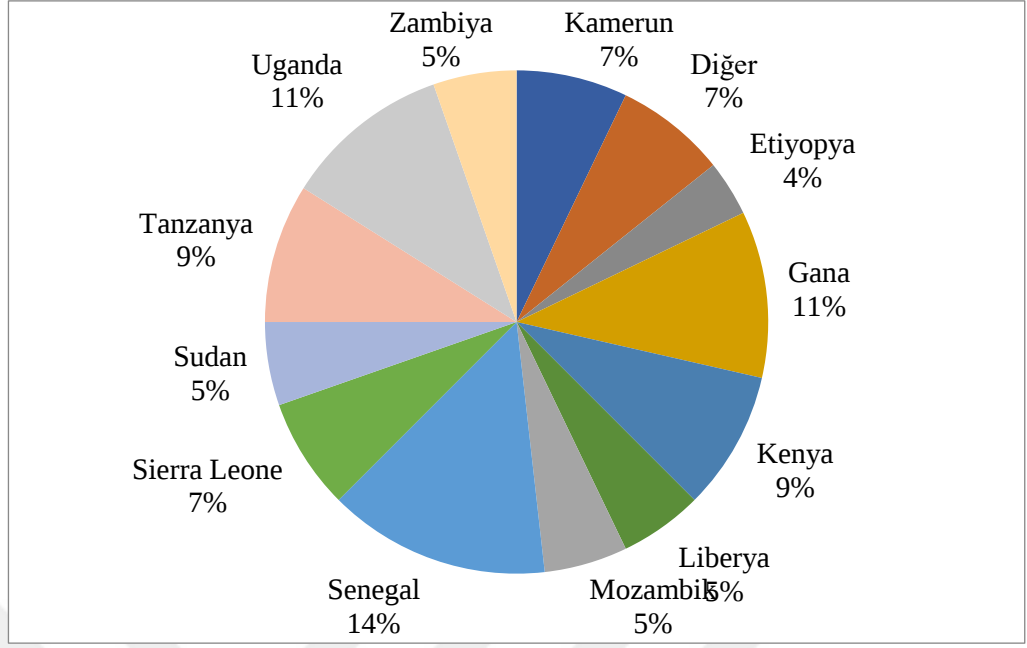
Ancak yerel halkın direnci her zaman olumlu olarak neticelenmemiş, geçmişte olduğu gibi bugün de, devlet güçlerinden, ordudan, paramiliter gruplardan veya özel milislerden bu direnişler, tehdit, yıldırma, bilgi saklama gibi baskı araçlarıyla karşılık bulmuşlardır. Devlet genellikle arazi edinimlerine yönelik yapılan başkaldırıyı, bu sürecin ülkenin kalkınması açısından önemli olduğu gerekçesiyle, rejime ve idari otoriteye karşı yapılmış siyasi bir muhalefet olarak değerlendirdiğini defaten deklere ederek tedbir almıştır (Grajales 2011, Roudart ve Mazoyer 2016).

Belirtilen süreçte ortaya çıkan olaylardan örnek vermek gerekirse, Tanzanya’da, çalılık ve otlak arazilere kurumsal erişim hakkı alan yatırımcının yerel halka herhangi bir tazminat ödememesi üzerine çatışmalar patlak vermiş, ancak silahlı güçlerin müdahalesiyle bu direnç bastırılmıştır. Sierra Leone’de ise, arazi ediniminden olumsuz anlamda etkilenen topluluklar, hükümet ve yatırımcı temsilcileri tarafından yıldırma ve tehditlere maruz bırakıldıklarını, süreç içerisinde yaşam koşullarının kötüleştiğini, verilen iş vaatlerinin yerine getirilmediğini, sulama imkanlarının kısıtlandığını ifade etmişlerdir. Yerel halkın büyük ölçekli projelere karşı bu gerekçelerle göstermiş oldukları direnç, tutuklanmalara ve istismara uğramalarına neden olmuştur. Liberya’da, Malezya ve Endonezya menşeli iki şirketin, yerel halkın ormanlık sahaya ulaşımını kısıtlaması, meralarını ellerinden alması ve buna rağmen çok cüzi miktarda tazminat vermesi nedeniyle başlayan olaylar neticesinde, Liberya hükümeti her iki anlaşmayı da tekrar müzakere etmiş, ancak herhangi bir olumlu düzeltme yapılmamıştır (Jilg 2014).

1980’lerden bu yana gelişmekte olan birçok ülkede uygulanan neoliberal yasal ve düzenleyici önlemler (iki taraflı veya çok taraflı yatırım anlaşmaları, yatırım ve arazi rejimini düzenleyen yasalar), arazi edinen yatırımcıların önemli kazanımlar elde etmesini temin ederken, bu süreçte arazisi elinden alınanlar hakkından küçük bir alt başlık bile açılmamıştır (Wily 2012). Dahası, hakları elinden alınan bu kişilerin yargı karşısında alacakları bir tazminat dahi söz konusu olmamıştır. Bu bağlamda, neoliberal politikaların çoğu zaman yerel halk üzerinde, özellikle küçük çiftçiler üzerinde zararlı etkileri olduğu ileri sürülmüştür (Schutter 2011).

Özellikle Batılı devlet ve şirketlerin, büyük ölçekli arazi yatırımlarına bakıldığında, yatırım yapan devletlerin insan haklarının evrensel değerlerine uygun ortamlar oluşturmak noktasında göstermek zorunda oldukları hassasiyetler yerine, Afrika’da arazi edinimini kolaylaştırmaya yönelik çalışmaların öne çıktığı görülmektedir (Kay vd. 2015). Bu bakış açısı neticesinde ortaya çıkan en önemli kaygı ise, yatırımcılara sunulan koruma karşısında, Afrika’da arazi ediniminden etkilenenlere sunulan koruma arasındaki aşırı dengesizlik halidir. Şöyle ki, yatırımcıların özellikle devletle ortaya çıkan ihtilaflara karşı gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde itirazda bulunacakları, haklarını arayacakları mekanizmalar mevcut iken, hak ihlaline maruz kaldığını düşünen bireylerin veya toplulukların böyle bir mekanizmaya sahip olmadığı özellikle Afrika’da yaygın bir durumdur (Eberhardt ve Olivet 2012). Büyük ölçekli arazi edinimi yatırımlarına yönelik ortaya çıkan diğer bir itiraz ise, mülkiyet hakları açısından geçmiş dönemlerde ortaya çıkan haksızlıkları bertaraf etmek için geliştirilen kamu politikalarının hareket alanını azaltması olasılığıdır. Özellikle kolonyal ve dekolonizasyon döneminde yaşanan adaletsizlikleri gidermek maksadıyla yapılan ve arazilerin yeniden dağıtımını öngören kimi reform çalışmalarının, büyük ölçekli arazi edinimi anlaşmaları nedeniyle aksadığı görülmektedir (Cotula 2014, Anonymous 2015a).

Yerel halk açısından büyük ölçekli arazi edinimlerinin en önemli olumsuz etkisi olarak, arazi üzerindeki hakların ihlali ve mülksüzleştirme olduğunun kimi araştırmacı ve yazarlar tarafından dile getirildiği ifade edilmiş ve bu süreçte bir takım olayların ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bunun üzerine, anlaşmalara ilişkin, medya, araştırma raporları ve resmi kayıtlara yansıyan ve veri bankalarına ulaşan ihtilaflara bakıldığında, Afrika’da bugüne kadar akdedilen 1292 uluslararası nitelikli büyük ölçekli arazi edinimi anlaşmasından, aktif olan 1021’i içerisinde 56 anlaşmada yerel halkla ihtilaf yaşandığı, üretim aşamasına geçilen 611 anlaşmada ise ihtilaf yaşanan anlaşma sayısının 45 olduğu görülmektedir (Şekil 4.41). Yaşanan 56 ihtilaf içerisinde Senegal %14 ile ilk sırada yer almaktadır. İhtilafın yaşandığı 56 anlaşmanın 25’inde yerel halkın yerlerinden tahliyesi söz konusu olmuştur. Araştırma raporlarına ve veri bankalarına yansıyan bilgiler ışığında yerlerinden tahliye edilen kişi sayısının, 67.660 kişi olduğu tahmin edilmektedir (Wisborg 2013, Borrás vd. 2017).

Şekil 4.41 Büyük ölçekli arazi edinimi sırasında yerel halkla yaşanan ihtilaflar (%)

Büyük ölçekli arazi edinimi sürecinde göze çarpan bir diğer durum ise, arazilerin tamamının tarımsal maksatla kullanılmayıp, önemli bir bölümünün rezerv alan olarak bekletilmesi nedeniyle ortaya çıkan gelir kaybıdır. Yatırımcıların, ileride arazi fiyatlarının veya tarım ürünlerindeki fiyatların artacağı beklentisiyle yani spekülasyon maksadıyla arazi edindikleri veyahut bu arazilerin rakiplerinin eline geçmemesi amacıyla yatırım projelerinin ihtiyaç duyduğundan daha büyük arazi edindikleri ileri sürülmektedir (Roudart ve Mazoyer 2006). Bu açıdan konu değerlendirildiğinde, büyük ölçekli arazi ediniminin, arazinin birincil veya ikincil kullanımının sona erdirilip boş olarak bekletilmesinin, ülkelerin kalkınma stratejilerinin bir parçası olarak teşvik ettikleri sürecin, milli gelir kaybı gibi tersine bir etki yaratacağı da belirtilmektedir.

Nitekim arazi edinimi sürecinin yarattığı gelir kaybı ve bundan etkilenen kişi sayısı üzerine, seçili Afrika ülkelerinde yapılan çalışma sonucu elde edilen bilgiler ışığında hazırlanan, aşağıdaki çizelge 4.21 incelendiğinde, çalışma konusu 17 Afrika ülkesinde, 2014 yılına kadar yaklaşık 11,5 milyar ABD Doları tutarında gelir kaybının söz konusu olduğu ve bu durumdan 7.825.941 kişinin olumsuz olarak etkilendiği ortaya konulmuştur (Davis vd. 2014).

Çizelge 4.21 Seçili Afrika ülkelerinde arazi edinim sürecinin gelir kaybı etkisi (Davis vd. 2014'ten değiştirilerek alınmıştır)

Ülke	Gelir Kaybı (milyon ABD \$)	Etkilenen Kişi Sayısı
Angola	79	15.383
Benin	17	10.614
Kamerun	204	90.845
Kongo	13	4.136
DKC	106	319.605
Etiyopya	810	785.701
Gabon	1.440	110.167
Gana	333	206.456
Liberya	225	478.476
Madagaskar	158	165.997
Fas	926	201.836
Mozambik	2.443	2.710.813
Nijerya	332	153.439
Sierra Leone	502	610.031
Sudan	3.561	1.731.108
Tanzanya	305	215.955
Uganda	19	15.379
Toplam	11.473	7.825.941

Ayrıca konuya hane halkı açısından bakıldığında, büyük ölçekli arazi edinimi sürecinde ortaya çıkması beklenen istihdamın, gerek yatırımların henüz planlanan kapasitede başlamaması (Şekil 4.11), gerekse üretime geçen alanlarda beklenen veya taahhüt edilenden daha az kişinin istihdam edilmesi (yanlış hesaplama veya makinalı tarım gibi yeni teknolojiler) nedeniyle, beklenen gelir seviyesine ulaşamadığı görülmektedir (Roudart ve Mazoyer 2006).

Nitekim, istihdam şartı ihtiva eden anlaşmalardan Etiyopya'da 14.000 hektarlık bir alanda 2010 yılında akdedilen ve 50 yıllık süreyi kapsayan bir anlaşma kapsamında firmanın taahhüt ettiği istihdam, 4.000 kişi olarak hüküm altına alınmasına rağmen, 2011 yılında sahada yapılan tespitte, toplam 750 kişinin istihdam edildiği belirlenmiştir. Bu hususu destekleyen bir diğer anlaşma ise, Gana'da 2.500 hektarlık bir saha için, 2011 yılında 50 yıllık bir süreyi kapsayan anlaşmada toplam 225 kişilik bir istihdam taahhüdünde bulunulmuş iken, 2014 yılında yapılan tespitte sadece 150 kişinin istihdam edildiği görülmüştür. Ayrıca söz konusu tespit esnasında, işçilere ödenen ücretlerin asgari geçimi sağlayabilecek yeterlilikte dahi olmadığı, ulaşım ve konaklama

imkanlarının çok sınırlı olduğu, üretilen pirinçten indirimli olarak işçilerin yararlanabilecekleri sözünün verilmesine rağmen yerine getirilmediği hususlarının belirlendiği de tutanak altına alınmıştır (Anonymous 2020f). İstihdam ve benzeri vaatlerin yerine getirilmediği uygulamaların yanı sıra, bazı uygulamalarda yerel halkın tamamen araziden uzak tutulmasına yönelik çabaların da mevcut olduğu görölmektedir. Örneğin, Fransa'nın, Senegal'de edindiği arazinin etrafını yüksek duvarlarla çevirmek suretiyle içeride ne üretildiğinin dahi görölmesini engellediği gibi, BM gıda hukuk raportörü olan Jean Ziegler'in bu alana giriş yapmasına da müsaade edilmemiştir (Akkuş 2016).

Toplunun beklentisinin çok altında sağlanan istihdam oranları bir yana, genel olarak istihdam edilenler için sunulan imkanlar çok kısıtlı ve çalışma şartları da çok zordur. Daha çok gündelik ve mevsimlik olarak istihdam edilen işçilerin, çalışma saatleri değışkenlik gösterdiği gibi, çoğu zamanda verilen ücretin çok üzerindedir. İstihdam edilenlere yapılan ödemeler asgari düzeyde olup, bir ailenin asgari düzeydeki ihtiyaçlarını karşılamak açısından da yetersiz kalmaktadır. İşçilerin herhangi bir sosyal güvenlik ve sağlık sigortaları da mevcut bulunmamaktadır. Sosyal güvenlik ve kaza önleme önlemleri pratik olarak mevcut bulunmamaktadır (Hurst 2007, Borrás 2017).

İstihdam şartlarının bu kadar ağır olması, bu işlere olan talebi azaltmamaktadır. Kıta'da hakim olan fakirlik ve işsizlik, bu kötü şartlarda bile çalışmaya razı milyonlarca kişinin iş için başvurmaları sonucunu doğurmaktadır. Bunun yanı sıra, hukuken herhangi bir sürekli işte çalışması mümkün olmayanlar ile dilenci gibi toplumun alt tabakasında olanlar bu işlere olan talep içerisinde hatırı sayılır bir yekünü oluşturmaktadır (Anseeuw 2012). Büyük ölçekli arazi ediniminin ortaya çıkaracağı istihdam o kadar önemlidir ki, var olan bu kötü şartlara rağmen artan talep aynı zamanda, Çinli yatırımcılar gibi çoğu zaman kendi Çinli işçilerini getiren firmalara yönelik ciddi tepkileri de beraberinde getirmektedir (Zoomers 2013).

Daha önce de belirtildiği üzere, büyük ölçekli arazi edinimi süreci birçok Afrika ülkesinde desteklenmiş ve bu sayede arazi edinimi, kamu politikalarının liberalleşmesiyle birlikte çok daha olanaklı hale gelmiştir. Bununla birlikte söz konusu

liberalizasyon politikalarının, özellikle tarım sektöründe uygulanması neticesinde, çiftçilerin yatırım yapmalarını ve gelişmelerini sağlayan, teknik, ekonomik ve finansal destekten mahrum kalmaları sonucunu doğurmuştur. Ayrıca, tarımsal ürünlerin uluslararası ticaretinde serbestleşme, giderek daha güçlü ve ucuz ulaşım ve ticaret yöntemlerinin de kullanılmasıyla birlikte, tüm bölgelerden gittikçe artan sayıda küçük çiftçiyi, dünyanın en rekabetçi tarım şirketleriyle rekabete sokmuştur. Bu durum, büyük ölçekli arazi edinimlerinin bir diğer önemli olumsuz etkisi olarak birçokları tarafından ileri sürülen, yerel tarım işletmelerinin ve küçük çiftçilerin fakirleşmesi ve yok olması iddiasını ortaya çıkarmıştır (Mazoyer ve Roudart 2006).

Arazi edinim sürecinin ana aktörleri olan işletmeciler firmalara bakıldığında, yine benzer şekilde bugün için arazi ediniminin işletme tarafındaki ana aktörleri olan şirketlerin, tarımda yüksek teknolojiye hakim, mekanik, biyolojik ve kimyasal üretim araçlarını kullanan büyük sermayeli, özel teşebbüs veya kamu kurumu niteliğindeki şirketler olduğu görülmektedir. Bu şekilde işletilen araziden alınan yüksek verim sayesinde ki, işletme maliyetleri diğer üreticilere (genelde ilkel metotlarla tarım yapan ve tarımsal girdi kullanmayan küçük çiftçiler) nazaran minimum düzeyde kalmaktadır. Maliyetlerdeki bu büyük fark nedeniyledir ki, küresel tarım piyasalarında büyük sermayeli tarım şirketleri, diğer çiftçilerin aleyhine olmak üzere, sürekli olarak genişlemekte ve büyümektedirler.

Mevcut çalışmalar edinimlerin, az sayıda aktör için fiili fayda sağladığını göstermektedir. Sayıları 1-2 bini bulmayan bireysel girişimciler, şirketler, kamu veya özel yatırım fonları veya yatırımcılar gibi aktörler bu süreçten esas olarak fayda sağlayanlar olarak dikkati çekmektedir. Doğal olarak bu faydanın karşısında, yerelde pek çok kişinin geçimlerinin tümünü veya bir kısmını kaybetmek gibi bir zarar söz konusu olmuştur (Anseeuw 2012).

Tarım sektöründeki küçük ölçekli üreticilerin ve özellikle Afrika özelinde daha da dramatik boyutlarda olan kadın tarım işçilerinin, yoksulluğu azaltmada ve gıda güvencesinin sağlanmasında çok önemli rol oynadıkları izahtan varesten bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durumun gerçekleştirilebilmesi için, sağlıklı bir

altyapıya, ulaşılabilir bir pazara, işletme, depolama ve araştırma yatırımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Büyük ölçekli arazi edinimlerinin olumlu etkileri olarak da değerlendirilen bu yatırımların, küçük işletmeler ve çiftçiler üzerinde yaratması beklenen etki, örnek vakalara bakıldığında oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu sınırlı vakada, küçük ölçekli üreticilerin, sermaye, teknoloji ve yatırımcıların getirdiği pazarlara erişim ile iyi bir şekilde eşleşebilecek olan arazi, işgücü ve yerel bilgi birikimi potansiyelini ortaya çıkardığı gözlemlenmiştir. Örneğin, çiftçiler ve şirket alıcıları arasında önceden kararlaştırılmış tedarik sözleşmelerini içeren sözleşmeli çiftçilik, çiftçilerin piyasalara erişmesine ve gelir istikrarını artırmasına olanak sağlamıştır. Ancak bu durum özellikle büyük yatırımcılar tarafından çoğunlukla göz ardı edilerek küçük işletme ve çiftçilerin varlıkları ve hakları görmezden gelinmiştir (Anonymous 2011f).

Çalışmanın giriş ve kuramsal temeller bölümlerinde detaylı olarak aktarılan gıda güvencesi, büyük ölçekli arazi edinimini tetikleyen ve bu sürecin en önemli pozitif çıktısı olarak sunulan bir faktördür. Ancak özellikle konuya Afrika ülkeleri açısından yaklaşan kimi araştırmacı ve yazarlarca, büyük ölçekli arazi ediniminin Afrika Kıta'sında gıda güvencesini olumsuz etkileyeceği dile getirilmektedir (Cotula vd. 2014, Borras vd. 2013).

2017 yılında Aha ve Ayitey (2017) tarafından arazi edinimlerinin olumsuz etkileri üzerine Gana'da yapılan ampirik çalışmalar neticesinde, biyoyakıt amaçlı üretim için edinilen araziler için büyük ölçekli arazi tahsisi nedeniyle, yerli çiftçilerin yerinden edilmesinin arttığı, bu süreçte yerel çiftçilerle istişare yapılmadığı gibi adil ve yeterli tazminat ödenmediğinin gözlemlendiği belirtilmiştir. Bu durumun da, çiftçiler arasında arazi haklarının geleceği konusunda belirsizliğin ve güvensizliğin artmasına neden olduğu ve çiftçiliğe karşı genel bir ilgisizlik ortaya çıkardığı ve bunun neticesi olarak gıda güvencesine ciddi zararlar verildiği sonucuna varılmaktadır.

Afrika tarımının içinde bulunduğu bu trajik durumun bir neticesi olarak, açlık ve yetersiz beslenme Afrika ve Dünya gündemini ziyadesiyle meşgul eden sorunların başında gelmektedir. Bu nedenle ulusal ve uluslararası birçok resmi veya sivil kuruluş

ile devletler bu sorunun giderilmesi için programlar geliştirmekte ve yardım kampanyaları düzenlemektedir.

Duruma bu pencereden bakan birçok araştırmacı ve yazar tarafından, Afrikalı devletlerin tarımsal nitelikteki büyük ölçekli arazilerini yabancı yatırımcılara satmak veya kiralamak noktasında göstermiş oldukları istekleri yadırganmakta ve bu durum bir paradoks olarak nitelenmektedir.       Afrika'da arazi ediniminin temel motivasyonu olan yatırımcı devlet veya şirketin öncelikli olarak kendi ülkesindeki gıda güvencesini garanti altına almak ve akabinde fazla üretimi yine kar elde etmek maksadıyla güçlü alıcıların olduğu pazarlarda satmak düşüncesidir (Hallam 2009, Rahmato 2011). Bu durum yukarıda izah edilmeye çalışılan dramatik durumu daha da vahim hale getirecek bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin farkında olan birkaç ülkede, sadece ihracat için arazi edinimi protestolarla karşılanmıştır. Örneğin, Suudi Arabistan tarafından Senegal ve Mali'de kiralama suretiyle edinilen arazilerden elde edilecek ürünün tamamının ihracata konu olacak olması, her iki ülkede de halkın tepkisiyle karşılanmıştır. Benzer direnç, Mali'de kiraladı ı 100 bin hektarlık araziden hasat edilecek ürünlerin tamamını ihraç etmek isteyen Libya'ya karşı, Mali halkı tarafından da gösterilmiştir (Akkuş 2016).

Resmin başka bir açısından bakıldığında, sadece yatırım yapılan ülkedeki iç pazara yönelik yatırım yapacağını deklare eden yatırımcılar da görülecektir. Örneğin, 2009 yılında Angola'da 50 yıllığına arazi kiralayan bir Amerikan şirketi olan Lonrho üretimin tamamının Angola i  pazarına sunulaca ını ifade etmiştir. Bu ifade biraz da bölgede yabancı yatırımcılara yönelik gelişen tepkiden uzak durma amacını taşımaktadır. Benzer şekilde Güney Afrika arazilerinde yatırım yapan en etkin şirketlerden olan Emergent ise yapılan üretimin Afrika dışına ihraç edildiğini kabul etmekle birlikte, kendi işçilerini getirmeyip yerel halkı istihdam ettiği ve ortalamanın üzerinde bir ücret ödediği ve ayrıca yeni tohum, tarım teknikleri ve teknolojilerini   retti ini belirtmek suretiyle gıda g vencesizli ine yaptığı katkıyı örtmeye çalıştığı ileri sürülen iddialardandır (Kugelman ve Levenstein 2009).

Gıda ithal etmek ve dahi yardım kuruluşlarından gıda yardımı almak zorunda kalan ülkelerde, ihracat odaklı üretim yapmak üzere arazi edinen yabancıların durumu meşrulaştırmak için kullandıkları bir diğer argüman ise, artan üretim miktarı yani verimdir. Arazilerin eskisinden daha verimli kullanıldığı, bu nedenle her ne kadar üretilen gıdanın bir kısmı ihraç edilse bile, eskisinden daha verimli gerçekleştirilen üretim sayesinde, ev sahibi ülke açısından negatif değil aksine pozitif bir durum yaratıldığı belirtilmektedir.

Tam da bu noktada arazi edinim anlaşmalarında elde edilen ürünün pazarlanmasına ilişkin düzenlemelerin önemi gündeme gelmektedir. Örneğin, Sudan'da akdedilen bir anlaşmada, yatırımcı elde edilen ürünü yerel pazarlarda satma veya ihraç etme konusunda serbest bırakılmış, Mali'de akdedilen bir anlaşmada ise, anlaşmanın başlangıç bölümünde, gıda güvencesi ve kendi kendine yeterlilik hedefine atıfta bulunulmasına rağmen, anlaşmada ürünün pazarlanmasına ilişkin herhangi bir özel hükme yer verilmemiştir (Cotula 2011). Nitekim anlaşmalarda ürünün ulusal ve/veya uluslararası pazarlarda satılmasına ilişkin yer alan hükümler daha önceki bölümlerde ele alınmış, iç pazar ihtiyacının öncelikle karşılanması şartını ihtiva eden anlaşmalar olduğu gibi, ürünün ihraç edilecek kısmına belirli bir kota koyan anlaşmaların da var olduğu ifade edilmiştir.

Schoneveld (2014), arazi ediniminin gıda güvencesinden sonra en önemli tetikleyicilerinden olan enerji güvenliği konusuna dikkat çekerek, şu çarpıcı yargıyı ifade etmiştir: Afrika'daki toplam arazi edinimlerinin %13'ü biyoyakıt ve yenilenebilir enerji yatırımları için yapılmaktadır. Bu edinimler neticesinde elde edilen ürünlerin tamamının Afrika dışına ihraç edilmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla edinilen bu arazilerin tamamı, Afrika tarımsal üretiminin bir unsuru olmaktan çıkarılmıştır. Şüphesiz Schoneveld'in bu tespiti tarım dışı diğer maksatlarla yapılan edinimlerin tamamı için genelleştirilebilir. Tarım arazilerinin tarımsal üretim maksadı harici yapılan bütün edinimler, Afrika Kıtası için gıda güvencesi açısından büyük bir riski beraberinde getirmektedir (Cotula 2011, Rahmato 2011). Burada ifade edilen husus, gelişmiş ülkelerde tarımsal arazilerin, kentleşme, sanayileşme ve benzeri diğer kullanımlara

ayrılmasından dolayı yaşanan daralmanın, Afrika Kıtası özelinde tarımsal nitelikli edinimler vasıtasıyla ortaya çıktığı gerçektir.

Dünya finans ve gıda krizinin tetiklemesiyle ivmelenen arazi edinimlerinde, daha sonra kimi anlaşmaların rafa kaldırıldığı, kimi sorunlu anlaşmaların yumuşatıldığı gözlemlenmekle birlikte, daha sonra akdedilen ve birçoğu endüstriyel bitki üretimini hedefleyen anlaşmaların, daha uzun vadeli ve daha geniş alanları kapsadığı, aynı zamanda önceki anlaşmaların düştüğü tuzaklardan kaçınma niyetiyle, Afrika için daha da kötü sonuçlar doğuracak nitelik taşıdığı ileri sürülmektedir. Bu yeni nesil anlaşmalar ve bu anlaşmaların arkasındaki stratejiler iyi izlendiğinde, tarım alanlarına erişimin giderek karbon pazarlarından, mineral kaynaklarından, su kaynaklarından, tohumlardan, araziden ve çevre hizmetlerinden faydalanmak maksadına hizmet eden bir araca da dönüştüğü araştırmacılarca dile getirilmektedir (Anonymous 2016a).

Afrika'da büyük ölçekli tarım arazilerinin yabancılarca ediniminin ortaya çıkaracağı bir diğer olumsuz gelişme olarak ekolojik zararlar dile getirilmektedir. İklim değişikliği konusunun yaygın olarak konuşulmaya başlanıldığı dönemde, sıklıkla dile getirilen bir olgu olarak gündeme alternatif enerji kaynağı olarak biyoyakıt gelmektedir. Ancak kimi bulgular veya varsayımlar biyoyakıtın yaklaşmakta olan küresel ısınmaya ilişkin olarak risk teşkil ettiğini öne sürmektedirler. Bilimsel araştırmalar, biyoyakıt tesis ve üretim alanlarının türüne göre, enerji verimliliği ve çevresel etki açısından önemli ölçüde farklı sonuçlar doğurduğunu oraya koymaktadır. Daha genel bir ifadeyle, biyoyakıt bitkilerinden elde edilen etanol üretiminin net iklim yararları sorgulanmaktadır. Özellikle biyoyakıt üretimi için oluşturulan ekim alanlarının, orman ve çalılık gibi karbon yutağı olan alanların imha edilmek suretiyle kazanılması, iklim değişikliği konusunda yarardan çok zarar getirecektir. Biyoyakıt üretiminin bu yönü dikkate alındığında ve biyoyakıt üretimini Afrika'da arazi edinimini tetikleyen en önemli etmenlerden biri olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Afrika'nın sera gazları için mevcut karbon yutaklarının büyük bir tehlike altında olduğu ve bu durumun da küresel ısınmayı tetikleyecek bir sonuç doğuracağı değerlendirilmektedir. (Matondi vd. 2011, Lazarus 2014).

Batterbury ve Ndi (2018), arazi edinimlerinin özellikle ormanlık alanlar üzerinde kurduğu baskıdan bahsederek, arazi edinimini gelişmenin stratejik bir unsuru olarak değerlendiren Afrika ülkelerinde, yabancıların ediniminin ormanları kaybetmek pahasına gerçekleştirildiğı dile getirilmektedir. Ormanların sağladığı diğer faydaların yanı sıra, geçimini doğrudan ormandan sağlayan yerel halkların mağduriyetinin söz konusu olacağı ifade edilmiştir. Zayıf bir kurumsal ve düzenleyici ortamda, büyük yatırımların genellikle yüksek çevresel ve sosyal maliyetlerle sonuçlanacağını vurgulayan araştırmacılar bu konuda Endonezya örneğini vererek; biyoyakıt, palmiye yağı ve endüstriyel ağaçlandırma için arazi edinimleri nedeniyle yüzlerce kilometrekare tropik ormanın tahrip veya yok olduğu ifade edilmiştir (Rulli vd. 2013).

Büyük ölçekli yabancı yatırımları değerlendirirken arazi ve su kaynaklarının ekolojik sürdürülebilirliği de başka bir önemli konudur. Yoğun tarımsal üretimin başlatılmasının; biyoçeşitliliği, karbon stoklarını, arazi ve su kaynaklarını tehdit edebileceği ve ormanların veya otlakların üretim alanına dönüştürülmesi, arazi üstü ve yeraltı karbon stoklarının yanı sıra flora, fauna ve tarımsal biyoçeşitliliği de azaltabileceği değerlendirilmektedir.

Arazi kiralamalarında sadece arazi değil su kaynakları da sözleşmelere konu edilmektedir. Bunun anlamı arazi kiralamada hem yağmur suyu hem de sulama suyu kaynaklarının da beraberinde kiralandığıdır. Dünyada tarımsal alanların %19'u sulanabilmektedir ve bu dünya gıda üretiminin %40'ına karşılık gelmektedir. Tarım; göl, nehir ve yeraltı suyu gibi su kaynaklarından su çekimini gerektirmektedir ve bu durum son yüzyılda yedi kat artmıştır, bu nedenle su kaynakları konusunda da büyük bir yarış oluşmaktadır.

Hassasiyetle durulması gereken konu, büyük ölçekli arazi edinimlerinin iddia edildiği gibi marjinal arazileri mi kapsadığı, yoksa sulama imkanı olan verimli arazilerin mi bu sürece konu olduğudur. Yapılan bazı çalışmalar, arazi talebinin su mevcudiyeti, sulama potansiyeli, arazi verimliliği ve pazarlara yakınlığı olan “yüksek kaliteli arazileri” hedeflediğini ortaya koymaktadır. Bunun çok iyi örnekleri arasında Mali'deki Segou bölgesinin sulanabilir alanları (Cotula vd 2009), Senegal'deki Senegal Nehri vadisinin yüksek sulama potansiyeli olan alanlar, Mozambik'teki Beira Tarımsal Büyüme

Koridoru, Tanzanya'nın Güney Tarımsal Kalkınma Koridoru ve Ruanda'daki nehir havzası bataklıkları ile Etiyopya'nın bol yağışları ve beş nehre ev sahipliği yapan Gambella bölgesindeki edinimlerdir (Odusola 2014).

Kiralanan arazi sulandığında, sulama suyunun azalmasına yol açmaktadır, bu durum da su stresine, düşük su kalitesine ve toplumsal huzursuzluğa neden olmaktadır. Örneğin, Sudan'da kiralanan araziler çoğunlukla kurak bölgedeki birincil yer olan Mavi Nil'in kenarlarında sıralanmıştır. Ticari amaçlı geniş ölçekli tarım arazisi kullanımı artmakla birlikte, küçük ölçekli tarım, araziye ve suya erişim şansını kaybetmektedir. Sudan büyük ölçekli çiftçilerin ürettikleri gıda maddelerinde temel ihracatçı iken, yerel nüfus gıda yardımına ve uluslararası gıda sübvansiyonuna daha çok bağımlı hale gelmektedir.

Büyük ölçekli arazi edinimi hususunda çevresel perspektiften duyulan bir diğer kaygı ise, gübre kullanımı ve zirai ilaçlarla ilgilidir. Gelişmiş ülkeler veya uluslararası şirketler tarafından edinilen bu arazilerde, uygulanacak gübre ve tarım ilaçlarının denetiminde yaşanması muhtemel sıkıntıların tarımsal arazilerde ve çevrede kimyasal kirliliğe neden olacağı, ekosistemin bu durumdan zarar göreceği araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir. Görece yeni olan arazi edinimi olgusunun çevresel etkilerinin değerlendirilebilmesi için zamana ihtiyaç duyulduğu da ileri sürülen bir görüş olarak kendini göstermektedir (Chatterjee 2012).

4.6 Afrika'da Büyük Ölçekli Arazi Edinimine Yönelik Afrikalı ve Türk Uzmanların Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

Dünyada özellikle 1950 sonrası dönemde yabancıların taşınmaz edinimi yoğun olarak tartışma konusu olmuş ve sonunda sermayenin serbest dolaşımı anlayışı çerçevesinde konu ticari yönden ele alınarak birçok ülkede "DYY'lerin artırılması" amacıyla konu liberal bir yaklaşımla düzenlenmiştir. Ancak kaynak araştırması ve ikincil verilerin değerlendirilmesine dayalı olarak yapılan inceleme ve değerlendirme sonuçları, Afrika'da gerçekleşen büyük ölçekli arazi edinimini, sadece yabancıların taşınmaz edinimi kapsamında ele almanın ve soruna gıda üretimi, enerji güvenliği veya madencilik gibi faaliyetlerin geliştirilmesi olarak yaklaşmanın hatalı olabileceğini

göstermektedir. Afrika'daki büyük ölçekli tarım arazilerinin yabancı devletler veya devletlerin kontrolü altındaki şirketler ve kuruluşlarca edinilmesi; ekonomik, politik, sosyal ve çevresel sorunları olabilecek bir süreç olarak ele alınmakta ve büyük ölçekli arazi ediniminin etkilerinin genel olarak değerlendirilmesinin ötesinde Afrika Kıtası'nda ülke düzeyinde ve ülke içinde yerel inceleme yapılarak sonuçlarının uluslararası düzeyde tartışmaya açılmasına gereksinim olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.6.1 Eğilimin değerlendirilmesinde kullanılan yöntem ve yaklaşımlar

Afrika'da yabancıların büyük ölçekli arazi edinme faaliyetlerinin kaynak araştırmasının sonuçlarına göre değerlendirilmesine ilave olarak Afrika'da çalışan Türk Vatandaşı uzmanlar ile Türkiye ve Afrika'da mukim, Türkiye yükseköğretim kurumlarının lisans ve lisansüstü programlarından mezun veya halen Türkiye'de gayrimenkul geliştirme, iktisat, hukuk, kamu yönetimi, tarım ve orman bilimleri gibi alanlarda lisansüstü eğitim yapan uzmanlara yöneltilen soruların sonuçlarına göre genel eğilimin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla kullanılan yöntem; bireylerden sözlü veya yazılı olarak bilgi almaya olanak vermekte ve bireyden istenen bilgiler; kendisi, çevresi veya kurumuyla ilgili değişik türden nicel ve nitel veriler olabilmektedir. Bu bilgiler esasen yüz yüze görüşerek, posta ile yazılı olarak, telefonla veya internet ortamında sorularak toplanabilmektedir (Arıkan 2018). Araştırmada zaman ve kaynak kısıtları ve özellikle pandemi koşulları nedeniyle birkaç Afrika ülkesinde yapılması düşünülen saha gözlemleri ve taşınmaz edinen yabancı ülke kurumlarının yöneticileri ve taşınmaz edinilen ülkenin kurumlarının yöneticileri ile görüşme gerçekleştirilememiş, ayrıca hem Türkiye'de, hem de yurt dışında mukim uzmanlarla yüz yüze görüşme yapılması mümkün olamamıştır. Bunun yerine internet üzerinden anket (web survey) yapılması tercih edilmiş olup, soru kağıdı, seçilen uzmanların elektronik posta adreslerine gönderilmiş ve araştırmanın amacı açıklanarak yanıtlanması istenilmiştir.

Eğilim anketi hedef kitlenin özelliğine göre Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış ve ön denemesi yapılarak amaç için yeterliliği test edilerek uygulanmıştır. Türkçe olarak hazırlanan soru formu (EK 1), Afrika'da halihazırda görev yapan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansına (TİKA) bağlı dokuz adet program koordinasyon ofisine

gönderilmiş ve bu ofislerde görev yapan koordinatörler ile uzman personelin cevaplamaları talep edilmiştir. Buna ilave olarak Ticaret Bakanlığının, Afrika ülkelerinde mevcut olan 20 ticaret müşavirliğine soru formu gönderilmiş olup, bu formların; ticaret baş müşavirleri, ticaret müşavirleri ve ticaret müşavir yardımcıları tarafından doldurulması istenilmiştir. Son olarak Türkçe anket formu, Afrika'da yabancı ülkeler ve şirketlerin arazi edinimlerinde öne çıkan ve Türkiye'nin de edinimini gerçekleştirdiği Sudan'da uzun yıllar tarımsal üretim faaliyetleri ile uğraşan üç ayrı firmanın yöneticisine de gönderilerek soruları yanıtlamaları talep edilmiştir. Türkçe anketin geri dönüşleri kurumlara göre farklılık göstermiştir. TİKA program ofislerinden bütün koordinatörler formlarını doldurarak cevaplarını iletmış ve ayrıca bu koordinasyon ofislerinde tarım uzmanı olarak görev yapan ilave üç uzmandan da dönüş alınmıştır. Ticaret müşavirliklerinden ise, baş müşavir, müşavir ve müşavir yardımcıları olmak üzere 7 adet geri dönüş alınmıştır. Buna ilave olarak Sudan'da tarım işiyle uğraşan üç firmanın yöneticilerinden de dönüş tam olarak alınmıştır. Sonuç olarak Türkçe olarak uygulanan soru formuna toplam 22 adet dönüş alınmış olup, genel eğilimin değerlendirilmesi için söz konusu geri dönüşlerin yeterli olacağı değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin büyük ölçekli arazi edinimi konusundaki soruların yer almadığı ve İngilizce olarak uygulanan soru formunun (EK 2) hedef kitlesi ise Afrikalılar olup, Türkiye'de bu alanda lisansüstü eğitim alan veya eğitimini tamamlayıp ülkelere geri dönen ve arazi, gayrimenkul, kadastro, tapu, tarım, çevre ve ormancılık gibi alanlarda kamu veya özel sektör kuruluşlarında çalışanlar olarak belirlenmiştir. Bu amaçla TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Türkiye Bursları veri tabanından 100 kişi seçilmiş ve bunlara İngilizce soru formu gönderilmiştir. Katılımcılar arasında ziraat fakülteleri ve tarım bakanlıklarında araştırmacı olarak görev yapanlar, özel sektör çalışanları veya ülkemizde bu konuda lisansüstü eğitim yapanlar olmak üzere toplam 26 kişiden dönüş sağlanmış olup, posta veya internet üzerinden yapılan çalışmalarda geri dönüş oranı genellikle %15'in altında kaldığı (Tokol 2002) dikkate alındığı zaman, çalışmada elde edilen geri dönüş oranının yeterli olduğu değerlendirilmektedir.

Türkçe ve İngilizce soru formlarına toplam 48 adet geçerli dönüş olmuş ve boş veya yetersiz geri dönüş olan soru formları değerlendirilmede dikkate alınmamıştır. Katılımcıların yaşadıkları veya çalıştıkları ülkelere göre dağılımları aşağıda verilmiş olup, en fazla katılımcının Sudan ve Somali'den olduğu (% 31,25) dikkati çekmektedir (Çizelge 4.22). Soru formunda; katılımcıların demografik bilgileri ile yabancıların taşınmaz edinimine ilişkin bilgiler, çoktan seçmeli sorular ve ucu açık soru yöntemleri ile sorulmuş, büyük ölçekli arazi edinimine yönelik sorular ise 5'li likert ölçeği (kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum şeklinde) kullanılarak hazırlanmış ve değerlendirme genel olarak yapılmıştır.

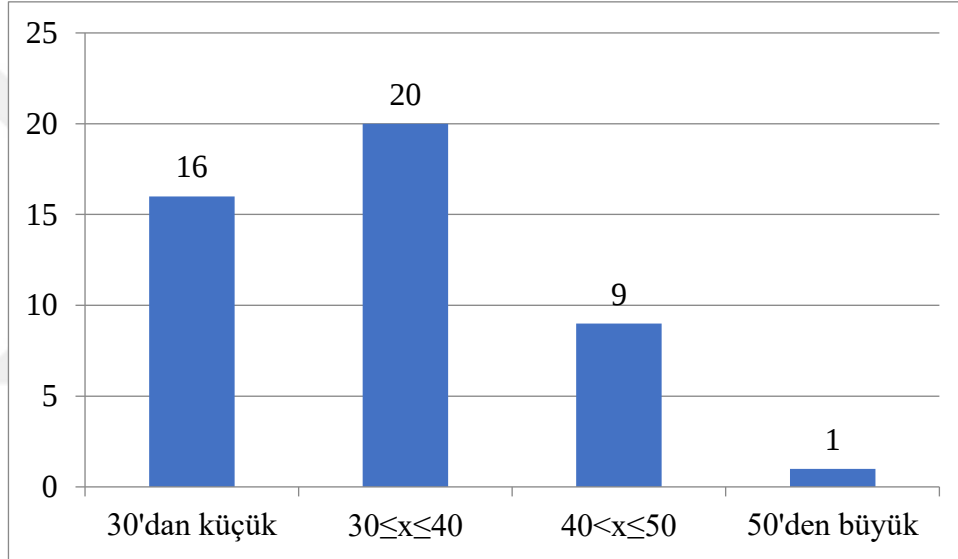
Çizelge 4.22 Katılımcıların ülkelere göre dağılımı

Sıra No	Ülkeler	Frekans	Sıra No	Ülkeler	Frekans
1	Benin	1	13	Mozambik	1
2	Burkina Faso	3	14	Nijer	1
3	Burundi	2	15	Nijerya	3
4	Cezayir	2	16	Ruanda	1
5	DKC	1	17	Senegal	1
6	Fas	1	18	Somali	6
7	Gana	1	19	Sudan	9
8	Gine	1	20	Tanzanya	2
9	Kenya	3	21	Tunus	1
10	Kotdivar	1	22	Uganda	2
11	Mali	1	23	Zambiya	1
12	Mısır	1	24	Zimbabve	1
Genel Toplam					48

4.6.2 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların ülkelere göre dağılımı, eğitim düzeyleri ve yaşları incelenmiş ve temel eğilimler ile demografik ilişkiler arasındaki bağlantılar irdelenmiştir. Eğilim anketine 54 Afrika ülkesinin 24'ünden katılım sağlandığı ve katılımların en yoğun olduğu ülkelerin ise, büyük ölçekli arazi edinimi konusunda öne çıkan ve Türkiye'nin de bu alandaki en büyük yatırımının yer aldığı Sudan ile yabancıların arazi edinimi açısından en bakir olan Somali'nin olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, %60'ının lisansüstü eğitime sahip olduğu ve %40'ının ise lisans seviyesinde eğitiminin olduğu ve konu ile ilgili soruları kolaylıkla cevaplayabilecek niteliklere ve donanıma

sahip oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Ankete katılan Afrikalı uzmanların, tarımsal nitelikli büyük ölçekli arazi edinimi ve tarımsal yatırımlarla ilgili fakülte ve bölümlerden (ziraat fakültelerinin tarım ekonomisi, iktisat ve idari bilimler fakültelerinin iktisat, uygulamalı bilimler fakültelerinin gayrimenkul geliştirme ve yönetimi, hukuk, mühendislik-mimarlık fakültelerinin şehir ve bölge planlama gibi bölümlerinden) lisans ve lisansüstü eğitim aldıkları ve yaş aralıklarının da genellikle 30-40 arasında olduğu ve dolayısıyla mesleki deneyimlerinin yeterli olduğu açıktır (Şekil 4.42). Katılımcıların çalışma koşulları ve statülerinin farklılığı nedeni ile gelir, medeni durum, din ve diğer niteliklerine ilişkin sorulara anket formunda yer verilmemiştir.

Şekil 4.42 Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı

4.6.3 Katılımcıların görüşlerinin değerlendirilmesi ve temel sorun alanları

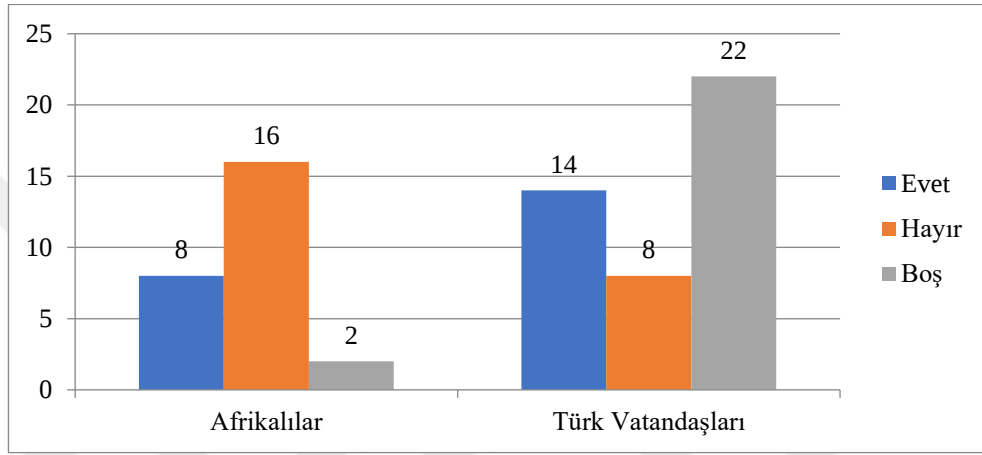
Katılımcılara ilk önce, bulundukları veya vatandaşı oldukları ülkede, vatandaşların ve yabancıların gayrimenkul mülkiyetini edinme hakkı olup olmadığı ve varsa bu hakkın herhangi bir kısıtlama veya ön şarta bağlı olup olmadığını anlamak maksadıyla sorular yöneltilmiştir. Bu maksatla ilk olarak, “bulunduğunuz veya vatandaşı olduğunuz ülkede vatandaşların (gerçek kişi ve özel hukuk tüzel kişisi) gayrimenkul mülkiyetini edinme hakkı var mıdır” sorusu yöneltilmiştir. Toplam 24 Afrika ülkesinden katılan 48 kişinin bu soruya verdiği cevap “evet” olmuştur. Bu soruya müteakiben yöneltilen soru ise;

“bulunduğunuz ülkede yabancı gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin gayrimenkul mülkiyetini edinme hakkı var mıdır” sorusu olmuştur. Bu soruya verilen cevaplara göre, Uganda, Kenya, Tanzanya ve Cezayir’de yabancıların gayrimenkul edinimi mümkün değilken, diğer yirmi ülkede yabancılar gayrimenkul edinebilmektedirler.

Gayrimenkul ediniminin mümkün olduğunu ifade eden katılımcılardan, yabancıların edinebilecekleri gayrimenkulleri belirtmeleri istenilmiştir. Açık uçlu olarak sorulan bu soruya verilen cevaplara bakıldığında; cevaplar içerisinde en çok konut, arsa, ofis ve fabrika gibi sayma suretiyle belirtmelerin olduğu görülmektedir. Anket sonuçlarına göre “tarihi ve kültürel nitelikteki gayrimenkuller haricinde her türlü gayrimenkulün yabancılar tarafından edinilebileceği” veya “yabancıların herhangi bir sınırlandırmaya tabi tutulmaksızın vatandaş gibi mülk edinebileceği” şeklinde ifadeler de yer almaktadır. Ayrıca Mozambik ve Fas’ta ise tarımsal nitelikteki arazilerin sadece kullanım hakkının edinime konu edilebileceği veya uzun süreli kiralanabileceği belirtilmiştir. Genel olarak verilen cevaplar değerlendirildiğinde, Afrika’da yabancıların taşınmaz edinimi konusunda önemli kanuni bir sıkıntının söz konusu olmadığı ifade edilebilir. Ancak bu cevapların birinde yer alan “cebinizde paranız varsa, ülkedeki yaygın yolsuzluklar göz önünde bulundurulduğunda her türlü taşınmazın edinilebilmesi mümkün” ifadesi, büyük ölçekli arazi edinimi sürecinin şeffaflıktan yoksun olduğu yargısının nedenlerine de işaret eder niteliktedir.

Katılımcılara bu konularla ilgili sorulan bir diğer soru ise, yabancıların taşınmaz ediniminin detaylarının ortaya konulması amacıyla yönelik olmuştur. Bu maksatla yöneltilen, “yabancı gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin gayrimenkul ediniminde kısıtlama uygulaması yapılıyor mu” sorusuna katılımcılarca verilen cevaplar aşağıda özet olarak sunulmuştur (Şekil 4.43). Yabancı gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin gayrimenkul ediniminde kısıtlama uygulamasının varlığına ilişkin soruya yönelik her iki grubun cevapları birlikte değerlendirilmiş ve genelleme yapılması yoluna gidilmiştir. Katılımcıların %50’sine göre yabancılar Afrika ülkelerinde gayrimenkul ediniminde kısıtlama uygulaması yapılmamakta ve %46’sına göre ise farklı araçlarla doğrudan veya dolaylı olarak yabancıların taşınmaz edinimine kısıtlama uygulaması yapılmaktadır. Konu ile ilgili olarak katılımcıların verdikleri cevaplar gruplara göre ayrıştırıldığında;

Afrikalı uzmanların çoğunluğunun (%62) yabancıların gayrimenkul ediniminde sorun yaşamadıklarını, ancak Türk Vatandaşlarının (Afrikalılar açısından yabancı) ekseriyetinin ise (%64) yabancıların gayrimenkul ediniminde sorun yaşadıklarını beyan ettikleri görülmektedir. Bu durum ev sahibi ve yabancı gözünden yabancıların Afrika’da gayrimenkul edinimi konusunun farklı görüldüğüne işaret etmekte ve ev sahibi ülke vatandaşları yabancıların rahatlıkla taşınmaz edindiğini düşünürken, yabancıların ise çeşitli kısıtlamalarla karşılaştıklarını beyan ettikleri dikkat çekici bulunmaktadır.

Şekil 4.43 Yabancıların gayrimenkul ediniminde kısıtlama uygulamalarının varlığı

Yabancıların Afrika ülkelerinde taşınmaz ediniminin, bireysel yatırımcılar için çok güç olacağı, ancak devletler arasındaki ikili ticaret ve işbirliği anlaşmalarına göre kamu kurumları veya kamu kontrolündeki şirketlerin kolaylıkla gayrimenkul edinmelerinin mümkün olacağı bilinmektedir. Kamu veya özel kurumsal yatırımcıların kolaylıkla büyük ölçekli arazi veya daha genel olarak gayrimenkul edinebilmelerinin temel nedenleri arasında; Afrika ülkelerinde mülkiyet yapısının ülkelere göre farklı olması, birçok ülkede arazinin mülkiyetinin devlete ait ve kullanım hakkının yerel halka ait olması, arazilerin çok düşük bir kısmının kadastro çalışmasının yapılmış olması, yabancı ülkelerin desteği ile yapılan kadastro çalışmalarının da söz konusu ülkelerin kurumlarının tarım, madencilik ve enerji yatırımlarının yapılacağı yerlerle sınırlı olduğu, yerel arazi piyasalarında kamu-yerel halk veya yabancılar arasında sürekli çatışmaların olması, arazi kullanımı ve yönetiminde geleneksel yaklaşımların ve geleneksel otoritelerin etkili olması olarak sıralanabilir (Bazame vd. 2018, Uisso ve Tanrıvermiş 2021).

Örneğin, Bat Afrika ülkesi olan Burkina Faso'nun toplam arazi varlığı 274.200 km² olmasına karşın, arazi varlığının sadece % 0,77'sinin tapu siciline kayıtlı olması mülkiyete ilişkin sorunların çözülmemiş olduğunun en önemli göstergesidir (Bazeme 2017). Tanzania'nın toplam arazi varlığının 94,5 milyon hektar olmasına karşın, arazi varlığının sadece % 15'inin kadastro çalışması tamamlanarak tapu siciline kaydı sağlanmıştır (Uisso 2018). Benzer durum diğer ülkelerde de geçerli olup, ülke düzeyinde arazi mülkiyeti ve kullanımına ilişkin çatışmaların artarak devam ettiği, arazi yatırımlarının sırf bu nedenle sınırlı olduğu, verimli arazi varlığının etkin kullanımı ile ülkelerde kırsal ve kentsel gelişme eğiliminin güçlendirilmesinin kısa vadede mümkün olamayacağı açıktır. Bütün Afrika ülkelerinde kamu kontrolündeki yabancı şirketlerin ve kurumların arazi yatırımlarının korunmasının mümkün olacağı, gerçek kişi ve özel firmaların arazi mülkiyeti ve kullanımına ilişkin güvenli ülke ortamı ve koşullarının sağlanamamış olması, bireysel ve toplam yabancı yatırımlarının ülke düzeyinde düşük olmasına neden olmaktadır.

Yabancı gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin gayrimenkul ediniminde kısıtlama uygulamasına ilişkin soruya evet cevabını verenlere yöneltilen müteakip soruda ise, katılımcılardan yabancıların gayrimenkul ediniminde karşılaşılan kısıtlamaları kısaca belirtmeleri talep edilmiştir. Soru ile ilgili olarak verilen cevaplar içinde aşağıdaki hususlar vurgulanmıştır:

- i. Gayrimenkul ediniminin yapılabilmesi için şirket kurulması gerektiği ve gerçek kişilerin edinim hakkının olmadığı.
- ii. Mülkiyet hakkının edinimi yerine ülkelere göre 25 yıl, 49 yıl veya 99 yıl gibi sürelerle kullanma ve yararlanma haklarının verildiği.
- iii. Güvenlik gerekçesi de dahil olmak üzere bazı nedenlerle, yabancıların belirli bölgelerden gayrimenkul edinim hakkının bulunmadığı.
- iv. Yerel ortağın veya devletle ortaklık kurmanın zorunlu tutulduğu.
- v. Yatırım bölgelerinde edinim için teşvik ve yatırım belgesi zorunluluğu bulunduğu.

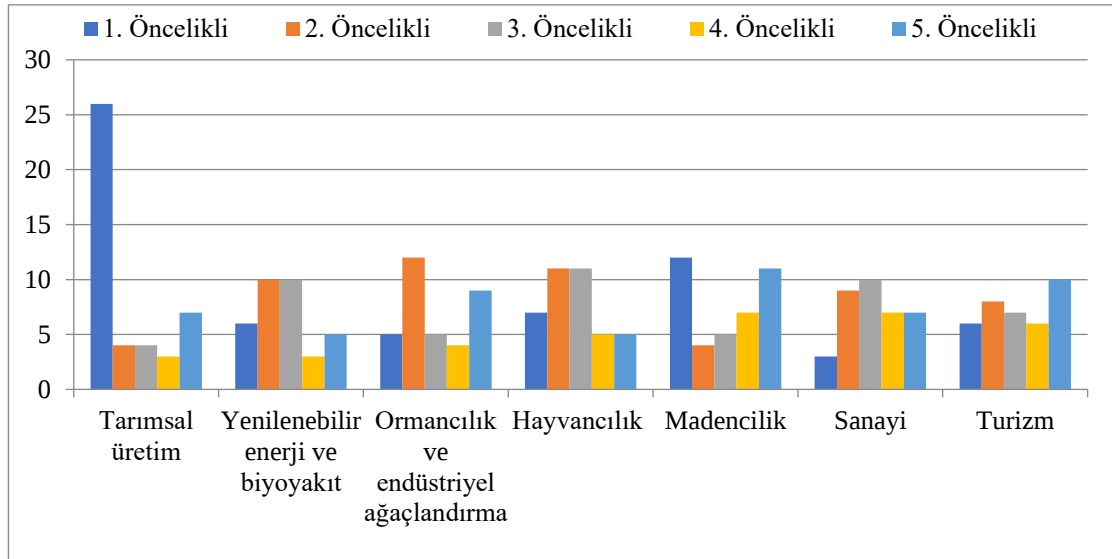
Afrika Kıtası'nda ülkelere göre dikkati çeken en önemli konunun mülkiyet sistemi dışında ülke içinde güvenlik sorunu ve savaş riskinin varlığı olarak ifade edilmektedir.

Özellikle Somali gibi bazı ülkelerde, yabancıların taşınmaz edinimi konusunda kanuni veya idari sınırlamaların söz konusu olmadığına bilinmesine karşın, ülke içerisindeki karışıklık ve iç savaş nedenleri ile yabancı yatırımcıların güvenlik kaygısıyla arazi edinimi ile kentsel ve kırsal alanlarda yatırım yapma konusunda istekliliğinin çok düşük düzeyde olduğu vurgulanmaktadır. Benzer sorunların Kenya, Nijer ve Nijerya başta olmak üzere birçok Afrika ülkesinde genel veya bölgesel düzeylerde olduğu açıktır. Bu yüzden genellikle yabancıların kütle halinde büyük taşınmaz edinimine yöneldikleri ve yatırımlarının güvenliğini de kendilerinin sağladığı birçok örneğe rastlanmaktadır. Örnek olarak Nijerya'nın en büyük kenti olan Lagos'da inşa edilen "Eko Atlantik" olarak bilinen çok büyük bir alanda yapılan 'okyanus şehir' mekânsal ayrışmanın imgesel bir görünümünü zihinlere yerleştirmekte ve proje alanının 12 metre yüksekliğindeki müthiş Lagos duvarları ile korunduğu görülmektedir. Eko Atlantik projesi, ultramodern ve akıllı binalar, ticaret, eğlence ve lüks rezidanslardan oluşan ve özel yatırımcılar tarafından finanse edilen çok büyük bütçeli bir yatırım olup, bu ve benzeri projelerden zenginler, yüksek duvarlı özel güvenli evleri satın alabilirken, suç oranları sıradan kentliler ve işletmeler için ciddi bir tehdit olmaya devam etmektedir (Biçakcı 2019). Benzer biçimde yabancıların tarımsal üretim ve enerji tarımı ile madencilik yatırımları için edindikleri büyük ölçekli arazi edinim faaliyetlerinde de yerel halktan seçilen özel güvenlik ekibi ve çeşitli bariyerlerle yatırımlarını koruma eğiliminde oldukları görülmektedir.

Afrika ülkelerinin birçoğunda kentleşme oranı düşük ve toplam nüfus içinde tarım nüfusunun payı oldukça yüksek düzeyde bulunmaktadır (Bazame ve Tanrıvermiş 2020). Birçok ülkede vatandaşların arazi üzerinde sınırlı kullanım hakkına sahip olduğu ve mülkiyet hakkının devlete ait olduğu bilinmekte ve hemen her ülkede planlı olmayan yerleşimlerin olduğu ve kentsel alanlarda yaşam kalitesini oldukça düşük düzeyde bulunduğu genel kabul görmektedir. Gerek kentsel altyapı hizmetleri, konut ve ticari gayrimenkul yatırımları alanlarında, gerekse kırsal alanda bitkisel üretim ve hayvancılık, kırsal turizm ve safari, enerji tarımı, madencilik, doğalgaz, petrol gibi alanlarda daha fazla yabancı yatırımları ve teknoloji transferine gereksinim olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Afrika'nın kırsal ve kentsel yerleşimlerinde yabancıların gayrimenkul edinimine yönelik durumunun tespiti için katılımcılara yöneltilen soruları

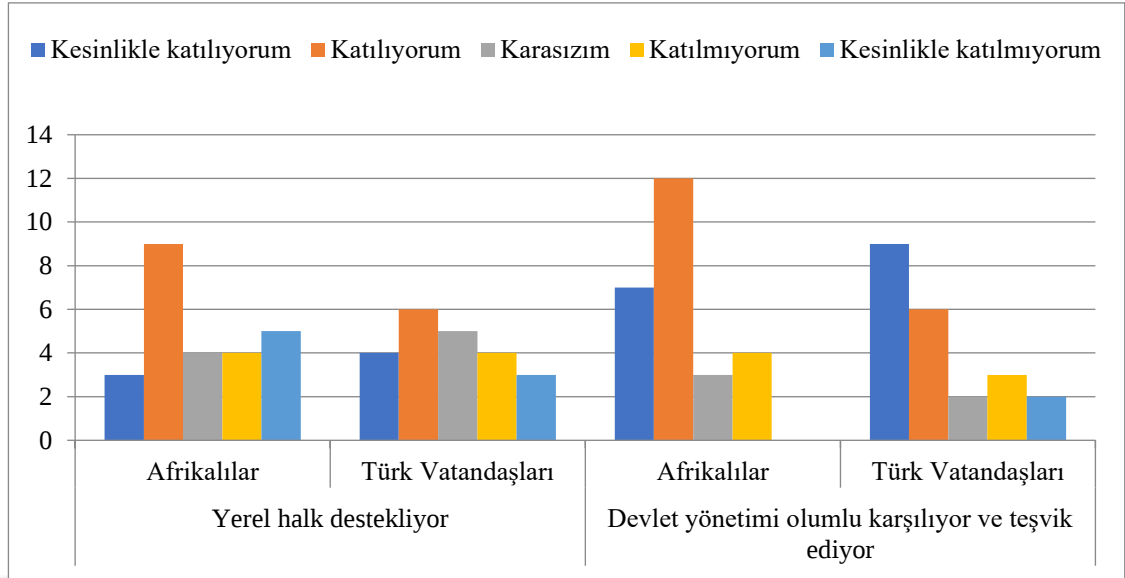
müteakiben, yabancı devlet veya şirketlerin arazileri hangi maksatlarla edindiğine yönelik katılımcıların görüş ve değerlendirmelerini almak için soru yöneltilmiş ve öncelik sıralı olarak verilen cevaplar aşağıda gösterilmiştir (Şekil 4.44).

Katılımcıların büyük bir kısmı arazi edinimlerinin birinci öncelikli olarak tarımsal üretim amaçlı olduğunu belirtmişler ve katılımcıların bu belirtmeleri ile gerek bu çalışmada, gerekse incelenen önceki çalışmaların çoğunda yabancıların Afrika’da arazi edinimlerinin temel tetikleyicisinin gıda güvencesi saiki ile arazi edinimi olduğu tespiti birbirini destekleyici nitelikte bulunmaktadır. Arazilerin öncelikli edinim amaçlarında ikinci sırada yer alan ormancılık ve endüstriyel ağaçlandırma ile madencilik sektörü de, özellikle sahip olduğu yeraltı kaynaklarıyla öne çıkan Kıta’da bu amaçla yapılan edinimlerin de önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu soruya yöneltilen cevaplar Afrikalı ve Türk Vatandaşları açısından ayrı ayrı değerlendirildiğinde, birinci öncelikli edinim konusunda ortak bir kanaatin var olduğu, ancak ikinci öncelikli edinim amacıyla Afrikalıların, ormancılık ve endüstriyel ağaçlandırmayı belirtmiş olmasına karşın, Türk Vatandaşlarının ise hayvancılık maksatlı edinimleri ikinci sıraya yerleştirdikleri görülmektedir. Bu durum katılımcıların farklı ülkelerdeki gözlemlerinden veya aynı ülkede de olursa farklı bölgelerdeki gözlemlerinden kaynaklanabilmektedir.

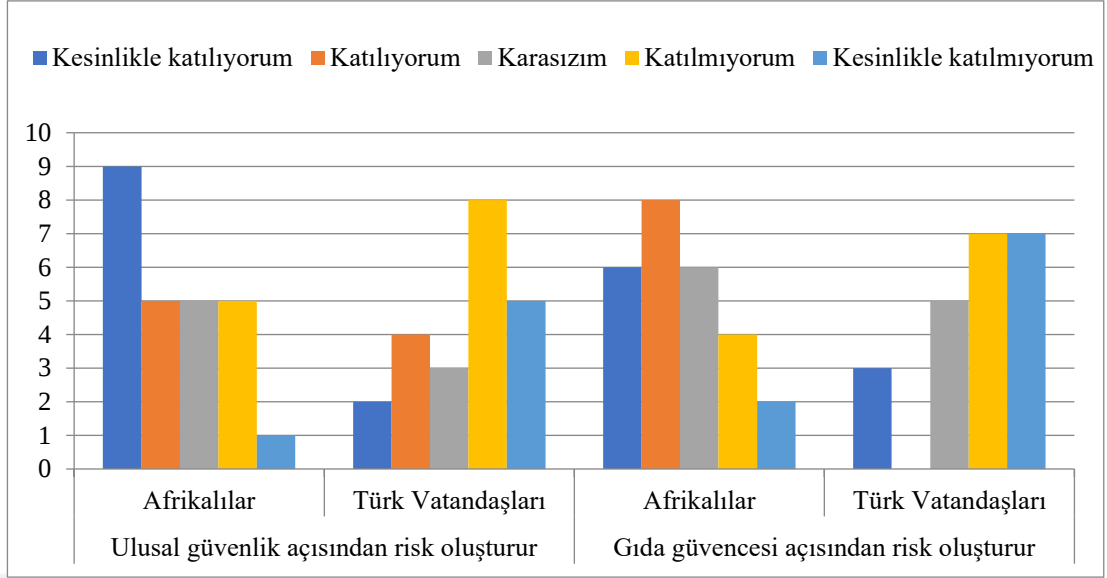
Şekil 4.44 Afrika’da yabancıların arazi edinim amaçları (öncelik sırasına göre)

Yabancıların arazi edinimine yönelik yerel halkın ve ulusal devletlerin tutumları konusu, katılımcılara yöneltilen diğer önemli bir soru olmuştur. Bu soruya katılımcıların verdikleri cevaplar da aşağıda sunulmuştur (Şekil 4.45). “Yerel halk yabancıların arazi edinimi konusunu destekliyor” yargısına, katılımcıların %47’sinin kesinlikle katılıyorum veya katılıyorum cevaplarını verdiği, %19’unun kararsız olduğu, %34’ünün ise kesinlikle katılmıyorum veya katılmıyorum cevaplarını verdikleri görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 66’sı tarafından yerel halkın yabancıların arazi edinimini destekledikleri veya karşı çıkmadıkları yargısında mutabık kaldıkları söylenebilmektedir. Ancak birçok Afrika ülkesinde yerel halk ile büyük ölçekli arazi edinerek tarım, enerji ve madencilik yapan firmalar arasında sıklıkla çatılma yaşanmakta ve sırf çatışmaları azaltmak için firmaların yerel istihdama ve yerel halka yönelik toplumsal yatırımlara bütçe ayırmaya ağırlık verdikleri dikkati çekmektedir. Benzer biçimde “Devlet yönetimi yabancıların arazi edinimini olumlu karşılıyor ve teşvik ediyor” yargısına katılımcıların %71’i kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Bu yargıya katılımcıların %10’u kararsızım ve %19’u ise kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre çalışmanın yabancıların arazi edinimi karşısında Afrikalı devletlerin tutumlarına ilişkin olarak literatürde vurgulanan “Afrikalı devletler bu süreci destekliyor ve teşvik ediyor ve bu nedenle yatırım destek ajansları gibi kurumsal yapılarla, teşvik mekanizmaları gibi yasal ve idari düzenlemeler yapılıyor” tespitini destekleyici bir bulgunun ortaya çıktığı ifade edilmelidir. Ayrıca hem Afrikalılara, hem de Türk Vatandaşlarına yöneltilen her iki yargıya, Afrikalılar ile Türk Vatandaşlarının verdikleri cevapların oransal olarak dağılımı birbirlerine çok yakın seyrettiği ve dolayısıyla buradan hareketle yerel halk (Afrikalılar) ve yabancılar (Türk Vatandaşları) tarafından, yerel halkın ve devletlerin bu sürece yönelik tutumlarının benzer şekilde algılandığı açıkça ifade edilebilir.

Şekil 4.45 Devlet yönetiminin ve yerel halkın arazi edinimi konusundaki tutumları

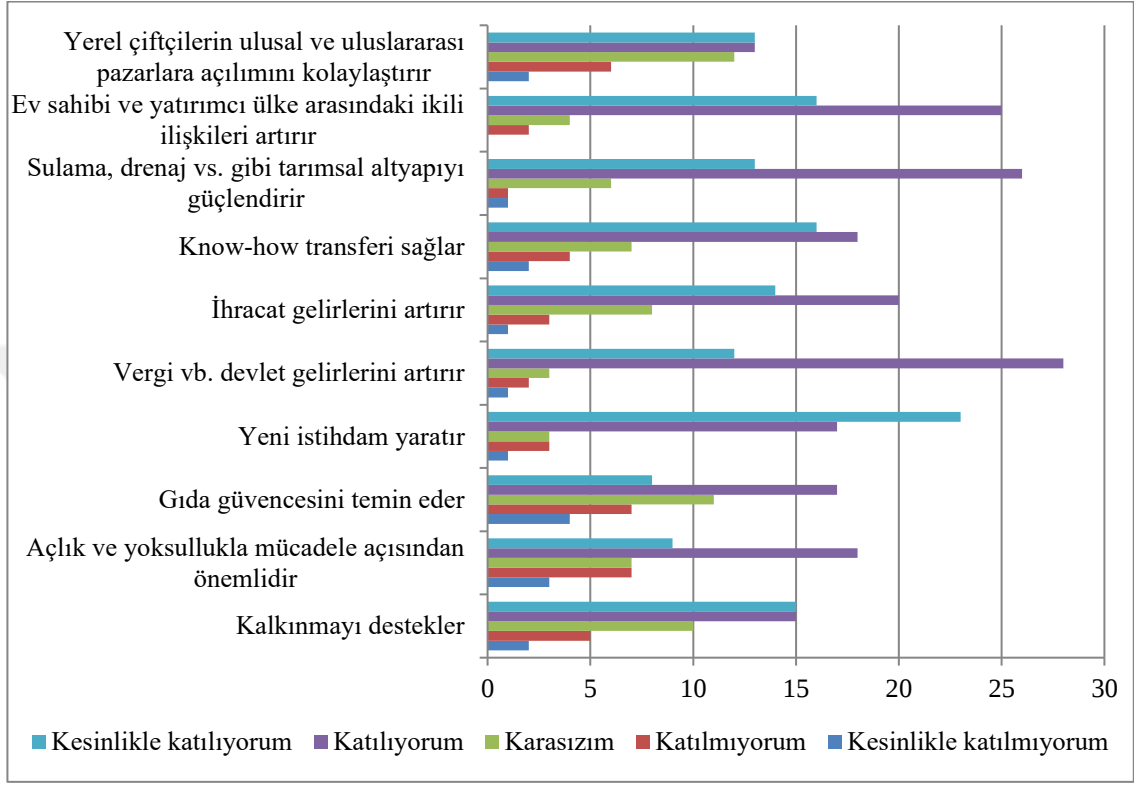
Katılımcılara yöneltilen başka bir diğer soru ise, yabancıların Afrika’da tarım arazilerini edinimi konusunun, gıda ve ulusal güvenlik açısından ne şekilde değerlendirildiğini anlamaya yönelik olmuş ve soruya verilen cevaplar aşağıda özetlenmiştir (Şekil 4.46). Afrikalılar ve Türk Vatandaşları yönünden yabancıların Afrika’da arazi edinimlerinin ulusal güvenlik ve gıda güvencesi açısından farklı anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. “Yabancıların arazi edinimi ulusal güvenlik açısından risk oluşturur” yargısına, Afrikalıların %56’sı kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevaplarını vermişken, bu oran Türk Vatandaşlarında %27’de kalmaktadır. Türk Vatandaşlarının %60’ı bu yargıya katılmadıklarını beyan etmişlerdir. Gıda güvencesi açısından konunun katılımcılarca nasıl değerlendirildiğine gelince, benzer bir ayrışma burada da kendisini göstermektedir. “Yabancıların arazi edinimi gıda güvencesi açısından risk oluşturur” yargısına, Afrikalıların %54’ü kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevabını vermişken, bu oran Türk Vatandaşlarında %14’te kalmaktadır. Buradan yola çıkarak, yabancıların Afrika’da arazi edinimi konusunun Afrikalı katılımcılar arasında, ulusal güvenlik ve gıda güvencesi açısından risk oluşturan bir durum olarak değerlendirildiği belirtilebilir. Nitekim arazi edinimlerinin olumsuz etkileri bölümünde de belirtildiği üzere, eğer sözleşmelerde yerel tüketim için özel hükümlere yer verilmemiş ise, küresel anlamda gıda güvencesine olumlu katkıları olacak bu sürecin, Afrika özelinde gıda güvencesi açısından risk oluşturacağı ifade edilmiştir.

Şekil 4.46 Yabancıların Afrika’da arazi edinimlerinin ulusal güvenlik ve gıda güvencesi açısından değerlendirilmesi

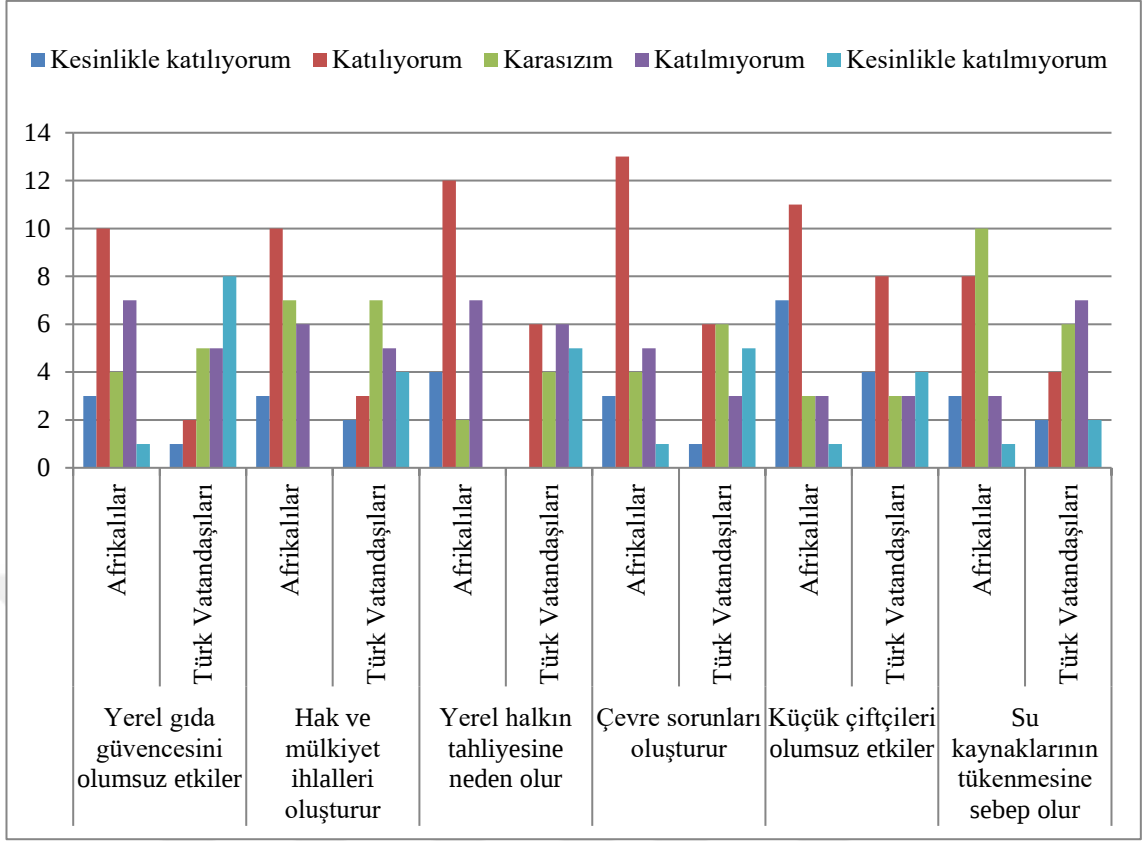
Yabancıların Afrika’da büyük ölçekli arazi ediniminin biri olumlu, diğeri olumsuz olmak üzere iki farklı perspektiften ele alındığı daha önce de ifade edilmiş ve bu iki farklı yaklaşımın neticesi olarak ileri sürülen olumlu ve olumsuz etkiler, genel olarak irdelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre ortaya konulan bulgular, katılımcıların değerlendirmesine de tabi tutulmuş ve kendilerine, arazi edinimlerinin olumlu ve olumsuz etkileri sayılarak katılım durumları likert ölçeğinde talep edilmiştir. Öncelikle on madde halinde katılımcılara yöneltilen, büyük ölçekli arazi edinimlerinin olumlu sonuçları ve buna ilişkin katılımcıların cevapları aşağıda verilmiştir. Katılımcılar arazi edinimlerinin olumlu etkileri konusunda pozitif bir yargı taşımaktadırlar. Yabancıların Afrika’da tarım arazileri edinimlerinin olumlu etkileri olarak ortaya konulan her maddeye, katılımcıların %50’sinden fazlası kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevaplarını vermişlerdir. Kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevaplarının toplam cevaplara oransal dağılımı, yabancıların arazi edinimlerinin olumlu etkilerine göre şöyle gerçekleşmiştir: Kalkınmayı destekler %64, açlık ve yoksullukla mücadele açısından önemlidir %61, gıda güvencesini temin eder %53, yeni istihdam yaratır %85, vergi gibi devlet gelirlerini artırır %87, ihracat gelirlerini artırır %74, know-how transferi sağlar %72, sulama, drenaj gibi tarımsal altyapıyı güçlendirir %83, ev sahibi ve yatırımcı ülke arasındaki ikili ilişkileri artırır %87, yerel çiftçilerin ulusal ve uluslararası pazarlara açılımını kolaylaştırır %57 (Şekil 4.47). Bu sonuçlar çerçevesinde, arazi edinimlerinin

olumlu sonuçları arasında; istihdam yaratma potansiyeli, vergi gibi devlet gelirlerinin artırılması, altyapının güçlendirilmesi ve ev sahibi ile yatırımcı arasındaki ikili ilişkilerin artma potansiyeli gibi etkilerin öne çıktığı görülmektedir.

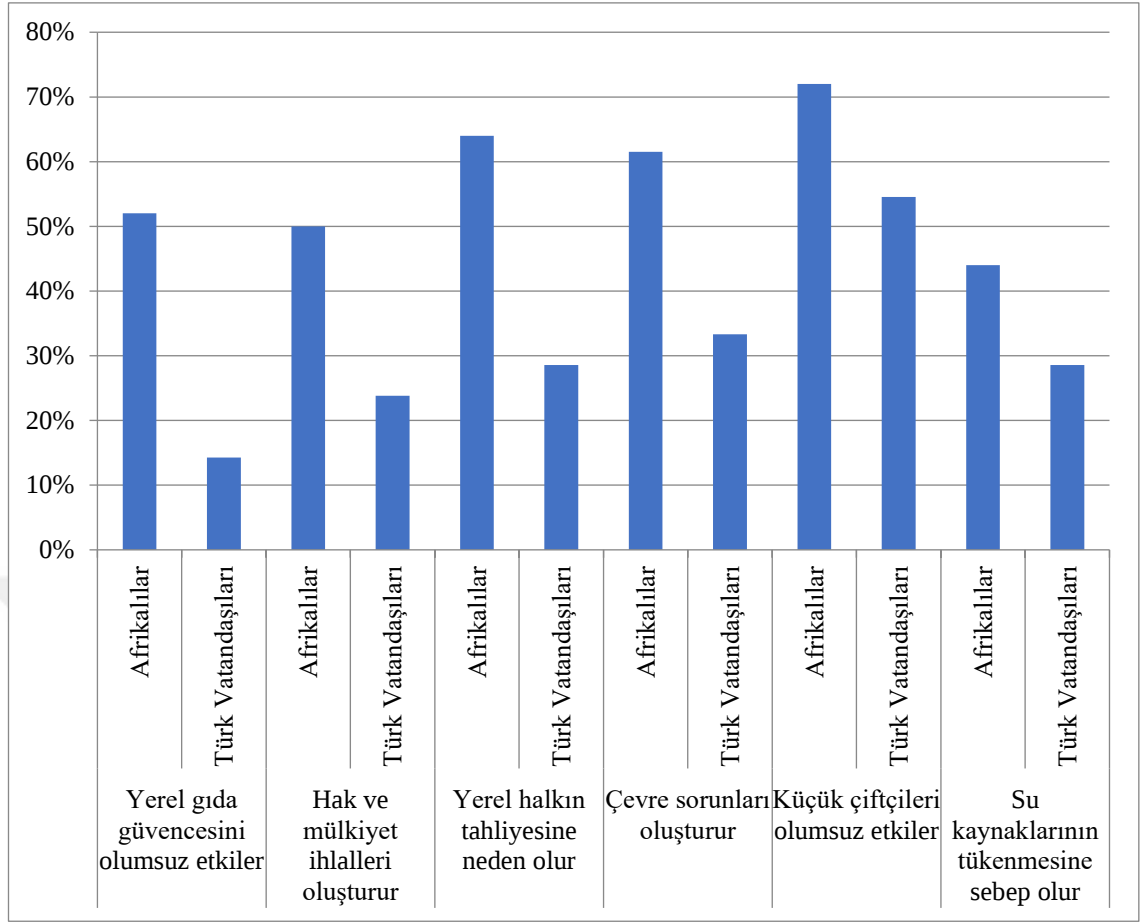
Şekil 4.47 Afrika’da yabancıların tarım arazisi ediniminin olumlu etkileri

Afrika’da yabancıların büyük ölçekli arazi ediniminin ortaya çıkaracağı olumsuz etkiler konusundaki görüşlerini bildirmeleri talep edilmiştir (Şekil 4.48). Yabancıların arazi ediniminin olumsuz etkileri konusunda katılımcılar arasında bir ayrışma ortaya çıkmaktadır. Olumlu etkiler konusunda aynı yönde hareket eden katılımcılar, olumsuz etkiler konusunda ise farklı düşünmektedirler. Söz konusu ayrışma, Afrikalıların ve Türk Vatandaşlarının arazi edinimlerinin olumsuz etkilerine “kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum” cevaplarını verenlerin oransal dağılımının yer aldığı aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 4.48 Afrika’da yabancıların tarım arazisi ediniminin olumsuz etkileri

Afrikalı katılımcıların arazi edinimlerinin olumsuz etkilerinin ortaya çıkaracağı düşüncesine daha yakın oldukları ve buna karşın Türk Vatandaşlarının ise olumsuz etkilere katılma konusunda daha mesafeli durdukları gözlemlenmektedir (Şekil 4.49). Şekilden de anlaşılacağı üzere iki grup arasında en büyük ayrışma, arazi edinimlerinin yerel gıda güvencesi üzerindeki olumsuz etkisinde ortaya çıkmaktadır. Afrikalıların %52’si bu olumsuz etkinin oluşacağını düşünürken, Türk Vatandaşlarında bu oran %14 olmuştur. Olumsuz etkiler konusunda iki tarafın neredeyse üzerinde ittifak ettiği konu ise, küçük çiftçilerin bu süreçten olumsuz etkileneceği hususudur. Nitekim küçük çiftçilerin özellikle de kadınların bu süreçten olumsuz etkileneceği hususu araştırmada elde edilen bulguların başında gelmektedir. Ayrıca şekil 4.47’te katılımcılara göre arazi edinimlerinin olumlu etkilerine yönelik cevapları içerisinde, gıda güvencesinin temin edileceği ve yerel çiftçilerin ulusal ve uluslararası pazarlara açılımını kolaylaştıracağı şeklindeki olumlu etkilerin katılımcılar tarafından en az desteklenenlerden olması, buradaki sonuçlarla da paralellik arz etmektedir.

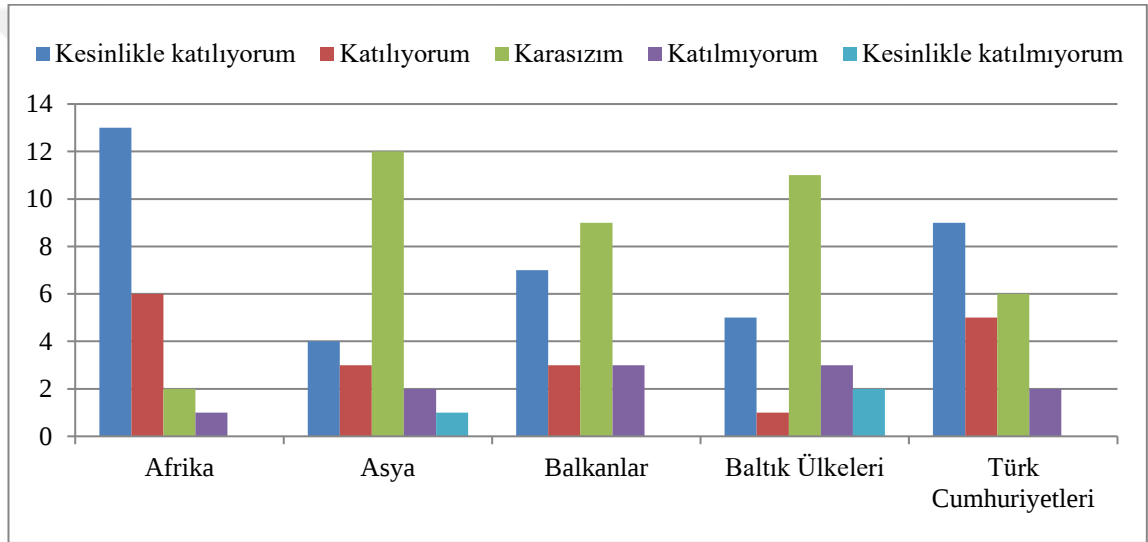

Şekil 4.49 Arazi edinimlerinin olumsuz etkilerine verilen “kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum” cevaplarının oransal dağılımı

Görüldüğü üzere, gerek Afrikalı, gerekse Türk Vatandaşı katılımcılara yöneltilen sorulara verilen cevaplar araştırmadan elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Özellikle yabancıların Afrika’da arazi edinimlerinin olumlu ve olumsuz etkilerinin incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik soruların cevapları değerlendirildiğinde, her iki grupta da hem olumlu, hem olumsuz etkilerin ortaya çıkması olası görülmüştür. Bu durum araştırmada ifade edildiği gibi, sürecin doğru yönetilmesinin ne derece önemli olduğunun altını çizmektedir. Olumlu etkilerin ortaya çıkması ve olumsuz etkilerin bertaraf edilmesi açısından; yatırımcı, ev sahibi ve sürecin diğer tarafları açısından ortaya konulan kurallara uyulmasının ve bu sürecin dikkatli bir şekilde izlenmesinin gerekliliği açıkça ortaya çıkmaktadır.

4.6.4 Türkiye'ye yönelik sorulara verilen cevapların değerlendirilmesi

Soru formunda sadece Türk Vatandaşlarına, Türkiye'nin yurtdışında büyük ölçekli tarım arazisi edinimi konusunda sorular yöneltilmiştir. Özellikle Afrika'da bu konuyu yakından müşahade etme imkanı bulan katılımcıların bu konudaki değerlendirmeleri aşağıda yer almaktadır. Bu amaçla Türk Vatandaşlarına yöneltilen ilk soru, Türkiye'nin yurtdışında büyük ölçekli tarım arazisi edinimi konusundaki tutumlarını algılamak, aynı zamanda edinimin hangi bölge veya bölgelerde olması gerektiğine dair görüşlerini tespit etmek amacını taşımaktadır (Şekil 4.50).

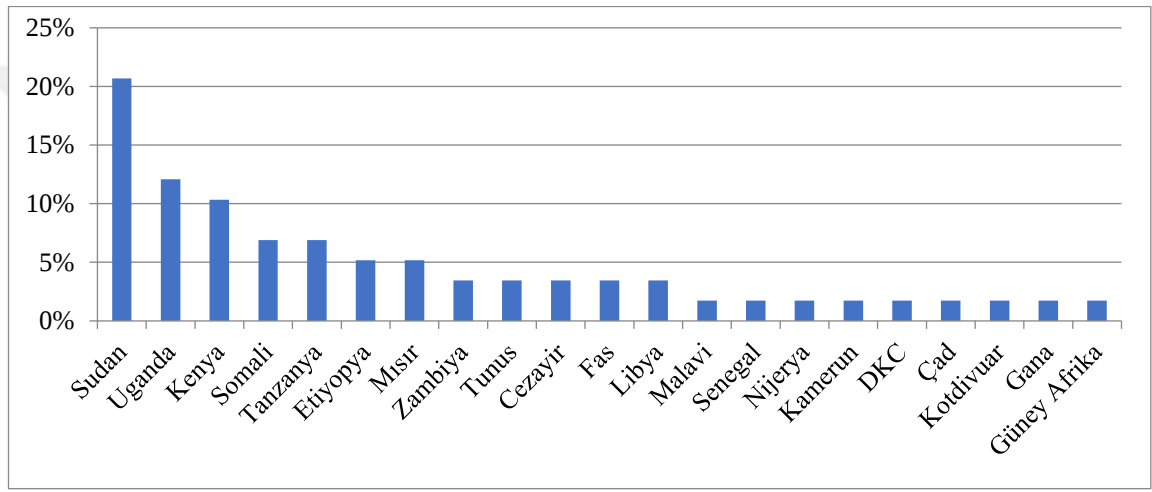

Şekil 4.50 Türkiye'nin büyük ölçekli arazi edinmesi önerilen bölgeler

Türkiye'nin büyük ölçekli tarım arazisi ediniminde Afrika Kıtası katılımcılar arasında açık ara önde gelmektedir. Bu durum bir taraftan Afrika Kıtası'nın bu konudaki avantajları ve Türkiye-Afrika ilişkileri çerçevesinde doğal olarak değerlendirilebilmekle birlikte, esas olarak bu sonucun ortaya çıkmasında katılımcıların halihazırda ifa ettikleri görevler ve tecrübelerinin etkisinin önemli ölçüde yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Türk Cumhuriyetleri ikinci sırada yer almakta, diğer kıta ve bölgelere yönelik verilen cevaplar içerisinde kararsız olanlar önde gelmektedir. Ancak kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum cevaplarının çok düşük düzeyde yer alması, katılımcılar tarafından Türkiye'nin yurtdışından tarımsal nitelikli arazi edinmesi konusunun olumlu

olarak karşılandığı şeklinde yorumlanabilir ki, bu durum araştırma kapsamında gerekçeleriyle birlikte ileri sürülen görüşle paralellik taşımaktadır.

Katılımcılara yöneltilen müteakip soruda ise, Türkiye’nin hangi ülkelerde büyük ölçekli arazi edinmesinin uygun olacağı sorulmuş, sayma suretiyle verilen cevaplar incelendiğinde; Afrika Kıtası’nın kuzeyinde, güneyinde, doğusu ve batısında olmak üzere çeşitli bölgelerden ülkelerin önerildiği ancak bu ülkeler arasından Sudan, Uganda ve Kenya’nın öne çıktığı görülmüştür (Şekil 4.51).

Şekil 4.51 Türkiye’nin büyük ölçekli arazi edinmesi önerilen ülkeler

Katılımcılara yöneltilen bir diğer soruda ise, Türkiye’nin yurtdışında arazi edinimi sürecinde hangi kurumların rol alması gerektiğini anlamaya yönelik olmuştur. Bu amaçla katılımcılara yöneltilen, “Türkiye’de hangi kurumların başka ülkelerde arazi edinmesi size göre en uygun olur” sorusuna katılımcılarca verilen cevaplara bakıldığında, kamu kurumları arasında, TİGEM, TMO, Gübretaş, TİKA ile Tarım ve Orman Bakanlığının sayıldığı, ama istisnasız bir şekilde özel sektörün bu süreçte yer alması gerektiği vurgulanmıştır.

Soru formunun başlangıcında yabancıların taşınmaz edinimine yönelik durumlarını tespit etmek amacıyla sorulan soruların haricinde, Türk Vatandaşlarına bulundukları ülkelerde özellikle Türk iş insanları ve kamu kurumlarının ülkeye girişini engelleyen

düzenleme ve politik önlemlerin olup olmadığı sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların biri hariç tamamı olmadığını belirtmiştir. Bu soruya evet cevabını veren tek katılımcı ise Somali'den katılmaktadır. Ülkedeki mevcut terör örgütünün Türk iş insanlarını ve kurumlarını hedef aldıkları dikkati çekmektedir.

Türk Vatandaşı katılımcılara yöneltilen son soru ise; “Türkiye’de kamu kurumları ve özel sektörün başka ülkelerde arazi ediniminin teşviki için yapılması gereken yasal, kurumsal ve mali düzenlemeleri belirtiniz” olmuştur. Bu soruya verilen cevaplar ise aşağıda düzenlenmiştir:

- i. İlgili ülke ile yatırım anlaşmaları ile yatırımların karşılıklı korunması anlaşması,
- ii. Çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşması,
- iii. Karşılıklı olarak vize muafiyetlerinin düzenlenmesi,
- iv. Vergi ve harçlar gibi yükümlülüklerde indirim yapılan teşvik düzenlemeleri,
- v. Faaliyet alanlarına özgü olarak kredi temininde kolaylıkların sağlanması,
- vi. Karşılıklı fon transferi ve teknoloji işlemlerinde ve yabancı işgücü çalıştırma izinlerinde kolaylıkların sağlanması,
- vii. Karşılıklı olarak ilgili ülke para birimi ile ticaretin sağlanabilmesi,
- viii. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) benzeri bir kurumun yurtdışı yatırımların teşviki için kurulması ve TİKA başta olmak üzere diğer kurumlarla etkin işbirliği içinde çalışması,
- ix. Diplomatik misyonların sürece aktif bir şekilde dahil edilmesi ve bu birimlerde gayrimenkul edinimi, arazi kaynaklarına yatırım, yerel mevzuat ve politika analizi konularından uzmanların çalıştırılması.

4.7 Büyük Ölçekli Arazi Edinimi Kapsamında Türkiye’nin GZTF Analizi

Araştırmadan elde edilen bulgular ve uzmanların eğilimlerinden elde edilen sonuçlardan hareketle, Türkiye’nin Afrika’da büyük ölçekli arazi edinimi politikası ve mevcut

durum değerlendirmesinde GZTF (SWOT) analizi yapılmıştır. GZTF (SWOT); gl ynler (strengths), zayıf ynler (weakness), fırsatlar (opportunities) ve tehditler (threats) kelimelerinin baş harflerinden tretilmiş bir analiz yntemidir. GZTF analizi, bir konu veya durumu gl ve zayıf ynleriyle ortaya koyan, bununla birlikte fırsat ve tehditleri belirlemek için kullanılan ve bylece karar verici durumdakilerin alacakları aksiyon konusunda ellerini glendiren stratejik bir tekniktir. Bu teknik aracılığıyla bir konunun, faaliyetin, bir kişi veya kurumun veya bir ülkenin daha iyi tanınması mmkn olmakta, çevresel şartların daha belirgin olarak ortaya konulması sağlanmakta ve bu yolla hedefler daha doğru bir şekilde belirlenmektedir. Bu analizde gl ve zayıf ynler daha çok içsel verilerden elde edilen bulgular çerçevesinde belirlenmekte ve fırsat ve tehditler ise daha çok dışsal çevreden elde edilen bulgular çerçevesinde irdelenmektedir.

GZTF analizinde, araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, Trkiye'nin byk ölçekli arazi edinimi politikasının gl ve zayıf ynleri ortaya konulmuş ve ayrıca genel anlamıyla kresel dzeyde ve özel olarak da Afrika'da ortaya çıkan fırsat ve tehditler ifade edilmiştir. Araştırma bulgularına gre elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

i. Gl ynler

a. Yaygın diplomatik ve kurumsal ağlar: Trkiye'nin 2000'li yıllarla birlikte yrttğ aktif dış politika ve bunun Afrika Kıtasındaki yansıması olan Afrika açılım sreci sonucunda, Afrika'daki byk elçilik sayısı 44'e ulaşmış ve ayrıca TİKA, Maarif Vakfı, Bakanlık Mşavirlikleri ile yaygın bir kurumsal ağa sahip olmuştur. Ayrıca THY'nin birçok Afrika ülkesine doğrudan seferlerinin olması da bu anlamda önemlidir.

b. Tarımsal retim g: Trkiye modern tarım teknikleri kullanması, nitelikli tarımsal işgne sahip olması, özellikle tarımsal makine üretimi açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır.

c. Girişimcilik: Trk yatırımcısı ve girişimcilerin yurtdışı yatırım yapma konusundaki istekliliği önemli bir avantaj olarak ortaya çıkmaktadır.

. Stratejik konum: Trkiye, bulunduğu jeostratejik konum sayesinde, tarımsal üretimini btn dnyaya pazarlayacak bir pozisyonda bulunmaktadır.

d. Genç nüfus: Trkiye sahip olduğu genç ve dinamik nüfusu sayesinde bu tür yatırımlar için ihtiyaç duyulan işgn karşılar niteliktedir.

e. Üniversite ve araştırma merkezleri: Türkiye’de tarım ve gıda konularına yönelik akademik çalışma yapan fakülte, bölüm ve araştırma merkezleri ile ihtiyaç duyulan nitelikli işgücüne ve bilgi ve tecrübeye sahip bulunmaktadır. Diğer yandan Türk Üniversitelerinde belirtilen konularda lisans ve lisansüstü eğitim programlarından mezun olan birçok Afrikalı ve Asyalı uzmanın olması, önemli avantaj olarak görülmektedir.

ii. Zayıf yönler

a. Siyasi ve bürokratik ilginin azlığı: Yabancı bir ülkede tarımsal üretim maksatlı arazi edinimi olgusunun gelişmiş ülkelerde uzun yıllardan beri mevzu bahis olmasına ve bu konudaki ilginin 2007 yılından sonra ivmelenmiş olmasına rağmen, Türkiye’de yeterli ilginin varlığından bahsetmenin mümkün olmaması ve kamuoyunun bu konuda doğru bir şekilde bilgilendirilmemesi önemli bir zayıflığı teşkil etmektedir.

b. Ekonomik sıkıntılar: Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik durumun oluşturduğu belirsizlikler, kamu ve özel sektör yatırımcılarının yatırım kararları üzerinde önemli bir olumsuz etki olarak görülmektedir.

c. Kamuoyunun tarımsal faaliyetlere aşırı duyarlılığı: Türkiye’de tarımsal alanda içeride veya dışarıda yapılacak faaliyetler aşırı manipülasyona açık olduğundan, doğru kararların alınması ve adımların atılmasında zorluklar yaşanmaktadır.

ç. Karar alma süreçlerinin zorluğu: Tarımsal faaliyetler üzerindeki aşırı baskı ve manipülasyon ile birlikte siyasi ve bürokratik ilginin azlığı neticesinde doğal olarak karar alma süreçleri uzamakta ve zor olmaktadır.

d. Kurumsal kapasite: Uluslararası tarım yatırımlarının kendi özel şartlarının varlığı nedeniyle özel olarak bu alanda çalışacak yetkili bir kuruluş tarafından takip edilmesi gerekmektedir.

iii. Fırsatlar

a. Gıda güvencesi konusunda artan hassasiyet: Gerek 2007-2008 krizi, gerekse Covid19 pandemisi, küresel ilgiyi gıda güvencesi üzerine çekmiş ve bu konuya hizmet edecek yatırımlar ziyadesiyle destek görmeye başlamıştır.

- b. Afrika-Türkiye arası dostane ilişkiler: Tarih boyunca Afrika ile Türkiye arasındaki ilişkiler dostane çizgide seyretmiş, Afrika'nın sömürge tarihinin de etkisiyle özellikle birçok gelişmiş ülkeye mesafeli bir duruş sergileyen Kıta'da Türkiye'ye yönelik sempati her zaman varolmuştur.
- c. Afrika'nın DYY'lere olan ihtiyacı: Birçok Afrika ülkesinin kalkınma stratejilerinin merkezinde ülkelerine yönelik yabancı sermayenin özellikle de DYY yoluyla girmesini teşvik etmek yer almaktadır.
- ç. Afrika'nın artan ekonomik potansiyeli ve nüfusu: Yaklaşık 1,5 milyar nüfusuyla Afrika tarım ürünleri açısından ayrıca çok önemli bir pazar olarak da nitelenmektedir. Her geçen gün artan üretim kapasitesiyle, dünya ekonomisi içerisinde önemli bir potansiyele sahip olmaktadır.
- d. Düşük maliyetler: Afrika'da tarım arazilerinin fiyatlarının görece düşük olması, ucuz işgücü ve ayrıca daha önce tarımsal faaliyetlere konu edilmeyen yüksek verimli arazilerde daha az gübre kullanımı nedeniyle üretim maliyetlerinde avantaj söz konusudur.
- e. Türkiye'de eğitim gören Afrikalı öğrenciler: Türkiye Bursları veya diğer programlar vasıtasıyla veya kendi imkanlarıyla ülkemize yüksek öğretim amacıyla gelen Afrikalı öğrenci sayısı 2021 yılı için yaklaşık 36.500 kişiye ulaşmış ve neredeyse Afrika'daki bütün ülkelerden öğrenci bulunmaktadır.

iv. Tehditler

- a. Afrika'da arazi edinimi konusunda yaşanan rekabet: Gerek 2007-2008 krizleri, gerekse Covid19 pandemisi küresel ölçekte arazi edinimi konusundaki ilgiyi arttırmış ve ülkeler bu konuda önemli mesafe katetmişlerdir.
- b. Rusya-Ukrayna Savaşı: Rusya ve Ukrayna arasında devam eden savaşın başka ülke ve bölgelere sıçraması endişesi, yurtdışına yapılacak yatırımlar açısından önemli bir tehdit olarak kendisini göstermektedir.
- c. Afrika'da güvenlik sorunu: Afrika'da özellikle bazı bölgelerde henüz devlet otoritesinin oturmaması nedeniyle yaşanan güvenlik sorunu, bir tehdit olarak yatırımcının karşısında durmaktadır.

ç. Teknik ve hukuki altyapı yetersizliği: Afrika Kıtası'nda gayrimenkul hukuku, mülkiyet rejimi, arazi tasarruf sistemleri, tapu ve kadastro, gayrimenkul geliştirme, kentsel ve kırsal gayrimenkul piyasaları ve yönetimleri ve özellikle arazi yönetimi ve idaresi, hukuk gibi temel alanlar ile ulaşım, depolama, sulama, hammadde temini gibi birçok alanda teknik altyapı sorunu bulunmaktadır.

4.8 Yabancı Ülkelerde Arazi Edinimine Yönelik Türkiye’de Yapılanma Gerekliliği ve Model Önerisi

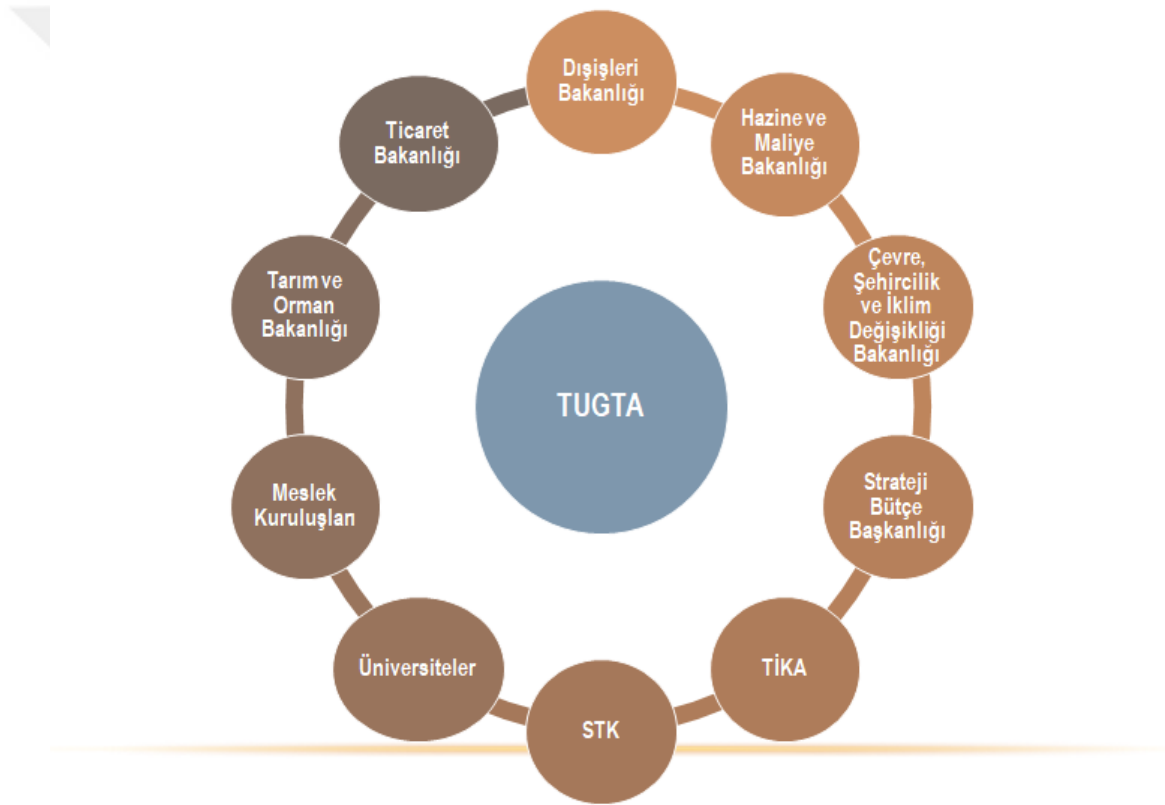
Araştırmada elde edilen bulgular ve Türkiye’ye yönelik sorulan sorulara verilen cevaplar ile GZTF analizinde ortaya konulan hususlar dikkate alındığında, Türkiye’nin büyük ölçekli arazi edinimi sürecinde aktif rol alması ve bu konunun hassas bir şekilde ve bütün yönleriyle ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca süreci bu hassasiyetle yönetecek, ulusal ve uluslararası gelişmeleri takip edecek bir kurumsal düzenlemeye olan ihtiyaç da kendisini göstermektedir. Nitekim özel sektörün süreç içerisinde yer alması gerektiğine yönelik bildirilen kanaat, ancak kamunun düzenleyici ve yol göstericiliği fonksiyonu ile birlikte anlam ifade edebilecektir.

Büyük ölçekli arazi edinimi olgusuyla birlikte; küresel ısınma, iklim değişikliği ve diğer çevre sorunları, artan nüfus ve diyet değişikliği ile gıda ve tarıma olan talep artışı, gıda ve tarımın öncelikli ve stratejik konular arasında öne çıkması, tarımsal arazi ve su gibi doğal kaynakların giderek azalması, küresel rekabetin bu alanda hızlı ve sert bir şekilde cereyan etmesi, büyük ölçekli tarım arazilerinin edinimi ve diğer doğal kaynaklara erişimin gittikçe daha zor bir hale gelmesi, küresel şirketlerin piyasayı hızlı bir şekilde ele geçirmesi ve bu yolla piyasanın spekülasyona ve manipülasyona maruz bırakılması, Türkiye’nin 2053 ve 2071 hedeflerine ulaşabilmesi için küresel tarımsal üretim ve tarım ticaretinde rekabetinde yerini alması gerektiği, mevcut kurumsal yapıların bu perspektiften meseleye yaklaşımları, çözüm ve strateji üretmeleri ve hızlı bir karar mekanizmasıyla faaliyete geçmelerinin zorluğu hususları değerlendirildiğinde, yeni bir kurumsal yapının önemli fonksiyonlar icra edebileceği düşünülmektedir.

Türkiye'nin yabancı ülkelerde arazi edinimi ve tarımsal üretim yapılmasına ilişkin önceki deneyimleri ve araştırma sonuçlarına göre yapılanma modeli önerisi yapılmıştır. Türkiye ilk olarak 1970'lerde Türkiye-Libya Ortak Tarım ve Hayvancılık A.Ş. kurarak her iki ülkede tarımsal üretim faaliyetlerine başlamıştır. Bu şirketin kuruluş tarihlerinde birçok ülkenin başka ülkede arazi edinimi ve tarımsal üretim yapma yönünde güçlü istekliliğinin olmadığına dikkat edilmelidir. Bununla birlikte anılan şirketin faaliyetlerinin sınırlı düzeyde kaldığı ve benzer şirketlerin ülkenin ithalatında önemli yeri olan ürünlerin üretimine yönelik olarak diğer ülkelerde yapılandırılmadığı bilinmektedir. Önceki deneyimler ve araştırma sonuçlarından birlikte yararlanılarak Türkiye'nin uzun dönemde tarımsal üretim, tarım ticareti, enerji ve madencilik amaçlı olarak başka ülkelerde arazi edinimi politikasının tespiti ve bu politikanın yürütücü kurumlarının yapılandırılması gerektiği dikkati çekmektedir. Ulusal düzeyde yabancı ülkelerde arazi edinimi ve yönetimine yönelik olarak; Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Tarım ve Orman Bakanlığı ile Ticaret Bakanlığı gibi kurumlarca çalışma yapılması gerektiği değerlendirilmektedir. İlk olarak ulusal düzeyde belirtilen kurumların işbirliği ile şirket(ler)in kurulması ve şirketin hedef ülkelerde arazi edinimi ve üretim politikasını uygulaması hedeflenebilecektir. Belirtilen şirket yapısı içinde tarım, enerji, madencilik, turizm ve diğer alanlarda faaliyetlerin yürütülmesi mümkün olabilecektir. İkinci olarak başka ülkelerde sadece bitkisel ve hayvansal üretim ile enerji yatırımı için arazi edinimine yönelik yapılanmaya gidilmesi önerilebilir. Bu amaçla oluşturulması önerilen örgütlenme yapısına ilişkin çerçeve ve örgütlenme modelinin ana hatları aşağıda özet olarak sunulmuştur (Şekil 4.52, Şekil 4.53):

Türkiye'nin tarım ve gıda politikalarının ve stratejilerinin belirlenmesine uluslararası perspektiften katkı sunacak ve bu suretle belirlenmiş politika ve hedeflere yönelik uluslararası stratejileri belirleyecek ve buna göre plan ve projeler geliştirecek, esnek ve hızlı karar alabilecek özel bütçeli "Türkiye Uluslararası Gıda ve Tarım Yatırımları Ajansı (TUGTA)'nın" kurulması yerinde olacaktır. Ayrıca konunun çok yönlülüğüne binaen Başkanlığını TUGTA'nın yürüteceği; Tarım ve Orman Bakanlığının ilgili kuruluşları, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ticaret Bakanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve

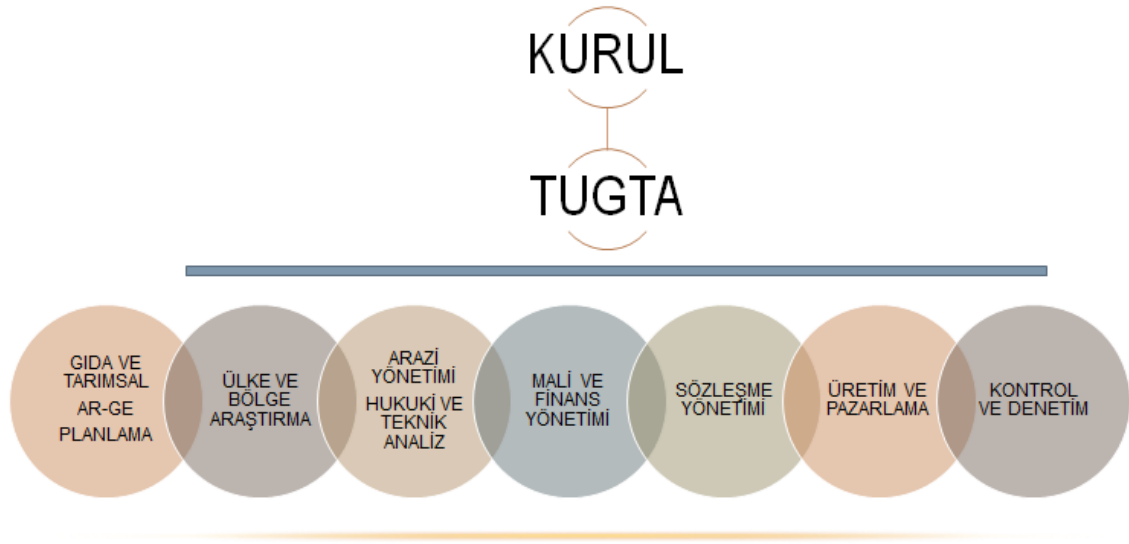
Koordinasyon Ajansı, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi), Üniversite ve STK temsilcilerinden oluşacak ve kararları öncelikle ajans olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşları bağlayıcı nitelikte “Türkiye Uluslararası Gıda ve Tarım Yatırımları Kurulunun” oluşturulması önem taşımaktadır (Şekil 4.52). Kurul tarafından ulusal gıda ve tarım stratejisi ve enerji tarımı gereksinimleri dikkate alınarak yatırım ajansının görev alanları içinde orta ve uzun dönemde yapılması gereken yeni yatırımlar ve mevcut yatırımların artırılmasına yönelik stratejilerin tespiti mümkün olacak ve ulusal politika geliştirme çalışması yapılacaktır.

Şekil 4.52 Türkiye Uluslararası Gıda ve Tarım Yatırımları Kurulu

Ajans, uluslararası tarım ve gıda yatırımlarına yönelik uluslararası ve ulusal düzeylerde araştırma çalışmalarını ilgili kurum ve kuruluşlar ile STK ve üniversitelerin işbirliğinde yapabilecektir. Buna göre hangi ülkede, ne tür yatırım yapılması gerektiği, yatırımın kim tarafından yapılmasının uygun olacağı, yatırımların yapılacağı ülke ve bölgelerde hangi usullerin kullanılacağı, sözleşmelerde yer alması gereken hükümlerin (istihdam,

eğitim ve yerel tüketim gibi) tespiti, arazinin belirlenmesi ve yönetimi ile ortaklık yapısına kadar birçok alanda gerekli teknik araştırma ve incelemeleri yaparak/yaptırarak yatırımcı kurum ve kuruluşların hizmetine sunmalıdır. Ajansın ana görevleri; gıda ve tarımsal ar-ge yapılması, ülke ve bölge araştırması, arazi yönetimi hukuki ve teknik analizi, mali konular ve finans yönetimi, sözleşme yönetimi, üretim ve pazarlama, kontrol ve denetim şeklinde sıralanabilir (Şekil 4.53). Ajans tarafından ülkenin önceki deneyimlerinden de yararlanılarak seçilmiş ülkelerde arazi edinimi ve üretim süreçlerinde ortak şirketlerin kurulması ve mümkün olduğu ölçüde kamu-özel işbirliği ile yerli-yabancı işbirliği olanaklarının geliştirilmesi ve bu yolla yerel düzeylerde benimsenme, başarılı arazi edinimi, üretim ve işletme tesisleri ile ticari faaliyetlerin yapılabilmesi için her ülkede farklı modellerin kullanılması da mümkün olmalıdır.

Şekil 4.53 Türkiye Uluslararası Gıda ve Tarım Yatırımları Ajansı

Önerilen modelin başarılı olabilmesi için; güçlü mevzuat altyapısı, finansal kapasite ve insan kaynakları altyapısının tesis edilmesi zorunlu olacaktır. Türkiye’de 2010 yılından sonra başta Afrika ülkeleri olmak üzere birçok ülkede arazi edinimi ve üretim amaçlı anlaşmaların yapıldığı, ancak üretime geçişin başılamadığı tespit edilmiştir. Bunun temel nedeninin güçlü mevzuat altlığının olmaması, alanında uzman ve nitelikli insan kaynağı ile danışmanlarla kapsamlı ve çok yönlü çalışma yapılarak yol haritasının ortaya konulamaması olduğu dikkati çekmektedir. Belirtilen yapılanmanın gerçekleştirilmesi halinde, yapı içinde başta uluslararası hukuk, tarım ticareti ile

gayrimenkul geliştirme ve yönetimi uzmanlarından oluşan insan kaynağı kapasitesinin oluşturulması zorunlu olacaktır. Önceki deneyimlerde konu ile ilgili olarak görevlendirilen personelin belirtilen niteliklere haiz olmadığı ve kararlı bir politikanın izlenmediği açıktır.

İkinci olarak modelin başarılı olması için ajans ve kurulacak şirketlerin güçlü mali yapıya sahip olması zorunluluğu bulunmaktadır. Büyük ölçekli arazi edinimi yapılacak ülkelerin çoğunda kadastro çalışması ve tapu sicilinin oluşturulmadığı ve bu nedenle öncelikle tesis kadastrosu yapılması, değerlendirme ve arazi bedelinin ödenmesinden sonra arazi edinimi sürecinin tamamlanması gerekmektedir. İkinci aşamada arazinin ıslahı ve sulama-drenaj tesislerinin yapılması ile koruma yapılarının tesisi gerekli olacaktır. Belirtilen işlemlerin yüksek finansman ihtiyacının olacağı dikkate alınarak iç ve uygun dış kaynaklardan finansman teminin yapılabilmesi özel önem taşımaktadır. Seçilecek ülkelerde yerel düzeyde yapılacak inşaat ve uygulama çalışmalarının yerinden teminine yönelik mevzuatta esneklik tanınmalı ve büyük ölçekli edinimini güçlendirmek için ilgili Bakanlıklar veya Genel Müdürlüklerin de uluslararası çalışmaları yapabilecek şirket yapılanmasını (TKGM International Co. gibi) gerçekleştirilmeleri de düşünülmelidir. Yabancı ülkelerde arazi edinimi sürecinin başarılı olabilmesi için istihdam edilecek insan kaynağının, öncelikle Türkiye Bursları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin destekleri ile ilgili dallarda (ziraat, veteriner, finans, gayrimenkul geliştirme ve yönetimi, arazi yönetimi, harita mühendisliği, işletme ve hukuk gibi) lisans ve lisansüstü düzeylerde Türkiye'de eğitimlerinin yapılması ve ev sahibi ülkelerde kurulacak işletmelerde istihdam edilmesi sağlanarak arazi edinimi uygulamalarının yerel düzeyde başarılı olması ve yerel toplum tarafından benimsenmesine katkı yapılması mümkün olacaktır. Araştırma sonuçlarına göre mevzuat ve kurumsal yapılanmanın gerçekleştirilmesi yoluyla yabancı ülkelerde arazi edinimi ve ülkenin ithalatında önemli yer tutan, tarım ve gıda ürünlerinin üretimindeki yetersizliğin azaltılması ve enflasyon risklerinin bertaraf edebilecek politika tespiti ve stratejik plan yapılması ve uygulanması mümkün görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çin'in Wuhan Şehrinde ortaya çıkan ve kısa zamanda bütün dünyayı etkisi altına alan Covid19 pandemisi, uluslararası sistemin çökmesine, tedarik zincirlerinin işlememesine, sınır ve gümrük kapılarının kapanmasına sebep olmuş ve adeta bütün dünyayı eve mahkum etmiştir. Yakın tarihin en büyük pandemisi olarak nitelendirilen ve etkisinin daha ne kadar süreceği belli olmayan bu durum, insanlık tarihi için yeni bir dönüm noktası olarak nitelendirilmektedir.

Siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda en geniş sistemlerden, bireysel yaşantıya kadar hemen her şeyde köklü etkileri olan bu durumun, tarım ve gıda politikaları açısından da önemli değişikliklerin yapılmasına, strateji ve politikaların yeniden gözden geçirilmesine ve tedarik zincirinin yeniden tesis edilmesine yol açacağı kaçınılmaz görülmektedir. Ayrıca Covid19, tıpkı 2007-2008 küresel finans ve gıda krizlerinde olduğu gibi, belki de ondan daha güçlü bir şekilde, gıda güvencesini bireylerin ve devletlerin en önemli gündem maddesi haline getirmektedir. Gıda güvencesi ve güvenliğinin bu kadar sıcak gündem maddesi olduğu günümüz koşullarında, Afrika'da tarıma elverişli büyük ölçekli arazilerin yabancı devletler veya uluslararası şirketler tarafından edinimi konusu da yaşamsal bir nitelik kazanmıştır. Gerek arazisini satan veya kiraya veren ev sahibi ülke açısından gerek yatırımcı şirket veya ülke açısından, gerekse elde edilecek ürünü tüketecek diğer ülkeler (pazar) açısından sürecin doğru anlaşılması ve yönetimi hayati derecede önemlidir.

Tarım, çevre, gıda güvencesi ve açlık gibi konular üzerinde yaptığı çalışmalarla ün kazanmış ve birçok ödüle layık görülmüş araştırmacı Lester Brown (2011) tarafından "World On The Edge: How to Prevent Enviromental and Economic Collapse" isimli eserde; Afrika'daki arazi edinimleri hakkındaki çığır açan makale olarak değerlendirilen ve John Vidal tarafından 2010 yılında kaleme alınan "Land-Garbbing in Africa" isimli yazıya gönderme yapılmış ve bu çalışmada Gambella bölgesindeki Etiyopyalı Nyikaw Ochalla'nın sözlerinden alıntı yapılarak, "yabancı şirketlerin yüzyıllardır kullandıkları arazileri ellerinden alarak çok fazla sayıda halkı yoksun bıraktığını, bölgedeki nüfusla istişare edilmediğini, anlaşmaların gizli yapıldığını" ifade etmiştir. Hindistan'dan bir şirketin devraldığı kendi köyüne atıfla Ochalla; "Arazileri zorunlu olarak ellerinden

alınmış ve kendilerine tazminat ödenmemiştir. İnsanlar neler olduğuna inanmamaktadır,” değerlendirmesini yapmıştır. Buradan hareketle, insanların neler olduğuna inanmadıkları bu durumu artılarıyla ve eksileriyle analiz edip ortaya koymak ve varsa alınması gereken tedbirleri belirlenmesi, ev sahibi ve yatırımcı ülkeler ile uluslararası kuruluşlara yönelik önerilerin tespiti bu çalışmanın en önemli hedefidir.

Dünya finans ve gıda krizinin tetiklemesiyle ivme kazanan büyük ölçekli arazi ediniminde, yatırımcıları bu sürece iten en önemli olguların başında gıda güvencesinin ve enerji güvenliğinin geldiği dikkati çekmektedir. Nitekim toplam arazi edinimlerinin %34’ünün gıda güvencesi, %13’ünün de enerji güvenliği saikiyle yapıldığı ortaya konulmuş, bunlara ilave olarak arazi edinimlerinin; ormancılık ve endüstriyel ağaçlandırma, madencilik, turizm ve karbon tutumu gibi maksatlarla da yapıldığı tespit edilmiştir. Özellikle 1980’li yıllarda yeni bir umut olarak yeşeren ve birçok ülkede uygulama imkanı bulan neoliberal politikalar, bağımsızlıklarını yeni elde eden Afrika ülkeleri tarafından da benimsenmiş ve bu durum arazi edinimi sürecinin kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesinde çekici bir unsur olmuştur. Neoliberal politikaların oluşturduğu ortamla birlikte, tarımsal yatırımlardan beklenen yüksek getiri, dünyada herhangi bir tarımsal faaliyete konu edilmeyen arazilerin çoğunluğuna sahip olan Afrika Kıtası’nı, büyük ölçekli arazi edinimi olgusunun başlıca uygulama alanı haline getirmiştir. Dünyada büyük ölçekli tarımsal nitelikli arazilerin yaklaşık 52,99 milyon hektarlık kısmı Afrika Kıtası’ndan edinilmiş olup, Afrika Kıtası’nı sırasıyla, Latin Amerika (32,79 milyon hektar), Doğu Avrupa (21,45 milyon hektar), Asya (16,13 milyon hektar) ve Okyanusya (3,93 milyon hektar) takip etmektedir.

Afrika’yı arazi ediniminin aktörlerine ev sahibi haline getiren unsur; sadece tarıma elverişli ve kullanılmayan arazilerin bu kıtada bulunması değil, aynı zamanda Afrika’da henüz tam anlamıyla oturmayan devlet sistemindeki kimi aksaklıkların fırsat olarak görülmesidir. Gelişmiş arazi piyasasının olmaması nedeniyle arazilerin çok düşük fiyatlardan edinimi, geleneksel arazi haklarının herhangi bir güvenceye alınmaması, kimi ülkelerde arazilerin tamamının mülkiyetinin devlete ait olması, hak arama sistemlerinin gelişmemiş olması ve çevre duyarlılığının yeterli olmaması gibi durumlar yatırımcılarca bu kıtanın tercih edilmesine neden olmaktadır. Kimi yatırımcılar,

sözleşme görüşmelerinde şeffaflık, kontrol ve denge eksikliğinin yaratacağı yolsuzluk durumunu bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca bazı durumlarda, yetki çatışması yaşayan kurumların varlığı da söz konusudur. Cotula (2011) tarafından yapılan bir çalışma, arazi üzerindeki hakların korunmasının çok zayıf olduğu ülkelerde, yabancıların arazi edinim talebinin daha yoğun olduğunu ortaya koymuştur. Bunu destekler nitelikte, Deininger'den (2011) alınan analitik sonuçlar, arazi yönetimi için zayıf kurumsal düzenlemelere sahip bir ülkenin, yabancı yatırımcılar tarafından yoğun arazi talebine maruz kalma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Afrika'da arazi edinimlerinin daha çok Sahraaltı Afrika'da yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 4.8). Doğal olarak, Afrika'nın en büyük yüzölçümüne sahip ülkesi DKC arazi edinilen ülkeler arasında ilk sırada yer alırken, Mozambik, Sudan, Etiyopya, Güney Sudan, Gabon, Kongo ve Madagaskar öne çıkan diğer ülkelerdir. Yatırımcıların bu ülkelerde yoğunlaşmasının arkasındaki en büyük etken olarak araştırmacılar, uygun yatırım ortamının bulunmasını (devlet otoritelerinin yabancıların arazi edinimlerini teşvik etmeleri, arazi fiyatlarının düşüklüğü ve edinim amaçlarının uygunluğu gibi) ve özellikle sulama imkanlarını ileri sürmüşlerdir.

Dünyadaki arazi edinim sürecinin ana aktörlerine bakıldığında aslında gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ve özellikle kalabalık nüfusu besleyen veya dünya tarımında söz sahibi olan ülkelerin öne çıktığı görülmektedir. Dünya genelindeki yaklaşık 22 milyon hektar arazi edinimi ile Çin, ilk sırada yer alırken, bunu sırasıyla ABD, Birleşik Krallık ve Kanada izlemektedir. Afrika Kıtası özelinde ise durumun biraz değişiklik gösterdiği dikkati çekmektedir. Çin tahmin edildiğinin veya oluşturulmaya çalışılan algının aksine arazi ediniminde Afrika yerine kendine üs olarak komşusu olan Asyalı ülkeleri tercih etmektedir. Afrika'da arazi ediniminin baş aktörleri ABD ve Birleşik Krallık olarak istatistiklere yansımaktadır. ABD ve Birleşik Krallık'ı ise İsviçre, Hindistan, Lihtenştayn ve BAE izlemektedir.

Küresel arazi edinimi sürecinde Afrikalı ülkeler, bu sürecin sadece edilgen birer aktörü olmamışlar, aynı zamanda bu süreçte aktif olarak yer almışlardır. Afrika'da en çok arazi edinen Afrikalı ülkeler; Güney Afrika, Mozambik ve Mısır olarak öne çıkmaktadır. Bazı

uluslararası şirketler arazi edinim sürecinde yabancı yatırımcılara duyulan tepkiden korunmak için merkez seçtikleri bir Afrika ülkesinde şirket kurup, sürece bu şirketler üzerinden dahil olmakta ya da yerel şirketlerle ortaklıklar kurmak suretiyle kamufle olmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla Afrika açısından yerel aktörler olarak tanımlanan yatırımcıların arka plandaki kimliklerine bakılması gerekli görülmektedir.

Gerek küresel dinamiklerin ve ekonomik gelişmelerin etkisi, gerekse Afrika Kıtası'nın kendine özgü şartlarının çekiciliğine ilave olarak, uluslararası kuruluşların yaptığı teşvik ve düzenlemeler çerçevesinde gelişen büyük ölçekli arazi edinimlerinin etkileri irdelenmiştir. Pozitif perspektiften konuya yaklaşan araştırmacı ve yazarların dile getirdikleri, edinim sürecinin ev sahibi ülke açısından ortaya çıkması beklenen olumlu etkileri; (i) gıda güvencesinin temini, (ii) teknoloji transferi yoluyla araştırma ve modern teknolojiye erişim, (iii) imalat, paketlenme, dağıtım gibi süreçlerde ortaya çıkacak katma değer, (iv) altyapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, (v) yeni ürün geliştirme, (vi) geliştirilmiş standartlar ile yerel ürünlerin rekabet kapasitesinin artırılarak uluslararası piyasalara erişiminin potansiyel olarak artırılması, (vii) yabancı yatırımcıların deneyimlerinden istifade eden ve yeni pazar fırsatlarına bağlanan çiftçilerin entegrasyonunun sağlanması, (viii) tarımdan elde edilen gelirin artmasıyla birlikte ilave tarım dışı gelir, (ix) doğrudan ve dolaylı istihdam, (x) çorak arazilerin ıslahı, (xi) kırsal alanın yeniden canlanması ve nihayetinde (xii) sivil güvenlik ve politik istikrarın artması olarak sıralanmaktadır. Buna karşın, Afrika Kıtası'nın tarihi arka planıyla birlikte, bu yeni arazi edinimi olgusunun kimi kötü uygulamalarından da yola çıkılarak, arazi edinim sürecinin ortaya çıkaracağı olumsuz gelişmeler; (i) mülksüzleştirme ve hak ihlalleri, (ii) Afrika ülkeleri perspektifinden gıda güvencesizliği, (iii) yüksek mekanize üretim teknolojileri nedeniyle istihdamda daralma, (iv) ithal girdilere bağımlılık, (v) çevre sorunlarının artması, (vi) tarımsal arazilerin niteliklerinin bozulması, (vii) ormanların tahribatı ve (viii) su kaynaklarının tükenmesi olarak belirtilebilir.

Afrika'da büyük ölçekli arazi edinim süreci; aktörleri, amaçları, etkileri ve sonuçlarına yönelik, araştırmacılar ve yazarlar tarafından ortaya konulan tartışmalar çerçevesinde, büyük ölçekli arazi ediniminin olumlu ve olumsuz etkilerinin birlikte değerlendirilip kazan-kazan perspektifinden ele alınması gereken bir olgu olduğu

değerlendirilmektedir. Özellikle; iklim değişikliği, küreselleşme, nüfus artışı ve diyet değişikliği dünya gıda ve tarım sistemlerindeki hassasiyeti arttırmış ve son olarak Covid19 pandemisi bu sürecin daha da ivmelenmesine neden olmuştur. Tüketim odaklı ekonomiler nedeniyle artan kıtlık, iklim değişikliği sebebiyle ortaya çıkan kuraklık ve sel felaketleri, yetersiz beslenme, yoksunluk ve yoksulluk ile gelişmiş ülkelerde tarım arazilerinin daralması gibi durumlara karşın, marjinal nitelikteki arazilerin tarımsal faaliyetlerde kullanılmasını temin edecek büyük ölçekli arazi edinimi bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır.

Konu Afrika özeline geldiğinde daha da kritik bir nitelik kazanmaktadır. Özellikle, açlık ve yoksulluğun hüküm sürdüğü Kıta'da, BM'nin, ekonomik ve sosyoekonomik kıstaslar açısından diğer ülkelere nazaran geri kalmışlığı ifade eden “en az gelişmiş ülkeler - EAGÜ” kategorisinde yer alan 49 ülkenin 30 tanesi bulunmaktadır. Bu açıdan büyük ölçekli arazi edinimi süreci, doğru bir şekilde yönetilir, taraflar belirlenmiş kıstaslara uymada gereken hassasiyeti gösterir ve nihayetinde uluslararası kuruluşlar tarafından gerekli düzenlemeler yapılır ve süreç sıkı bir takibe alınırsa, bu olgu Afrika Kıtası için çok önemli fırsatlar sunmaya aday görülmektedir.

Gıda güvencesi riskinin her geçen gün daha da arttığı, açlık seviyesinin yaklaşık 1 milyar kişiye ulaştığı, tarımsal üretimde verim düşüklüğü ve artan girdi maliyetleri nedeniyle ekonomik ve hatta fiziksel olarak gıdanın ulaşılabilirliğinin zorlaştığı gerçeğinden hareketle, mevcut arazi kaynaklarının yönetim ve idaresinin yeniden gözden geçirilmesinde zorunluluk bulunmaktadır. 2008 yılında düzenlenen Dünya Gıda Güvenliği Konferansı kapsamında dünya liderleri bir araya gelerek, gıda krizlerinin çözüm yolları üzerinde durmuşlar ve sonuç deklarasyonunda; tarımsal üretimi ve tarım sektörüne yapılan yatırımları arttırmak ve sosyal güvenlik kanallarını güçlendirerek yoksul kesimin gıdaya ulaşımını sağlamak gibi konulara odaklanılması gerektiği vurgulanmıştır.

Büyük ölçekli arazi edinimi, BM tarafından; yoksulluğu gidermek, Dünyayı muhafaza etmek ve adaletsizlikle mücadele etmek hedefiyle 2030 yılında tamamlanması planlanan bir yol haritası olarak kabul edilen “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları” açısından da

önem arz etmektedir: BM tarafından 17 adet olarak belirlenen ve (i) yoksulluğa son, (ii) açlığa son, (iii) sağlıklı bireyler, (iv) nitelikli eğitim, (v) toplumsal cinsiyet eşitliği, (vi) temiz su ve sıhhi koşullar, (vii) erişilebilir ve temiz enerji, (viii) insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, (ix) sanayi, yenilikçilik ve altyapı, (x) eşitsizliklerin azaltılması, (xi) sürdürülebilir şehir ve yaşam alanları, (xii) sorumlu tüketim ve üretim, (xiii) iklim eylemi, (xiv) sudaki yaşam, (xv) karasal yaşam, (xvi) barış, adalet ve güçlü kurumlar, (xvii) hedefler için ortaklıklar olarak ifade edilen amaçlar ile araştırmada elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, doğru bir şekilde yönetilecek büyük ölçekli arazi ediniminin söz konusu amaçların çoğunun gerçekleşmesine doğrudan katkısının olacağı düşünülmektedir.

Yapılan değerlendirme sonuçlarına göre büyük ölçekli arazi ediniminin, sürecin bütün tarafları açısından kabul edilebilir bir şekilde yürütülmesini teminen, birtakım hususlarda düzenlemelerin yapılmasına ve taraflarca bu düzenlemelere hassasiyetle riayet edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Sürecin dolaylı veya doğrudan tarafı olan; uluslararası kuruluşlar, yatırımcı devlet veya şirketler ile ev sahibi devletler açısından yapılması gereken düzenlemeler ve alınması gereken tedbirlere yönelik geliştirilen öneriler aşağıda sıralanmış ve akabinde Türkiye'ye yönelik geliştirilen modele yer verilmiştir.

Sürecin, gerek tarafların gerekse uluslararası toplumun faydasına olacak şekilde yönetimi açısından uluslararası kurumlara önemli görevler düşmektedir. Uluslararası kuruluşların süreç içerisinde aktif rol almasına yönelik iki farklı düşünce bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, uluslararası kuruluşların arazi ediniminin önündeki engellerin kaldırılması ve sürecin teşvik edilmesinde aktif rol alması gerektiğini iddia ederken, ikinci düşünce ise, arazi edinimi sürecinin ev sahibi ülkeler ve yerel halklar açısından ortaya çıkaracağı olumsuz durumu gidermeyi hedefleyen bir perspektiften uluslararası kuruluşların aksiyon alması gerektiğini ileri sürmektedir.

Uluslararası kuruluşlar (IMF, DB, OECD ve DTÖ gibi), sağladıkları mali destekler ve verdikleri güvenceler sayesinde, büyük ölçekli arazi edinimi olgusunun küresel bir fenomen olarak yeniden ortaya çıkmasında önemli roller üstlenerek birinci düşünciyi

desteklemişlerdir. Buna karşın, büyük ölçekli arazi edinimi sürecinde ortaya çıkan kimi olumsuz uygulamaları bertaraf etmek üzere, DB, FAO ve IFAD tarafından arazi yatırımcıları için rehber olacak ve ortaya çıkması muhtemel ihtilaf ve sorunları bertaraf edecek ilkelere havi bir kılavuz hazırlanmıştır. Kılavuzun hazırlanmasındaki amaçlar; gıda güvencesinin temini, yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir kaynak kullanımı ve çevrenin korunması olarak belirtilmiş ve sürece hâkim olması istenen yedi ilke sıralanmıştır. Bunlar; (i) gıda güvencesinin sağlanması, (ii) şeffaflığın sağlanması, (iii) iyi yönetim ve uygun bir ortamın oluşturulması, (iv) danışma ve katılım, (v) sorumlu tarımsal işletmeler ve yatırımlar, (vi) sosyal sürdürülebilirlik, (vii) çevresel sürdürülebilirlik olarak tespit edilmiştir. Ancak gerek teşvik mekanizmasında görev alan kuruluşlar, gerekse hak ihlalleri ve diğer olumsuzlukları bertaraf etmek için yapılan çabalar yeterli nitelik ve nicelikte görülmemektedir. Bu nedenle uluslararası kuruluşların tarafların beklentisine hizmet edecek nitelikte sürece dahil olmalarının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Uluslararası kuruluşlar tarafından (burada Afrika Birliği öne çıkan aktör olmalıdır), özellikle arazi kullanım planlaması, teknik ve hukuki altyapı açısından yoksun olan Afrika Kıtası için, her devletin kendisine rehber olarak alabileceği nitelikte kalkınmaya yönelik büyük ölçekli arazi edinimi için bir çerçeve ve kılavuz ilkeler oluşturulmalıdır. Bu çerçevede özellikle yatırıma konu arazi kadastrasının öncelikli olarak ele alınması gereken konulardan olduğu belirtilmeli, böylelikle arazi üzerindeki teknik ve hukuki çalışmalar ile hakların tespit ve tescilinin yapılması temin edilmelidir. Afrika Birliği, bölgesel komisyonlar ile işbirliği içerisinde, Afrika için sonuçlara dayalı rehberler hazırlama sürecine öncülük etmelidir. Bu rehberler, Afrika için büyük ölçekli arazi yatırımlarının faydalarının nasıl en üst düzeye çıkarılacağı, tehdit ve risklerin nasıl azaltılacağını içermelidir. Özellikle yönergeler, Afrika'da yabancıların arazi edinimini, yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmada ve insani gelişmeyi hızlandırmada yapısal ve sosyoekonomik dönüşümün nasıl teşvik edilebileceğine odaklanmalıdır (Oduola 2014).

Hazırlanacak çerçeveye göre, yatırım yapılacak arazilerin belirlenmesi ve buna göre yatırımcı devlet veya şirketlerle sözleşmelerin akdedilmesi ve mevcut sözleşmelerin de gözden geçirilmek suretiyle, bu sözleşmelerde var olan sorunların giderilmesi yerinde olacaktır. Araziler üzerinde mevcut mülkiyet rejiminde veya geleneksel olarak var olan

hakların mutlaka gözetilmesi gerekmektedir. Ayrıca tesis edilecek mekanizmalar aracılığıyla herhangi bir şekilde hak ihlaline uğrayan kişilerin taleplerinin değerlendirilmesi, özellikle büyük ölçekli arazi edinimi sözleşmelerinde ortaya çıkan sosyal problemlerin en aza indirgenmesi amaçlanmalıdır.

Uluslararası kuruluşlara düşen bir diğer görev ise, kapasite geliştirme ve diğer eğitim faaliyetleri ile Afrika'da bu konuya hakim yönetici ve teknik personelin yetiştirilmesinin sağlanmasıdır. Özellikle ilgili alanlarda (ziraat, veteriner, finans, gayrimenkul geliştirme ve yönetimi, arazi yönetimi, harita mühendisliği, işletme ve hukuk gibi) lisans ve lisansüstü düzeylerde eğitimlerin yapılması önemlidir (Türkiye, Türkiye Bursları aracılığıyla bu sürecin önemli bir paydaşı olabilir). Oluşturulacak bu insan kaynağı kapasitesi, süreç içerisinde ortaya çıkacak sorunların bertaraf edilmesi açısından önemli bir fonksiyon icra edebilecektir (Onoja ve Achike 2015). Uluslararası idari ve finansal aktörlerin, yatırımcı şirketin arazi üzerindeki faaliyetlerinin anlaşmalara uygun şekilde gerçekleşmesi noktasında da inisiyatif alması, bir nevi garantörlük ve denetim mekanizması gibi çalışması yerel aktörlerin anlaşmalarda korunan haklarını garanti altına alacak, yatırımcı şirketi de zorlamak suretiyle yatırımın başarıya ulaşmasına olanak tanıyacaktır. Uluslararası toplumun üzerinde en çok durduğu konuların başında gelen çevre sorunları açısından da büyük ölçekli arazi edinimleri önem taşımaktadır. Bu nedenle özellikle doğal kaynakların ve çevrenin korunmasına yönelik olarak süreç uluslararası kurumlar tarafından sıkı şekilde takip edilmelidir.

Ev sahibi ülke açısından ele alınması gereken konuların başında ise uluslararası kuruluşlarca belirlenen çerçeve metinlere uygun arazi kullanım politikalarının belirlenmesi ve buna paralel olarak yatırım stratejisinin oluşturulmasıdır. Bu durum, Afrika'da büyük ölçekli tarım arazilerinin edinimi sürecinin, ev sahibi ülke, yatırımcı ülke, uluslararası toplum açısından başarısızlıkla sonuçlanması ya da beklenen verimin yeterli düzeyde sağlanamaması hususları tartışılırken üzerinde ısrarla durulan konuların başında gelmektedir. Bu nedenle arazi edinimlerinde ortaya konulan farklı uygulamalar nedeniyle beklenmeyen neticeler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ev sahibi ülke tarafından ulusal ve yerel beklentileri net ve kapsamlı bir şekilde ortaya koyan, arazi

kullanım planlaması, gıda güvencesi, istihdam seçenekleri, kırsal kalkınma, yoksulluğun azaltılması, çevresel sürdürülebilirlik ve yerel halkın beklentilerini ele alan düzenlemelerin öncelikle yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Ev sahibi ülke, özellikle yoksullukla mücadele ve kalkınma açısından beklediği faydayı sağlayabilmek için, risklerin en aza indirilmesi için uygun yasal ve politika çerçevelerini oluşturmalıdır. Arazi edinenlerin hedefleri ile ev sahibi ülkenin beklenti ve ihtiyaçları, rasyonel bir yaklaşımla bağdaştırılmalıdır. Yatırım öncelikleri, kapsamlı ve tutarlı bir yatırım stratejisi ile belirlenmeli, sermayenin fırsatlara ve ihtiyaçlarla eşleştirilmesini teşvik etmek için en etkili mekanizmaları belirlemeye yönelik çabalar ortaya konulmalıdır. Yatırımın finansal şart ve koşullarının yanı sıra, ev sahibi ülkelerin diğerleriyle birlikte işgücü, sosyal ve çevresel standartlar, mülkiyet hakları ve paydaş katılımı, gıda güvenliği stratejileri ile tutarlılık, ihracat ile yerel tüketim arasında üretilen gıdaların dağıtımı ve girdilerin yerel olarak tedarik edilmesi gibi hususlara özel olarak dikkat edilmelidir (Anonymous 2011ç).

Afrika'da büyük ölçekli arazi edinimi olgusunun özellikle yerel devletler için gıda güvencesi ve yoksulluğun azaltılması açısından bir risk olma durumunu bir fırsata çevirmek mümkündür. Bunun temini için özellikle yereldeki küçük üreticilerin; dünya piyasalarındaki yeni fırsatlardan istifade etmelerini temin edecek şekilde desteklenmeleri, kullanımlarındaki arazi üzerindeki haklarının güçlendirilmesi ve güvence altına alınması ile bu haklarını korumak ve rekabet baskıları karşısında çıkarlarını artırmak için yetkilendirilmeleri yararlı olacaktır. Ayrıca hükümetlerin, yatırımcı şirketlerle yapacağı anlaşmalarda, bu işletmelerin haklarını korumak noktasında gerekli gayret ve özeni göstermesi de gerekmektedir. Bu noktada yatırımcı şirketlerin ve işbirliği veya ortaklık yaptığı diğer şirketlerin de yerel halkların haklarına saygı ve faaliyetlerinde gerekli özeni gösterme hususunda duyarlı olmaları başarı için ön koşul olarak öne çıkmaktadır (Anonymous 2011f).

Akdedilen sözleşmeler kapsamında, yatırımcı tarafından inşa edilmesi beklenen altyapı yatırımlarının mutlaka ev sahibi devlet gözetiminde yapılması yerinde olacaktır. Böylelikle sadece anlaşmaya konu arazinin değil, bölgenin kalkınması için gerekli olan

altyapı yatırımlarının, zamanında ve istenilen şekilde bitirilmesi, diğer yararlanıcıların haklarını koruyan bir perspektiften değerlendirilerek yapılması sağlanabilecektir.

Gerek uluslararası kuruluşlar gerekse ev sahibi devlet, edinim şekline göre çerçeve sözleşmeler hazırlamalı ve bu sözleşmelerde; yüklenici tarafından uyulması gereken kurallar açık bir şekilde belirtilmelidir. Bu açıdan; araziye dair teknik ve alt yapı çalışmalarının neler olduğu ve başlama ve bitiş zamanı ile nitelikleri, kapasite geliştirme ve eğitim çalışmaları, üretime ve tam kapasiteye geçiş zamanı, yerel istihdam, yerel tüketim, edinim bedeli ve süresi ile süre sonunda arazinin ve yatırımın ne şekilde iade edileceği, denetim ve kontrol süre ve yöntemleri gibi hususlara mutlaka yer verilmeli ve belirlenmiş şartlara riayet edilmemesinin müeyyideleri açıkça belirtilmelidir.

Yatırımcılar açısından dikkat edilmesi gereken konuların başında ise, Afrika gibi geleneksel toplumların yaşadığı ve araziye ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi açıdan birçok anlam yüklendiği yerlerde, yerel koşulları anlamada ve bunlara saygı duymada maksimum gayreti göstermeleri gelmektedir. Ekili olmayan herhangi bir arazinin, yerel toplumlar için başkaca açılardan önemli olacağı, kültürel açıdan bölgeye bir kutsiyet atfedilebileceği gibi, özellikle yoksul halk açısından geçim kaynağı olarak kullanılabileceği, büyük ölçekli arazi edinimlerinin etkisinin sadece arazinin bulunduğu alanla sınırlı olmayıp, yakın bölge ve diğer geçim kaynaklarına kadar uzanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Genellikle büyük ölçekli yatırım anlaşmaları merkezi devlet ve yatırımcı arasında akdedilmekte ve yatırımcı bu süreci daha çok hükümet yetkilileri ile sürdürmektedir. Oysa yatırım yapıldığı alandaki yerel halk ve toplumlarla yakın ilişki içerisinde olmak ve yatırımın başarısını hükümetten ziyade yerel halkın çıkarlarına bağlamak, yatırımın sürekliliği ve sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Böylelikle, iktidarların meşru ve/veya daha ziyade gayrimeşru yollarla değiştiği bu kıtada, yerel halkın yatırıma sahip çıkmasının benimsenmesi önemli bir avantaj sağlayacaktır. Nitekim gelişmiş veya gelişmekte olan birçok ülkede, büyük ölçekli her türlü yatırım için, yerel halkın görüş ve hatta onayının alınması, yatırıma başlanılmasından önce hazırlanması gereken

çevresel etki değerlendirme, sosyal ve ekonomik etki değerlendirme raporlarının önemli ve vazgeçilmez bir parçası olmalıdır.

Yatırımcılar açısından önemli olan bir diğer husus ise, yüzlerce yıldan buyana bölgede ikamet eden ve araziye ekip biçen insanların bilgi ve tecrübelerinden, modern tekniklerle birleştirilerek faydalanmak kazan-kazan perspektifinden doğru bir yaklaşım olacaktır. Ek olarak arazi yatırımları çerçevesinde ortaya çıkan en önemli sorun olarak değerlendirilen hak ihlallerinin bertaraf edilmesi açısından da bu yerel işbirlikleri çok önemli bir yer tutmaktadır. Buradaki hak ihlalleri, yerel halkın sürece nasıl dahil edildiği veya edilmediğinden kaynaklanmaktadır. Geleneksel hakların muhafazası ve/veya bir ücret ya da tazminata konu edilmesi, istihdam şartları ve koşulları insan hakları perspektifinden değerlendirilmeli ve kaynaklara (arazi, su, orman) erişimin engellenmemesine özen gösterilmesi sağlanmalıdır. Tarafların insan hakları yükümlülüğünü yerine getirmelerini temin etmek; mevcut kırılgan durumdaki arazi ve diğer kaynaklara erişimini ve yerel halkın arazi erişiminden yararlanma haklarını korumayı sağlayacaktır (Borras vd. 2017).

Ev sahibi ve yatırımcıları hatta uluslararası aktörleri ortak ilgilendiren bir diğer öneri ise, arazi edinim anlaşmalarının her aşamasında şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin sağlanmasıdır. Özellikle arazinin bulunduğu bölge halkının yatırım hakkında yeterince bilgilendirilmesi, yatırımcı tarafından iyi etüt edilmiş bir sosyal, ekonomik ve çevresel etki raporunun hazırlanıp sunulması, birçok sorunun önlenmesine olanak verecektir. Ayrıca yapılmak istenilen yatırım ve yatırımın yapılacağı bölge; ilgili üretici birlikleri, STK ve kamu otoritelerince tartışılmalıdır (Cotula 2011). Arazi ediniminin süresi dikkate alındığında, uzun süreli edinimler bölgeyi etkileyecek bir karar olma niteliği taşıdığından hızlı karar almak yerine, doğru karar almanın stratejik olarak benimsenmesi yararlı olacaktır. Ayrıca ileride ortaya çıkabilecek ihtilafları çözecek adil ve sağlam bir mekanizmanın tesisi de önemlidir. Bu mekanizma ülke, kıta ve uluslararası ölçekte örgütlenmeli ve sadece Afrika için değil, küresel ölçekte yaşanan mağduriyetleri azaltabilecek biçimde tasarlanmalıdır (Anonymous 2011f).

Sürecin bütün aktörleri tarafından dikkate alınması gereken bir diğer öneri ise, büyük ölçekli arazi edinimine konu yerlerin genellikle herhangi bir tarımsal faaliyete konu edilmemiş olmasıdır. Bu durum ise akla spekülâtif maksatlı arazi edinimlerini getirmektedir. Gıda güvencesi, açlık ve yoksulluk sorunlarının giderek arttığı günümüzde, arazileri ileride ortaya çıkabilecek fırsatlardan istifade etmek için elde tutmak kabul edilebilirlik ve rasyonellikten uzak bir yaklaşımdır. Bu nedenle her hâlükârda ister kiralama, ister satın alma veya herhangi bir yolla edinilmiş olan arazinin belirli bir süre içerisinde üretime konu edilmemesi durumunda yatırımcıdan geri alınmasına yönelik düzenleme ve uygulamaların yapılması yararlı olacaktır.

Büyük ölçekli araziler üzerinde yabancıların yatırım yapmasının, küçük çiftçileri ve aile işletmelerini uluslararası rekabete maruz bırakmak suretiyle yok edeceği de ileri sürülen iddialardan biridir. Ancak gerekli önlemlerin alınması şartıyla, kırsal kesimdeki yoksulluğu azaltmada olumlu etkileri olan küçük tarım işletmelerinin ve aile çiftliklerinin, küresel pazarlarda oldukça dinamik ve rekabetçi olabileceğini, üretkenliği ve geçim kaynaklarını artırmak için dış yatırımın gerekli olduğu yerlerde, bu tarz işletmelerle çalışarak verimlilik artışlarının ve ticari karlılığın sağlanabileceği de ortaya konulmuştur (Vermeulen vd. 2009). Bu nedenle süreç içerisinde bu konunun hassasiyetle ele alınması ve gerekli düzenlemelerin yapılması ve anlaşmaların buna göre akdedilmesi gerekmektedir. Burada özellikle sözleşmeli tarım akla gelen önemli bir seçenek olup bu yolla küçük aile işletmeleri sürekliliğini koruyacak, Afrika Kıtası'nda dezavantajlı durumda olan kadın çiftçiler için de önemli bir korunma sağlanmış olacaktır. Ancak sözleşmeli tarım, özellikle büyük ölçekli arazi edinimlerinden beklenen önemli bir husus olan marjinal arazilerin tarıma elverişli hale getirilmesi noktasında beklentiyi karşılamamaktadır. Bu nedenle sözleşmeli tarımın, doğrudan arazi edinen şirketin marjinal arazilerde tarım yapmasıyla birlikte değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Arazi edinim sürecinin her iki tarafının da devlet kurumları olduğu anlaşmalarda, Türkiye'nin Sudan'da yaptığı kiralamada uygulanan yöntemin benimsenmesinin, birçok sorunun bertaraf edilmesinde ve sürecin etkin bir şekilde yönetilmesinde uygun olacağı değerlendirilmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi, Türkiye'nin Sudan'daki arazi

kiralamasında her iki devlet bu işe özel ortak bir şirket kurmuş ve anlaşmada; yerel istihdamdan eğitime, arazinin alt kiracılık hakkının tesisinden, araştırma laboratuvarlarının kurulmasına kadar birçok hususa yer verilmiştir.

Türkiye açısından büyük ölçekli arazi edinimi olgusu değerlendirildiğinde, Sudan’da akdedilen anlaşma ile Rusya’da akdedilen anlaşma haricinde ciddi bir girişimin olmadığı görülmektedir. Çalışmada, arazi ediniminin aktörleri kısmında da ifade edildiği üzere; küresel ısınma, iklim değişikliği, artan nüfus gibi küresel ölçekte yaşanan gelişmelerle birlikte, Türkiye’de tarımsal arazilerde azalmanın devam etmesi, tarımda dışa bağımlılığın artması, tarımsal ürünlerde ihracatın ithalatı karşılama oranının giderek düşmesi, gıda güvencesi açısından 113 ülke arasında 41’inci sırada yer alması ile 83 milyonluk nüfusu dikkate alındığında, küresel tarım pazarında önemli bir aktör olmak isteyen Türkiye’nin, büyük ölçekli arazi edinim sürecinde aktif rol oynaması gerektiği düşünülmektedir.

Türkiye tarafından bu sürecin doğru, yerinde ve aktif bir şekilde yönetilebilmesi için yapılması gereken bir dizi yasal ve idari düzenleme mevcuttur. Bu açıdan öncelikle, gıda ve tarım konusu çok boyutlu bir şekilde ele alınarak ulusal ve uluslararası perspektiften politikalar belirlenmeli, öncelik ve stratejiler ortaya konulmalıdır. Nitekim 18.04.2008 tarihli ve 5488 sayılı Tarım Kanununun, “Tarım politikalarının ilkeleri” başlıklı beşinci maddesi ile “Tarım politikalarının öncelikleri” başlıklı altıncı maddesinde yer alan hükümler birlikte değerlendirildiğinde, uluslararası gıda ve tarım yatırımlarının ayrıcalıklı olarak ele alınmasının ve bu amaca matuf kurumsal bir yapı oluşturulmasının yerinde ve gerekli olduğu kanaati hasıl olmaktadır.

Türkiye’nin tarım ve gıda politikalarının ve stratejilerinin belirlenmesine uluslararası perspektiften katkı sunacak ve bu suretle belirlenmiş politika ve hedeflere yönelik uluslararası stratejileri belirleyecek, buna göre plan ve projeler geliştirecek, esnek ve hızlı karar alabilen özel bütçeli “Türkiye Uluslararası Gıda ve Tarım Yatırımları Ajansının- TUGTA” kurulması yerinde olacaktır. Ayrıca konunun çok yönlülüğüne binaen Başkanlığını TUGTA’nın yürüttüğü; Tarım ve Orman Bakanlığının ilgili kuruluşları, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ticaret Bakanlığı, Çevre ve

Şehircilik Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi), Üniversite ve STK temsilcileri ile kurul tarafından uygun görülen diğer kurum ve kuruluşlardan oluşan ve kararları öncelikle ajans olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşları bağlayıcı nitelikte “Türkiye Uluslararası Gıda ve Tarım Yatırımları Kurulunun” oluşturulması önem arz etmektedir. Kurul, Türkiye’nin uluslararası tarım ve gıda yatırımlarına yönelik stratejilerin ve önceliklerin belirlenmesine, bu konudaki teşvik ve uygulama esaslarının tespitine yönelik kararları almak ve uygulama sonuçlarını denetlemekle görevli olmalıdır. Kurulun sekretarya işleri Ajans tarafından yerine getirilmelidir.

Ajans, uluslararası tarım ve gıda yatırımlarına yönelik uluslararası ve ulusal gerekli araştırma çalışmalarını ilgili kurum ve kuruluşlar ile STK ve üniversitelerin işbirliğinde yapması gerekli görülmektedir. . Buna göre hangi ülkede, ne tür yatırım yapılması gerektiğine, yatırımın kim tarafından yapılması gerektiğine, hangi usulün kullanılacağına, sözleşmelerde yer alması gereken hükümlere (istihdam, eğitim, yerel tüketim gibi), arazi tespit ve yönetimine, ortaklıklara kadar birçok alanda gerekli teknik araştırma ve incelemeleri yaparak veya yaptırarak yatırımcı kurum ve kuruluşların hizmetine sunmalıdır. Ajansın genel iş akışının, ulusal ve uluslararası bütün taraflarla işbirliği içerisinde olmak kayıt ve şartıyla, aşağıdaki gibi olması beklenilmektedir:

- i. Ulusal ve uluslararası her türlü araştırma çalışmalarını yapmak suretiyle ihtiyaç ve fırsatlar belirlenmeli ve buradan yola çıkarak, hangi ülke ve bölgelerde ne üretileceğine veya ne tür gıda ve tarım yatırımı yapılması gerektiğine karar verilmeli,
- ii. Üretim ve yatırımın yapılacağı ülke ve bölge seçimini müteakiben bir yandan ticari ve diplomatik süreç yönetilmeli, diğer yandan ise uygun arazi temini ve arazi üzerindeki hukuki ve teknik araştırmalar yapılmalı,
- iii. Üretim ve/veya yatırımın kamu imkanlarıyla mı, özel sektör marifetiyle mi yapılacağına karar verilmeli ve buna göre teşvik mekanizmaları geliştirilmeli,
- iv. Edinim yönteminin, süre ve bedelin tespitine yönelik araştırmalar yapılmalı,

- v. Akdedilecek sözleşmenin (taraflar karşılıklı kamu, bir taraf kamu diğer taraf özel sektör veya her iki tarafında özel sektör olmasına göre) hazırlanmalı (yerel kullanım şartı, istihdam türü ve yerel istihdam oranları, kapasite geliştirme ve altyapı yatırımları),
- vi. Sözleşme akdedilmeden önce varsa yerel ihtilafların tespitine yönelik saha araştırmaları yapılmalı,
- vii. Akdedilen her sözleşmenin hazırlık, uygulama ve üretim süreçleri ile pazarlama süreçleri yakinen takip edilmeli ve sonuçları raporlanmalı.

Araştırmada da ifade edildiği üzere, söz konusu Ajansın kurulmasını müteakiben yapılacak hedef bölge ve alan çalışmalarında önceliğin Afrika Kıtası olması gerektiği düşünülmektedir. Nitekim paydaşlarla yapılan eğilim araştırmasında da bu yöndeki görüşler ağır basmaktadır (Şekil 4.50). Arazi varlığı, Türkiye ile dostluğa dayalı tarihi geçmişi, Türkiye'nin Kıta'ya yönelik insani ve kalkınma yardımlarının çok önemli boyutlarda olması, ulaşım kolaylığı, birçok ülke ile ortak dini ve kültürel yakınlık gibi hususlar Afrika Kıtası'nı öne çıkarmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin tarım sektöründe sahip olduğu bilgi ve tecrübeler, Afrika kalkınmasının merkezinde yer alan tarımsal kalkınma için vazgeçilmez bir önem arz etmektedir. Buradan yola çıkarak şu ifade edilebilir: Afrika Türkiye'nin büyük ölçekli arazi edinimleri için uygun bir ev sahibi iken, Türkiye'de Afrika için bu konuda doğru bir yatırımcıdır. Bu süreçte özellikle, üretilecek ürünün hedef pazarları belirlenmelidir. Yatırım sonucu elde edilecek ürün hangi pazarlarda değerlendirilecektir; Afrika'da yerel tüketime mi sunulacak, Türkiye iç pazarı için mi üretim yapılacak, yoksa uluslararası diğer pazarlarda mı pazarlanacak. Bu sorulara verilecek cevaplar, yatırım yeri, üretilecek ürün ve buna uygun arazi seçimi ile üretim teknolojilerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Tarihsel köklerinin Roma dönemindeki "Latifundia" uygulamalarına kadar dayandığı belirtilen büyük ölçekli arazi ediniminin 2007-2008 küresel finans ve gıda krizi ile birlikte tekrar ortaya çıkan bu yeni halinin, Covid19 pandemisi sonrasında yeniden şekilleneceği düşünülmektedir. Ülkeler arası ve hatta şehirlerarası insan ve mal ticaretinin durmasına neden olan bu pandemi, gıda güvencesi kavramının, dünya ve ülke düzeyinde değil ama eyalet ve hatta kent gibi daha lokal düzeylerde ele alınmasına ve özellikle sürdürülebilir gıda güvencesi açısından tarımda stok yönetiminin gündeme

gelmesine vesile olacağı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Covid19 pandemisinin, tüketime sunulan gıdalarda olabilecek her türlü fiziksel, kimyasal ve biyolojik zararların giderilmesi için alınan tedbirler bütünü olarak tanımlanan ve hijyen kavramıyla sıkı sıkıya ilişkili olan gıda güvenliği konusunda da toplumları ve devletleri daha bilinçli davranmaya yöneltmesi mümkün görülmektedir.

Büyük ölçekli arazi edinimine yönelik ifade edilen bütün bu tespit ve önerilerden yola çıkılarak; birçok farklı tanımlaması ve sınıflandırması olmakla birlikte özetle; yarar ve zararlarının bütün toplumlara, ülke ve nesillere etki ettiği, fakirlikle mücadele ve kalkınma açısından gerekli olduğu düşünülen ve karbon tutumu, biyolojik çeşitlilik, çevre gibi birçok başlığı barındıran küresel kamusal mallar açısından da tarımsal arazilerin önemli bir yer tuttuğu ifade edilebilir (Yılmaz ve Yaraşır 2011). Önümüzdeki dönemde insan hayatı için ne derecede önemli olduğu ve dolayısıyla ulusal egemenlik hakları çerçevesinde keyfi uygulamalarla amaç dışı kullanım veya hatalı kullanım konusunun uluslararası düzenlemeler çerçevesinde değerlendirileceği hususu da göz önünde bulundurulduğunda, Afrika'daki veya diğer kıta ve ülkelerdeki büyük ölçekli tarım arazilerinin el değiştirilmesi ve kullanımı konuları, üzerinde titizlikle durulması ve takip edilmesi gereken ulusal ve uluslararası konuların başında gelmelidir.

KAYNAKLAR

- Acar, M. 2006. Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği Işığında Türk Tarımının Geleceği. Orion Yayınevi, 278 s., Ankara.
- Acemoglu, D. and Robinson, J. 2010. Why is Africa Poor? Economic History of Developing Regions, (25); 21-50.
- Acun, F. 2002. Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. Web Sitesi: http://yunus.hacettepe.edu.tr/~facun/Klasik_donemde_timar_sistemi.pdf. Erişim Tarihi: 10.04.2020.
- Adebayo, A. 2011. The Curse of Berlin: Africa After the Cold War. The Journal of Modern African Studies, 49(3); 499-500.
- Aha, B. and Ayitey, J. Z. 2017. Biofuels and the Hazards of Land Grabbing: Tenure (in) security and Indigenous Farmers' Investment Decision in Ghana. Land Use Policy, (60); 48-59.
- Akbay, C., Bilgiç, A. Ve Miran, B. 2008. Türkiye’de Önemli Gıda Ürünlerinin Talep Esnekliği. Tarım Ekonomisi Dergisi, 14(2); 55-65.
- Akdağ, M. 1945. Tımar Rejiminin Bozuluşu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 3(4); 419-431.
- Akgün, B. 2009. Gıda Güvenliği ya da Malthus’un Geri Dönüşü. Stratejik Düşünce Enstitüsü Web Sitesi: <http://sde.org.tr/tr/authordetail/gida-guvenligi-yada-malthusun-geri-donusu/38> Erişim Tarihi: 18/08/2017.
- Akkuş, B. 2016. Kara Kıta’nın “Yeniden Keşfi”: Ulusal Çıkar ve Gıda Güvenliği Perspektifinden Küresel Güçlerin Afrika’daki Gıda Politikaları. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2); 69-84.
- Aktan, C. C. 1995. Klasik Liberalizm, Neo Liberalizm ve Libertarianizm. Amme İdaresi Dergisi, 28(1), 3-32.
- Aktan, C. C. 1988. Tımar Sistemi ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Uygulaması. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (52); 69-78.
- Aktoprak, E. 2004. Immanuel Wallerstein: Sosyal Bilimlere Yeniden Bakmak. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 1(4); 23-58.
- Akyol, S. 2017. Neoliberalizm ve Mali Disiplin: Küresel Kriz Sonrası İçin Bir Deneme. Finas Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 54(630), 41-54.

- Alison, G. Sylvain, A. Rolf, K. Sofia M. 2010. The role of the EU in Land Grabbing in Africa-CSO Monitoring 2009-2010 “Advancing African Agriculture” (AAA): The Impact of Europe’s Policies and Practices on African Agriculture and Food Security. Web Sitesi: <https://www.future-agricultures.org/news/the-role-of-the-eu-in-land-grabbing-in-africa-cso-monitoring-2009-2010-advancing-african/> Erişim Tarihi: 30.08.2020
- Allan, T., Keulertz, M., Sojamo, S. and Warner J. 2013. Handbook of Land and Water Grabs in Africa. Routledge, 1220 p., United Kingdom.
- Allan, W. 1960. Changing Patterns of African Land Use. Journal of the Royal Society of Arts, (108); 612-629.
- Alpay, Y. 2009. Çin Afrika’da Ne Yapıyor. Stratejik Araştırmalar Dergisi, (14); 3-18.
- Amanor, K. S. 1999. Global Restructuring and Land Rights in Ghana. Nordiska Afrika Institute, 148 p., Uppsala.
- Amanor, K. S. 2012. Land Governance in Africa: How Historical Context Has Shaped Key Contemporary Issues Relating to Policy on Land. International Land Coalition, 65 p., Rome.
- Amin, S. 1977. Imperialism and Unequal Development. Montly Rewiev Press, 267 p., New York.
- Andaç, A. ve Ateşoğlu İ. 2015. Türkiye’nin İhracatında Yeni Hedef Pazar Önerisi; Afrika Pazarı. Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, 6(13); 102-113.
- Anonim. 1976. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynakları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT yayını, 246 s., Ankara.
- Anonim. 1977. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Genel Tarım Sorunları. DPT yayını, 42 s., Ankara.
- Anonim. 1984a. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Kırsal Kalkınma. DPT yayını, 90 s., Ankara.
- Anonim. 1984b. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Toprak ve Su Kaynakları. DPT yayını, 231 s., Ankara.
- Anonim. 2000a. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT yayını, 73s., Ankara.
- Anonim. 2000b. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT yayını, 61s., Ankara
- Anonim. 2001a. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sanayi Bitkileri Alt Komisyon Raporu. DPT yayını, 426 s., Ankara.

- Anonim. 2001b. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Tahıl ve Baklagil Alt Komisyon Raporu. DPT yayını, 146s., Ankara.
- Anonim. 2001c. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Tohumculuk Alt Komisyon Raporu. DPT yayını, 103 s., Ankara.
- Anonim. 2007a. Dokuzuncu Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT yayını, 91 s., Ankara.
- Anonim. 2007b. Dokuzuncu Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT yayını, 160 s., Ankara.
- Anonim. 2007c. Dokuzuncu Kalkınma Planı Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT yayını, 70 s., Ankara.
- Anonim. 2008. Türkiye’de Tarım ve Gıda: Gelişmeler, Politikalar ve Öneriler. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği Yayını, 167 s., İstanbul.
- Anonim. 2012. Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT yayını, 160 s., Ankara.
- Anonim. 2014a. Afrika Topraklarında Uluslararası Pazarlıklar: Verimli Arazilerin Satışı veya Kiralanması. Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği, Web Sitesi: <https://derinstrateji.files.wordpress.com/2014/08/afrika-topraklarc4b1nda-uluslararasıc4b1-pazarlc4b1klar-verimli-araziler-in-satc4b1c59fc4b1-veya-kiralanmasc4b1.pdf>. Erişim Tarihi: 18/08/2017.
- Anonim. 2014b. Onuncu Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Kalkınma Bakanlığı yayını, 113 s., Ankara.
- Anonim. 2014c. Onuncu Kalkınma Planı Gıda Ürünleri ve Güvenilirliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Kalkınma Bakanlığı yayını, 102 s., Ankara.
- Anonim. 2014ç. Onuncu Kalkınma Planı TarımArazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Raporu. Kalkınma Bakanlığı yayını, 77 s., Ankara.
- Anonim. 2014d. Çin’in Afrikada’ki Aktivitelerinin Tarihçesi. Web Sitesi: <https://accueiler.wordpress.com/2014/08/04/cin-in-afrika-politikalari/> Erişim Tarihi: 04.08.2017.
- Anonim. 2014e. Dünya Ticaret Örgütü, Ticaret Politikası Raporları, 11/07/2014 WT/TPR/S/298, 17/09/2014 WT/TPR/S305, 26/08/2014 WT/TPR/S/303, 12/05/2014 WT/TPR/S/293, 12/12/2014 WT/TPR/S/297, WT/TPR/S/231 14/10/2014). Web Sitesi: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/wtr_e.htm. Erişim Tarihi: 15.05.2019.
- Anonim. 2015a. Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2015. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı yayını, 90 s., Ankara.

- Anonim. 2015b. Türkiye Tarımında Yapısal Değişiklikler ve Reformlar 2003-2015. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yayını, 120 s., Ankara.
- Anonim. 2015c. Tarımsal Araştırma Master Planı (2011-2015). Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yayını, 311 s., Ankara.
- Anonim. 2016a. Tarımsal Araştırma Master Planı (2016-2020). Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yayını, 280 s., Ankara.
- Anonim. 2016b. Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu Sonuç Raporu. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu yayını, 33 s., İstanbul.
- Anonim. 2016c. TOBB Genel Kurul Ekonomik Raporu 2015. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği yayını, 255 s., Ankara.
- Anonim. 2019a. Küresel Isınma BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve KYOTO Protokolü. Web Sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/kuresel-isinin-bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-ve-kyto-protokolu.tr.mfa>. Erişim Tarihi: 17.06.2019.
- Anonim. 2019b. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Göstergeleri. Web Sitesi: <http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/SKA-ve-Gostergeleri-Kapak-Birlestirilmis.pdf> Erişim Tarihi: 21.07.2021.
- Anonim. 2020a Web Sitesi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrika-kitasi-genc-issizler-nedeniyle-yillik-79-milyar-dolar-kaybediyor/1874066> Erişim Tarihi: 11.08.2020.
- Anonim. 2020b. Web Sitesi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001 Erişim Tarihi: 10.09.2020.
- Anonim. 2020c. Web Sitesi: <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-2019-2020-ocak-temmuz-donemi-genel-ticaret-sistemi> Fas %C4%B1llara%20G%C3%B6re%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret Erişim Tarihi: 01.10.2020.
- Anonim. 2022. Web Sitesi: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> Erişim Tarihi: 10.05.2022.
- Anonymous. 1975. Report of World Food Conference 5-16 November 1974, Rome. United Nations, 65 p., New York.
- Anonymous. 1999. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. United Nations, 21 p., New York.
- Anonymous. 2003a. Web sitesi: <http://ebrary.ifpri.org/cdm/ref/collection/p15738coll2/id/95132> Erişim Tarihi: 12.04.2018
- Anonymous. 2003b. Assuring Food Safety and Quantity. The Food and Agriculture Organization of the United Nations, 80 p., Rome.

- Anonymous. 2006. Africa Environment Outlook 2: Our Environment, Our Wealth. United Nations Environment Programme (UNEP), 576 p., New York.
- Anonymous. 2008. World Development Report 2008: Agriculture for Development. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 365 p., Washington.
- Anonymous. 2009a. Web sitesi: <https://eea.europa.eu/policy-documents/2009-28-ec> Erişim Tarihi: 24.04.2019.
- Anonymous. 2009b. World Investment Report. United Nations Conference on Trade and Development, 279 p., New York.
- Anonymous. 2011a. The State of The World's Land and Water Resources for Food and Agriculture. The Food and Agriculture Organization of the United Nations and Earthscan, 308 p., London.
- Anonymous. 2011b. Land Grabbing and the Global Food Crisis. GRAIN Report. Web Pages:<https://www.grain.org/media> Erişim Tarihi: 24.05.2019.
- Anonymous. 2011c. Foreign Direct Investment in Land in West Africa. International Food Policy Research Institute (IFPRI), 12 p., Washington.
- Anonymous. 2011ç. Foreign Land Investments in Developing Countries. Swedish FAO Committee Publication series 7, 101 p., Stockholm.
- Anonymous. 2011d. Germany and Africa: A Strategy Paper by the German Government. Die Bundesregierung, 68 p., Berlin.
- Anonymous. 2011e. Understanding Land Investment Deals in Africa, Mali Country Report. The Oakland Institute, 52 p., California.
- Anonymous. 2011f. Land and Power: The Growing Scandal Surrounding the New Wave of Investments in Land. Oxfam International, 51 p., Nairobi.
- Anonymous. 2011g. How to Feed the World in 2050. The Food and Agriculture Organization of the United Nations, 35 p., Rome.
- Anonymous. 2012a. Adding Fuel to Flame: The Real Impact of EU Biofuels Policy on Developing Countries. Actionaid, 12 p., South Africa.
- Anonymous. 2012b. Our Land, Our Lives. Oxfam International Briefing Note. <http://policy-practice.oxfam.org.uk/publications/our-land-our-lives-time-out-on-the-global-land-rush-246731>. Erişim: 19/08/2017.
- Anonymous. 2012c. The State of Food and Agriculture: Investing in Agriculture for a Better Future. The Food and Agriculture Organization of the United Nations, 182 p., Rome.
- Anonymous. 2013. The Global Land Grab. Transnational Institute, 36 p., Washington.

- Anonymous. 2014. Hungry For Land. GRAIN Report. Web Sitesi: <https://www.grain.org/article/entries/4952-hungry-for-land>. Erişim Tarihi: 14.08.2017.
- Anonymous. 2015a. How International Investment Rules Undermine Agrarian Justice. Web Sitesi: <https://www.tni.org/en/briefing/licensed-grab>. Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- Anonymous. 2015b. Africa Report 2015. Knight Frank LLP, 48 p., London.
- Anonymous. 2015c. German–African Economic Relations. The Afrika-Verein, German-Afrikan Business Assosiation, 29 p., Germany.
- Anonymous. 2015ç. The Land Grabbers of The Nacala Corridor. UNAC and GRAIN Report. Web Sitesi: <https://www.grain.org/article/entries/5137-the-land-grabbers-of-the-nacala-corridor>. Erişim Tarihi: 18/08/2017.
- Anonymous. 2015d. The Africa Competitiveness Report 2015. World Economic Forum, 186 p., Geneva.
- Anonymous. 2016a. The Global Farmland Grab in 2016, How Big, How Bad. <https://www.grain.org/article/entries/5492-the-global-farmland-grab-in-2016-how-big-how-bad>. Erişim:18/08/2017
- Anonymous. 2016b. A Food-Secure 2030. U.S. Government’s Global Hunger and Food Security Initiative, 10 p., New York.
- Anonymous. 2016c. OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025. OECD Publishing, 135 p., Paris.
- Anonymous. 2017a. The Future of Food and Agriculture: Trends and Challenges. The Food and Agriculture Organization of the United Nations, 180 p., Rome.
- Anonymous. 2017b. Global Land Outlook. United Nations Convention to Combat Desertification, 336 p., Bonn.
- Anonymous. 2017c. The State of Food Security and Nutrition in the World. Food and Agriculture Organization of the United Nations, 120 p., Rome.
- Anonymous. 2018a. Global Food Policy Report. International Food Policy Institute (IFPRI), 150 p., Washington.
- Anonymous. 2018b. The State of Food Security and Nutrition in the World. Food and Agriculture Organization of the United Nations, 167 p., Rome.
- Anonymous. 2018c. The Future of Food and Agriculture: Alternative Pathways to 2050. The Food and Agriculture Organization of the United Nations, 64 p., Rome.

- Anonymous. 2018ç. Failed Farmland Deals: A Growing Legacy of Disaster and Pain. GRAIN Report. <https://www.grain.org/article/entries/5958-failed-farmland-deals-a-growing-legacy-of-disaster-and-pain>. Erişim Tarihi: 28/03/2019.
- Anonymous. 2018d. Web Sitesi: <https://www.ryerson.ca/foodsecurity>, Erişim tarihi: 12.04.2018
- Anonymous. 2018e. Web Sitesi: <https://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/pension-marketsinfocus.htm>, Erişim tarihi: 26.06.2019
- Anonymous. 2019a. Web Sitesi: <http://www.investethiopia.gov.et>, Erişim tarihi: 21.06.2019
- Anonymous. 2019b. World Investment Report. United Nations Conference on Trade and Development, 216 p., New York.
- Anonymous. 2019c. Communities in Africa Fight Back Against The Land Grab For Palm Oil. Web Sitesi: <https://www.grain.org/en/article/6324-communities-in-africa-fight-back-against-the-land-grab-for-palm-oil>. Erişim Tarihi: 04.04.2020
- Anonymous. 2019ç. World Energy Outlook 2019. International Energy Agency, 850 p., Paris.
- Anonymous. 2019d. Africa Statistics Flash: Selected Socio-Economic Indicators on Africa. United Nations Economic Commission for Africa, 15 p., Addis Ababa.
- Anonymous. 2020a. Global urban and rural population in 1995, 2010 and 2025. Web Sitesi: <https://www.statista.com/statistics/267838/global-urban-and-rural-population>, Erişim Tarihi: 03.05.2020.
- Anonymous. 2020b. Web Sitesi: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>, Erişim Tarihi: 03.05.2020.
- Anonymous. 2020c. Web Sitesi: <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCSCChosenLang=en>, Erişim Tarihi: 11.05.2020.
- Anonymous. 2020ç. Web Sitesi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_737670.pdf Erişim Tarihi: 11.08.2020
- Anonymous. 2020d. Web Sitesi: https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer47/?lang=en&segment=indicator&id=SDG_0852_SEX_AGE_RT_A Erişim Tarihi: 11.08.2020
- Anonymous. 2020e. How COVID-19 is Changing the World: A Statistical Perspective. Committee for the Coordination of Statistical Activities, 90 p., New York.
- Anonymous. 2020f. Web Sitesi: <https://landmatrix.org/deal/3768/> Erişim Tarihi: 20.08.2020.

- Anonymous. 2020g. Web Sitesi: <https://foodsecurityindex.eiu.com/> Erişim Tarihi: 10.09.2020.
- Anseeuw, W. Alden, L. 2012. Land Rights and the Rush for Land. International Land Coalition, 84 p., Rome.
- Aras, B., Dağcı, K. Ve Selçuk H. 2005. Yeni Yüzyılda Afrika. TASAM yayınları, 352 s., Ankara.
- Arı, F. A. 2006. Türkiye’de Tarımın Ekonomideki Yeri ve Güncel Sorunları. Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. 2(9); 61-81.
- Arıkan, R. 2018. Anket Yöntemi Üzerinde Bir Değerlendirme, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2018, 1: 97-159.
- Arıkan, R., Demiryürek, H., Göksoy, İ. H., Kavas, A., Özcan, A., Demiroğlu, H., Yurdakul, İ. ve Ediz, İ. 2014. Sömürgecilik Tarihi. Anadolu Üniversitesi yayını, 126 s., Eskişehir.
- Armaoğlu, F. 2016. 20’nci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995). Timaş Yayınları, 896 s., Ankara.
- Arnold, D. 1995. Coğrafi Keşifler Tarihi. Alan Yayıncılık, 78 s., İstanbul.
- Arslan, F. 2011. Wallerstein’in Modern Dünya Sistemi Modeli Açısından Modernleşme Kuramı. Yüksek Lisans Tezi. Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Arslan, S. ve Uçar, M. 2017. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. Social Sciences Studies Journal, 3(4); 1-11.
- Askew, K., Faustin, M. and Rie, O. 2013. Of Land and Legitimacy: A Tale of Two Lawsuits. Africa, 83(1), 120-141.
- Ataöv, T. 2018. Emperyalizmin Afrika Sömürüsü. İleri Yayınları, 128 s., İstanbul.
- Atkin, C. 2009. Investment in Farmland and Farming in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: Current Trends and Issues, In: Land Grab? The Race for the World’s Farmland, Kugelman, M. and Levenstein, S. L. Woodrow Wilson International Center for Scholor, 109-123, Washington.
- Aybars, S. 2017. Ekonomik Kalkınma, Güvenlik Mimarisi ve Afrika’nın Yeniden Paylaşımı. Hece Dergisi Afrika Özel Sayısı, 21(246, 247, 248); 72-104.
- Aydın, A. ve Tekin, O. 2015. Çin-Afrika İlişkileri: Çin’in Afrika’daki Etkinliği. Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, (32); 1-17.
- Aytekin, G. K. 2019. Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Belirleyicileri ve Ekonomik Etkileri. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15); 255-278.

- Bağce, H. E. 2003. Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi. İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (28); 63-79.
- Bakır, H. 2018. Neo-Liberalizm, Küresel Kriz ve Emek Piyasasında Yaşanan Dönüşümler: Güney Avrupa Bağlamında Bir Değerlendirme. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(3); 1-30.
- Barber, W. J. 2007. İktisadi Düşünce Tarihi. Metropol Yayınları, 302 s., İstanbul.
- Bashford, A and Chaplin J. 2016. The New Worlds of Thomas Robert Malthus. Princeton University Press, 353 p., New Jersey.
- Batmaz, T., Bayraç, H. N. ve Güllü, M. 2019. Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Büyüme ve Karbon Emisyonu İlişkisi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(3); 645-658.
- Batterbury, S. and Ndi, F. 2018. Land-Grabbing in Africa, In: The Routledge Handbook of African Development. Binns, J.A., Lynch, K. (eds), Rotledge, 573-582, London.
- Bauer, A. J. 1979. Rural Workers in Spanish America: Problems of Peonage and Oppression. Hispanic American Historical Review, 59(1); 34-63.
- Bayram, M ve Emiroğlu, H. 2016. Afrika’da Artan Çin Nüfuzunun Çok Yönlü Sonuçları. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. 4(28); 501-516.
- Baysal, T. 2017. Neo-Liberalizm Tartışmaları Çerçevesinde Kamu Yönetiminin Dönüşümü: Türkiye Pratiği. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(15); 171-195.
- Bazame, R. 2017. Arazi Yönetimi ve Arazi Kaynaklarının Sürdürülebilir Kullanım Politikası: Burkina Faso Örneği. Yüksek Lisans Tezi. AÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Bazame, R., Tanrıvermiş, H. and Kapusuz, Y.E. 2019. Land Management and Sustainable Use of Land Resources in the Case of Burkina Faso, Land Degradation and Development, 30:608-621. <https://doi.org/10.1002/ldr.3247>.
- Bazame, R. and Tanrıvermiş, H. 2020. Urban Development and Housing Issues in Urbanizing Burkina Faso (Chapter 3), In: Technology Advances in Sociology Research, Vol:31, J.A. Jaworski (Eds), Nova Science Publishers, Inc., Hauppauge, 2020, New York, USA <https://novapublishers.com/shop/advances-in-sociology-research-volume-31/>.
- Bello, W. 2004. Deglobalization: Ideas for a New World Economy. Zed Books, 132 p., London.
- Biçakçı H. 2019. Nigeria in the Context of West African Urbanization Movements: The Case of Lagos. International Journal of Afro-Eurasian Research (IJAR), 4(7), 1-22.

- Bilişik, M. T. 2015. Gelişmekte Olan ve Hızlı Büyüyen Ülkelerin Tarım Sektörünün Malmquist Toplam Faktör Verimliliği ile Analizi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 17(2); 77-97.
- Binboğa, G. 2014. Uluslararası Karbon Ticareti ve Türkiye. Journal of Yaşar University, 9(34); 5732-5759.
- Blomley, T., Flintan, F and Rose, D. 2013. Conservation and Land Grabbing: Part of the Problem or Part of the Solution? International Institute for Environment and Development, 32 p., United Kingdom.
- Borras, S. 2011. Global Land Grabbing, Social Inclusion/Exclusion & Sustainable Development. UNESCO Conference, 17-18 Aug 2011, Mexico City.
- Borras, S. Hall, R. Scoones, I. Wolford, W. 2011. Towards A Better Understanding of Global Land Grabbing: An Editorial Introduction. The Journal of Peasant Studies, 38(2); 209-216.
- Borras, S and Franco, J. 2012. Global Land Grabbing and Trajectories of Agrarian Change: A Preliminary Analysis. Journal of Agrarian Studies, 12(1); 34-59.
- Borras, S. Franco, J. and Wang, C. 2013. Governing the Global Land Grab: Competing Political Tendencies. Food First, Land & Sovereignty in the Americas, (2); 1-8.
- Borras, S. Franco, J. and Wang, C. 2013. The Challenge of Global Land Grabbing: Changing International Agricultural Context and Competing Political Views and Strategies. Globalizations, 10 (1); 161-179.
- Borras, S. Seufert, P. Backes, S. Fyfe, D. Herre, R. Michéle, L. and Mills, E. 2017. Land Grabbing and Human Rights: The Role of EU Actors Abroad. FIAN International for the Hands on the Land for Food Sovereignty Alliance, 40 p., Heidelberg.
- Boyacıoğlu, E. Z. 2007. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Kriterlerin Açısından Karşılaştırma ve Türkiye İçin Öneriler. Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomik Anabilim Dalı, Edirne.
- Boz, İ. 2004. Tarım Sektörünün İktisadi Kalkınmadaki Rolü, içinde: Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular. Taban, S. ve Kar, M. Ekin Kitabevi Yayınları, 137-158, Bursa.
- Boztaş, A. 2014. Türkiye-Afrika Ticari ve Kültürel İlişkiler. Çerçeve Dergisi. 21(63); 68-74.
- Boztaş A. 2017. Global War of First World on Third World Economies. Journal of Current Researches on Business and Economics, 7(1); 177-188.
- Braun, J. Dick, R. M. 2009. Land Grabbing by Foreign Investors in Developing Countries: Risk and Opportunities, IFPRI Policy Brief, USA.

- Brautigam, D. 2009. *The Dragon's Gift: The Real Story of China in Africa*. Oxford University Press, 385 p., New York.
- Briggs, B. B. 1974. *Against the Neo Maltusians*. Web Sites: <https://ekaynaklar.mkutup.gov.tr:2169/pao/docview/1290072619/3DB719BE9-A8D4EC9PQ/1?accountid=15272>. Erişim Tarihi: 21.11.2018.
- Brown, L. 2008. *Plan B 3.0. Uygarlığı Kurtarmak İçin Harekete Gemek*. Tema Yayınları, 429 s., İstanbul.
- Brown, L. 2011. *World On The Edge: How to Prevent Environmental and Economic Collapse*. Earth Policy Institute, 239 p., Washington.
- Brown, L. 2012. *Full Planet, Empty Plates: The New Geopolitics of Food Scarcity*. W W Norton&Company, 143 p., New York.
- Buchholz, T. G. 2005. *Ölő İktisatılardan Yeni Fikirler: Modern Ekonomik Düşünceye Giriş*. Adres Yayınları, 376 s., Ankara.
- Burch, D. and G. Lawrence. 2009. *Towards a Third Food Regime: Behind the Transformation*. *Agriculture and Human Values*, 26(4); 267–279.
- Byerlee, D. 2012. *A Global Land Rush*. The International Conference on “The Scramble For Natuural Resources: More Food, Less Land? 9-10 October 2012; Canberra/Australia.
- Byres, T. J. 2009. *The Landlord Class, Peasent Differentiation, Class Struggleand the Transition to Capitalism: England, France and Prussia Compared*. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1); 33-54.
- Canovas, G. V. B., Pastore, G. M., Candoğan, K., Meza, I. G. M., Lannes, S. C. S., Bucle, K., Yada, R. Y. And Rosental, A. 2017. *Global Food Security and Wellnes*. Springer Sciences and Business Media, 489 p., New York.
- Carroccio, A., Crescimanno, M., Galati, A. and Tulone, A. 2016. *The Land Grabbing in the International Scenirio: The Role of the EU in Land Grabbing*. *Agricultural and Food Economics*, (2016); 4-12.
- Chamberlain, W. Rogerson, C. 2012. *Agricultural Land Grabs in Africa: Scope, patterns and investros*. *African Journal of Agricultural Research*, 7(8); 6488-6501.
- Chatterjee, C. S. 2012. *Foreign Investment in Farmland*. Deutsche Bank DB Research, 23 p., Germany.
- Chiarelli, D. D., Davis, K. F., Rulli, M. C., D'odorico, P. 2016. *Climate Change and Large-Scale Land Acquisition in Africa: Quantifying the future impact on acquired water resources*. *Advances in Water Tesources*, (94); 231-237.
- Chiarini, B. and Malanima, P. 2012. *From Malthus' Stagnation to Sustained Growth*. Palgrave Macmillan, 184 p., New York.

- Chomsky, N. 2001. Sömürgecilikten Küreselleşmeye. Ütopya Yayınevi, 140 s., New York.
- Clapp, J. 2014. Financialization, Distance and Global Food Politics. The Journal of Peasant Studies, 41(5); 797-814.
- Commeey, P. 2017. Afrika'da Arazi ve Doğal Kaynaklar. Hece Dergisi Afrika Özel Sayısı. 21 (246, 247, 248); 105-112.
- Cotula, L., Vermeulen, S., Leonard, R., Keeley, J. 2009. Land Grab or Development Opportunity? Agricultural Investment and International Land Deals in Africa. Food and Agriculture Organization of the United Nations, 130 p., New York.
- Cotula, L. 2011. Land Deals in Africa: What is in the Contracts? International Institute for Environment and Development, 51 p., London
- Cotula, L. 2013. The Great African Land Grab? Agricultural Investment and The Global Food System. Zed Books, 225 p., New York.
- Cotula, L. 2014. Addressing the Human Rights Impacts of Land Grabbing. European Parliament, 46 p., Belgium.
- Çağatay, S. Taşdoğan, C. Özeş, R. 2014. Türkiye'nin Yakıt Tüketiminde Biyo-Dizel Kullanım Hedeflerinin Etki Analizi, Ekonomik Yaklaşım, 24(87); 37-68.
- Çağlar, D. 2012. Rising Food Prices and Poverty: The Case of African Countries. Master Thesis. Marmara University, Institute of Social Sciences, İstanbul.
- Çakmak, E. H. ve Akder, H. 2005. DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türk Tarımı. TUSİAD, 175 s., İstanbul.
- Çamurcu, H. 2005. Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 8(13), 94-105.
- Çeltek, E. G. 2004. Avrupa Birliğinde Gıda Güvenliği. Gıda Mühendisleri Dergisi, (18); 17-24.
- Çiçek, H. G. ve Çiçek, S. 2012. Karbon Vergisi ile Karbon Ticareti İzinlerinin Karşılaştırılması. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (47); 95-119.
- Çomak, H. Sancaktar, C. ve Yıldırım, H. Ç. 2017. Afrika Politikası: 21. Yüzyılda Güvenlik, Refah ve Demokrasi Arayışı. Beta Yayınları, 893 s., İstanbul.
- Çütçü, İ. ve Kan, E. 2018. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği. Sakarya İktisat Dergisi, 7(3); 1-21.
- Dağdur, E ve Olhan, E. 2015. Küresel Gıda Güvencesi Endeksi Kapsamında Türkiye'nin Değerlendirilmesi. Tarım Ekonomisi Dergisi. 21(2); 49-61.

- Daniel, S. and Mittal, A. 2009. The Great Land Grab: Rush for World's Farmland Threatens Food Security for The Poor. Oakland Institute, 22 p., Oakland.
- Darıcı, B. 2014. Türkiye'de Tarımsal Ekonomi Göstergelerinin Avrupa Birliği ile Karşılaştırılması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, 10(1-2); 117-136.
- Davis, K. F., Rulli, M. C. and D'Odorico P. 2014. Land Grabbing: a Preliminary Quantification of Economic Impacts on Rural Livelihoods. Popul Environ, (36); 180-192.
- Davis, K. F., Yu, K., Rulli, M. C., Pichdara, L. and D'Odorico P. 2015. Accelerated deforestation Driven by Large-Scale Land Acquisitions in Cambodia. Journal of Nature Geoscience, 8(10); 1-5.
- Davis, K. F., Rulli, M. C. and D'Odorico P. 2015. The Global Land Rush and Climate Change. AGU Publications, Earth's Future, (3); 298-311.
- De Castro, P., Adinolfi, F., Capitanio, F., di Falco, S. and di Mambro, A. 2012. The Politics of Land and Food Scarcity. Routledge, 168 p., London and New York.
- Deininger, K., Byerlee, D., Lindsay, J., Norton, A., Selod, H. and Sticler, M. 2011. Rising Global Interest in Farmland. The World Bank, p., 214, Washington.
- Demirbaş, N. ve Keskin, B. 2012. Gıda Güvencesi Hesaplama Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme: Kısıtlar ve Öneriler. 10'uncu Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya.
- Demirbaş, N. ve Tosun, D. 2005. Türkiye'de Tarımın Sanayi ile Entegrasyonu, Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi. 2(2); 27-34.
- Demirci, R., Tanrıvermiş, H. ve Aliefendioğlu, Y. 2007. Türkiye'de Arazi Yönetimi ve Piyasası: Temel Özellikleri, Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler, Sorunlar ve Değerleme Çalışmaları Üzerine Etkileri. Türk Kooperatifçilik Kurumu, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 42 (4); 38- 63.
- Denli, Y.ve Anlı, R. E. 1997. Gıda Güvencesi. Gıda Dergisi, 22(4); 249-250.
- Dinler, Z. 2014. Tarım Ekonomisi. Gözden Geçirilmiş 7. Basım. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 402 s., Bursa.
- Dixelius, C. 2011. Land Acquisition, Agriculture and Plant Biodiversity, In: Foreign Land Investments in Developing Countries, Anonymous. Swedish FAO Committee Publication, 41-45, Stockholm.
- Djire, M., Cotula, L. and Tenga, R. W. 2008. The Right to Food and Access to Natural Resources. The Food and Agriculture Organization of The United Nations, 67p., Rome.

- Djurfeldt, G. 2011. Land Speculation and the Rights of the Poor: The Case of Sub-Saharan Africa, In: Foreign Land Investments in Developing Countries, Anonymous. Swedish FAO Committee Publication, 15-30, Stockholm.
- Doğan, A. 2009. Ekonomik Gelişme Sürecine Tarımın Katkısı: Türkiye Örneği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(17); 365-392.
- Doğan, A. 2016. Türkiye-Kuzey Afrika Ticaretinin Temel Karakteristikleri. Sakarya İktisat Dergisi, 5(4); 65-85.
- Doğan, B. B. ve Tunç, Ş. Ö. 2015. Türkiye'nin Afrika Ülkeleri ile Olan Dış Ticaretinin Belirleyicileri: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 7(12); 1-17.
- Doğan, Z., Arslan, S. ve Berkman, A.N. 2015. Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 8(1); 29-41.
- Donat, İ. 2016. Tarım Arazilerinde Küresel Kapışma. Web Sitesi: <http://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/1874966-tarim-arazilerinde-kuresel-kapisma/> Erişim Tarihi: 18.08.2017.
- Dura, C. 1987. Tarımın Türk Ekonomisinin Gelişmesine Katkısı: Bugün ve Yarın. Enka Vakfı Yayınları, 104 s., İstanbul.
- Eagleton T., Jameson, F. and Said, E. W. 1993. Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın. Kabalcı Yayınevi, 92 s., İstanbul.
- Eberhardt, P and Olivet, C. 2012. Profiting From İnjustice: How Law Firms, Arbitrators and Financiers are Fuelling an Investment Arbitration Boom. Corporate Europe Observatory and the Transnational Institute, 76 p., Amsterdam.
- Edelman, M., Oya, C. and Borras S. M. 2013. Global Land Grabs: Historical Processes, Theoretical and Methodological Implications and Current Trajectories. Third World Quarterly, 24(9); 1517-1531.
- Eker, B. 2007. Tarım Sanayi Etkileşimleri. Web Sitesi: http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/07_bulenteker. Erişim Tarihi: 21.07.2017.
- Ekin, N. 1968. Az Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Araştırmaları ve Sonuçları. Sosyal Siyasal Konferansları Dergisi, (19); 201-218.
- Elhadary, Y and Abdelatti, H. 2016. The Implication of Land Grabbing on Pastoral Economy in Sudan. World Environment, 6(2); 25-33.
- Ercan, O. 2019. Land Administration in The Cross-Section Of SDG's and Disruptive Technologies. Keynote Speech, FIG Commission 3. Annual Workshop and Meeting, Advances in Geodata Analytics for Smart Cities and Regions, 23 - 26 September 2019, Cluj-Napoca, Romania.

- Erdoğan, K. 2017. Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24(1); 123-179.
- Erdoğan, M. 2000. Liberal Toplum Liberal Siyaset. Siyasal Kitabevi, 412 s., Ankara.
- Ergene, A. 2010. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Arttırılması ve Gübre Sorunu. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 6(2); 9-29.
- Erik, N., Koşaroğlu, Ş. M. 2016. Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Şeyl Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17(2); 119-143.
- Erim, N. 2011. İktisadi Düşünce Tarihi. Umuttepe Kitabevi, 247 s., İstanbul.
- Erkal, H. Y. 2018. Enerji Güvenliğine Yönelik Tehditler ve Enerji Güvenliği Politikalarındaki Değişim. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2); 63-78.
- Erkul, İ. Ç. 2016. Dünya Politikasında Commonwealth Örgütü: Üye Devletlerin Çıkarları, Örgütün Etkinliği ve Geleceğinin Analizi. Doktora tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bursa.
- Ermağan, İ. 2014. Dünya Siyasetinde Afrika. Nobel yayınları, 441 s., Ankara.
- Ersoy, A. 2012. İktisadi Düşünceler Tarihi. Nobel Akademik Yayıncılık, 545 s. Ankara.
- Eşiyok, B. A. 2004. Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri Yapısı ve Gelişme Dinamikleri. Türkiye Kalkınma Bankası, 218 s., Ankara.
- Eşiyok, B. A. 2004. Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörü: Gelişmeler Sorunlar Tespitler ve Tarımsal Politika Önerileri. Türkiye Kalkınma Bankası, 78 s., Ankara.
- Eştürk, Ö. Ve Ören, M. N. 2014. Türkiye’de Tarım Politikaları ve Gıda Güvencesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 24 (2); 193-200.
- Ever, S., Seagle, C. and Krijtenburg, F. 2013. Introduction: Contested Landscapes- Analysing the Role of the State, Land Reforms and Privatization in Foreign Land Deals in Africa. In: Africa for Sale. Evers, S., Seagle, C. and Krijtenburg, F, Brill Press, 1-34, Leiden.
- Fairbairn, M. 2014. Like Gold With Yield: Evolving Intersections Between Farmland and Finance. The Journal of Peasant Studies, 41(5); 777-795.
- Fairhead, J. Leach, M. and Scoones, I. 2012. Green Grabbing: A New Appropriation of Nature? Journal of Peasant Studies, 39(2); 237-261.
- Fait, N. African Migrations Toward Turkey: Beyond the Stepping Stone. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 68(1); 21-38.

- Ferro, M. 2002. Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. yüzyıl. İmge Kitabevi Yayınları, 673 s., Ankara.
- Finley, M. I. 1976. Studies in Roman Property. Cambridge University Press, 212 p., United Kingdom.
- Foster, J. B. 1998. Malthus' Essay on Population at Age 200. Monthly Review, 50(7); 1-8.
- Freeman, M. 2015. Neoliberal Politikalar ve İnsan Hakları. Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, 17(2); 165-188.
- Friedmann, H. 1982. The Political Economy of Food. The American Journal of Sociology, (88); 248-286.
- Friedmann, H. 2009. Discussion: Moving Food Regimes Forward: Reflections on Symposium Essays. Agriculture and Human Values, 26(4); 335-344.
- Friis, C. and Reenberg, A. 2010. Land Grab in Africa Emerging Land System Drivers in a Teleconnected World. The Global Land Project International Project Office, 42 p., Denmark.
- Galtung, J. 2004. Emperyalizmin Yapısal Teorisi. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 1(2); 25-46.
- Gao, S. 2010. Discussion on Issues of Food Security Based on Basic Domestic Self-Sufficiency. Asian Social Science, 6(11); 42-48.
- Garnsey, P. 1988. Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to risk and crisis. Cambridge University Press, 295 p., United Kingdom.
- Gedikli, A. 2011. Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6 (1); 96-146.
- Gharehaghaji, A. V. 1997. Afrika. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Giang, C. V. 2011. Afrika'yı Aç Bırakan Tarım Emperyalizmi. Çev. Jülide Danışman. Deutsche Welle Türkçe, Web Sitesi: <http://www.dw.com/tr/afrikay%C4%B1-a%C3%A7-b%C4%B1rakan-tar%C4%B1m-emperyalizmi/a-15296762> . Erişim Tarihi: 21/07/2017
- Gilbert, E. and Reynolds J. T. 2016. Tarih Öncesinden Günümüze Dünya Tarihinde Afrika. Küre Yayınlar, 655 s., İstanbul.
- Gillis, M., Dwight H. P., Mihhael R. and Donald R. S. 1987. Economics of Development, Second Edition. W. W. Norton Company, 880 p., New York.

- Girindo, C., Golay, C. and Messerli, P. 2015. Large-Scale Land Acquisitions: Focus on South-East Asia. Brill, 300 p., Leiden.
- Glass, D. V. 1953. Introduction to Malthus. Watts & Co. Press, 213 p., London.
- Gökçe, C. ve Babacanoglu, R. 2020. Türkiye’de Enerji Arz Güvenliği Riskinin Makroekonomik Etkileri: Vektör Hata Düzeltme Modeli. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 5(1); 158-176.
- Gönültaş, E. 2008. Edward Said’in Eserlerinde Emperyalizm ve Oryantalizm İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Göral, E. 2011. Avrupa Enerji Güvenliği ve Türkiye. Avrupa Araştırmaları Dergisi, 19(2); 117-139.
- Görgen, M., Rudloff, B., Simons, J., Üllenberg, A., Văth, S. And Wimmer, L. 2009. Foreign Direct Investment (FDI) in Land in Developing Countries. GTZ, on behalf of Federal Ministry for Economic Cooperation and Development, 76 p., Germany.
- Gövdere, B. ve Türkoğlu, M. 2016. Malthus’un Nüfus Teorisine Şarklılı İtiraz: Dickens Yaklaşımı. Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 21(2); 427-439.
- Grajales, J. 2011. The Rifle and the Title: Paramilitary Violence, Land Grab and Land Control in Colombia. Journal of Peasant Studies, 38(4); 771–792.
- Green, E. K. And Adams, W.M. 2015. Green Grabbing and the Dynamics of Local-Level Engagement With Neoliberalization in Tanzania’s Wildlife Managements Areas. The Journal of Peasant Studies, 42(1); 97-117.
- Güneş, H. H. ve Sarı, T. 2005. Türkiye’de Tarım Topraklarının Mülkiyet Yapısı ve Tarihsel Süreçteki Değişimde Diyarbakır Örneği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4(13); 71-87.
- Güneş, H. H. 2009. İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8(28); 126-138.
- Gürlük, S., Turan, Ö. 2008. Dünya Gıda Krizi: Nedenleri ve Etkileri. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(1); 63-74.
- Gürsoy, S. İ. 2013. Uluslararası Güvenlik Anlayışında Gıda Güvenliği Sorunsalı: Avrupa Birliği-Türkiye Karşılaştırmalı Analizi. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- Hall, R. 2012. The Next Great Trek? South African Commercial Farmers Move North. The Journal of Peasant Studies, 39(3-4); 823–843.
- Hallam, D. 2009. International Investments in Agricultural Production, In: Land Grab? The Race for the World’s Farmland, Kugelman, M. and Levenstein, S. L. Woodrow Wilson International Center for Scholor, 27-38, Washington.

- Hallam, D. 2011. International Investment in Developing Country Agriculture - Issues and Challenges, In: Foreign Land Investments in Developing Countries, Anonymous. Swedish FAO Committee Publication, 6-14, Stockholm.
- Harvey, D. 2003. The New Imperialism. Oxford University, 253 p., New York.
- Harvey, D. 2004. Yeni Emperyalizm. Everest Yayınları, 194 s., İstanbul.
- Harvey, D. 2005. A Brief History of Neoliberalism. Oxford Üniversitesi Yayınları, 247 p., New York.
- Harvey, D. 2011. Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim. Praksis Sosyal Bilimler Dergisi. (11); 23-48
- Harvey, D. 2014. On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu. Sel Yayıncılık, 333 s., İstanbul.
- Havnevik, K. 2011. Grabbing of African lands for energy and food: implications for land rights, food security and smallholders, In: Biofuels, Land Grabbing and Food Security in Africa, Matondi, P. B., Havnevik, K. and Beyene, A., Zed Books, 20-43, 106-133, London & New York.
- Hermele, K. 1988. Land Struggles and Social Differentiation in Southern Mozambique. Research Report No: 82. Scandinavian Institute of African Studies, 64 p., Sweden.
- Higgins, G. M. 1987. Can Africa Feed Itself?. Journal of the Royal Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce, (135); 185-194.
- Hilhorst, T. and Nelen, J. 2013. Agrarian Change Below the Radar: Contours of the Land Rush in West Africa. Web Sitesi; https://www.academia.edu/11647077/Agrarian_change_below_the_radar_Contours_of_the_land_rush_in_West_Africa. Erişim Tarihi: 22.05.2019.
- Hobsbawm, E. 1999. İmparatorluk Çağı 1875-1914. Dost Kitabevi yayınları, 425 s., Ankara.
- Huggins, C. 2011. A Historical Perspective on The Global Land Rush. International Land Coalition, p., 48, Canada.
- Hules, M. and Singh, S. J. 2017. India's Land Grab Deals in Ethiopia: Food Security or Global Politics? Land Use Policy, (60); 343-351.
- Husmann, C. ve Kubik, Z. 2019. Foreign Direct Investment in The African Food and Agriculture Sector: Trends, Determinants and Impacts. University of Bonn Center for Development Research, 98 p., Bonn.
- Hurst, P. 2007. Agricultural Workers and Their Contribution to Sustainable Agriculture and Rural Development. Web Sitesi: <http://www.fao.org/sustainable-food-value-chains/library/details/en/c/265518/> Erişim Tarihi: 12.05.2019.

- İba, S. 2013. Uluslararası Güvenlik Anlayışında Gıda Güvenliği Sorunsalı: Avrupa Birliği-Türkiye Karşılaştırmalı Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- İnsel, A. 2015. Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili. İletişim Yayınları, 389 s., İstanbul.
- İpek, C. D. 2011. Farnkofoni: Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğu. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- İplikci, A. 2017. Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(4); 1527-1540.
- İrge, N. F. 2005. Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1); 59-88.
- İslamoğlu, H. 1991. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü. İletişim Yayınları, 308 s., İstanbul.
- İsmayil, G. 2016. Gıda Güvencesinin Sağlanmasında Uluslararası İşbirliğinin Önemi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(42); 683-691.
- İzol, R. 2020. ABD-Rusya-Çin Ekseninde Enerji Güvenliğinin Uluslararası Sistemdeki Artan Önemi: Ortadoğu Petrolleri Örneği. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(1); 91-102.
- Jamali, T. 2007. Ekolojik Vergiler. Yaklaşım Yayıncılık, 366 s., Ankara.
- Jean, T. and Gunn, P. 2020. The Presence of Turkey in Africa: Results and Perspectives. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(2); 181-190.
- Jilg, E. G. 2014. Land Acquisitions and Their Impacts on Peace, Security and Stability. Bread for the World-Protestant Development Service, 31 p., Germany.
- Johnstone, S. and J. Mazo. 2011. Global Warming and the Arab Spring. Global Politics and Strategy, 53(2); 11-17.
- Jones, A. H. M. 1974. The Roman Economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History. The Journal of Roman Studies, (60); 235-236.
- Kaag, M. and Zoomers, A. 2014. The Global Land Grab: Beyond the Hype. Zed Books, 264 p., New York.
- Kachika, T. 2011. Land Grabbing in Africa: A Riview of the Impacts and the Possible Policy Responses. Oxfam International, 69 p., United Kingdom.
- Kalay, M. ve Çetin, D. 2016. Afrika Ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Büyüme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, 5(7); 2277-2290.

- Karaboğa, D. B. 2010. Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nde Tarım. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta.
- Karaca, G. 2013. Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Afrika Ekonomik İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi. Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karagül, S. ve Arslan, İ. 2013. Türkiye'nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan Stratejik Ortaklık ve Geleceği. Uluslararası Hukuk ve Politika, 9(35); 21-55.
- Kauttu, T. 2014. Foreign Direct Investment in Agricultural Land in Africa: 1-2-3-4 CGE Model Study for Ghana. Master's Thesis, Aalto University School of Business.
- Karaosmanoğlu, F. 2006. Biyoyakıt Teknolojisi ve İTÜ araştırmaları. Web Sitesi: https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/41/103/41103129.pdf, Erişim Tarihi: 08.05.2020.
- Kardeş, S. 2019. Milli Emlak. Adalet Yayınları, 909 s., Ankara.
- Kariuki, J. G. 2011. The Future of Agriculture in Africa. Boston University, 46 p., Boston.
- Kavas, A. 2005. Geçmişten Günümüze Afrika. Kitabevi yayınları, 202 s., İstanbul.
- Kavas, A. 2014. Afrika'nın Verimli Arazilerinin Yabancı Yatırımcılarca Sahiplenilmesinde Gıda Güvenliği ve Biyoyakıt Faktörünün Önemi, Adam Akademi, 4(1); 1-20.
- Kavas, A. 2016. Afrika Topraklarında Uluslararası Pazarlıklar: Verimli Arazilerin Satışı veya Kiralanması. Afrika Araştırmacıları Derneği, 14 s., İstanbul.
- Kay, C. 1974. Comparative Development of the European Manorial System and the Latin American Hacienda System. Journal of Peasant Studies, 2(1); 69-98.
- Kay, C. 1998. Latin America's Agrarian Reform: Lights and Shadows. Journal of Land Reform, Land Settlement and Cooperatives, (2); 8-31.
- Kay, S. 2016. Land Grabbing and Land Concentration in Europe. Transnational Institute, 28 p., Washington.
- Kay, S., Peuch, J. and Franco, J. 2015. Extent of Farmland Grabbing in the EU. European Parliament, 74 p., Brussels.
- Kaya, T. 2007. Immanuel Wallerstein: Eserleri Çerçevesinde Entelektüel Gelişimi. Sosyoloji Dergisi, 3(14); 101-118.
- Kaynak, M. 2011. Kalkınma İktisadı. Gazi Kitabevi, 449 s., Ankara.

- Kazgan, G. 2013. Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 390 s., İstanbul.
- Keeley, J., Seide, W., Eid, A. and Kidewa, A. 2014. Large-Scale Land Deals in Ethiopia: Scale, Trends, Features and Outcome to Date. International Institute for Environment and Development, 62 p., United Kingdom.
- Kerkvliet, B. 2009. Everyday Politics in Peasant Societies (and Ours). Journal of Peasant Studies, 36(1); 227–243.
- Kesim, A. 2010. Türkiye’de Tarım Ürünleri Fiyatları. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(4); 157-171.
- Keskin, T. 2008. İklim Değişikliği Süreci ve Kyoto Protokolü. Mühendis ve Makina Dergisi, 49(581); 62-68.
- Keulertz, M. and Woertz, E. 2016. States as Actors in International-Agro Investments. In: Large-Scale Land Acquisitions: Focus on South-East Asia. Girindo, C., Golay, C. and Messerli, P., Brill Press, 30-52, Leiden.
- Kılıç, O. ve Çelebi, B. 2005. Türkiye’de Tarımdan Alınan Vergiler Üzerine Bir İnceleme. Yaklaşım Dergisi, 13(149); 141-145.
- Kıymaz, T. ve Saçlı, Y. 2008. Tarım ve Gıda Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Öneriler. Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, 69 s., Ankara.
- Kıymaz, T. ve Şahinöz, A. 2010. Dünya ve Türkiye Gıda Güvencesi Durumu. Ekonomik Yaklaşım, 21(76); 1-30.
- King, R. 1977. Land Reforms: A World Survey. Westview Press, 446 p., London.
- Kithinji, K. L. 2017. Discontents in Japan’s Aid Discourse in Africa: Land Grabbing Activism in Tokyo International Conference For Africa Development (Ticad) Process. Journal of African Studies and Development, 9(5); 51-66.
- Kleinjung, T. 2011. Yoksul Ülkelerden Toprak Araklanıyor. Çev: Aydın Üstel. Deutsche Welle Türkçe. Web Sitesi: <http://www.dw.com/tr/yoksul-%C3%BClkelerden-toprak-araklan%C4%B1yor/a-15471740>. Erişim Tarihi: 10.07.2017.
- Koç, G. ve Uzmay, A. 2015. Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliği: Kavramsal Çerçeve, Gelişmeler ve Türkiye. Tarım Ekonomisi Dergisi, 21(1); 39-48.
- Koçtürk, Osman N. 1966. Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi. Toplum Yayınevi, 96 s., Ankara.
- Konat, M. E. ve Yıldız, Z. 2020. Neoliberal Politikalar Perspektifinden Kalkınma. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(69); 1228-1237.

- Koponen, J. 1993. The Partition of Africa: A Scramble for a Mirage? *Nordic Journal of African Studies*, 2(1); 117-135.
- Kouakou, K. M. 2017. Afreedomia: The Future of African Freedoms. *Hece Dergisi Afrika Özel Sayısı*, 21(246/247/248); 24-69.
- Kökalan, F. 2009. Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23); 195-204.
- Köprülü, M. F. 2002. Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri. *Kaynak Yayınları*, 150 s., İstanbul.
- Köymen, E. 2009. Emperyalizm Kapitalizmin Doğasında (mı)dır? Yüksek Lisans Tezi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bolu.
- Krieger, T. and Leroch M. 2016. The Political Economy of Land Grabbing. Web Sitesi: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41412-016-0022-3> Erişim Tarihi: 15.05.2019.
- Krieger, T. and Meierrieks, D. 2016. Land Grabbing and Ethnic Conflict. Web Sitesi: https://www.researchgate.net/publication/305768106_Land_Grabbing_and_Ethnic_Conflict Erişim Tarihi: 28.03.2020.
- Kugelman, M. and Levenstein, S. L. 2009. Land Grab? The Race for the World's Farmland. *Woodrow Wilson International Center for Scholar*, 69 p., Washington.
- Kurt H. 2017. İnsanlığın Gıda Sorunu ve Biyolojik Çeşitlilik. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2); 13-26.
- Kuzmin, E. A. 2016. Sustainable Food Security: Floating Balance of Markets. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(1); 37-44.
- Lambin, E. F. And Meyfroidt, P. 2011. Global Land Use Change, Economic Globalization, and the Looming Land Scarcity. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 108(9); 3465-3472.
- Lazarus, E. D. 2014. Land Grabbing as a Driver of Environmental Change. *Royal Geographical Society*, 46(1); 74-82.
- Lenin, V. İ. 1916. Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması 7. Baskı. *Eriş Yayınları*, 143 s., Petrograd.
- Leroy, M. 1975. Neo-Malthusianism, Foreign Aid, and International Relations. Web Sitesi: <https://ekaynaklar.mkutup.gov.tr:2169/pao/docview/1290413828/B50CEFF7B9BE432DPQ/8?accountid=15272>. Erişim Tarihi: 26.11.2018.
- Liberti, S. 2011. Land Grabbing Journey in the New Colonialism. *Verso*, 226 p., New York.

- Loomba, A. 2015. Colonialism/Postcolonialism 3. Edition. Routledge Taylor&Francis Group, 313 p., New York.
- Luna, P. F. 2013. Latifundia, Haciendas et Landgrabbing, en Perspective Historique. Web Sitesi: <http://www.hisal.org/?journal=revue&page=article&op=view &path%5B%5D=Luna2013-8b&path%5B%5D=155>. Erişim Tarihi: 10.05.2019.
- Luraghi, R. 2000. Sömürgecilik Tarihi. E-Yayınları, 402 s., İstanbul.
- Macqueen, N. 2007. Colonialism. Pearson Education Limited, 198 p., Great Britain.
- Maddocks, A. Young, R. S. ve Reig, P. 2015. Ranking the World's Most Water-Stressed Countries in 2040. Web Sitesi: <https://www.wri.org/blog/2015/08/ranking-world-s-most-water-stressed-countries-2040>, Erşim Tarihi: 13.05.2020.
- Makunike, C. 2009. Large-Scale Agricultural Investment in Africa: Points to Ponder, In: Land Grab? The Race for the World's Farmland, Kugelman, M. and Levenstein, S. L. Woodrow Wilson International Center for Scholor, 85-93, Washington.
- Makutsa, P. 2010. Land Grab in Kenya: Implications for Small-Holder Farmers. Eastern Africa Farmers Federation, 38 p., Nairobi, Kenya.
- Malthus, T. 1798. An Essay on the Principle of Population. Elektronik Scholarly Publishing Project, 126 p., London.
- Mamdani, M. 1996. Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism. Princeton Univerty Press, 353 p., New Jersey.
- Margulis, M. E and Porter, T. 2013. Governing the Global Land Grab: Multipolarity, Ideas, and Complexity in Transnational Governance. Globalizations, 10(1); 65-86.
- Martin, S. and Clapp, J. 2015. Finance for Agriculture or Agriculture for Finance? Journal of Agrarian Change, 15(4); 549-559.
- Matondi, P. B., Havnevik, K. and Beyene, A. 2011. Biofuels, Land Grabbing and Food Security in Africa. Zed Books, 232 p., London.
- Mattas, K., Baourakis, G. and Zopounidis, C. 2018. Sustainable Agriculture and Food Security. Springer International Publishing, 141 p., Switzerland.
- Mazoyer, M. and Roudart, L. 2006. A History of World Agriculture: From the Neolithic Age to the Current Crisis. Earthscan Publications, 507 p., London.
- Mazrui, A. A. 1992. Afrikalılar: Üç Farklı Kültürel Miras. İnsan Yayınları, 334 s., İstanbul.

- Mazrui, A. A. and Wondji, C. 1993. General History of Africa VIII. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 1025 p., Paris.
- Mbwavi, E. A. 2011. Foreign Land Deal in Africa: Policy Implications for Agribusiness Development and Poverty Alleviation. 24-25 November, 6. Annual Conference Trade Policy Training Centre in Africa, Tanzania.
- McDonnell, S. Allen, M. G and Filer, C. 2017. Kastom, Property and Ideology. Australian National University Press, 419 p., Australia.
- McMichael, P. 2009. A Food Regime Genealogy. *Journal of Peasant Studies*, 36(1); 139-169.
- McMichael, P. 2010. Tarihsel Açıdan Dünya Gıda Krizi. *Monthly Review*, (22); 149-169.
- McMichael, P. 2012. The Land Grab and Corporate Food Regime Restructing. *The Journal of Peasant Studies*, 39(3/4); 681-701.
- Meek, R. L. 1953. Marx and Engels on Malthus. Lawrance and Wishart Press, 190 p., London.
- Meinzen, R., Markelova, D. and Markelova, H. 2009. Necessary Nuance: Toward A Code of Conduct in Foreign Land Deals, In: Land Grab? The Race for the World's Farmland, Kugelman, M. and Levenstein, S. L. Woodrow Wilson International Center for Scholor, 69-81, Washington.
- Menekşe, M. 2013. Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi (1878-1923). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi Kıbrıs Özel Sayısı*, 309-325.
- Miller, C. Richter, S. McNellis, P. and Mhlanga, N. 2010. Agricultural Investment Funds for Developing Countries. Food and Agricultural Organization of the United Nations, 185p., Rome.
- Mingay, G. E. 2014. Parliamentary Enclosure in England: An Introduction to Its Causes, Incidence and Impact, 1750–1850. Longman Press, 168 p., London.
- Montemayor, R. Q. 2009. Overseas Farmland Investments: Boon or Bane for Farmers in Asia? In: Land Grab? The Race for the World's Farmland, Kugelman, M. and Levenstein, S. L. Woodrow Wilson International Center for Scholor, 95-107, Washington.
- Muhumad, A. 2015. Küreselleşmenin Afrika Üzerindeki Ekonomik ve Politik Etkileri. *Sosyoloji Konferansları*, 51(1); 107-126.
- Muro, P and Mazziotta, M. 2011. Towards a Food Insecurity Multidimensional Index (FIMI). *Universita Degli Studi*, 72 p., Rome.

- Musa, S. M. 2015. *China's Relationship With Africa Neo-Imperialism, Neo-Colonialism*. Master's Thesis. Bahçeşehir University, School of Social Sciences, Global Affairs, İstanbul.
- Mutopo, P. and Matondi P. B. 2011. Attracting Foreign Direct Investment in Africa in the Context of Land Grabbing for Biofuels and Food Security, In: *Biofuels, Land Grabbing and Food Security in Africa*, Matondi, P. B., Havnevik, K. and Beyene, A., Zed Books, 68-89, London & New York.
- Natsion, A. 2012. *Sudan, South Sudan, And Darfur What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press, 248 p., New York.
- Nellis, J. 2005. *Privatization in Africa: What Has Happened? What is to Be Done?* Center for Global Development Working Paper No. 25 Web Sites: <https://www.cgdev.org/publication/privatization-africa-what-has-happened-what-be-done-working-paper-25> Erişim Tarihi: 09.9.2019.
- Nikitin, P. 1973. *Ekonomi Politikin İlkeleri*. Yar Yayınları, 272 s., İstanbul.
- Niyaz, Ö. C. ve İnan, İ. H. 2016. Türkiye'de Gıda Güvencesinin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(2); 1-7.
- Nolte, K., Chamberlain, W. and Giger, M. 2016. *International Land Deals for Agriculture*. Gernmen Institute of Global and Area Studies, 68 p., Bern.
- Nyberg, G. 2011. Large-Scale International Land Investment in Developing Countries, In: *Foreign Land Investments in Developing Countries*, Anonymous. Swedish FAO Committee Publication, 31-35, Stockholm.
- Nzioki, A. 2011. Emerging Foreign Investments in Agriculture: Food Security and Land Rights in Africa, In: *Foreign Land Investments in Developing Countries*, Anonymous. Swedish FAO Committee Publication, 46-58, Stockholm.
- O'Brien, J. 1985. Sowing the Seeds of Famine: The Political Economy of Food Deficits in Sudan. *Review of African Political Economy*, 12(33); 23–32.
- Odoom, F. O. 2013. The Grab of the World's Land and Water Resources. *Brazilian Journal of Political Economy*, 33(132); 527-537.
- Oduola, A. 2014. *Land Grab in Africa: A Review of Emerging Issues and Implications for Policy Options*. International Policy Centre for Inclusive Growth, 30 p., Brazil.
- Ogalo, V. 2011. *Foreign Investment in Agriculture in Eastern Africa: A General Overview of Trends and Issues*. Friedrich Ebert Stiftung (FES) Kenya Office, 15 p., Kenya.

- Onoja, A. and Achike A. 2015. Large-Scale Land Acquisitions by Foreign Investors in West Africa: Learning Points. *The Journal of Sustainable Development*. 14(2); 173-188.
- Oppong, J. R. 2010. Sudan. Chelsea House Publishers, 132 p., New York.
- Orakçı, S. 2018. Sudan Raporu: Parçalanmadan Toparlanmaya. İNSAMER Yayınları, 26 s., İstanbul.
- Oran, B. 1977. Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, 277 s., Ankara.
- Organ, İ. ve Çiftçi, T. E. 2013. Karbon Vergisi. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(1); 81-95.
- Özkan, M. 2008. Turkey Discovers Africa Implications and Prospects. SETA Foundation For Political, Economic and Social Research, (22); 2-3.
- Özkoç, Ö. 2017. Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 72(1); 77-97.
- Öztürk, M. 2010. Afrika'nın Artan Önemi ve Afrika'da Çin-ABD Rekabeti. Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Öztürk, Ö. 2006. Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması. *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi*, (15); 271-309.
- Parloto, R. 2013. Foreign Leasing of Agricultural Land in Africa-A Good Thing. Web Sayfası: <http://web.mit.edu/12.000/www/m2017/pdfs/leasing.pdf>. Eişim Tarihi: 18.08.2017.
- Pearce, F. 2012. The Land Grabbers: The New Fight over Who Owns the Earth. Beacon Press, 319 p., Boston.
- Pineiro, M. and Villarreal, F. 2012. Foreign Investment in Agriculture in MERCOSUR Member Countries. International Institute for Sustainable Development, 33 p., Geneva.
- Pinstrup, A. 2009. Food Security: Definition and Measurement. *Food Security*, (1); 5-7.
- Plusquellec, H. 1990. The Gezira Irrigation Scheme in Sudan: Objectives, Design, and Performance. World Bank Technical Paper, 90 p., Washington.
- Polanyi, K. 1996. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time. Amereon Limited, 310 p., Boston.
- Pradervand, P. 1974. The Neo-Malthusian Myth. *Africa Report*, 19(4); 34-37.
- Rahmato, D. 2011. Land to Investors: Large-Scale Land Transfers in Ethiopia. *Forum for Social Studies*, p., 54, Addis Ababa.

- Rodney, W. 2015. Avrupa Afrika'yı Nasıl Geri Bıraktı. Dipnot Yayınları, 435 s., Ankara.
- Roudart, L. and Mazoyer, M. 2016. Large-Scale Land Acquisitions: A Historical Perspective. In: Large-Scale Land Acquisitions: Focus on South-East Asia. Girindo, C., Golay, C. and Messerli, P., Brill Press, 3-30, Leiden.
- Rowden, R. 2011. India's Role in the New Global Farmland Grab: An Examination of the Role of the Indian Government and Indian Companies Engaged in Overseas Agricultural Land Acquisitions in Developing Countries. GRAIN, 42 p., New Delhi.
- Rulli, M. Savoria, A. D'odorico, P. 2013. Global Land and Water Grabbing, Proceedings of the National Academy of Sciences of The United States of America, 110(3); 892-897, USA.
- Ryle, J., Willis, J., Baldo, S. and Jok, J. M. 2011. The Sudan Handbook. The Rift Valley Institute, 345 p., United States.
- Said, E. W. 1993. Culture and Imperialism. First Vintage Books Edition, 380 p., New York.
- Sali, G. 2012. Agricultural Land Consumption in Developed Countries. International Association of Agricultural Economists (IAAE) Triennial Conference, 18-24 August, Brazil.
- Sarı, B. 2012. Amerikan Ulusal Çıkarları ve Afrika. Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi. 2 (1), 95-119.
- Sarıca, M. 2017. 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi. Milenyum Yayınları, 311 s., İstanbul.
- Savran, S. 2008. Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm. Yordam Kitap, 365 s., İstanbul.
- Schoneveld, G. C. 2014. The Geographic and Sectoral Patterns of Large-Scale Farmland Investments in Sub-Saharan Africa. Journal of Food Policy, 48(2014); 34-50.
- Schutter, O. D. 2011. How not to Think of Land Grabbing: Three Critiques of Large-Scale Investments in Farmland. The Journal of Peasant Studies, 38(2); 249-279.
- Selik, M. 1988. 100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi. Gerçek Yayınevi, 352 s., İstanbul.
- Sevim, C. 2012. Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. Journal of Yaşar University, 26(7); 4378-4391.
- Seyidoğlu, H. 2017. Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama. Güzem Can Yayınları, 956 s., İstanbul.

- Shepherd, B. 2012. Thinking Critically about Food Security. *Security Dialogue*, 43(3); 195-212.
- Shepherd, B. 2013. GCC States Land Investments Abroad. The Case of Ethiopia, Summary Report No. 8. Center for International and Regional Studies, Georgetown University School of Foreign Service 44 p., Qatar.
- Shipton, P. and Goheen, M. 1992. Understanding African Land-Holding: Power, Wealth, and Meaning. *Afrika*, 62(3); 307-325.
- Skousen, M. 2005. Modern İktisadın İnşası: Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri. Adres Yayınları, 477 s., Ankara.
- Smaller, C., Wei, Q. and Yalan, L. 2012. Farmland and Water: China Invests Abroad. The International Institute for Sustainable Development, 28 p., Canada.
- Smis, S. Cambou, D and Ngende, G. 2013. The Question of Land Grab in Africa and the Indigenous People's Right to Traditional Territories and Resources, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, 35(3); 493-535.
- Smith, K. B. and Attila, S. B. M. 2016. What is Land Grabbing: A Critical Review of Existing Definitions. *Eco Ruralis*, 18 p., Romania.
- Smith, M., Pointing, J. and Maxwell, S. 1993. Household Food Security: Concepts and Definitions: an Annotated Bibliography. Institute of Development Studies, 65 p., Brighton.
- Soyyigit, S. 2020. Çin'in Afrika'daki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Afrika Ülkelerindeki Ekonomik Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1); 269-292.
- Sönmez, K. 2010. Tarım Alanlarının Tarımsal Amaçlar Dışında Kullanılması. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*; 12(2-3); 135-145.
- Spangerberg, J. and Settele, J. 2009. Neither Climate Protection Nor Energy Security: Biofuels for Biofools? *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(20); 89-108.
- Spieldoch, A. and Murphy, S. 2009. Agricultural Land Acquisitions: Implications for Food Security and Poverty Alleviation, In: Land Grab? The Race for the World's Farmland, Kugelman, M. and Levenstein, S. L. Woodrow Wilson International Center for Scholor, 39-54, Washington.
- Stein, H and Cunningham, S. 2015. Land Grabbing and Formalization in Afrika: A Critical Inquiry. *African Studies Centre*, 16 p., Leiden.
- Strauss, M. J. 2013. Challenges and Risk for Bilateral Relations From Foreign Large-Scale Land Transactions. In: *Africa for Sale*. Evers, S., Seagle, C. and Krijtenburg, F, Brill Press, 79-94, Leiden.

- Sucu, A. Ü. 2011. Küresel Gıda Krizi Nedenleri Etkileri ve Uygulanan Politikaların Etkinliği. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sun, H. L. 2011. Understanding China's Agricultural Investments in Africa. South African Institute of International Affairs Occasional Paper No:102, 30 p., South Africa.
- Sunar, L. 2007. 19. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı. *Sosyoloji Dergisi*, 3(14); 57-80.
- Sunar, L. 2008. Türkçe'de Emperyalizm Literatürü. *Sosyoloji Dergisi*, 3(16); 193-222.
- Sykes, P. 2015. Roles and Reality: Turkish and Brazilian Engagement with Africa. *Bilge Strategy*, 7(13); 129-155.
- Şahin, G. ve Avcıoğlu A. O. 2016. Tarımsal Üretimde Sera Gazları ve Karbon Ayak İzi. *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, 12(3); 157-162.
- Şahin, G. 2018. Afrika'nın Sömürgeleştirilme Sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) ve Afrika Basınına Yansımaları. *International Journal of History*, 10(1); 247-268.
- Şahinöz A. ve Teoman, Ö. 2002. Osmanlı Tarımında Bir Sistem Tartışması: "Tımar". *Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2002); 67-88.
- Şenses, F. 2004. Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı, Engel Mi? ERC Working Paper in Economics, 28 s., Ankara.
- Şimşek, D. 2012. Dünyada ve Türkiye'de Tarım ve Gıda Ürünlerinde Arz ve Talep Yönlü Değişmeler ve Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Talas, M. 2010. Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Tarım ve Gıda Güvenliği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (8); 17-24,
- Tanrıkulu, M. 2017. Batılı Devletlerin ve Türklerin Afrika'ya Yaklaşım Farklılıkları, Haritalarda Afrika ve Kolonial Kartografya. *Akademik Bakış*, (68); 248-266.
- Tanrıvermiş, H. 2003. Agricultural Land Use Change and Sustainable Use of Land Resources in the Mediterranean Region of Turkey. *Journal of Arid Environments*, (54); 553-564.
- Tanrıvermiş, H. and Bülbül, M. 2007. The Role of Agriculture in Turkish Economy at the Beginning of the European Union Accession Negotiations. *Journal of Applied Sciences*, 7(4); 612-625.
- Tanrıvermiş, H. ve Şanlı, H. 2008. Tarım Politikalarının Arazi Değerlerine Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Türk Kooperatifçilik Kurumu, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 43 (1); 88-111.

- Tanrıvermiş, H. 2011. Doğal Kaynaklar Ekonomisi, İçinde: Tarım Ekonomisi. Editör: A. Özçelik. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2226, 126-169. Eskişehir.
- Tanrıvermiş, H., Aliefendioğlu, Y. ve Bülbül, M. 2015. Assessment of the Change in Land Use and Sustainable Use of Land Resources in Turkey. 5. International Symposium of the European Academy of Land Use and Development (EALD), 3-5 September 2015. Oslo.
- Tanrıvermiş H. ve Gündoğan S. 2021. Göç ve Ekonomi, içinde: Göç: Disiplinlerarası Bakış Açısıyla. Özkan A. ve Taşçı G. Nobel, 47-82, Ankara.
- Tanrıvermiş Y. 2021. Türkiye’de Yaşlı Yabancı Göçü ve Gayrimenkul Edinimi, içinde: Göç: Disiplinlerarası Bakış Açısıyla. Özkan A. ve Taşçı G. Nobel, 355-387, Ankara.
- Tepebaş, U. 2011. Yükselen Güçlerin Afrika’daki Kalkınma Politikaları: Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Örneği. Türkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 10 s., Ankara.
- Tepeciklioğlu, E. E. 2012. Afrika Kıtası’nın Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri. Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi, 1(2); 59-94.
- Thaler, K. 2013. Large Scale Land Acquisitions and Social Conflict in Africa. Food Sovereignty: A Critical Dialogue International Conference, Yale University, 14-15 September 2013. USA.
- Theting, H. and Brekke, B. 2010. Land Investment or Land Grab: A Critical View From Tanzania and Mozambique. Spire, 24 p., Oslo.
- Tiffen, M. and Mortimore, M. 1990. Theory and Practice in Plantation Agriculture: an Economic Review. Overseas Development Institute Press, 153 p., London.
- Timmer, C. P. 2013. Food Security in Asia and the Pacific: The Rapidly Changing Role of Rice. Asia & the Pacific Policy Studies, 1(1); 73-90.
- Tokol, T. 2002. Pazarlama Araştırması, 11. Baskı, VİPAŞ, Bursa, s.35-39.
- Topal, M, Arslan, I. 2008. Biokütle Enerjisi ve Türkiye. VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu, UTES’2008, 17-19 Aralık 2008. İstanbul.
- Tuna, Y. 2011. Dünya Tarımsal Üretimindeki Gelişmeler ve Türkiye. İktisat Fakültesi Mecmuası, 61(2); 217-242.
- Turan, M. 2006. David Harvey’e Göre Yeni Emperyalizm: Gücün Ülkesel ve Kapitalist Mantıkları Arasındaki Diyalektik İlişki. Mülkiye Dergisi, 30(250); 197-203.
- Turanlı, R. 1977. Malthus’un Nüfus Kuramı ve Az Gelişmiş Ülkelerde Nüfus Sorunu, Doktora Tezi. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, İstanbul.

- Tuncer, B. 1976. Ekonomik Gelişme ve Nüfus. Hacettepe Üniversitesi yayınları, 149 s., Ankara.
- Tuncer, H. O. 1990. Tarımın Türk Ekonomisine Katkısı. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 37 s., Ankara.
- Turhan, Ş. 2005. Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım. Tarım Ekonomisi Dergisi, 11(1); 13-24.
- Türkbal, A. 2005. İktisada Giriş. Aktif Kitabevi, 421 s., Erzurum.
- Türker, M. 2010. Dünya’da ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları. Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi, 45(3); 38-57.
- Uchehara, K. E. 2008. Continuity and Change in Turkish Foreign Policy Toward Africa. Akademik Bakış, 2(3); 43-64.
- Uçkaç, A. 2010. Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları. Adnan Menderes Üniversitesi, Maliye Dergisi, (158); 422-430.
- Uisso, A.M. 2018. Tanzania’da Arazi Mülkiyeti, Kullanımı ve Arazi Geliştirme Çalışmalarının Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Uisso, A.M. and Tanrıvermiş, H. 2021. Driving Factors and Assessment of Changes in the Use of Arable Land in Tanzania, Land Use Policy, 104, 105359 (2021).
- Ullenberg, A. 2009. Foreign Direct Investment (FDI) in Land in Madagascar. Web Sitesi: <https://landportal.org/library/resources/foreign-direct-investment-fdi-land-madagascar> Erişim Tarihi:01.06.2019.
- Uslusoy, B. S. 2016. Neoliberalizm ve Tüketim Toplumu Bağlamında Yapısal Şiddetin Reklamlarda Yeniden İnşası. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43); 2134-2143.
- Ussher, R. 1897. Neo-Malthusianism, an Enquiry into That System With Regard to It’s Economy and Morality. World Public Library Assiciation, 319 p., London.
- Uzundumlu, A. S. 2012. AB Ülkeleri İle Türkiye Tarımsal Yapısının Karşılaştırılması. Alinteri Zirai Bilimler Dergisi, 23(2); 64-73.
- Uzundumlu, A. S. 2012. Tarım Sektörünün Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi. Alinteri Zirai Bilimler Dergisi, 22(1); 34-44.
- Üçok, C. 1944. Osmanlı Devlet Teşkilatından Tımarlar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(1); 73-95.
- Ünal, E. 2017. Toprak Biterken: Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspı. Asi Kitap, 455 s., İstanbul.

- Üstün, G. E. ve Genç, B. 2015. Dünya’da ve Türkiye’de Biyoyakıtların Durumu. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 29(2); 157-164.
- Vall, J. O., Fluehr, L. C. and Lobban, R. 1992. Historical Dictionary of the Sudan. Scarecrow Press, 1007 p., London.
- Verhoeven, H. 2015. Water, Civilisation and Power in Sudan. The Political Economy of Military-Islamist State-Building. Cambridge University Press, 307 p., Cambridge.
- Visser, O. and Spoor, M. 2010. Land Grabbing in Eastern Europe: Global Food Security and Land Governance in Post-Soviet Eurasia. The 118th seminar of the European Association of Agricultural Economists, Rural Development: Governance, Policy Design and Delivery. 25-27 August 2010; Slovenia.
- Von Braun, J. 2008. Food and Financial Crises: Implications for Agriculture and the Poor, Food Policy Report. International Food Policy Research Institute, 27 p., Washington.
- Vrolijk F. 2013. The Local Impacts of Land Grabbing for Biofuel Feedstock Plantations in Ghana. Master thesis. Van Hall Larenstein University of Applied Sciences, Netherlands.
- Wachtel, N. 1977. The Vision of the Vanquished: The Spanish Conquest of Peru Through Indian Eyes, 1530–1570. Harvester Press, 318 p., New York.
- Wallerstein, I. 1974. The Modern World-System 1. Academic Press, 410 p., New York.
- Wallerstein, I. 1980. The Modern World-System 2. University of California Press, 370 p., Los Angeles.
- Wallerstein, I. 1989. The Modern World-System 3. University of California Press, 372 p., Los Angeles.
- Wallerstein, I. 1991. Geopolitics and Geoculture. Cambridge University Press, 242 p., New York.
- Wallerstein, I. 1995. End of What Modernity. Theory and Society, 24(4); 471-488.
- Wallerstein, I. 2003. Amerikan Gücünün Gerileyişi. Metis Yayınları, 270 s., İstanbul.
- Wallerstein, I. 2006. World-Systems Analysis. A John Hope Franklin Center Book, Duke University Press, 105 p., Durham.
- Wallerstein, I. 2011. The Modern World-System 4. University of California Press, 377 p., Los Angeles.
- Wallerstein, I. 2014. Dünya-Sistemleri Analizi. BGST Yayınları, 191 s., İstanbul.

- Wallerstein, İ. 2015. Modern Dünya Sistemi 1 Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri. Yarın Yayınları, 520 s., İstanbul.
- Wallerstein, İ. 2015. Modern Dünya Sistemi 2 Avrupa Dünya-Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750. Yarın Yayınları, 488 s., İstanbul.
- Wallerstein, İ. 2015. Modern Dünya Sistemi 3 Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi 1730-1840. Yarın Yayınları, 479 s., İstanbul.
- Wallerstein, İ. 2015. Modern Dünya Sistemi 4 Merkezci Liberalizmin Zaferi 1789-1914. Yarın Yayınları, 456 s., İstanbul.
- White, B. 2013. Corporate Land Deals, Dispossession and the Future of Farming. In: Africa for Sale. Evers, S., Seagle, C. and Krijtenburg, F, Brill Press, 37-54, Leiden.
- White, K. D. 1970. Roman Farming: Aspects of Greek and Roman Life. Cornell University Press. 536 p., New York.
- Wily, L. A. 2011. The Tragedy of Public Lands: The Fate of the Commons under Global Commercial Pressure. International Land Coalition, 94 p., Rome.
- Wily, L. A. 2012. Looking Back to See Forward: The Legal Niceties of Land Theft in Land Rush. The Journal of Peasant Studies, 39(2); 751-775.
- Winch, D. 2013. Maltus A Very Short Introduction. Oxford Universty Press, 133 p., United Kingdom.
- Wisborg, P. 2013. Human Rights Against Land Grabbing? A Reflection on Norms, Politics, and Power. Web Sitesi: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10806-013-9449-8>. Erişim Tarihi: 26.06.2018.
- Woertz, E. 2013. Oil for Food: The Global Food Crisis and the Middle East. Oxford Universty Press, 303 p., United Kingdom.
- Yalçın, G. E. ve Kara, F. Ö. 2016. Kırsal Göç ve Tarımsal Üretime Etkileri. Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, 20(2); 154-158.
- Yalçın, G. E., Yazıcı, E. ve Kara, F. Ö. 2016. Gıda Güvencesini Tehdit Eden Etmenler ve Çözüm Önerileri. Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, TARGİD Özel Sayısı, 130-134.
- Yavan, N. 2012. Türkiye'nin Yurt Dışındaki Doğrudan Yatırımları: Tarihsel ve Mekansal Perspektif. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (63); 237-270.
- Yavuz, F. 2005. Türkiye'de Tarım. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 247 s., Ankara.
- Yayla, A. 2008. Liberalizm. Liberte Yayınları, 230 s., İstanbul.

- Yazıcıoğlu, T. 1981. Dünya’da ve Türkiye’de Gıda, Beslenme ve Açlık Sorunları. The Journal of Food, 6(6); 3-4.
- Yeniçırak, H. 2017. Debate on World System-Modern World Systems in the Context of Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein. Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences, 18 (32); 159-182.
- Yılmaz, B. E ve Yaraşır, S. 2011. Bir Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık Ve Finansmanında Resmi Kalkınma Yardımlarının Rolü. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (55); 1-33.
- Yüceşahin M. M. 2013. Afrika: Demografik Yapı, Mekan, Sorunlar ve Gelecek. Nüfus Bilim Dergisi, (35); 31-61.
- Zijlstra, S. 2014. European Union Biofuel Policy and the Negative Environmental Influences of Land Grabbing. Bachelor’s Thesis, University of Twente. Netherland.
- Zoomers, A. 2013. A Critical Rewiew of The Policy Debate on Large Scale Land Acquisitions: Fighting the Symptoms or Killing The Heart? In: Africa for Sale. Evers, S., Seagle, C. and Krijtenburg, F, Brill Press, 55-77, Leiden.

EKLER

EK 1 Türk Uzmanlara Yönelik Eğilim Araştırması Soru Formu

EK 2 Afrikalı Uzmanlara Yönelik Eğilim Araştırması Soru Formu

EK 1 TÜRK UZMANLARA YÖNELİK EĞİLİM ARAŞTIRMASI SORU FORMU

Sayın katılımcı;

Aşağıda yer alan ve 20 (yirmi) sorudan oluşan anket, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı'nda, Prof. Dr. Harun TANRIVERMİŞ danışmanlığında hazırlamakta olduğum “**Afrika'daki Tarım Arazilerinin Afrika Dışı Devletler/Şirketler Tarafından Edinilmesi ve Etkilerinin Genel Olarak Değerlendirilmesi**” başlıklı doktora tezinde kullanılmak amacıyla hazırlanmıştır. Anket ile toplanan veriler ve görüşlerin genel değerlendirilmesi yapılacak ve kişi veya kurum ismi belirtilmeyecek ve anket sonuçları çalışma dışında başka bir amaçla kullanılmayacaktır. Şimdiden katılımınız ve verdiğiniz destekten dolayı teşekkür ederim.

1.Araştırma yapılan ülke ve kurum ile ilgili bilgiler

Ülke ve Şehir	Ülke: Şehir:
Kurumu	
İletişim Bilgileri	

2. Demografik bilgiler

Yaşı	
Cinsiyeti	1 () Kadın 2 () Erkek
Eğitim Durumu	1 () Okur Yazar 2 () İlk öğretim 3 () Lise 4 () Üniversite 5 () Lisansüstü
Mezun Üniversite/Fakülte/Bölüm	Olduğu
Mesleği	
İkamet Yeri	() (Ülke Dışı) () Türkiye

3. Afrika'da hangi ülkelerde, hangi görevlerde ve ne kadarlık bir sürede bulundunuz veya halen bulunuyorsunuz? (Tabloya satır ilave edebilirsiniz).

Sıra	Ülke	Görev	Süre (yıl)
1			
2			
3			
4			

4. Bulunduğunuz ülkede vatandaşların (gerçek kişi ve özel hukuk tüzel kişisi) gayrimenkul mülkiyetini edinme hakkı var mıdır?

a) Evet b) Hayır

5. Bulunduğunuz ülkede yabancı gerçek ve özel hukuk tüzelkişilerinin gayrimenkul mülkiyetini edinme hakkı var mıdır?

a) Evet b) Hayır

6. Cevabınız evet ise, yabancıların edinebilecekleri gayrimenkulleri belirtiniz.....

.....
.....
.....
.....
.....

7. Yabancı gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin gayrimenkul ediniminde kısıtlama uygulaması yapılıyor mu?

a) Evet b) Hayır

8. Cevabınız evet ise, yabancıların gayrimenkul ediniminde karşılaşılan kısıtlamaları kısaca belirtiniz.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

9. Bulunduğunuz ülkede yabancılar, tarım arazilerini hangi maksatlarla edinmektedirler. Öncelik sırasına göre işaretleyiniz. Birden çok amaç işaretlenebilir.

Edinimin Amacı	Öncelik Sırası						
	1	2	3	4	5	6	7
Tarımsal üretim (gıda)							
Yenilenebilir enerji ve biyoyakıt							
Ormancılık ve endüstriyel ağaçlandırma							
Hayvancılık							
Madencilik							
Sanayi							
Turizm							
Diğer (Belirtiniz)							

Aşağıdaki 10 ila 14. sorular için: “1: Kesinlikle katılıyorum, 2: Katılıyorum, 3: Karasızım, 4: Katılmıyorum, 5: Kesinlikle katılmıyorum” olarak değerlendirilecektir.

10. Bulunduğunuz ülkede, devlet yönetiminin ve yerel halkın yabancıların tarım arazisi edinimi konusuna yaklaşımlarını değerlendiriniz. Uygun gördüğünüz kutuya “X” işareti koyunuz.

	1	2	3	4	5
Yerel halk destekliyor					
Devlet yönetimi olumlu karşılıyor ve teşvik ediyor					

11. Bulunduğunuz ülkede, yabancı devlet ve şirketlerin tarım arazisi edinimi konusunu, aşağıdaki parametreler çerçevesinde değerlendiriniz. Uygun gördüğünüz kutuya “X” işareti koyunuz.

	1	2	3	4	5
Ulusal güvenlik açısından risk oluşturur					
Gıda güvencesi açısından risk oluşturur					

12. Afrika’da yabancıların tarım arazisi ediniminin olumlu etkilerini değerlendiriniz. Uygun gördüğünüz kutuya “X” işareti koyunuz.

Olumlu Etkiler	1	2	3	4	5
Kalkınmayı destekler					
Açlık ve yoksullukla mücadele açısından önemlidir					
Gıda güvencesini temin eder					
Yeni istihdam yaratır					
Vergi vb. devlet gelirlerini artırır					
İhracat gelirlerini artırır					
Know-how transferi sağlar					
Sulama, drenaj vs. gibi tarımsal altyapıyı güçlendirir					
Ev sahibi ve yatırımcı ülke arasındaki ikili ilişkileri artırır					
Yerel çiftçilerin ulusal ve uluslararası pazarlara açılımını kolaylaştırır					
Diğer (Belirtiniz)					

13. Afrika’da yabancıların tarım arazisi ediniminin olumsuz etkilerini değerlendiriniz. Uygun gördüğünüz kutuya “X” işareti koyunuz.

Olumsuz Etkiler	1	2	3	4	5
Yerel gıda güvencesini olumsuz etkiler					
Hak ve mülkiyet ihlalleri oluşturur					
Yerel halkın tahliyesine neden olur					
Çevre sorunları oluşturur					
Küçük çiftçileri olumsuz etkiler					
Su kaynaklarının tükenmesine sebep olur					
Diğer (Belirtiniz)					

14. Türkiye'nin başka ülkelerde büyük ölçekli arazi edinimi ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri değerlendiriniz. Uygun gördüğünüz kutuya "X" işareti koyunuz.

	1	2	3	4	5
Türkiye Afrika'da büyük ölçekli tarım arazisi edinmelidir					
Türkiye Asya'da büyük ölçekli tarım arazisi edinmelidir					
Türkiye Balkanlar'da büyük ölçekli tarım arazisi edinmelidir					
Türkiye Baltık Ülkelerinde büyük ölçekli tarım arazisi edinmelidir					
Türkiye Türk Cumhuriyetlerinde büyük ölçekli tarım arazisi edinmelidir					
Diğer (Belirtiniz)					

15. Türkiye'nin hangi ülkelerde arazi edinmesi size göre en uygun olur?.....

16. Türkiye'de hangi kurumların başka ülkelerde arazi edinmesi size göre en uygun olur?.....

17. Türk iş insanları ve kamu kurumlarının, bulunduğunuz ülkeye girişini engelleyen düzenleme ve politik önlemler var mıdır?

a) Evet [] b) Hayır []

18. Cevabınız evetse, lütfen bu nedenleri kısaca belirtiniz.

19. Türkiye'de kamu kurumları ve özel sektörün başka ülkelerde arazi ediniminin teşviki için yapılması gereken yasal, kurumsal ve mali düzenlemeleri belirtiniz.

- Yasal Düzenlemeler:.....
- Kurumsal ve Mali Düzenlemeler:.....

20. Konu ile ilgili olarak belirtmek istediğiniz başka bir husus varsa lütfen ekleyiniz.....

**ANKETE KATILDIĞINIZ VE ZAMAN AYIRDIĞINIZ İÇİN TEŞEKKÜR
EDERİM.**

EK 2 AFRİKALILAR'A YÖNELİK EĞİLİM ARAŞTIRMASI SORU FORMU

QUESTIONNAIRE FORM

Dear Participant;

This questionnaire had prepared for the intention of collecting data which will be used for the purpose and accomplishment of the PhD research (which is ongoing in the Ankara University, Department of Real Estate Development and Management under the supervision of Prof. Dr. Harun TANRIVERMİŞ) with the thesis entitled “**Acquisition of Agricultural Lands in Africa by Non-African States/Companies and Evaluation of Its Impacts in General**” to be submitted to the Department of the Real Estate Development and Management, Graduate School of Natural and Applied Sciences in Ankara University. The questionnaire consists of 13 questions and it will take no longer than 10 minutes to complete.

The collected data through this survey will be evaluated for scientific research purposes only and will not be used for any other purposes apart from this study. The confidentiality of the personal and institutional information will be strictly observed and kept anonymous. I would like to extend my sincere thanks for your participation and contribution.

1. Information about the Country and the Institution

Country and City	Country:..... City :
Institution	
Contact Information	

2. Personal Information

Age	
Sex	1 () Female 2 () Male
Education	1 () Literate 2 () Primary School 3 () High School 4 () University (Under Graduate) 5 () Graduate
University/Faculty/Department	
Occupation	
Address	() (Outside the Country) () Turkey

3. Does the citizens (real and legal persons) have the right to acquire ownership of the real estate in your country?

a) Yes b) No

4. Does the foreigners (real and legal persons) have the right to acquire ownership of the real estate in your country?

a) Yes b) No

5. If yes, please write the real estate types that the foreigners can get the ownership right

.....

6. Is there any restrictions for foreigners real or legal personnel's in owning the real estate?

a) Yes b) No

7. If yes, please write shortly the restrictions for foreigners in owning real estates.

.....

8. For which aims the foreigners acquire the agricultural lands in your country? Please mark according to priority level. More than one boxes can be marked.

The aim of acquiring	Priority level						
	1	2	3	4	5	6	7
Agricultural production (food)							
Renewable energy and biofuel							
Forestry and industrial afforestation							
Animal husbandry							
Mining							
Industry							
Tourism							
Other (please mark)							

For the questions between 9 to 12, (1) “totally agree” (2) “agree” (3) “indecisive” (4) “disagree” (5) “totally disagree”

9. In your country, please specify the state administrators and local people’s attitudes towards foreigner’s acquisition of the agricultural lands. Please mark “X” in an appropriate box.

	1	2	3	4	5
Local people support					
State administration approaches positively and encourages					

10. In your country, please specify the impacts of foreign states and companies’ acquisition of agricultural lands in the light of the following parameters. Please mark “X” in an appropriate box.

	1	2	3	4	5
It risks national security					
It risks food security					

11. Please specify the positive effects of the foreigners’ acquisition of agricultural lands in African nations. Please mark “X” in an appropriate box.

Positive effects	1	2	3	4	5
Fostering development					
Reducing hunger and poverty					
Supplying food security					
Creating new employment					
Increasing tax and other state revenues					
Increasing export revenues					
Ensuring Know-How transfer					
Enhancing agricultural infrastructure such as irrigation and drainage					
Increasing bilateral relations between local and investing state					
Facilitating access of local farmers to the national and international markets					
Other (please specify)					

12. Please specify the negative effects of the foreigners' acquisition of agricultural lands in African nations. Please mark "X" in an appropriate box.

Negative effects	1	2	3	4	5
Negatively affecting local food security					
Violating property rights					
Causing evacuation of local people					
Creating environmental problems					
Negatively affecting small farmers					
Causing the depletion of water resources					
Other (please specify)					

13. Please specify any other subjects you wish to add.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

THANK YOU VERY MUCH FOR ANSWERING THE QUESTIONS